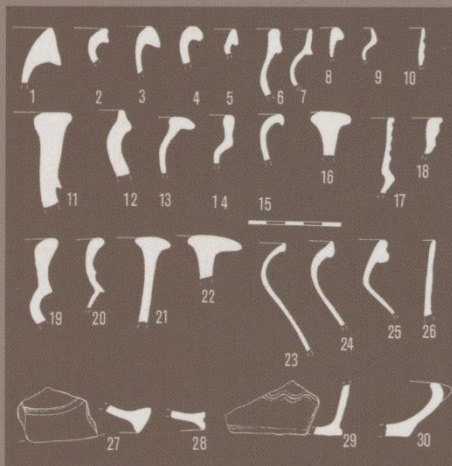
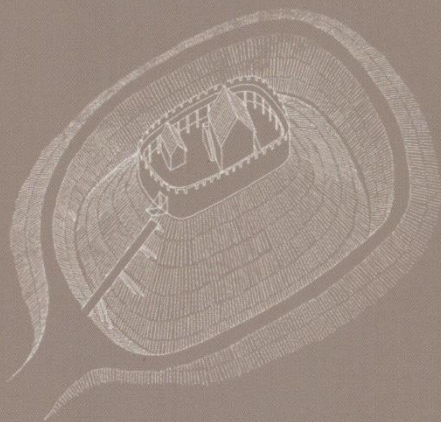

PAMÁTKOVÁ PÉČE NA MORAVĚ *MONUMENTORUM MORAVIAE TUTELA*

12/2006
ARCHEOLOGIE

NÁRODNÍ PAMÁTKOVÝ ÚSTAV
územní odborné pracoviště v Brně

Summary
Ressümee

PAMÁTKOVÁ PÉČE NA MORAVĚ
MONUMENTORUM MORAVIAE TUTELA

12/2006

ARCHEOLOGIE

NÁRODNÍ PAMÁTKOVÝ ÚSTAV, ÚZEMNÍ ODBORNÉ PRACOVÍŠTĚ V BRNĚ

Obsah / Inhalt / Contents

EDITORIAL

ZAMYŠLENÍ / GEDANKENSPIELE / CONTEMPLATION

Miloš Stehlík (Národní památkový ústav, Brno)

Zamyšlení nad památkovou péčí
Gedanken zur Denkmalpflege
Contemplation on heritage preservation

6

VÝZKUMY / FORSCHUNGEN / SURVEYS

Petr Vitula, Radmila Stránská (Národní památkový ústav, Brno)

Archeologické výzkumy na objektech ve správě NPÚ ÚOP v Brně v letech 2000–2006
Archäologische Forschungen an Objekten in der Verwaltung der regionalen Arbeitsstelle des Nationalen Denkmalinstituts in Brünn in den Jahren 2000–2006
Archaeological surveys in premises administered by the Brno National Heritage Institute in the period from 2000 to 2006

7

Josef Unger (Přírodovědecká fakulta Masarykovy univerzity Brno)

Hrádek Nechvalín a problematika sídel drobné šlechty na Moravě
Burg Nechvalín und die Problematik der Residenzen des Kleinadels in Mähren
Nechvalín castle and the issue of minor aristocracy residences in Moravia

37

Pavel Borský, David Merta, Antonín Zůbek (Archaia Brno, o.p.s.)

Dům U zlatého orla čp. 95 na náměstí Svobody č. 1 v Brně
Haus Zum Goldenen Adler Konstr.nr. 95 am Platz náměstí Svobody Nr. 1 in Brünn
House at the Golden Eagle District No. 95 at náměstí Svobody No. 1 in Brno

45

Pavel Šlězár (Národní památkový ústav, Olomouc)

Pravěké a středověké osídlení Starého města v Litovli
Urzeitliche und mittelalterliche Besiedlung der Altstadt in Litovel
Prehistoric and medieval settlement of the Old Town in Litovel

63

METODIKA – LEGISLATIVA / METHODIK – GESETZGEBUNG / METHODOLOGY – LEGISLATION

Miloš Čižmář (Ústav archeologické památkové péče, Brno)

Evidence a dokumentace archeologických památek na Moravě
Erfassung und Dokumentierung der archäologischen Denkmäler in Mähren
Recording and documentation of archaeological heritage in Moravia

73

Alena Knechtová (Národní památkový ústav, ústřední pracoviště, Praha)

Archeologické dědictví v ČR a Informační systém o archeologických datech NPÚ
Archäologisches Erbe in Tschechien und Informationssystem über archäologische Daten
Archaeological Heritage in the Czech Republic and the Archaeological Data Information System

79

ROZMANITOSTI / VERSCHIEDENES / MISCELLANEOUS

Odborně metodické dny / Fachmethodische Tage / Professional methodology days

91

Střešní krajina a její ochrana (březen 2006); Konzervace torzálních architektur (červen 2006); Plošná památková ochrana (září 2006); Historická střecha a její ochrana (listopad 2006).

Semináře / Seminare / Seminars

91

Materiality – duben 2006; Forum urbes Medii Aevi – duben 2006; Archeologie a veřejnost – květen 2004, červen 2005, květen/červen 2006; Počítačová podpora v archeologii – květen 2005, červen 2006; Archeologie středověku – září 2006; Trojice mezinárodních projektů na Cimburku; Poznejme a zachraňme evropské hrady; Doba popelnicových polí a doba halštatská – říjen 2006; Historické oranžerie – červen a říjen 2006; Aranžování květin v historickém interiéru – srpen/září 2006.

Publikace / Publikationen / Publications

101

Věra Kovářů – Lidové stavitelství; Jan Sedlák (ed.) – Slavné brněnské vily; Památková péče na Moravě 11/2006; Vladimír Fic – Československé opevnění v LVA (1936–1938); Michal Konečný, Leoš Vašek – Erbovní galerie Dubských z Třebomyslic na zámku v Lysicích; Filip a Marcela Suhomelovi – Námořní deník Erwina Dubského; Jitka Matuszková (ed.) – Staré stezky; Libuše Sedláčková, Gabriela Kratochvílová – Historické zahrady a parky; Alena Křížová – Káva, čaj, čokoláda ve šlechtickém salonu; Obrazy věků dávných (kalendář); Pavel Zatloukal – Brněnská architektura 1815–1915; Miloš Stehlík (úvod Jiří Kroupa) – Barok v soše.

Výstavy a jiné akce / Ausstellungen und andere Veranstaltungen / Exhibitions and other events

106

Historické zahrady a parky a kinetické kašny Františka Svátka (Brno Galerie Sklepení, červen – září 2006); Káva, čaj, čokoláda ve šlechtickém interiéru (Vranov nad Dyjí, červen – září 2006 a Brno Galerie Sklepení, listopad 2006 – leden 2007); Terakota v zahradě (Lysice, červen – září 2006); Restaurování a expozice kočáru „berlina“ z fondu SZ Lysice (Lysice, červen 2006); Námořní deník Erwina Dubského (Brno Moravská galerie, březen 2006, Lysice, červen – září 2006 a Praha Galerie Rudolfinum, prosinec 2006 – duben 2007); Karel Josef ze Salm-Reifferscheidu a jeho doba (Rájec n. Svitavou, květen – říjen 2006); Příběh Serényiů (Lomnice u Tišnova, červen – září 2006 a Kunín, říjen 2006); Zahradní slavnost (Kunštát, červen 2006); Významná návštěva velvyslankyně Filipín na brněnském pracovišti NPÚ (Brno, srpen 2006); 70. narozeniny Jiřího Paukerta (Bítov, 26. května 2006).

Hrady a zámky / Burgen und Schlösser / Castles and chateaux

118

Státní hrad Bítov; Státní zámek Lednice (Ota Bernad – Když se park topí...); Státní zámek Lysice (Ludvík Kundera – První dáma rakouské literatury 19. století); Státní hrad Pernštejn; Státní zámek Rájec nad Svitavou; Státní zámek Valtice (Petr Čichoň – Vidění); Státní zámek Vranov nad Dyjí (Eva Dvořáková – Festival Balet Praha Junior); Státní hrad Vevří.

Vzpomínka na Jaroslava Petru

124

Erinnerung an Jaroslav Petru

Commemoration of Jaroslav Petru

Archeologická památková péče je specifické odvětví, zabývající se ochranou a záchranou památek archeologické povahy, jejichž relikty jsou zpravidla ukryty pod úrovní současného terénu. Na jedné straně jde o pozůstatky zaniklých fází historické zástavby měst, obcí či samostatně stojících objektů, na straně druhé pak o stopy osídlení v otevřené kulturní krajině, datované od pravěku až po novověk. Všechny tyto památky se nacházejí v prostoru, který je Zákonem o státní památkové péči charakterizován jako území s archeologickými nálezy (§ 22 odst. 2 zák. č. 20/1987 Sb., ve znění pozdějších předpisů). Za ně se dnes považuje, kromě vytěžených ploch, celé území České republiky. Dosud vyznačená území s prokázanými nálezy zdaleka neodráží někdejší skutečnou strukturu osídlení. Stále jsou objevená nová naleziště a jejich prostorová identifikace probíhá nepřetržitě v návaznosti na prohlubující se obraz poznání dějin osídlení toho kterého regionu. Obecně se má za to, že dosud známé lokality tvoří 20%, u lépe probádaných oblastí snad 30% skutečného počtu existujících nalezišť.

Toto číslo časopisu se věnuje dvěma základním okruhům archeologické památkové péče. Prvním z nich je aktivní ochrana památek. Aby se zvýšila její účinnost, jsou realizovány významné projekty zaměřené na evidenci a dokumentaci archeologických památek. Od roku 1995 se na ústředním pracovišti NPÚ postupně buduje rozsáhlý Informační systém o archeologických datech, evidující všechna dosud známá území s archeologickými nálezy v České republice. Pořízená data se průběžně aktualizují a zpřístupňují odborné veřejnosti prostřednictvím internetových aplikací. Pro Moravu je neméně významný i dlouhodobý záměr Ústavu archeologické památkové péče Brno zaměřený na evidenci a dokumentaci především pravěkých nemovitých památek (hradiska a mohylníky). Oba projekty doplňuje na NPÚ právě probíhající reidentifikace památek, rozšiřující okruh archeologického zájmu o středověké hradní zříceniny a tvrze. Reidentifikace je v rámci dlouhodobého výzkumného záměru některými územními pracovišti NPÚ doplňována o přesné geodetické zaměření. Tak se prostřednictvím účelových projektů finančně podporovaných Ministerstvem kultury ČR shromažďují nesmírně cenné pramenné informace a podklady pro účinnou ochranu památek především administrativní cestou.

Druhý okruh, kterému se příspěvky věnují, tvoří publikace výsledků záchranných nebo zjišťovacích archeologických výzkumů, reprezentované záměrně jejich různými typy. Zastoupen je zde plošný výzkum jedné z parcel historického jádra Brna (dům U zlatého orla), výzkum prováděný převážně během budování městských liniových staveb (Litovel), dále výzkum pozůstatků zemanské tvrze (Nechvalín) a v neposlední řadě i výzkumy a dokumentace památek spravovaných územním odborným pracovištěm NPÚ v Brně (hrady Veveří, Bítov, Cimburk, zámky Bučovice a Lednice, Květná zahrada v Kroměříži). Jejich publikace přináší nové poznatky k dějinám osídlení z hlediska regionálního,

mapuje historická sídla a objekty, případně posuzuje aspekty jejich stavebně historického vývoje. Zrcadlí se zde nejen nová zjištění, ale místy i stesk nad nenávratnou ztrátou významných památek nebo jejich součástí v důsledku moderní výstavby. Společné přání autorů můžeme shrnout do následující věty. Záchranu formou dokumentace nicméně je v budoucnu třeba nahradit účinnější ochranou, umožňující zachování cenného archeologického dědictví i pro příští generace.

■ *Die archäologische Denkmalpflege ist ein spezifischer Fachbereich, der sich mit dem Schutz und der Rettung der Denkmäler mit archäologischem Charakter befasst, deren Relikte in der Regel vom heutigen Gelände verdeckt sind. Einerseits handelt es sich um die Überreste der verschwundenen Phasen der historischen Bebauung der Städte, Dörfer und selbständig stehenden Objekte, andererseits um die Spuren der Ansiedlung in der offenen Kulturlandschaft mit Datierung von der Urzeit bis zur Neuzeit. Alle diese Denkmäler befinden sich in einem Raum, der vom Gesetz über die staatliche Denkmalpflege als Gebiet mit archäologischen Funden (§22 Abs. 2 Gesetz Nr. 20/1987 Slg. in der Fassung der späteren Vorschriften) charakterisiert wird. Heute wird als ein derartiges Gebiet, außer den ausgehobenen Flächen, die ganze Tschechische Republik betrachtet. Die bisher markierten Orte mit nachgewiesenen Funden reflektieren bei weitem nicht die einstige tatsächliche Besiedlungsstruktur. Ständig werden neue Fundstätten entdeckt, und ihre räumliche Identifikation findet permanent in Anbindung an das sich vertiefende Bild der Erkenntnisse über die Besiedlungsgeschichte der diesbezüglichen Region statt. Allgemein wird vermutet, dass die bisher bekannten Lokalitäten 20 Prozent, bei den besser durchforsteten Gebieten vielleicht 30 Prozent, der tatsächlichen existierenden Fundstätten ausmachen.*

Diese Nummer der Zeitschrift konzentriert sich auf zwei Kernthemen der archäologischen Denkmalpflege. Das erste dreht sich um den aktiven Denkmalschutz. Um seine Effektivität zu erhöhen werden bedeutende Projekte realisiert, die auf die Erfassung und Dokumentierung der archäologischen Denkmäler hinzielen. Seit 1995 wird in der zentralen Arbeitsstelle des Nationalen Denkmalinstituts ein umfassendes Informationssystem über archäologische Daten aufgebaut, das alle bis jetzt bekannten Orte mit archäologischen Funden in der Tschechischen Republik erfasst. Die gewonnenen Daten unterliegen einer laufenden Aktualisierung und werden über das Internet der Fachwelt zugänglich gemacht. Nicht weniger bedeutend ist für Mähren das Langzeitvorhaben des Instituts für archäologische Denkmalpflege Brünn, das sich auf die Erfassung und Dokumentierung von vornehmlich urzeitlichen unbeweglichen Denkmälern konzentriert (Burgstätten und vorgeschichtliche Grabstätten). Die beiden Projekte werden im Natio-

nalen Denkmalinstitut von der gerade stattfindenden Reidentifikation der Denkmäler begleitet, welche den Kreis des archäologischen Interesses an den mittelalterlichen Burgruinen und Festungen erweitert. In einem langfristigen Forschungsprojekt vervollständigen einige regionale Arbeitsstellen des Nationalen Denkmalinstituts die Reidentifikation mit den genauen geodätischen Vermessungen. Auf diese Weise werden mit Hilfe der vom tschechischen Kulturministerium geförderten zweckorientierten Projekte enorm wertvolle Basisinformationen und Unterlagen für einen wirksamen Denkmalschutz vornehmlich auf administrativem Weg zusammengetragen.

Beim zweiten Thema, mit dem sich die Beiträge beschäftigen, steht die Publikation der Ergebnisse der archäologischen Rettungs- oder Feststellungsforschungen im Mittelpunkt, die absichtlich mit ihren unterschiedlichen Typen vertreten sind. Als Beispiel werden hier die Flächenuntersuchung von einer der Parzellen im historischen Stadtkern von Brünn (Haus Zum Goldenen Adler), die zum Großteil während des Baus der Stadtkanalisation durchgeführte Forschung (Litovel), ferner die Untersuchung der Überreste der Landfeste (Nechvalín) und nicht zuletzt auch die Erforschung und Dokumentierung der Denkmäler, die von der regionalen Arbeitsstelle des Nationalen Denkmalinstituts in Brünn verwaltet werden (Burgen Veveří, Bítov, Cimbura, Schlösser Bučovice und Lednice, Blütengarten in Kroměříž) angeführt. Ihre Publikation transferiert die neuen Erkenntnisse in der Besiedlungsgeschichte aus regionaler Sicht, sie dokumentiert die historischen Siedlungsorte und Objekte, gegebenenfalls beurteilt sie die Aspekte ihrer bauhistorischen Entwicklung. Sie widerspiegelt nicht nur die neuen Erkenntnisse, sondern zuweilen auch das Bedauern über den unwiederbringlichen Verlust bedeutender Denkmäler oder ihrer Bestandteile als Folge der modernen Bauentwicklung. Den gemeinsamen Wunsch der Autoren können wir im nachfolgenden Satz zusammenfassen. Die Rettung in Form der Dokumentation des Zerstörten muss zukünftig durch einen wirksameren Schutz ersetzt werden, der die Bewahrung des wertvollen archäologischen Erbes auch für zukünftige Generationen gestattet.

■ *Archaeological heritage preservation is a specific field dealing with the protection and rescue of heritage of an archaeological nature, with relicts usually hidden below the present landscape. On the one hand there are the remnants of the extinct stages of the historic development of cities, communities and free standing structures, and on the other hand traces of habitation in the open cultural landscape dating back from prehistory to the modern period. All such heritage is found in a space defined by the State Heritage Care Act as a territory with archaeological finds (Section 22 (2) of Act No. 20/1987 Coll. as amended). With the exception of exploited sites, the entire Czech Republic is considered to be such territory. The territories with confirmed finds identified to date are far from displaying the actual structure of one-time habitation. New sites continue to be found and*

their territorial scope is constantly being defined as our understanding of the history of habitation in each region deepens. It is generally thought that the known sites represent 20%, and perhaps 30% in more explored areas, of the actual number.

The present issue of the magazine is dedicated to two basic areas of archaeological heritage preservation. The first is active heritage preservation. In order to increase its effectiveness, major projects are implemented, focusing on the recording and documentation of archaeological heritage. An extensive Archaeological Data Information System has been gradually built up at the central office of the National Heritage Institute since 1995, recording all the known territories with archaeological finds in the Czech Republic. The data obtained is continuously updated and made accessible to the expert public via Internet applications. Equally important for Moravia is the long-term plan of the Institute of Archaeological Heritage Preservation in Brno concentrating on the recording and documentation of primarily prehistoric immovable heritage (fortified settlements and burial-mound sites). Both projects are extended by the re-identification of heritage, which is currently in progress at the National Heritage Institute. The re-identification adds medieval castle ruins and fortresses to the area of archaeological interest. Under a long-term research plan, precise geodesic surveying is included in the re-identification at some regional offices of the National Heritage Institute. Thus through specific projects financially supported by the Ministry of Culture of the Czech Republic, incredibly valuable information and input materials are gathered from various sources for effective, primarily administrative heritage preservation.

As the second area dealt with by the contributions, the results of rescue and recognition archaeological surveys are published and presented so as to introduce the various types of surveys that are in place. This involves a thorough survey in one of the plots in the historic core of Brno (the House at the Golden Eagle), a survey carried out primarily during the construction of municipal line utilities (Litovel), survey of the remnants of a yeomanly fortress (Nechvalín) and last but not least, surveys and documentation of the heritage administered by the Special Regional Office of the National Heritage Institute in Brno (Veverí, Bítov and Cimbura castles, Bučovice and Lednice chateaux, Květná garden in Kroměříž). Their publishing brings a new understanding of the history of habitation from the regional perspective, maps historic settlements and structures, and assesses the aspects of their historic architectural development. It mirrors not only the new findings, but at places also nostalgia over the irrevocable loss of important heritage or its parts during modern development. The authors' wish can be summarised as follows: rescue in the form of documenting what is being damaged should be replaced by a more effective protection enabling preservation of archaeological heritage for generations to come.

Petr Vitula

zamyšlení

Zamyšlení nad památkovou péčí

Miloš Stehlík

Má-li se památková péče podílet na rozvinu duchovního profilu současného člověka, pak je nepochybně na místě obava ze ztrát mizejících, byť zákonem střežených kulturních hodnot památkového fondu. Je však vůbec památková ochrana a péče přijímána se samozřejmostí? S každodenností spjaté utváření a udržování podmínek nutných pro zajištění našeho bytí jako by ji spíše oddalovalo od ostatního světa. Je chápána někdy dokonce jako trpěný činitel, který nejen koriguje a napomíná, ale dokonce omezuje volnost. Ale ona by měla přece při realizaci svého poslání a ve smyslu úlohy dané jí společností pomáhat v uskutečňování a naplňování duchovních potřeb člověka. Ten by měl být samozřejmě vpojen do nepřetrženého proudu kulturních tradic, v nichž má vidět podstatu dalšího postupného formování a třibení pevného vnitřního řádu své osobnosti. Je nesporné, že všeobecná situace kulturní mentality se také odráží v dění současné péče o památky. Nejvýrazněji je kvalita tohoto myšlení patrná v otázkách urbanismu a architektury, jejichž výsledná řešení jsou poznamenána v mnoha případech velkými otázkami. Obhajování ochrany památek – často před jejich zánikem – a s tím související péče o ně není však už udržitelné opakovaným přemlouváním a přesvědčováním veřejnosti o nezbytnosti zachování hodnot spojených s památkovým fondem. Snažení v tomto smyslu se nemůže nadále odvíjet v rovině neustálého přesvědčování, ba přinucování, a na druhé straně pasivního přijímání. Toto úsilí by se mělo aktivně rozvíjet, a to dotvářením již existujících předpokladů a daností obsažených jako neoddělitelná část kulturního, společenského, ekonomického, politického a dalšího dění. Nelze popírat, že ovzduší dnešního nejistotou se

chvějícího světa formuje také jednu z jeho integrálních složek, představovanou právě péčí o památky.

Jestliže dnes na prahu třetího tisíciletí zjišťujeme, že frustrací naplněný stav společnosti má nadále stoupající tendenci, a nadto že se ztrácí, ba neguje již dříve přijatý řád vytvořený v eticky neseném směřování k poznání a pochopení pravdy, pak se dostává – v některých případech i nechtěně – také péče o památky do odloučenosti, osamění. Jeví se jako nepotřebná, škodlivá, ba dokonce bývá podnětem pochybných a zbytečných sporů a bojů dotýkajících se samé podstaty její existence. Taktο se ovšem může dít jen v obzoru myšlenkového světa současného člověka, který se sám nesnaží vzdálit od sobectví, závisti a jiných dalších negativních vlastností nevyrovnávajících se s požadavky duchovní morálky.

Pohlédneme-li na dosavadní památkovou praxi, pak docházíme k přesvědčení, že žádoucím východiskem její zdárné činnosti je živě realizovaný vzájemný kontakt všech složek majících vztah k památce za neustálého třibení již přijaté metodiky. Přitom je nutné zdůrazňovat, že nelze, aby v tomto procesu stála na jedné straně odbornost a na druhé výkonná moc. Bez vědomého a aktivního zapojení veřejnosti do probíhající záchrany kulturních hodnot bude se i dobře míněné a oprávněné úsilí o zlepšení kritické situace v památkové péči míjet se zdárným cílem.

Uvedené poznámky nemají být pouze varovným vykřičníkem a připomínkou potřebného a žádoucího uvědomění si vážnosti nesnázi a tísně. Ať jsou přijaty jako výzva k uskutečňování velkých počinů na živné půdě vždy a znovu připravené se zodpovědnou starostlivostí zachraňovat nenahraditelné hodnoty.

Archeologie Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Brně v letech 2000–2006

Radmila Stránská, Petr Vitula

Potřeba praktického uplatnění zásad vyplývajících z Úmluvy o ochraně archeologického dědictví podnítila v roce 2000 Ministerstvo kultury ČR k požadavku personálního posílení tohoto oboru na Státním památkovém ústavu v Brně. V rámci odboru specialistů se vytvořilo oddělení archeologie, jehož stěžejním úkolem je naplňování zásad uvedené mezinárodní dohody. Proto byl ihned po vzniku oddělení vytvořen v programu MS Access 97 databázový systém, zahrnující na jedné straně evidenci veškeré spisové agendy, na straně druhé pak evidenci archeologických památek zapsaných do Ústředního seznamu nemovitých kulturních památek včetně registrace dosud známých území s archeologickými nálezy dle § 22 odst. 2 zák. č. 20/1987 Sb., ve znění pozdějších předpisů. Jeho náplň v současné době tvoří kolem 250 záznamů o zapsaných památkách a zhruba 6500 záznamů, týkajících se území s archeologickými nálezy. Každoročně je prostřednictvím systému registrováno kolem 1500 stavebních akcí, z nichž zhruba třetinu tvoří odborná vyjádření vypracovaná v rámci správního řízení pracovníky oddělení. Prostřednictvím Jihomoravské archeologické komise jsou tyto informace pravidelně předávány všem organizacím oprávněným provádět výzkumy. Až do loňska spadaly do kompetence našeho územního odborného pracoviště v Brně tři kraje – Jihomoravský, Zlínský a Vysočina, od února letošního roku Zlínský kraj ubyl, neboť vzniklo samostatné pracoviště v Kroměříži. V roce 2000 pracovalo v našem oddělení pět archeologů, během uplynulých dvou let se počet zredukoval na čtyři. Spisovou agendu v současné době zajišťují dva pracovníci, jeden se věnuje téměř výhradně reidentifikaci a jeden pak cele individuálnímu grantovému projektu.

Ministerstvo kultury ČR v roce 1999 zřídilo Program podpory záchranných archeologických výzkumů, jehož finanční prostředky jsou určeny na částečné krytí nákladů spojených s jejich provedením. Týká se to případů, kdy náklady na výzkum hradí provádějící oprávněná organizace dle § 22 odst. 2 zák. č. 20/1987 Sb., v platném znění. Prostředky pro kraje Jihomoravský a Vysočinu jsou rozdělovány prostřednictvím našeho pracoviště po posouzení Krajskou archeologickou komisí, která je poradním orgánem ředitele NPÚ ÚOP v Brně. Z dotace se přispívá na záchranné výzkumy při výstavbě rodinných domků nebo

na výzkumy probíhající na kulturních památkách ve správě státních organizací, například našeho pracoviště. Přehledy o přidělení prostředků a jejich čerpání se každoročně zveřejňují ve výroční zprávě NPÚ.

V roce 1999 získal tehdy ještě Státní památkový ústav v Brně oprávnění provádět archeologické výzkumy. Udělilo ho Ministerstvo kultury ČR dohoda s Akademií věd ČR specifikovala prioritní provádění výzkumů na státních hradech a zámcích ve správě našeho pracoviště. V roce 2003 se jednotlivé, do té doby samostatné Státní památkové ústavy spojily do jedné celostátní organizace – Národního památkového ústavu s územními odbornými pracovišti v jednotlivých krajích. Do kompetence pracoviště v Brně původně spadaly tři kraje s celkovým počtem 21 spravovaných historických objektů. Po vzniku územního odborného pracoviště pro Zlínský kraj v Kroměříži je teď ve správě NPÚ ÚOP v Brně celkem 17 objektů. Od roku 2000 provedlo oddělení archeologie kolem 40 více či méně rozsáhlých záchranných nebo zjišťovacích výzkumů z valné většiny na objektech ve správě našeho pracoviště (hrady – Veverí, Bitov, Pernštejn, Lipnice nad Sázavou; zámky – Bučovice, Kroměříž, Lednice, Lysice, Milotice, Rájec nad Svitavou, Uherčice, Valtice, Vranov nad Dyjí), ojediněle na jiných památkách (hrad Cimburk u Koryčan), v jednom případě i na městské parcele (Židlochovice). Jejich výsledky se průběžně zpracovávají do náleзовých zpráv, zhodnocení vybraných výzkumů probíhalo v rámci drobných vědecko-výzkumných projektů NPÚ ÚOP v Brně.

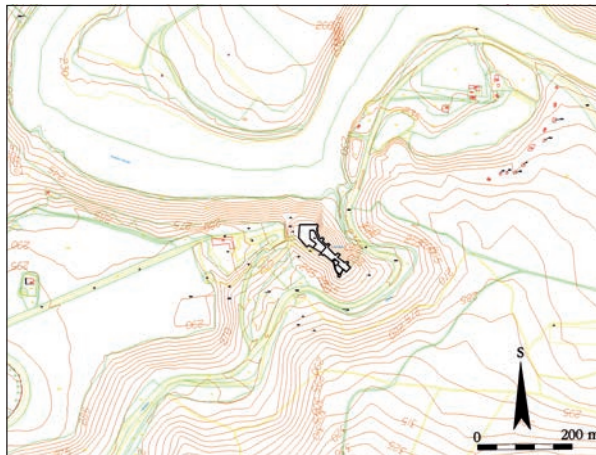
Zjišťovací výzkum na hradě Veverí

Pohled na stavebně historický vývoj hradu Veverí dlouho ovládaly názory především D. Menclové¹, které v 70. a 80. letech minulého století podpořil řadou drobných archeologických výzkumů L. Konečný². Jejich výsledky jsou však publikovány velmi spíše a ani příslušná terénní dokumentace, kromě několika fotografií (inv. č. 65677-65683, 81531-81540), není v archívech Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Brně. Až převzetí hradu do správy nejprve SPÚ, později NPÚ ÚOP v Brně a s tím spojený zvýšený zájem odborníků způsobily, že zde vyvstala řada nevyřešených či sporných otázek a do té doby prezentovaný stavebně historický vývoj se začal jevit přinejmen-

ším značně diskutabilní. Proto byl v roce 2000 naplánován zjišťovací archeologický výzkum tzv. dolního (resp. staršího) hradu (obr. 1–3). Pod vedením Z. Himmelové jej v rámci vědeckovýzkumného úkolu v září 2000 provedli archeologové odboru specialistů tehdy ještě Státního památkového ústavu v Brně. Cílem výzkumu bylo upřesnění podoby nejstarší stavební fáze hradu v prostoru nádvoří tzv. Anglického traktu (obr. 3: sonda č. 1), dále zjištění pozůstatků gotické zástavby na hlavním palácovém nádvoří s arkádami (obr. 3: sondy č. 2 a 3) a konečně i výsledování půdorysu hradu v oblasti břítové věže a bývalé kaple.

Výzkum, trvající zhruba jeden měsíc, byl prováděn výhradně ručně bez pomoci těžké techniky. Nejprve se odstranily soudobé povrchové vrstvy (u sondy č. 1 vrstva humusu s travnatým drnem, u sond č. 2 a 3 dlažba z kamenných kostek) a poté byly postupně odebírány vrstvy novověkých navážek a dorovnávek terénu, až se objevily koruny zbytků různě starých zdí a vrstvy z období vrcholného středověku. Relikty zdí se vyreparovaly a začištěná úroveň pak byla pomocí přesné souřadnicově zaměřených vličovacích bodů fotogrammetricky zdokumentována (obr. 4, 6, 8). Poté se v rámci sond celoplošně vybíraly prostory mezi jednotlivými zdmi, a to tak, aby se zachovala celistvost přirozeně vytvořených vrstev a jejich hmotné náplně, resp. jednotlivých průběžně popisovaných kontextů (výkopů, uloženin, zdí a stykových ploch). Po snížení se pak celoplošnou fotogrammetrií zdokumentovala ještě nejméně jedna, v případě potřeby i dvě následující úrovně. Důležité vertikální stratigrafické situace byly zachycovány tradiční kresbou vybraných profilů v příslušném měřítku na milimetrový papír.

Zpracování terénních podkladů do podoby nálezové zprávy a jejich zhodnocení plánovala vedoucí výzkumu Z. Himmelová. Bohužel, záhy těžce onemocněla a zanedlouho nato zemřela. Aby výsledky výzkumu nebyly zcela ztraceny, přistoupilo se v roce 2002 prostřednictvím vědeckovýzkumné činnosti tehdy ještě SPÚ v Brně k jejich zpracování do podoby nálezové zprávy a poté i k odbornému zhodnocení. Z valné většiny vše proběhlo počítačově a data mají nyní výhradně digitální podobu. Popisná deskriptivní část byla zpracována pomocí speciální archeologické databázové aplikace vytvořené v programu MS Access 97, grafické a fotografické výstupy pak prostřednictvím programů MicroStation 95 a Photoshop 4.0. Během výzkumného úkolu se také za pomoci totální geodetické stanice DTM 520 provedlo přesné zaměření dosud viditelných relikvů zdí, odkrytých L. Konečným v 80. letech minulého stol. (obr. 11 – relikty zdí na opyši vně současné hrady) a pořízena byla také jejich úplná současná fotodokumentace (obr. 9, 10). Shromáždily se i dostupné archivní materiály pořízené L. Konečným při dřívějších archeologických objevích, a konečně i prameny ikonografické (nástěnné malby, grafiky a dřevoryty), dokreslující představy o stavebně historickém vývoji hradu (obr. 12–16).

Obr. 1 Vevěří. Situace hradu a širšího okolí na digitální vektorové mapě.

Popis nálezové situace v sondě č. 1 (obr. 4)

Sonda, jejíž odkryv sledoval upřesnění podoby nejstarší (románské) stavební fáze hradu, měla rozměry zhruba 3,4 x 4,4 m, celkovou rozlohu 14,74 m² a přimykala se k JV části hradeb uvnitř nádvoří Anglického traktu mezi věžemi hranolovou a prachovou.

Pod vrstvou humusu (uloženina č. 128) se nacházelo místy více než 1,5 m mocné souvrství recentních a novověkých navážek a dorovnávek terénu, tvořené z větší části stavební sutí (uloženiny č. 126, 129, 135, 136, 137). Podle nálezů z těchto uloženin můžeme usuzovat, že vzhledem k poměrně intenzivní stavební činnosti a archeologickým výzkumům L. Konečného koncem minulého stol., šlo o souvrství již většinou sekundárně přemístěná³. Původní autentické situace se nacházely až v nejnižších partiích sondážního výkopu těsně nad skalním podložím opyše (uloženina č. 130) a reprezentovaly vrcholně středověký vývoj 13. stol. Šlo buď o vrstvy se silnou příměsí malty (kont. č. 121, 124 a 140), z nichž jedna dokonce tvořila kompaktní kru, snad úroveň někdejší podlahy (styk. plocha č. 56), nebo černohnědé až sytější černé vrstvy (uloženiny č. 118, 119 a 120), zčásti vyplňující drobné prohlubně ve skalním podloží a zasahující i pod zbylé základové zdivo. Odtud pochází nejdůležitější archeologické nálezy – ojedinělé zlomky keramiky, které můžeme datovat nejspíše až do 2. pol. 13. stol.

Za nejmladší – novověké, ne-li recentní – odkryté zdivo můžeme považovat cihelnou (odpadní?) jímku obdélného tvaru (obj. č. 14, výkop č. 513, zeď č. 915, uloženina č. 127), jejíž dno tvořila litá maltová

Obr. 2 Veveří. Starší (dolní) část hradu. Pohled od západu.

vrstva (styk. plocha č. 57). Do 19. stol., kdy součástí Anglického traktu byly konírny, spadá i část tzv. zrcadla z mohutného kamenného bloku, pohozená druhotně na starších zdech. Do období raného novověku pak patří dosud stojící kamenná hradba (zeď č. 917) s kamenocihelným předzákladem (zeď č. 916), dále druhotná kamenocihelná zadržívka gotické vstupní branky (zeď č. 911 – obr. 5) a další kamenocihelná přezdívká nad částí jejího portálu (zeď č. 910). Pozůstatky ostatních zdív již náleží vrcholně středověkému vývoji nejspíše na konci 13. stol. Především jde o dvě pevně svázaná ramena mohutného zdíva č. 914, jejich předzáklad č. 913 a pak o zbytek branky, z níž se dochoval fragment jednoduše okoseného ostění, ukončeného trojúhelníkovitou, šikmo diagonálně naklopenou plochou (zeď č. 912 – obr. 5). O jeho původním uložení in situ se vedla diskuse během odborné komise, konané na závěr terénního výzkumu. Většina odborníků se tehdy shodla na tom, že v původním uložení toto ostění nejspíše je, a že jde o pozůstatek dosud neznámé gotické vstupní branky do někdejší stavby obytného charakteru.

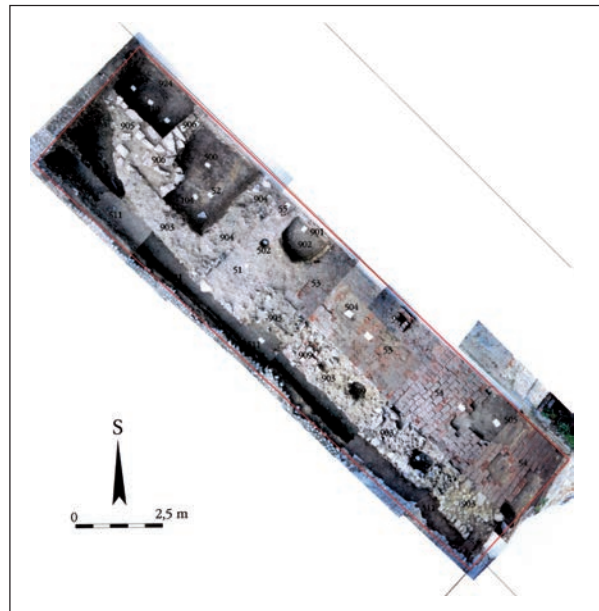
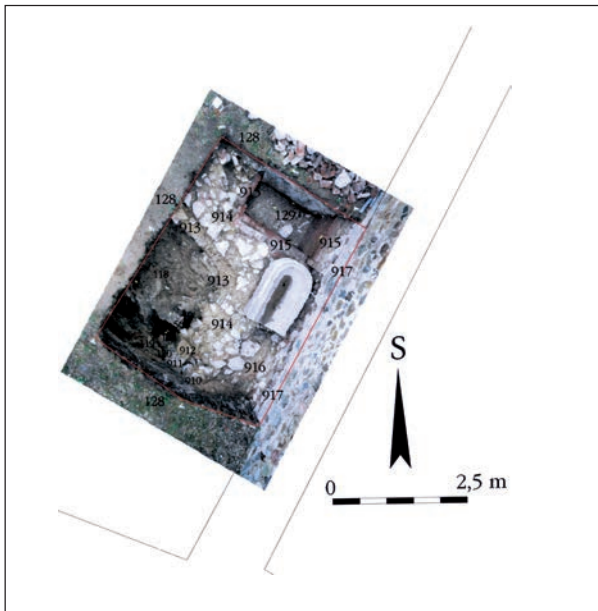
Popis nálezev situace v sondě č. 2 (obr. 6)

Sonda o rozměrech zhruba 17,1 x 4,4 m a celkové rozloze 75,38 m² byla situována do východní části arkádového nádvoří hlavního paláce podél fronty novověkého arkádového ochozu. Cílem odkryvu v tomto prostoru bylo zjištění struktury, charakteru a datování nedochované středověké zástavby.

Obr. 3 Veveří. Starší (dolní) část hradu. Půdorys s červeně vyznačenými polohami archeologických sond č. 1, 2 a 3 zkoumaných v roce 2000.

Pod soudobou vrstvou dlažebních kostek (styk. plocha č. 50) uloženu do písčitého lůžka (uloženina č. 100) se vyrýsoval podélně v celé sondě recentní výkop kanalizačního potrubí (obj. č. 12, výkop č. 511, uložení č. 116) a další soudobý menší výkop (obj. č. 24, výkop č. 522 a uložení č. 147). V severozápadní třetině sondy se nacházela novověká dorovnávká terénu (uloženina č. 101), ve středu a jihovýchodní části pak novověká cihelná dlažba ve třech variantách uspořádání (styk. plochy č. 53, 54 a 55), uložená do maltových vrstev (styk. plochy č. 51 a 52). Na třech místech u sloupů arkád byla dlažba porušena půlkruhovitými zahloubenými objekty č. 1, 2 a 6 s humózním zásepem (výkopy č. 500, 501 a 505 s uloženími č. 105, 106 a 110), interpretovanými jako novověké jámy pro ozdobnou zeleň. Do novověku můžeme datovat i objekt č. 15 (výkop č. 521 s uloženími č. 131, 132 a 133) a kůlovou jamku ve středu sondy (obj. č. 3, výkop č. 502, uložení č. 107). Niže se již nacházelo vrcholně středověké souvrství (uloženiny č. 102, 103, 104, 123, 125, 134, 145, 146, 148), datované archeologickými nálezy do 13. a 14. stol. Vrstva č. 102 byla zbarvena výrazně do červena a vznikla zřejmě důsledkem výrobní činnosti spojené se značným žářem, resp. hutnictvím či kovářstvím. Svědčí o tom také zbytky ohniště (obj. č. 5, výkop č. 504, uložení 109) a objekty s ojedinělými nálezy železného kovářského náčiní a železářské strusky (obj. č. 4, výkop č. 505, uložení č. 108 a obj. č. 13, výkop č. 512, uložení č. 117).

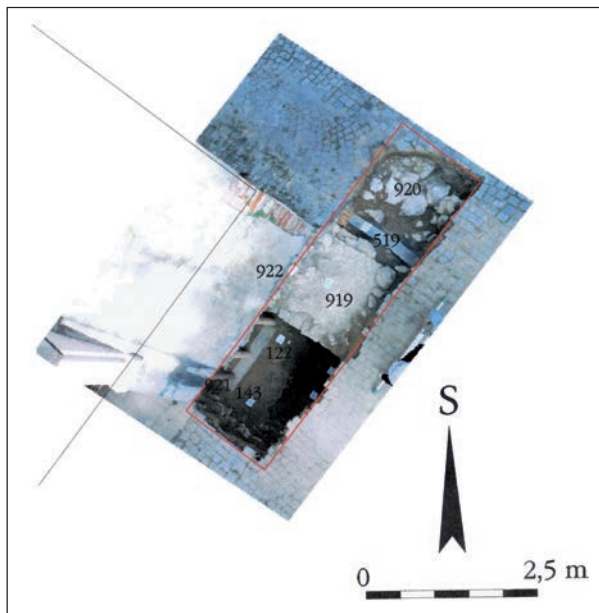
Obr. 4, 6, 8 Veveří. Sondy č. 1, 2, 3. Fotoplány výzkumem odkryté půdorysné situace s vyznačením čísel kontextů.

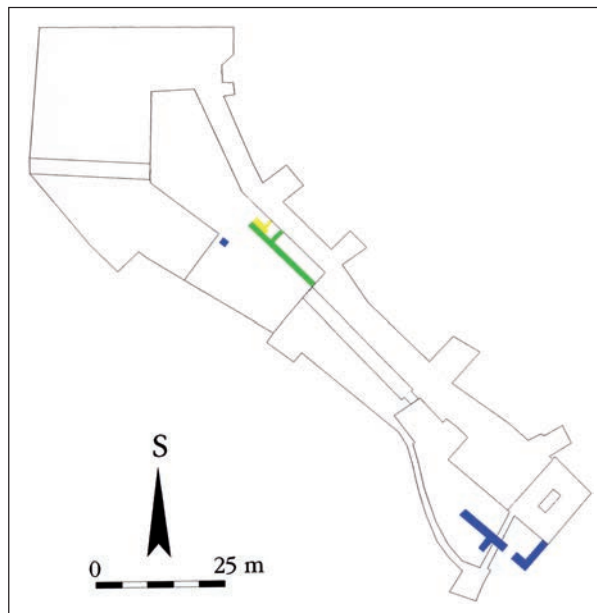
Obr. 5 Veveří. Sonda č. 1. Detail odkrytého ostění gotické vstupní branky. Pohled od severu.

Obr. 7 Veveří. Sonda č. 2. Detail odkrytých nejstarších zdí (kontexty č. 905, 906 a 924). Pohled od severovýchodu.

Obr. 8 Veveří. Sondy č. 1, 2, 3. Fotoplány výzkumem odkryté půdorysné situace s vyznačením čísel kontextů.

Obr. 11 Veveří. Celková situace reliktů zdí odkrytých výzkumem L. Konečného v roce 1987 a výzkumem Z. Himmelové v roce 2000.

Obr. 9 Veveří. Zdiva s průchodem vně hradby na opyši odkrytá výzkumem L. Konečného v roce 1987. Pohled od severu.

Obr. 10 Veveří. Jihozápadní část zdiva odkrytého výzkumem L. Konečného v roce 1987. Pohled od severu.

Obr. 12 Veveří. Starší (dolní) část hradu – reprodukce Müllerova dřevorytu z 1. pol. 19. stol. Celkový pohled od severovýchodu.

Obr. 13 Veveří – hrad. Starší (dolní) část hradu. Litografie z knihy Frant. Alexandera Hebera z roku 1848 „Mährens Burgen und Ihre Sagen“ (inv. č. 107731). Celkový pohled od jihozápadu.

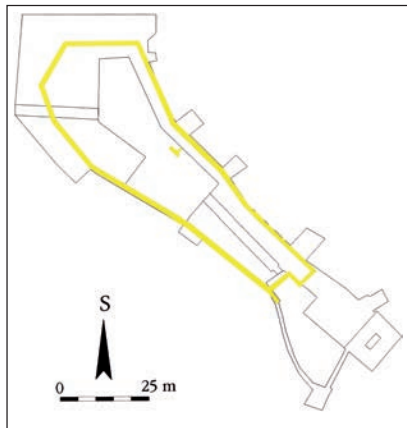
Obr. 15 Veveří. Starší (dolní) část hradu. Rokoková nástěnná malba ve velkém sálu paláce. Celkový pohled od jihozápadu.

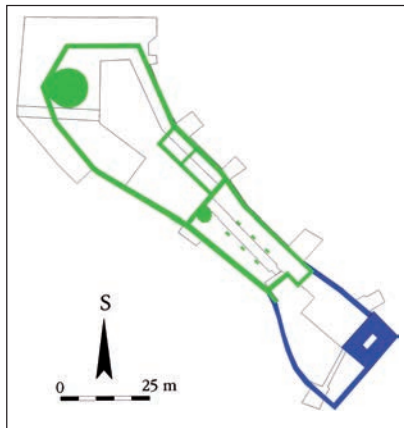
Obr. 16 Veveří. Starší (dolní) část hradu. Rokoková nástěnná malba ve velkém sálu paláce. Celkový pohled od severovýchodu.

<

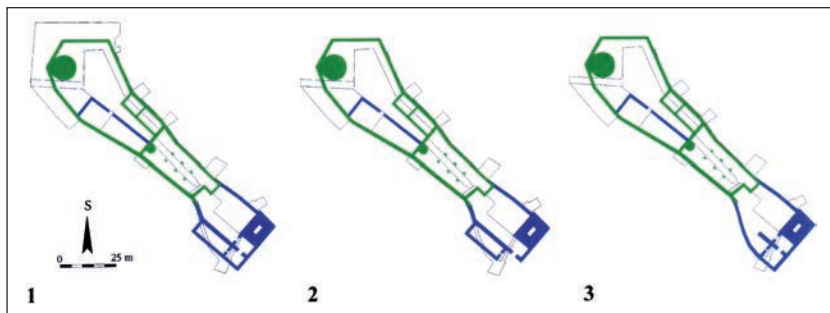
Obr. 14 Veveří. Kalivodova fotografická reprodukce (inv. č. 37213). Celkový pohled od východu.

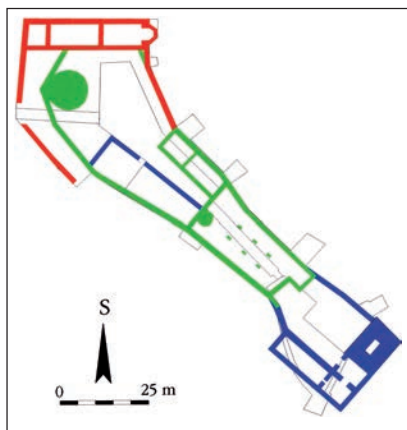
Obr. 17 Veveří. Starší (dolní) část hradu. Žlutě je vyznačen pravděpodobný půdorys kolem roku 1250.

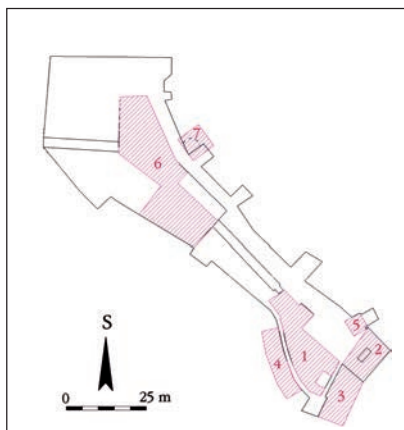
Obr. 18 Veveří. Starší (dolní) část hradu. Pravděpodobný půdorys na konci 13. stol. Zeleně je vyznačena starší fáze výstavby, modře mladší fáze.

Obr. 19 Veveří. Starší (dolní) část hradu. Pravděpodobný půdorys kolem roku 1350. Modře jsou vyznačeny 3 varianty možného stavebního řešení paláce na opyši mezi věžemi hranolovou a prachovou.

Obr. 20 Veveří. Starší (dolní) část hradu. Pravděpodobný půdorys na konci 14. stol. Červeně je vyznačena dostavba severozápadního palácového traktu a kaple sv. Prokopa.

Obr. 21 Veveří. Starší (dolní) část hradu. Půdorys s vyznačením vytipovaných problémových ploch (č. 1–7).

Nejmladšími zdi datovanými do novověku jsou pilíře arkádového ochozu (zdi č. 900 a 901) a klenba sklepení (zeď č. 902) s větracími až na povrch vyzděnými otvory (zdi č. 908 a 909). Následující relikty zdiva jsou již vrcholně středověkého stáří. Podle datovacího materiálu můžeme předpokládat, že vznikaly postupně během 2. pol. 13. stol. a součástí stojících staveb byly asi až raného novověku. Za nejstarší z nich můžeme považovat kamenné zdi, související pravděpodobně s výše uvedenou výrobní činností (zdi č. 905, 906 – obr. 7). Podobají se svojí strukturou a tvoří nároží, avšak nejsou vzájemně svázány, což svědčí o tom, že ani v tomto případě zdi patrně nevznikaly současně. Podobného stáří je zřejmě i relikv kamenného základu, odkrytý v nižších partiích nejsevernější části sondy (zeď č. 924). O něco málo mladší jsou pak zbytky současně vystavěných zdí (č. 903 a 904) reprezentující patrně větší vnitřně členěnou stavbu palácového charakteru. Zeď č. 903 se táhla podélně v celé délce sondy a na severozápadním konci byla odbourána stáječícím se recentním výkopem pro kanalizační potrubí. Do její koruny byly v pravidelných rozestupech zahlobeny tři kúlové jamky (obj. č. 8, výkop č. 507, uložení č. 112; obj. č. 9 – 508, 113; obj. č. 9 – 509, 114). Původně do nich zapuštěné kúly buď svazovaly nadzemní a základové zdivo, nebo spíše tvořily součást dřevěné konstrukce, vystavěné až v novověku po likvidaci vrcholně středověké palácové stavby.

Popis náleзовé situace v sondě č. 3 (obr. 8)

Sonda o rozměrech zhruba 5,3 x 1,5 m a celkové rozloze 7,57 m² byla situována přibližně ve středu arkádového nádvoří u JV nároží nejstaršího dosud stojícího paláce proti sondě č. 2. Její odkryv si klád za cíl zjišťit, zda i tato část nádvoří byla původně ve středověku zastavěna.

Pod soudobou vrstvou dlažebních kostek (styk. plocha č. 50) uložených do písčitého lůžka (uložení č. 100) se objevily recentní výkop pro elektrický kabel (výkop č. 519, uložení č. 150), vrstva novověkých dorovnávek terénu (uložení č. 122), kamenná destrukce (zeď č. 920) a koruna kamenné vrcholně středověké zdi (zeď č. 919), která je zřejmě pozůstatkem další obytné stavby, kdysi zřejmě propojené s dodnes částečně stojícím palácem z 1. pol. 14. stol (zeď č. 921). O jejím stáří svědčí i vrstva – uložení č. 143 – těsně se přimykající ke zdivu (tudíž mladší než samotná zeď) a obsahující materiál z 2. pol. 14. až 1. pol. 15. stol. K paláci dodatečně přistavěný opěrný pilíř (zeď č. 922) je založen velmi mělce a nemá prakticky žádný základ. Pozůstatek odkrytého základového zdiva č. 919, založeného na pevném skalním podloží (uložení č. 130), také svědčí o tom, že vrcholně středověká zástavba byla nejen při severovýchodní straně nádvoří, ale i na straně protilehlé – jihozápadní - a propojení s Anglickým traktem původně asi tvořil poměrně úzký průchod mezi dvěma palácovými stavbami. Na dně sondy v nižší úrovni uložení č. 143 se vyrýsovala také

část zahlobeného objektu (obj. č. 21, výkop č. 523, uložení 144), pravděpodobně jímky čtvercového půdorysu, v jehož zásypu byl opět materiál datovaný rámcově do 14. stol.

Celkové zhodnocení náleзовé situace

Hrad Veveří poutá pozornost historiků i architektů již od 30. let 19. stol. Značné množství jeho přestaveb totiž způsobilo, že se vývoj z hlediska stavebního jeví až dosud značně nejasný a srovnáme-li názory jednotlivých badatelů, jsou často přinejmenším rozporuplné. Celou problematiku na základě dostupné odborné literatury naposledy shrnuli v zatím nejkompletnější a nejrozsáhlejší studii P. Bolina, J. Doležel, P. Fedor a J. Sadílek⁴. Jmenovaní zde také otiskli a dosti věrohodnými argumenty podložili návrh nového vývojového schématu hradu, který se nejvíce dotýká zástavby nejzaššího výběžku ostrožny a je v dosti příkrém rozporu s názory, převažujícími v posledních třech desetiletích⁵. Ty byly podepřeny především terénními poznatky z výzkumů L. Konečného⁶ a ačkoli jejich náleзовá situace nebyla nikdy celkově publikována, staly se poměrně nadlouho důležitým interpretačním východiskem pro rekonstrukci nejstarší (románské) fáze stavebně historického vývoje hradu.

1. Situace na nádvoří Anglického traktu a zástavba opyše

Zjišťovací archeologický výzkum provedený v roce 2000 bezpečně neprokázal přítomnost zbytků architektury z 1. pol. 13. stol. Sonda č. 1 (obr. 3), situovaná na nádvoří Anglického traktu tak, aby plynule navázala na předešlé výzkumy, nezachytila románskou hradbu tak jak je v literatuře prezentována L. Konečným a M. Plačkem. Odkrytá situace spíše umožňuje konstatovat přítomnost nové dosud neznámé středověké obytné stavby pravděpodobně palácového charakteru. Po přesném geodetickém zaměření všech dosud viditelných zbytků zdiv je nesporné, že její část zjištěná na nádvoří tvoří nedílný celek se zdivem, odkrytým L. Konečným v roce 1987 vně renesanční hradby (obr. 9–11). Stopy relikvů dokonce nadzemních částí paláce viditelně nese i strukturou různorodé zdivo stávající renesanční hradby. To svědčí o tom, že stavba zde musela stát ještě v 16. stol. Konečně dokládají to i fragmenty pozdně středověkých cihel, zazděné do pravidelného líce zdiva vně hradeb (obr. 10). Zajímavé ovšem je, že cihly se už nenacházely v částečně destruovaném jádru výhradně kamenných zdí, odkrytých archeologickou sondou č. 1 v roce 2000 (obr. 4). To můžeme vysvětlit nejspíše tím, že zdivo stavby bylo během svého funkčního využití přinejmenším opravováno a otázkou je, zda nepřipustit dokonce možnost jeho postupného zesílení obezděním.

Velmi důležitým aspektem je vztah odkryté obytné palácové stavby k mohutné hranolové věži. Z dosud odhalených částí vně hradeb je patrné, že jejich zdiva byla vzájemně svázána a měla by být proto

současná. Tato skutečnost a navíc ještě přítomnost pozdně středověkých cihel také vedla výše uvedené autory posledního článku k tomu, že celou hranolovou věž i s palácovou stavbou datovali až do 3. čtvrtiny 14. stol.⁷ Připustíme-li však možnost postupného zesílení obytné části, nelze zcela vyloučit ani dodatečné obezdění hranolové věže, zvláště je-li její zdivo až 4 m silné. To může vysvětlovat i vzájemné svázání staveb, nesoucí stopy až značně pokročilého vrcholně středověkého vývoje. Dává to také možnost uvažovat o tom, zda opravdu zpočátku nešlo o věž obytnou⁸, dodatečně zesílenou a navíc i zvýšenou, využívanou poté příležitostně i jako bergfrit. a nikoliv naopak, jak o tom uvažují autoři posledního článku. Ti považují místnost v prvním patře za dodatečně zbudovanou nejspíše v renesanci⁹. Alternativu, předpokládající obezdění, do jisté míry podporuje i vyobrazení hradu na Müllerově dřevorytu z 1. pol. 19. stol. (obr. 12), kde je hranolová věž ve srovnání s jinými malbami či grafikami (obr. 13–16) podstatně štíhlejší, snad i nižší a má navíc v horních partiích předsazený obvodový ochoz. Je však otázkou, zda toto vyobrazení můžeme považovat za věrohodné. Pokud vyloučíme subjektivní romantické ztvárnění autora a naopak připustíme, že pracoval podle starší předlohy, pak se vyobrazení nemusí skutečnosti příliš vzdalovat.

Dalším problémem, vyvolávajícím řadu dohadů, je skutečný vzhled nedochované obytné stavby, odhalené archeologickými výzkumy. P. Bolina, J. Doležel, P. Fedor a J. Sadílek počítají s existencí v přezemí dvouprostorového paláce těsně přimknutého k hranolové věži¹⁰. Téměř 2 m širokou proluku ve zdi (obr. 9), odkrytou v roce 1987 L. Konečným a jím také považovanou za jednu ze dvou bran v románské obvodové hradbě¹¹, interpretují výše uvedení autoři jen jako interiérový, jednoduše pojedený průchod. Palácový vchod směřující k severozápadu do nádvoří (obr. 19: 3) pak spojují s fragmentem jednoduše okoseného pískovcového ostění druhotně zazděného portálu (obr. 5), odkrytého sondou č. 1 v roce 2000. Za těchto okolností by opevnění hradního komplexu v prostoru opyše prakticky kopírovalo současný půdorys. Problematickou se ovšem v tomto případě jeví archeologicky doložená zeď, vyběhající ze sondy č. 1 směrem k severozápadu (obr. 4: kontext č. 914), jejíž pokračování s největší pravděpodobností zachycuje i fotodokumentace výzkumu L. Konečného z roku 1980, kdy se na nádvoří budovala kanalizace¹². Tato situace dovoluje uvažovat o druhé variantě řešení, která předpokládá, že palácová stavba byla umístěna podél jihozápadní strany opyše (obr. 19: 2) a proluka ve zdi za hradbou opravdu plnila funkci zadní brány. Avšak i tato alternativa má svoje slabé místo a tím je branka, doložená fragmentem ostění portálu v sondě č. 1 (obr. 5). Za předpokladu, že je ostění v původním uložení, můžeme o dvou vstupech v těsné blízkosti uvažovat prakticky jen pokud by byly různého stáří nebo v případě přechodného či krátkodobého využití ně-

kterého z nich. Jako nejpravděpodobnější se proto jeví třetí varianta, uvažující o paláci s nejméně třemi přízemními prostorami. Přiléhá k hranolové věži a jeho půdorys byl uspořádán pravouhle podél jihozápadního a jihozápadní strany ostrožny (obr. 19: 1). Přitom délku jihozápadního křídla lze jen těžko odhadovat, zakončení snad může signalizovat jen strukturou odlišný relikt zdíva zabudovaný do současné hradby ze 16. stol. Protože zde poměrně výrazně vystupuje mimo líc hradby, může jít o zbytek zdi, původně příčně protínající hradbu. Podotýkáme, že na částečné zabudování někdejšího paláce do raně novověké hradby mohou ukazovat i další podobná místa ve stávajících hradebních zdech.

Důležitým a uspokojivě dosud nevyjasněným problémem je bezesporu datování hranolové věže a přilehlé palácové stavby. Stanovit, byť jen rámcově, vznik tohoto komplexu je dost složité, protože jednotlivé stavby s velkou pravděpodobností nevznikaly současně, nýbrž postupně během poměrně dlouhého časového úseku. Podle dosavadních poznatků z výzkumů se můžeme přiklonit k názoru, že v 1. pol. 13. stol. zde žádná kamenná architektura nebyla a nejzašší skalnatá část ostrožny byla jen okrajovou, z hlediska staveb nevytíženou částí hradního areálu, kde docházelo k vrstvení odpadu¹³. A to i přes četné nálezy z tohoto období ve skalní depresi, považované L. Konečným za hradní příkop¹⁴. Při šířce 20 m není hloubka něco více než 2 m prakticky žádnou překážkou a početný materiál z 1. pol. 13. stol. se zdá být spíše dokladem intenzivní antropogenní činnosti uvnitř hradu. Nelze ovšem vyloučit, že do doby, než se dobudovalo mohutné příkopové opevnění s břitovou věží a než byl technicky vyřešen vstup ze severozápadní strany, hlavní brána do hradu byla právě z této strany od opyše (obr. 17). Mohou o tom svědčit podle L. Konečného románsko-gotické patky kvádrových pilířů v průjezdu brány¹⁵, jinými badateli pak datované až do 2. pol. 14. stol.¹⁶. Tuto alternativu rozhodně nemůžeme pomíjet, protože jde o jev na opevněných sídlech nikoliv ojedinělý. Poměrně dlouhá přístupová cesta podél objektu pod hradbami totiž značně zvýhodňovala obránce. I tento předpoklad do značné míry podporuje domněnku, že v prostoru nejzaššího výběžku ostrožny se začalo stavět z kamene nejspíše až ve 2. pol. 13. stol. Svědčí o tom především ojedinělé nálezy takto datovaných keramických zlomků z vrstev uložených těsně nad skalním podložím a zasahujících pod odkryté kamenné zdivo. Připustíme-li, že na exponovaných místech docházelo k postupnému zesilování zdi, pak nejstarší kamennou stavbou na opyši opravdu mohla být hranolová věž (obr. 18). Teprve pak postupnou výstavbou, trvající nejméně do pol. 14. stol., vedle ní vznikl dvou- až tříprostorový palác, čímž se vytvořil komplex typický pro vrcholný středověk od 13. do 15. stol. (obr. 19). Ztrácet na významu pak začala tato obytná stavba zřejmě už v souvislosti s dostavbou paláce a kaple, obklopujících

břítovou věž ve 3. čtvrtině 14. stol (obr. 20), nicméně i poté byla ještě alespoň okrajově využívána. Definitivní zánik jejich chátrajících částí způsobilo s největší pravděpodobností až přebudování hradeb a výstavba nových objektů (např. prachová věž) v 16. stol.

2. Situace na arkádovém nádvoří hlavního paláce

P. Bolina, J. Doležel, P. Fedor a J. Sadílek umístí nejstarší stavební fáze hradu do prostoru hlavního palácového nádvoří.¹⁷ Předpokládají, že původní románské jádro hradu z 1. pol. 13. stol. zde téměř bezzbytku převrstvila rozsáhlá následující výstavba, započatá již v době kolem pol. 13. stol. Tehdy byla dostavěna hradba obepínající celou ostrožnu včetně břítové věže a v dnes již nezastavěném prostoru palácového nádvoří vznikla obytná a reprezentativní složka raně gotického hradu, sestávající ze dvou protilehlých křídel paláců, jak je zachycují rokokové nástěnné malby z 18. stol. (obr. 15 a 16). Z tohoto pohledu dávají výsledky výzkumu autorům plně za pravdu. I když nálezy z 1. pol. 13. stol. zde prokazatelně nejsou, zbytky středověké architektury reprezentují nejméně dvě fáze vývoje. Pozůstatkem románské architektury mohou být snad jen kamenné zdi č. 905, 906 a 924 (obr. 7), odkryté v sondě č. 2. Ze stratigrafického hlediska sice nemusí být současné, nicméně celkově jsou nejstarší a souvisí nejspíše i s doloženou výrobní činností (hutnictvím a kovářstvím) zřejmě nejpozději v době kolem pol. 13. stol. Patrně zanedlouho následující fázi, zbudovanou nejpozději ve 3. čtvrtině 13. stol., představují vzájemně svázané a tudíž i současné kamenné zdi č. 903 a 904 (obr. 6). Z nich podélná lícuje s dodnes dochovanými sloupy, viditelně včleněnými do současné podoby přízemí Anglického traktu (obr. 18) a můžeme se proto domnívat, že obě stavby tvořily původně jeden celek, členěný na obytný palác a jeho hospodářské či výrobní zázemí.

Středověkou kamennou zeď č. 919, odkrytou v sondě č. 3 (obr. 8) na protější straně nádvoří naopak asi nelze s dochovanými středověkými relikty Anglického traktu prokazatelně dávat do přímé souvislosti, i když strukturou jsou si zdíva z obou sond dosti podobná. Relikt lícuje spíše s fragmenty zdi uvnitř dosud stojícího paláce jižně od břítové věže (obr. 19). P. Bolina, J. Doležel, P. Fedor a J. Sadílek zde předpokládají věžovitou stavbu, datovanou podle okna s „jeptiškou“ nejpozději do 1. pol. 14. stol.¹⁸ Vzájemnou spojitost zde konečně signalizuje i stragrafická situace a nevylučují ji ani archeologické nálezy. Nemuselo proto jít jen o věžovitou stavbu, ale mohlo zde původně stát poměrně rozlehlé v pořadí již 3. palácové křídlo, připojené během 1. pol. 14. stol. k Anglickému traktu (obr. 19).

3. Předpokládaný stavební vývoj hradu ve 13. a 14. stol. na základě výsledků archeologických výzkumů

Shrneme-li stručně výše uvedené poznatky, zůstává v názorech na stavební vývoj hradu řada nevyřešených otázek. Z nich největší je problém

existence románské kamenné architektury z 1. pol. 13. stol. I když během zjišťovacího archeologického výzkumu byla odkryta zdíva nejméně 3 až 4 stavebních fází hradu (obr. 11), dosud se nepodařilo její přítomnost bezpečně prokázat. Ba co víc, problematický je dokonce i celkový rozsah areálu. Za velmi pravděpodobné můžeme považovat jen to, že nejstarší část hradu se nacházela ve středu ostrožny v místech dnešního arkádového nádvoří a nikoli na opyši, odkud se naopak mohlo zpočátku do hradu vcházet (obr. 17). Vzhledem k tomu, že do nejstarších fází nelze zatím bezpečně datovat žádné relikty kamenného zdíva, musíme připustit i možnost, že nejstarší stavby byly z valné části dřevěné. Pokud zde zděná kamenná architektura v 1. pol. 13. stol. stála, patrně byla totálně zlikvidována během rozsáhlých gotických přestaveb.

V poměrně mohutném stavebním vývoji 2. pol. 13. stol. můžeme rozlišit dvě fáze. Zdá se, že nejdříve byla dostavěna břítová věž a palác Anglického traktu s přilehlým severovýchodním křídlem, které sloužilo jako hospodářské a výrobní zázemí. Zároveň s dobudováním mohutného opevnění byl na severozápad patrně predisponován také hlavní vchod. Zřejmě až potom se stavební aktivita mohla přesunout i na nejzašší část ostrožny, kde vyrostlo opevnění a za určitých předpokladů i hranolová věž, v počátku možná i obytná, později sloužící jako bergfrit (obr. 18). Stavební vývoj do 1. pol. 14. stol. (obr. 19: 1–3) pravděpodobně reprezentují dostavba dvou- až tříprostorového paláce, přiléhajícího k hranolové věži a dalšího, v pořadí již třetího paláce při JZ straně hlavního arkádového nádvoří. Konečnou podobu vrcholně středověkému hradu pak vtiskla dostavba čtvrtého paláce a kaple sv. Prokopa na SZ straně kolem břítové věže ve 2. pol. 14. stol. (obr. 20).

4. A co dál ?

Poslední studie P. Boliny, J. Doležela, P. Fedora a J. Sadílka předkládá odborné veřejnosti k diskusi do jisté míry novou koncepci stavebního historického vývoje hradu, doprovázenou zatím nejrozsáhlejším a nejdůležitějším rozbohem dosavadních názorů. Autoři do ní také zahrnuli předběžné výsledky výzkumu z roku 2000, konzultované předem s autory. Tato práce jejich názory rozhodně podstatnou měrou nemění, ale snaží se je spíše upřesnit skutečnostmi, zjištěnými během zpracování vědecko-výzkumného úkolu. V obou pracích pak nalezneme řadu momentů, které jsou s ohledem na současný stav výzkumu velmi problematické. Pokusím se proto nastínit možnosti jejich řešení.

Prokázat některé skutečnosti nelze jinak než archeologickým výzkumem, který je časově i finančně velmi náročný. Sondáž v roce 2000 sice přinesla nové poznatky, avšak její rozsah nebyl zdaleka dostatečný. Definitivní řešení mohou přinést jen celoplošné výzkumy obou nezastavěných částí nádvoří (obr. 21: 1 a 6), kde mohou být dohledány a s poměrně značnou přesností datovány relikty románských a gotic-

kých staveb. Archeologicky i stavebně je třeba věnovat pozornost také hranolové věži (obr. 21: 2). Výkopem na základovou spáru, doplněným o hloubkový výzkum zdiva lze bezesporu prokázat její původní stáří i případně dostavby. Preciznějším odkrytím ploch č. 3 a 4 (obr. 21) lze potvrdit existenci a vysledovat půdorys předpokládaného paláce přimknutého k hranolové věži. Dalším problematickým místem je S nároží hranolové věže. Na reprodukci Müllerova dřevorytu z 1. pol. 19. stol. se k němu přimyká další menší věž (obr. 12), která na jiných vyobrazeních chybí. Průzkumem zdiva v tomto místě (obr. 21: 5) je třeba zjistit o jakou stavbu jde a jak ji datovat. V místě označeném jako č. 7 (obr. 21) se nachází zdivo kruhového půdorysu o průměru zhruba 7 m, zmiňované již autory poslední studie, kteří ji považují za pozůstatky stavby romantického charakteru vzniklé nejdříve na přelomu 18. a 19. stol., avšak nevylučují možnost její výstavby na starší substrukci¹⁹. Může pro to svědčit opět Müllerovo vyobrazení, kde se před hradbami v zákrytu s břitovou věží patrně nachází útvar, vypadající jako částečně rozbořená věž. Je otázkou, zda nemůže být pozůstatkem právě onoho raně středověkého opevnění. Jeho skutečnou přítomnost, případně stáří však může prokázat opět jediné archeologická sondáž. To jsou nejproblematictější místa, nikoli však jediná. Prostor pro archeologii je i jinde, např. uvnitř hlavního paláce, obepínajícího břitovou věž, kde například není zcela jasný průběh středověkého opevnění.

Bezesporu významné poznatky mohou být získány také na základě exaktních rozborů malt z dosud stojících částí hradu. Zvlášť když v současné době z valné většiny neomítnutá zdiva k tomu poskytují optimální podmínky. Vzájemné porovnání vzorků může prokázat, které ze zdi spolu stavebně souvisí nebo naopak. Je to však námět pro spolupráci širšího kolektivu odborníků a pak zejména otázka finančního pokrytí.

Záchranný výzkum na hradě Bítově

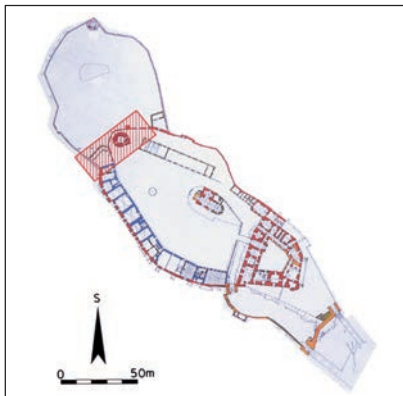
Areál státního hradu Bítov je situován na ostrohu, vytvořeném řekou Želetavkou a Dyjí, jejichž údolí je dnes součástí Vranovské přehrady. První písemná zpráva (k roku 1046) se objevuje ve falzu staroboleslavské kapituly, které však pochází ze 13. století. Za skutečně autentickou zmínku o existenci hradu je považována až zpráva kronikáře Jarlocha Milevského z období válek mezi moravským markrabětem Konrádem Otou a českým knížetem Bedřichem datovaná k roku 1185.

Hmotné doklady o stavebním vývoji hradu jsou mladší než písemné zprávy o jeho existenci. Nejstarší dochovanou část představuje velká břitová věž na severozápadním okraji nádvoří hradu, jejíž zdivo v přízemí lze datovat do počátku 13. století. K věži pravděpodobně přiléhaly dnes již neexistující hradní budovy a zdi, nepochybně zcela zničené pozdějšími stavebními a terénními úpravami.

Historie a stavební vývoj hradního areálu i jeho jednotlivých částí byl již publikován v řadě odborných článků. Cílem tohoto příspěvku je informovat odbornou veřejnost o výsledcích záchranného archeologického výzkumu prováděného naším pracovištěm v letech 2002 – 2003. Byl vyvolán plánovanou úpravou dvorku mezi jižním palácem a břitovou věží (obr. 22–24) na terasu s restauračním zařízením. Protože realizace stavby byla spojena s výrazným zásahem do stávajícího terénu, byl proveden sondážní záchranný archeologický výzkum. V posledních desetiletích byl dvorek nevyužívaný, přístavby pravděpodobně z dvacátých let 20. století, sloužily do roku 1945 jako psinec. Přístavek přiléhající k jižnímu paláci je zachován do úrovně 1. patra, z protější zástavby se zachovala jen část mělce založeného základového zdiva.

V prostoru dvorku byly postupně položeny celkem 3 sondy, jejichž cílem bylo prověřit možnost realizace plánované stavby. Ve dvou sondách vedených v západní části dvorku a u stávajícího přístavku bylo zjištěno porušení terénu novodobými zásahy, třetí sondou položenou u přístupového schodiště ve východní části dvorku byly zachyceny relikty kamenného zdiva. Po rozšíření odkryvu byla v hloubce cca 0,5 m od současné úrovně terénu zjištěna oboustranně licovaná zeď z lomového kamene o šířce 1,75 m, pojená kvalitní maltou a procházející dvorkem v severojižním směru (obr. 25–26). V otevřeném prostoru bylo zdivo odkryto do výšky max. 0,80 m, uvnitř přístavku navazujícího na jižní palác byla pod podlahou zachycena jen jeho koruna.

Ze sondy pocházelo množství keramického materiálu, datovaného pouze do období novověku a 20. století. Pochází z vrstev novodobých navázek těsně přiléhajících ke kamennému zdivu a souvisejících s terénními úpravami z doby výstavby přístřešků. Protože odkryv dosáhl jen do hloubky nezbytně nutné pro terénní úpravu dvorku, nebyly prozkoumány středověké vrstvy, bezprostředně spojené s výstavbou zdiva. Proto ho můžeme datovat jen na základě charakteru (mohutnost a struktura zdiva, kvalita malty) předběžně do období 14. století. Patrně jde o pozůstatek mohutné hradby (obr. 27), jejíž přítomnost v těchto místech do jisté míry mění dosavadní představu o dispozici fortifikace (nejstarší kamenná fáze hradu Bítova byla nejnověji popsána jako obytná věž s břítem, obklopená zalamující se hradbou po jejím obvodu)²⁰. Konečné závěry však mohou být vysloveny až po upřesnění datace kamenného zdiva, k němuž se lze v současné době dopracovat jediné důsledným prováděním záchranných archeologických a stavebně historických výzkumů vyvolaných stavebními aktivitami v areálu hradu. Nejnovější nález ukazuje, že tyto výzkumy, v dřívější době často opomíjené, umožňují získat velmi důležité informace. Jejich prostřednictvím lze upřesnit stavební vývoj hradu a interpretovat nalezené relikty kamenné architektury.

Obr. 22 Bítov – hrad. Celkový plán s vyznačením polohy hospodářského dvorku u břitové věže s nálezem zdiva středověké hradby.

Obr. 23 Bítov – hrad. Hospodářský dvorek u břitové věže zvenku. Pohled od východu.

Obr. 24 Bítov – hrad. Hospodářský dvorek u břitové věže zevnitř. Pohled od jihozápadu.

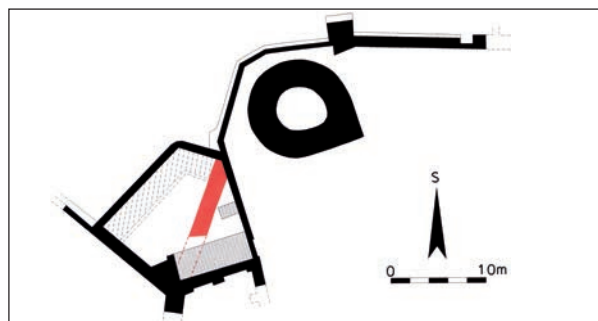

Obr. 25 Bítov – hrad. Celkový pohled na odkryté zdivo středověké hradby. Pohled od severu.

Obr. 26 Bítov – hrad. Detail vnitřního líce zdiva středověké hradby. Pohled od jihovýchodu.

Obr. 27 Bítov – hrad. Přesně zaměřený průběh nově objeveného zdiva středověké hradby.

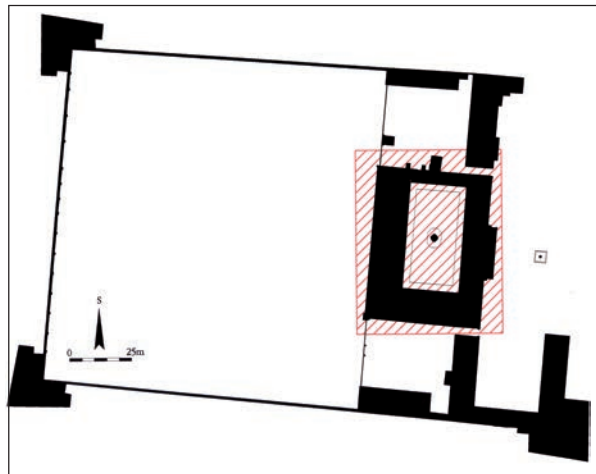

Plocha záchranného archeologického výzkumu nebyla dále rozšiřována. Po provedení fotodokumentace a geodetickém zaměření bylo zdivo překryto geotextilií a terén urovnán do původního stavu. Návaznost nově zjištěného zdiva na stávající plášťovou zeď obepínající ze západní strany britovou věž se vzhledem k nebezpečí narušení statiky ohradního zdiva dvorku nepodařilo ověřit. Přesné zaměření však jistou spojitost jednotlivých částí fortifikace naznačuje jak na severní, tak i na jižní straně. Tam se návaznost může ověřit po zpřístupnění sklepních prostor přilehlého jižního paláce.

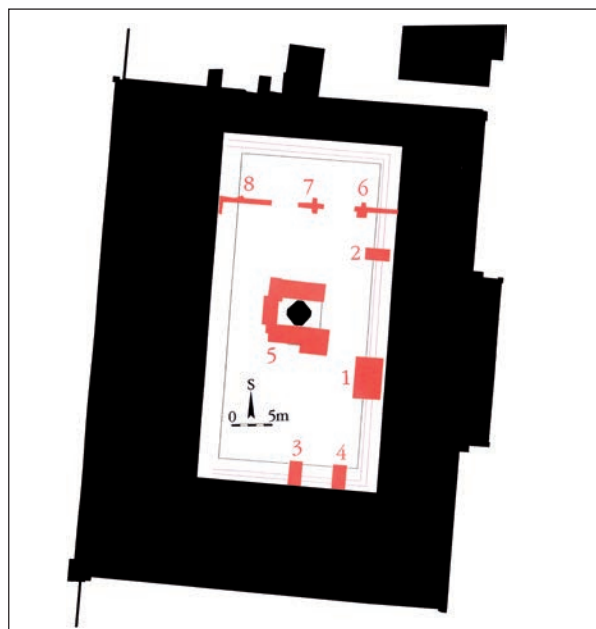
Původní záměr úpravy prostoru na terasu s restaurací nebyl realizován, po opravě přístavku bude tato část hradu využívána jako víceúčelový klidový prostor.

Záchranné a zjišťovací výzkumy na nádvoří zámku v Bučovicích

Na nádvoří zámku v Bučovicích proběhly v uplynulých čtyřech letech celkem 3 více či méně rozsáhlé výzkumné akce. První z nich byl záchranný výzkum při rekonstrukci svodů dešťové kanalizace, provedený v roce 2000. Výkopy pro kanalizační potrubí obtočily ze tří stran nádvoří, kde byly vedeny pod současnou kamennou dlažbou. K průchodu severozápadním křídlem zámku se využila stará, do té doby funkční, barokní stoka. S ohledem na její neprostupnost a špatný stav vně objektu bylo už pak potrubí vedeno trasou zcela novou, a to severozápadním rohem zámeckého parku, za jehož severní ohradní zdí bylo potrubí zaústěno do městského kanalizačního sběrače. Kromě již publikovaného objevu základů a vstupního portálu zaniklého románskogotického kostela v zámeckém parku²¹ byly během výkopových prací na nádvoří zámku na několika místech objeveny relikty kamenných nebo cihelných zdí (obr. 29: 1–4). K nejlépe dochovaným patří 2 poměrně mohutné čistě kamenné zdi vymezející dosud zcela nezavalenou chodbu (obr. 30). Byly odkryté v poloze označené jako č. 1 (obr. 29). Zachovaly se do výšky zhruba 2 m a jejich náběh prokazatelně naznačoval, že se původně sblíhaly do lomené, čili gotické klenby. Patrně v souvislosti s novověkými terénními úpravami nádvoří byla původní lomená klenba ubourána, ale v zájmu zachování prostupnosti byla chodba druhotně uzavřena klenbou z cihel. V poloze označené jako č. 2 (obr. 29) se nacházela opět mohutná asi 1,5 m široká zeď (obr. 31). I když v horních partiích byla druhotně porušena novověkým cihelným kanálem dešťového svodu, po očištění se zjistilo, že je postavená výhradně z tzv. vysokých cihel, užívaných nejběžněji v pozdním středověku. Další 2 kamenné zdi narušil výkop pro kanalizaci při jihozápadní straně nádvoří v polohách č. 3 a 4 (obr. 29). Sice nebyly tak mohutné, ale strukturou se podobaly zdem chodby v poloze č. 1, tudíž lze předpokládat jejich podobné stáří. O datování odkrytých reliktvů staveb do období vrcholného a pozdního středověku vypovídá rozhodně náznak lomené gotické

Obr. 28 Bučovice – zámek. Celkový plán zámku s vyznačením budovy a nádvoří.

Obr. 29 Bučovice – zámek. Situace nádvoří zámku s červeně vyznačenými plochami zkoumanými v letech 2000–2006 (č. 1–8).

Obr. 30 Bučovice – zámek. Zdi gotické chodby odkryté při výzkumu v roce 2000 (č. 1). Pohled od jihu.

Obr. 31 Bučovice – zámek. Pozdně gotická zeď odkrytá při výzkumu v roce 2000 (č. 2). Pohled od jihu.

klenby, dále mohutnost zdí, stavební materiál (lomový kámen, vysoké cihly), případně i kvalita malty. Ale potvrzují to i nálezy z vrstev v jejich bezprostředním okolí, i když jde z valné většiny o nestratifikovaný materiál. Bohužel, výkopem, který v místech zdí sahal jen do hloubky zhruba 1 m, nebyly zasaženy vrstvy související přímo se stavbou těchto objektů. Vsměš šlo o druhotně uložené novověké výplně či dorovnávký terénu, přesto však obsahující materiál, datovaný mimo jiné i do 2. pol. 14. a 15. stol. To je bezesporu důkazem jistých stavebních aktivit, předcházejících budování zámku ve 2. pol. 16. stol. Všechna zdiva procházela výkopem příčně, proto lze předpokládat jejich pravouhlá setkání někde v prostoru nádvoří. Původně patrně tvořila určitý kompaktní stavební celek, který lze s velkou pravděpodobností spojit s předchůdcem zámku, resp. vodní tvrzí, zmiňovanou velmi spoře písemnými prameny. Prokázaná výška dochovaného zdiva a 2 m převýšení prostoru nádvoří vůči okolnímu terénu nasvědčuje tomu, že relikty tvrze, zachované do výšky celého jednoho patra, jsou ukryty právě zde a byly asi částečně využity pro zpevnění zvýšeného vnitřního prostoru obestavěného dnešní budovou renesančního zámku.

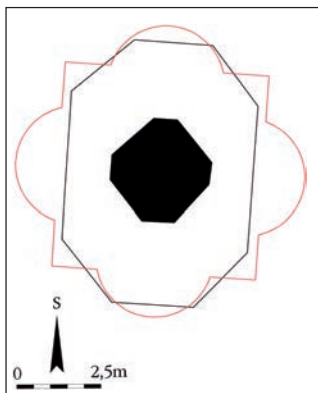
V roce 2002 provedli archeologové tehdejšího Státního památkového ústavu v Brně zjišťovací výzkum (obr. 29: 5), vyvolaný předpoklá-

danou rekonstrukcí raně barokní kašny z roku 1635, která je patrně dílem G. G. Tencally. Cílem výzkumu bylo zjistit, zda je kašna na původním místě, dále zda byla v minulosti opravdu funkční ve smyslu vodního režimu a pokud ano, jaká byla konstrukce a vzhled její původní nádrže. Pomocí výzkumu se mělo vytipovat také nejvhodnější místo pro případné umístění podzemní přečerpávací jímky, zvažované se záměrem zprovoznění kašny.

V bezprostředním okolí kašny byla archeologickou sondáží odkryta plocha o rozloze zhruba 30 m² (obr. 32). Bezesporu se zjistilo, že kašna je na původním autentickém místě a nikoli přemístěná odjinud (např. ze zámku v Lednici), jak se o tom občas mezi odborníky spekulovalo. Vlastní kamenná plastika spočívá na masivním základovém podstavci, který tvoří minimálně 9 vrstev střídavě naplocho kladených cihel, spojených nekvalitní vápennou maltou. Tvarem, rozměry i zpracováním cihly odpovídají dobovému kontextu 17. stol. Dalším důležitým poznatkem bylo to, že alespoň zpočátku musel plně fugovat i vodní režim kašny, resp. režim vodních chrlíčů. Předpokládat však můžeme jejich využití nejspíše jen v době přítomnosti majitelů zámku, pobývajících zde příležitostně. Lze tak usuzovat podle mohutných kamenných bloků naplocho vyskládaných kolem kamenného podstavce

Obr. 32 Bučovice – zámek. Plocha výzkumu barokní kašny odkrytá v roce 2002 (č. 5). Celkový pohled od západu.

Obr. 33 Bučovice – zámek. Půdorys nedochovaného kvadrilobu kašny (červená linie) rekonstruovaný na základě výsledků výzkumu.

Obr. 34 Bučovice – zámek. Cihelná dorovnávká terénu v sondě odkryté v roce 2006 (č. 7). Pohled od severozápadu.

plastiky. Byly zhotoveny ze značně nekalitního pískovce, lámaného v bezprostředním okolí města. V místech dopadu vodního sloupce z chrličů nesly pískovcové bloky výrazné stopy kruhové eroze. Tyto skutečnosti také svědčí o tom, že zde asi nikdy nebyla nadzemní nádrž naplněná větším množstvím vody, jak je typické pro jiné soudobé barokní kašny. Prostor, kam padala voda z chrličů přesahoval nad tehdejší úroveň nádvoří jen minimálně (0,2 m) a naopak výrazněji byl zapuštěn pod ni (0,4 m). Voda v této prohlubni rozhodně nezůstávala, nýbrž plynule odtékala soustavou vypádaných žlábků přímo do barokní stoky. Na západní a severní straně sousoší pak byly sondáží zachyceny pozůstatky původního, pravidelně tvarovaného obvodového soklu kašny – kvadrilobu (obr. 33), který svými rozměry i půdorysem připomíná v baroku zcela běžné, avšak většinou až 1 m vysoké nadzemní části.

Nejspíše kolem roku 1750 donutila rychle postupující eroze značně nekalitních pískovců na dně kašny majitele zámku k jejich poměrně rozsáhlé opravě, doložené při výzkumu objevem druhé vrstvy pískov-

cových bloků. Vzhledem k tomu, že je mladší vrstva pískovců erozí prakticky neporušena, můžeme se domnívat, že od pol. 18. stol. byl již vodní režim kašny v provozu jen minimálně. O tom, že nedlouho poté byl úplně zrušen i nízký obvodový sokl v podobě kvadrilobu, vypovídají dva kanály, porušující jeho zbytky, včetně pískovcového dna a částečně i cihelného podstavce kašny. Prochází celým nádvořím diagonálně od středu a ústí do hlavní stoky ještě barokního stáří. Odváděly dešťovou vodu z okapů v rozích nad arkádami. Zřejmě nejpozději koncem 18. stol. se již terénní úpravy kolem vlastní kamenné plastiky kašny velmi přiblížily jejich dnešní podobě.

Třetí drobnou výzkumnou akcí na nádvoří zámku byla v letošním roce provedená drobná sondáž, která si kladla za cíl zjištění původní renesanční úpravy nádvoří (obr. 29: 6, 7, 8), za níž byla považována cihelná dlažba, tvořící určité vzorce. Její relikty nebyly zjištěny ani v jedné ze tří sond. Mistry byly jen chaoticky uspořádané cihly, uložené do vrstvy nekvalitní malty bez náznaku jakéhokoli vzoru (obr. 34). To rozhodně nelze považovat za dlažbu, nýbrž jen zpevnění určité komunikační úrovně. Vzhledem k tomu, že v nadložních vrstvách byl jen novověký materiál, z něhož nejstarší lze datovat do období renesance, můžeme usuzovat, že šlo o zpevňování terénu nejspíše v době jeho sedání, tzn. bezprostředně po dokončení stavby zámku, kdy předpokládáme navýšení terénu v prostoru nádvoří o zhruba 2 m. Zřejmě ani proto nelze uvažovat o položení dlažby hned po dostavbě, neboť tak mocná vrstva navážek musela bez hutnění za pomoci techniky sedat a vytvářet neovnosti značně dlouhou dobu.

Záchrané a zjišťovací výzkumy v areálu státního zámku Lednice

V souvislosti s připravovanou rekonstrukcí akvaduktu a pekla v parku státního zámku Lednice (obr. 35 a 36) byly uskutečněny celkem dvě archeologické výzkumné akce. Větší z nich byla provedena v létě 2003. Šlo o archeologický výzkum, který si kladl za cíl zjistit, zda byl akvadukt vůbec někdy funkční ve smyslu protékající vody a pokud ano, jaký byl mechanismus jeho napájení. Za tímto účelem byla na temeni umělé jeskyně – tzv. pekla, do něhož je koryto akvaduktu v současné době zaústěné, vytyčena obdélná sonda, jejíž okraje respektovaly dodnes viditelné obvodové zdivo druhého patra stavby. Na ploše o rozměrech zhruba 7,0 x 5,5 se ručně odkopaly a vybraly recentní zásypy až do úrovně pevných komponent někdejšího dna, nacházejících se v hloubce kolem 1,0 m. Odkryté a začištěné relikty zdív i podlah byly poté podrobně fotograficky zdokumentovány a přesně zaměřeny totální geodetickou stanicí Nikon DTM 520. Počítačovým fotogrammetrickým zpracováním pořízených dat pak vznikly interaktivní přesné půdorysné fotoplány, které lze velmi dobře kombinovat s vektorovou kresbou (obr. 37).

Stávající terén vně sondy tvořila černohnědá humózní hlína (kontext č. 100). Velikost sondy, vykopané na temeni umělé jeskyně, byla přizpůsobena vnějšímu líci obvodového zdiva nádrže o půdorysných rozměrech zhruba 5,0 x 6,6 m. Zhruba 0,4 m silné kamenocihelné zdi s cihlami o rozměrech 7 x 14 x 32 cm (obr. 37 – kontext č. 900) na několika místech zpevňovaly železné kleštiny a z vnější strany se k nim původně přimykaly obklad z mohutných částečně opracovaných kamenných vápencových kvádrů. Vnitřní strana byla nejspíše kvůli izolaci obložena mohutnými až 0,15 m silnými pískovcovými deskami o rozměrech cca 1 x 1 m (kontext č. 901). Na jihovýchodní straně přilehlé ke korytu tyto desky tvořily větší část stěny prakticky samy o sobě. Uvnitř obvodovou zdí vymezeného prostoru se nacházela ještě kamenocihelná příčka (kontext č. 902), vykazující stejnou strukturu jako obvodové zdivo, což svědčí o jejím stejném stáří. Z toho lze usuzovat, že nádrž byla původně dvouprostorová, rozdělená příčkou na dvě nestejně velké části, lišící se výrazně úpravou dna. V menší východní části byla na dně až 0,15 m mocná vrstva dusaného nepropustného jílu (kontext č. 102), v západní pak velmi pečlivě uspořádaná a jílem utěsněná dlažba z opracovaných kamenných desek (obr. 37 – kontext č. 50). Ty zde byly použity druhotně a pocházejí původně z bočních stěn koryta akvaduktu, jak o tom v několika případech svědčí výzdoba žlábkovaným pozdně barokním ornamentem, který je stejný jako na zábradlí dosud dochované části koryta.

Patrně o něco později byla do větší nádrže vestavěna další část, tvořená dvěma příčnými cihelnými zdíkami (obr. 37 – kontexty č. 903 a 904), spočívajícími na kamenném vydláždění a nesoucí jednoduchou valenou klenbu (obr. 37 – kontext č. 905). Vytvořil se tím uzavřený prostor (obr. 38), kam se už voda dostávala jen průsakem zdíkami a zpět do rybníka již odtékala vyčištěná od kalů i např. napadaného listí. Opět s čistěním vody zřejmě souvisí další jednoduchá 0,15 m široká zídka (obr. 37 – kontext č. 906), vestavěná do původní menší části nádrže s jílovým dnem. Ta nejspíše bránila nechtěnému průsaku do klenbou uzavřené části z boku, resp. z prostoru, který byl napájen jako jediný přímo z externího zdroje. Výplň všech částí nádrže tvořila šedohnědá hlína promísená jílovitými čockami bez jakýchkoliv náleží (kontext č. 101). Po jejím odstranění v zaklenuté části při ústí do dna koryta akvaduktu se objevil jakýsi odtokový kanálek o rozměrech 0,6 x 0,5 m, vytvořený z kamenných ploten, z nichž dvě boční vertikálně uložené měly drážky, do nichž se původně asi zasouvalo malé stavidlo. Kanálek byl vyplněn šedomodrou jílovitou hlinou (kontext č. 103) s příměsí uhlíků, vzniklou bezesporu působením tekoucí vody. Tento sediment spolu s drážkami pro stavidlo svědčí o tom, že tudy určitou dobu voda protékat musela.

Výzkumem na temeni umělé jeskyně bylo zjištěno, že původně šlo bezesporu o vodní rezervoár, který byl důmyslně rozdělen nejprve

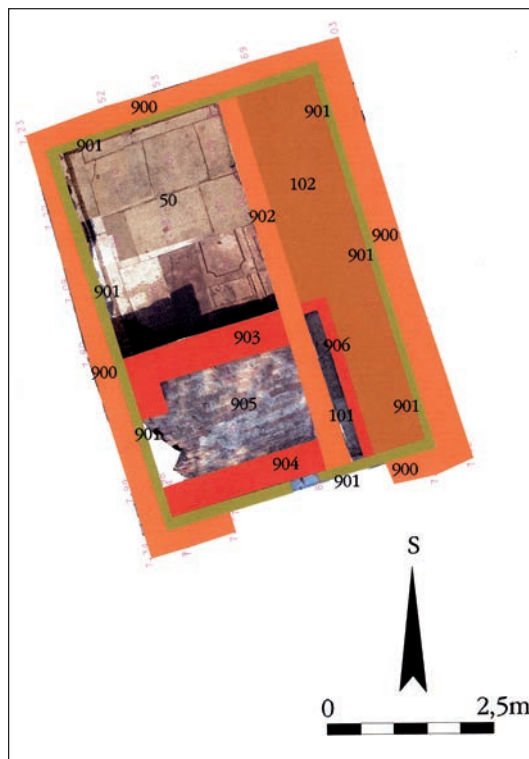
Obr. 35 Lednice – zámek a zámecký park. Vektorové plány zámku, akvaduktu a pekla na podkladu ortofotomapy celého areálu.

>

Obr. 37 Lednice – zámecký park. Akvadukt a peklo. Fotoplán půdorysu odkryté situace soustavy nádrží akvaduktu na temeni umělé jeskyně.

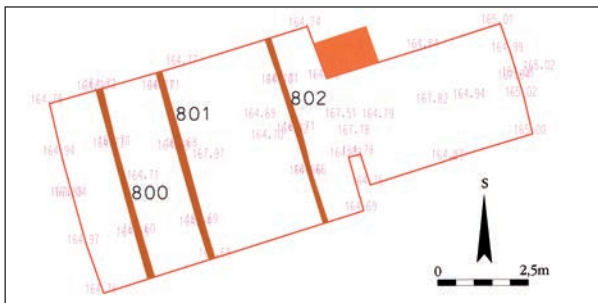

Obr. 36 Lednice – zámecký park. Akvadukt a peklo. Celkový pohled od severovýchodu.

Obr. 38 Lednice – zámecký park. Akvadukt a pekle. Zaklenutá část nádrže akvaduktu na temeni umělé jeskyně. Pohled od západu.

Obr. 39 Lednice – zámecký park. Akvadukt a pekle. Zaměřený půdorys prvního patra umělé jeskyně.

Obr. 40 Lednice – zámecký park: Akvadukt a pekle. Výřez z vyobrazení F. Runka z doby kolem roku 1820. Pohled od severu.

do dvou hlavních částí. Voda z externího zdroje přitékala nejprve do sektoru s dusanou jílovitou podlahou a odtud pak prosakovala do kamenné vydlážděné otevřené části. Patrně kvůli tomu, že voda byla znečišťována padajícím listím či jehličím, byl tento prostor o něco později částečně zaklenut (obr. 38). Tím vznikl třetí uzavřený sektor, do něhož opět prosakovala zčásti již odkalená voda a z něj pak už téměř dokonale čistá odtékala akvaduktem zpět do rybníka (obr. 39). A přitom průtok mohl být regulován dokonce pomocí stavidla.

Ačkoliv se při výzkumu odkryly částečně i plochy vně po obvodu nádrže, nebyly objeveny žádné reliktu potrubí, které by vodu do nádrže přivádělo. Z toho lze usuzovat, že vedení rozhodně nespočívalo pod zemí, ale voda z externího zdroje musela putovat zařízením, umístěným nad úroveň současného terénu.

Druhá výzkumná akce proběhla v létě 2004, kdy byly zkoumány prostory přízemí a prvního patra umělé jeskyně. V přízemí byla vykopána drobná sonda o rozměrech zhruba 0,5 x 1,0 m do hloubky cca 0,5 m. Původní dno jeskyně, rozpoznané podle maltové vrstvy související bezprostředně s výstavbou pekla, se nacházelo v hloubce zhruba 0,3 m. V prvním patře se pak vyčištěním násypů odkryla původní úroveň podlahy, do níž byly příčně vsazeny celkem tři dřevěné trámy (obr. 39 – kontexty č. 800, 801, 802). Půdorys prvního patra včetně viditelného reliktu jednoho ze zadržovaných pilířů akvaduktu i zbytků trámů se opět fotograficky zdokumentovaly a přesně zaměřily pomocí přípojených souřadnic JTSK, takže veškeré pořízené plány lze velmi přesně umístit do map jakýchkoliv měřítek, včetně ortofotomap (obr. 35).

Akvadukt, jako jedna z mnoha romantických staveb architekta Josefa Hardtmutha, byl postaven pravděpodobně s dokončením první etapy budování rybníka někdy mezi roky 1805–1810. Je však otázkou, zda některé prvky nesoucí pozdně barokní výzdobu jsou zde v prvotním či druhotném uložení. Poprvé je akvadukt zakreslen v plánu návrhu úprav parku z roku 1805, kde jsou v půdorysu zobrazeny jednotlivé pilíře a za nimi pak červeným obdélníkem jakási stavba, snad právě výzkumem odkrytá nádrž na vodu. Z doby kolem roku 1807 pochází nejstarší vyobrazení akvaduktu na dřevorytině. Zde má stavba celkem 16 oblouků oproti dnešním 8. O tom, že byl akvadukt zpočátku delší než dnes svědčí i jeden z pilířů, viditelný v prvním nadzemním patře umělé jeskyně (obr. 39 – pilíř je nakreslen oranžovou barvou). Ta byla k akvaduktu přistavěna rozhodně o něco později, nikoli však za zdlouho. Další zobrazení akvaduktu je na plánu z roku 1810. Zde již prokazatelně nacházíme za linií koryta obdélnou nádrž odkrytou v současnosti. Z doby kolem roku 1820 pochází malba a dřevoryt F. Runka, kde jsou zachyceny zajímavé aspekty. Při detailním studiu jedné z maleb (obr. 40) lze zahlédnout jakousi nižší věžovitou stavbu za akvaduktem a dřevoryt zase zobrazuje poměrně mohutný vodní proud vytékající

z koryta. Všechna tato vyobrazení byla základem doposud spekulací o tom, zda byl akvadukt někdy funkční z hlediska trvalého či příležitostného zapojení do vodního režimu zámeckého parku.

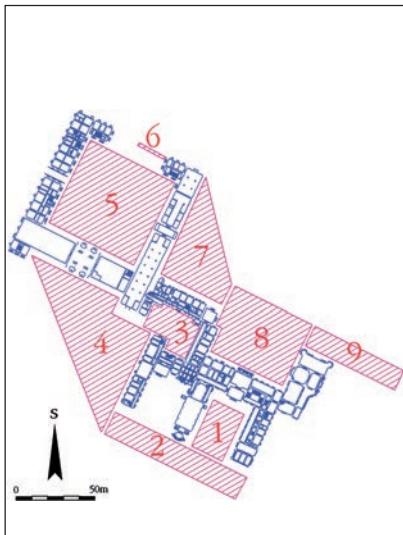
V roce 1998 zde provedl drobný záchranný archeologický výzkum D. Merta, který ve své náleзовé zprávě konstatoval, že alespoň v době svého vzniku byl akvadukt funkční²². P. Krejčířík považuje vytékající vodu jen za zajímavost²³. Nejvíce se tomuto problému věnoval M. Viček²⁴, který uvádí, že původním účelem stavby byl nejen nový romantický solitér v parku, ale i vyhlídka v jeho centru. Souvislost s tekoucí vodou připouští až ve fázi, kdy bylo k akvaduktu přistavěno peklo a vytvořena samostatná konstrukce koryta, zajišťující potřebný spád a těsnost (dokladem jsou zbytky olověného plechu na okraji přepadu). Relikty zdíva na temeni pekla považuje za místnosti třetího patra a připouští možnost jejich využití jako rezervoáru na vodu. Jako další alternativu uvádí mohutný zásobník z olověného plechu, vyztužený ocelovou nebo dřevěnou konstrukcí. Třetí možností by bylo umístění čerpadla na břehu rybníka, čtvrtou plněnou ručně za pomoci velké skupiny lidí, pátou verzí pak doprava vody potrubím ze zámecké vodárny.

Zjišťovací archeologický výzkum na temeni umělé jeskyně jednoznačně prokázal, že nejvyšší patro pekla bylo přinejmenším navrženo a kratší dobu nejspíše i sloužilo nejen jako rezervoár vody, ale zároveň i jako její jednoduchá, ale důmyslná čistíčka. Z tohoto pohledu se akvadukt nejvíce jen jako romantická stavba, zbudovaná výhradně jen z rozmaru tehdejší šlechty. Princip samočištění vody průsakem zdmi v nádrži dovoluje uvažovat i o ryze praktickém účelu stavby, jejíž romantické ztvárnění mohlo být jen povedenou dobovou kamufláží. To je však možné jen za předpokladu nepřetržitě a plynulě recyklace. Hypoteticky ji mohl původně zprostředkovávat jeden ze starších barokních vodojemů, kterých bylo v okolí lednického zámku několik. Protože tyto vodojemy byly plněny neustálým mechanickým čerpáním, nemohly vodu zadržovat, ale její přebytek musel nepřetržitě odtékat. To by potvrzovalo i vydatnost vodního proudu, zobrazená F. Runkem, nehledě k tomu, že pozornějším pohledem na malbu z doby kolem roku 1820 lze za akvaduktem zahlédnout jakousi nevysokou věžovitou stavbu (obr. 40). Je otázkou, zda právě to nebyl onen vodojem, z něhož se voda do nádrže dostávala prostým přepadem. Kromě toho souvislost s tímto typem zařízení naznačuje nejen absence jakéhokoli potrubního vedení, ale i indicie naznačující skutečnost, že nádrž ani akvadukt nemohly svému účelu sloužit dlouhou dobu. Technický pokrok brzy nato způsobil změnu celkové koncepce technického řešení vodních strojů, nesoucí s sebou i výměnu starých zařízení za nová, což v našem případě mohlo způsobit likvidaci původní funkce akvaduktu.

Zjišťovací archeologický výzkum do značné míry vyřešil jeden ze zásadních problémů, resp. funkčnost či praktické využití stavby.

Do budoucna zůstává stěžejní otázkou přisunu potřebného množství vody. Lze ji řešit prakticky jen prostřednictvím archeologického výzkumu v prostoru pokračujícího výrazného návrší, které může skrývat řadu dalších překvapujících skutečností, např. nálezy relikvů či stop přítomnosti vodojemu.

V souvislosti s areálem státního zámku Lednice nelze nezmínit záchranný archeologický výzkum provedený v letech 2004 až 2005 při rozsáhlé obnově zdravotně technických sítí, financované z prostředků účelové dotace Ministerstva kultury ČR. Bohužel, zásadní chyby se staly zřejmě již v době předprojektové a projektové přípravy. V první řadě nebyla zpracována archeologická studie, která by na základě historických pramenů, literatury, drobných sondáží a za přispění některé z nedestruktivních metod mapovala komplexně historii osídlení tohoto rozlehlého objektu, tzn. jeho jednotlivé vývojové fáze s případnou bližší lokalizací. Další zásadní chybou bylo to, že projekt nepočítal s využitím dosud plně funkčních historických odpadních systémů, předem dost dobře zmapovaných, jež byly mnohdy ve velmi dobrém stavu. Musíme konstatovat, že tyto aspekty nebyly zohledněny ani ve vyjádření Ústředního pracoviště NPÚ a potažmo na jeho základě ani v závazném stanovisku Krajského úřadu Jihomoravského kraje, které upozorňovaly jen na nutnost provedení záchranného archeologického výzkumu v souvislosti s možnými nálezy relikvů zdíva barokních terasovitých zahrad. Ty byly opravdu v průběhu záchranného archeologického výzkumu částečně odkryty (obr. 42) v poloze č. 8 (obr. 41). Kromě toho se však během výzkumu, trvajících od února 2004 do prosince 2005, v nově vedených rýhách pro kanalizační potrubí odkryly, zdokumentovaly a zaměřily desítky dalších složitých archeologických situací. Návrší lednického zámku v polohách č. 4, 5 a 7 (obr. 41) bylo osídleno již v neolitu, pozdní době bronzové, době laténské, raném a vrcholném středověku od 9. do 14. stol. (obr. 43). Našli se zde relikty čistě kamenného zdíva, náležející nejspíše středověké tvrzi, poprvé zmiňované v roce 1371 a kladené dříve jihozápadně od zámku na náměstí, které zároveň tvořilo křížovátku obchodních cest²⁵. V tomto případě je třeba dát za pravdu autorům V. Nekudovi a J. Ungerovi, kteří tvrz lokalizovali do prostoru dnešního zámku²⁶. Kanalizaci v těchto místech narušené zahloubené objekty ze 13. a 14. stol. nesporně patřily hospodářskému zázemí tvrze. Z relikvů pozdně gotického a renesančního stáří vyniká nález mohutné kamenicohelné hradby (obr. 44) v poloze č. 6 (obr. 41). Výzkum také přinesl objevy až nyní přesně lokalizovaného hřbitova s kostelem sv. Jakuba Většího (obr. 45) v poloze č. 1 (obr. 41), který byl ještě renesančně přestavován, avšak zanikl při barokní přestavbě zámku na poč. 17. stol. Zdi barokní fáze šlechtického sídla jsou zčásti vestavěné do soudobé podoby z 19. stol., ale pozůstatky jeho zbořených částí i včetně dochovaných interiérových úprav (obr. 46) poničila nová kana-

Obr. 41 Lednice – zámek. Situace zámku s vyznačením ploch (č. 1–9) zkoumaných v liniích výkopů pro potrubí při obnově zdravotně technických sítí v letech 2004 a 2005.

Obr. 42 Lednice – zámek. Relikty zděných teras barokní zahrady odkryté v poloze č. 8. Pohled od jihovýchodu.

Obr. 45 Lednice – zámek. Relikty zdív kostela sv. Jakuba Většího a barokní kanalizace v poloze č. 1. Celkový pohled od severovýchodu.

Obr. 43 Lednice – zámek. Zásypy pravěkých a středověkých zahloubených objektů rýsující se na dně rýhy pro závlahový systém v poloze č. 5. Pohled od severovýchodu.

Obr. 44 Lednice – zámek. Zdivo renesanční hradby v poloze č. 6. Pohled od jihu.

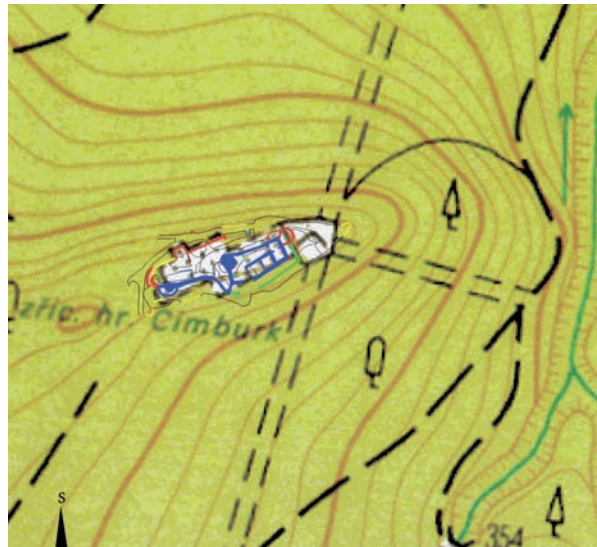
Obr. 46 Lednice – zámek. Relikty zdiva a interiérové úpravy podlahy barokní fáze zámku odkryté v poloze č. 3.

lizace zejména v prostoru č. 3 (obr. 41). Nejvíce škod napáchaly soudobé výkopy na velmi složité spleti odpadních kanálů, budovaných hlavně v baroku a 19. stol. Původně tvořily důmyslně propojený systém, který pravděpodobně plnil dvě funkce, jednak odváděl dešťovou vodu, ale nejen to, plnil zřejmě i funkci odvětrávání základového zdiva. Tím, že byl nešetnými výkopy v průběhu 20. stol. a naposledy v letech 2004 a 2005 na mnoha místech přerušen, pozbývá systém veškeré svoje funkce, a to se dříve či později musí na vlastní památce negativně projevit. Závěrem lze jen s lítostí konstatovat, že historický odpadní systém byl posledními zásahy prakticky odstaven, ačkoliv byl ve značné míře funkční a mnohdy i velmi dobře zachovaný. Domníváme se, že jeho obnova měla probíhat formou úplné rekonstrukce stávajících historických tras, tzn. zprůchodnění a vyčištění dobře dochovaných částí, oprava či dobudování částí destrukovaných a jen v nejnútnejších případech nahrazení technologií moderní (např. splašková kanalizace musí vyhovovat hygienickým normám) pokud možno ve starých trasách. To je přístup nejen nejšetrnější, ale pravděpodobně i nejjednodušší a nejlévnější, nehledě k tomu, že odpadní systémy jsou nedílnou součástí památek a je třeba i k nim jako k památkám přistupovat.

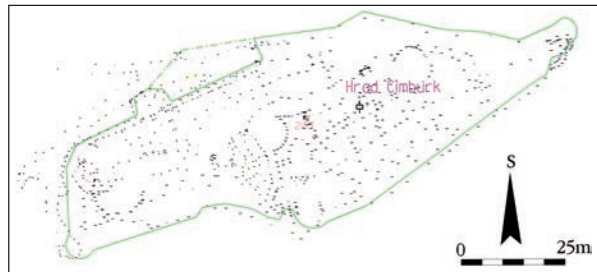
Projekt zaměření a dokumentace proměn hradu Cimburka u Koryčan

Hrad Cimburka u Koryčan (obr. 47) byl založen asi někdy mezi roky 1327–1333 pravděpodobně Bernartem z Cimburka a v písemných pramenech je zmiňován poprvé v roce 1358 v souvislosti s jeho prodejem moravskému markraběti Janu Jindřichovi²⁸. Tím se stal hradem zeměpanským, postupem času značně rozsáhlým. Je jednou z památek, kterou kromě působení přírodních živlů, poznamenala v uplynulém století i poměrně intenzivní činnost nejrůznějších amatérských pracovníků, zasahujících do jejího vzhledu větší či menší odbornou erudicí. Tyto zásahy, prováděné většinou v dobrém úmyslu oddálit zkázu významné památky, zpravidla dost výrazně měnily její vzhled. Naštěstí máme k dispozici poměrně obsáhlou fotodokumentaci, která umožňuje sledovat postupné změny. A nejen to, pro dokumentaci změn můžeme využít i podrobné geodetické zaměření hradu z roku 1970, které zhotovila Geodézie Brno. Cílem výzkumného úkolu bylo nejen shromáždění a chronologické uspořádání dostupné archivní i současné fotodokumentace, ale i podrobné geodetické zaměření současné terénní situace a její srovnání se zaměřením z roku 1970 pomocí grafického programu.

Výzkumný úkol byl řešen v průběhu roku 2004 a výslednou práci můžeme rozdělit do tří hlavních okruhů. Pomocí totální geodetické stanice Nikon DTM 520 se provedlo přesné zaměření stávající terénní situace (obr. 48 – zaměřeno více než 1100 bodů) a získaná data pak byla zpracována pomocí grafického programu MicroStation 95 (obr. 49).

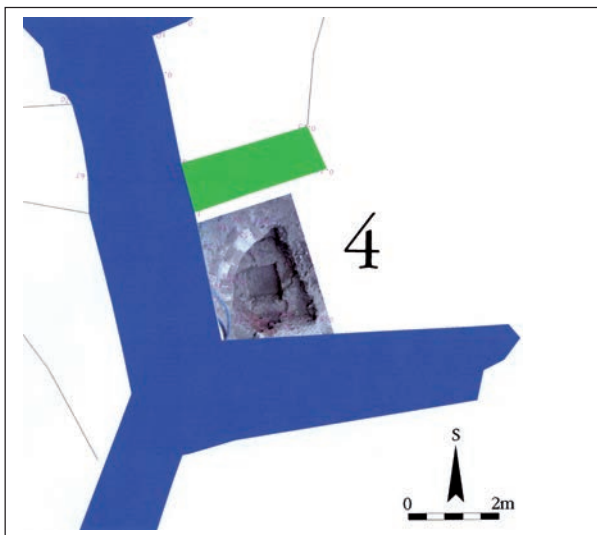
Obr. 47 Cimburk – hrad. Vektorový plán situace hradu na připojené rastrové mapě 1:10 000.

Obr. 48 Cimburk – hrad. Vektorový plán zaměřeného bodového pole na podkladu katastrální mapy.

Obr. 49 Cimburk – hrad. Vektorový plán zaměřeného půdorysu hradu s rozlišením jednotlivých stavebních fází.

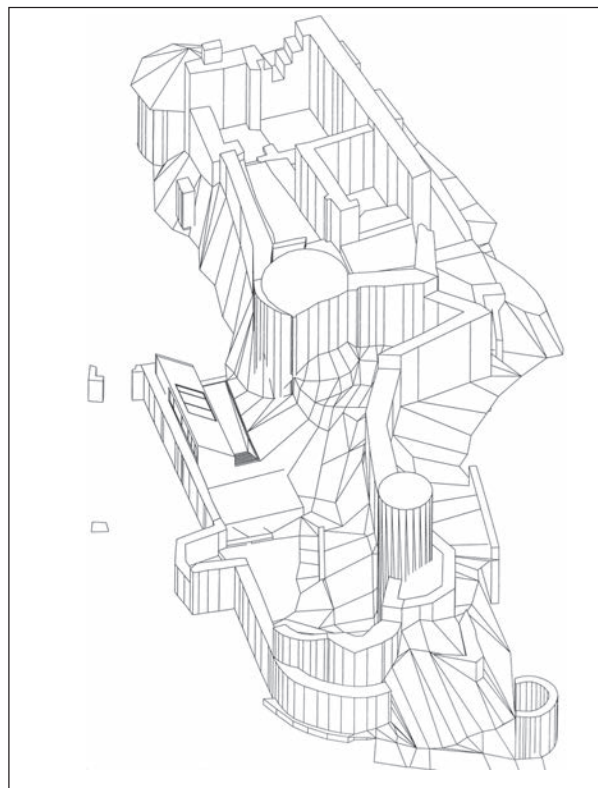

Obr. 50 Cimburk – hrad. Detailní fotoplán výzkumem odkryté situace studny(?), jímky(?), cisterny(?) v prostoru paláce.

>

Obr. 51 Cimburk – hrad. Drátový 3D model vytvořený studenty Fakulty architektury VUT v Brně pod vedením ing. arch. J. Hrabce, CSc. na základě geodetického zaměření.

V souladu se zadáním projektu byla detailně zaměřena současná situace na úrovni terénu, tzn. veškeré terénní zlomy, skalní výběžky, komunikace, lehce dostupné koruny a přízemní líce zdiva, včetně nových archeologických situací odkrytých při sanačních pacích (obr. 50). Nyní je k dispozici kompletní interaktivní geodetický plán připojený do souřadnicového systému JTSK, plně využitelný k nejrůznějším pracím dokumentačního nebo projektového charakteru. S jeho pomocí lze konstruovat modely (obr. 51) nebo zhotovovat 3D vizualizace (obr. 52 a 53). Nové zpracování ve srovnání se zaměřením z roku 1970 podhlahlo některé jeho nepřesnosti nejen v dílčích situacích stavebních částí, ale i v celkové orientaci výsledných plánů. Druhý okruh zahrnoval shromáždění a uspořádání dostupné archivní dokumentace od počátku minulého století do současnosti. To umožnilo především datovat a případně i zhodnotit některé výraznější zásahy do vzhledu památky a dále dokumentovat postupný proces jejího chátrání. A konečně třetím okruhem pak byla kompletní fotodokumentace současného stavu. Pro tento

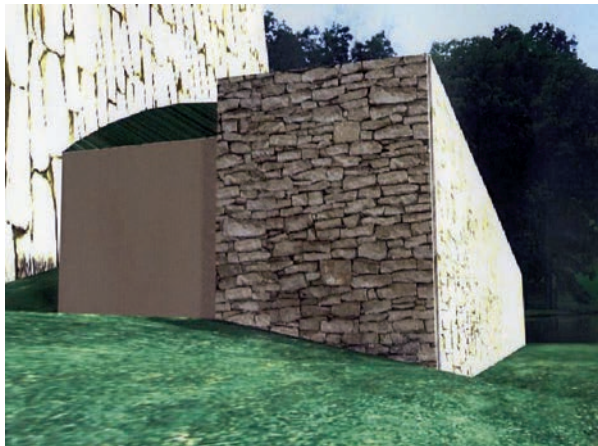
účel se využily fotografie pořízené v průběhu posledních dvou let především autory této studie, ale i současným spoluvlastníkem hradu, resp. občanským sdružením Polypeje.

Proměny hradu v uplynulém století

Dostupné archivní zprávy o ochranných opatřeních z hlediska památkové péče vyčerpávajícím způsobem shrnul ve stavebně historickém průzkumu J. O. Eliáš²⁷. Zde je počátek systematické péče o památku datován k roku 1910, kdy poprvé došlo k nezbytnému zajištění hřebenu zdiva.

1915–1916 – zřítla se velká část severního průčelí paláce.

1930 – na náklad velkostatku a za přispění státní subvence provedl opravu stavitel A. Kučera z Koryčan. V rámci přípravných prací byla vykopána jáma na vápno, vykopána a vybetonována cisterna na vodu, postavena u objektu kůlna k úschově stavebního materiálu a nářadí. Zabezpečila se pětiboká severní bašta, dozdlila a vyspárovala vnější přílehlá hradební zeď. V severovýchodním nároží palácovém traktu se

Obr. 52 Cimburk – hrad. Na základě geodetického zaměření vytvořená 3D vizualizace jedné z variant kastelánského domku projektovaného studenty Fakulty architektury VUT v Brně pod vedením ing. arch. J. Hrabce, CSc.

Obr. 53 Cimburk – hrad. Na základě geodetického zaměření vytvořená 3D vizualizace jedné z variant kastelánského domku projektovaného studenty Fakulty architektury VUT v Brně pod vedením ing. arch. J. Hrabce, CSc.

zajistil gotický portál nad severovýchodní baštou, celkem tři okna v severozápadní obvodové zdi a zazděna byla největší kaverna v severovýchodní zdi.

1940 – na náklad velkostatku a za přispění státní subvence provedl opravu stavitel Winter z Koryčan. Zajištěna byla stupavská bašta, severovýchodní a jihovýchodní hradba parkánu, v paláci se vyzdila vybouraná místa a zabezpečila okna všech zdí. Zazdily se kaverny ve zdivu palácového bergfritu vně i uvnitř. Mimo palác byl zabezpečen úsek jižní hradební zdi proti vstupnímu portálu do paláce. Při spojovací hradbě se objevilo schodiště, na jehož konci byl pravděpodobně portál podobný protějšímu do paláce. Dále zde byly objeveny základy strážnice s krbem, přimykajícím se k bergfritu.

1957 – protokol o prohlídce konstatuje, že bylo započato s odstraněním a vyvážení rumu ze zřícených zdí uvnitř hradu a velká hromada vyvezené zeminy přerušila příjezdovou cestu. Jde o událost, při níž došlo k drastickému snížení terénu v severovýchodní části paláce o téměř 3,0 m.

1959 – oznámení, že se zřítla jihovýchodní (?) asi 2 m silná zeď hradního paláce a sesula se přes vnější opevnění až k úpatí vrchu. Zbývající část zdi pak měla velkou trhlinu. S největší pravděpodobností šlo o mohutnou zeď spojující palác se šíjovou hradbou, v níž se dodnes dochovala jen část. Je možné, že zároveň s její destrukcí značnou škodu utrpěla i jihozápadní obvodová zeď paláce, která se pak definitivně zřítla až v roce 1989. Ze zprávy také vyplývá, že zdivo se sesulo přes

vnější opevnění, tzn. v tomto místě přes jižní baštu. Je otázkou, zda právě tehdy nedošlo k její totální destrukci. Poslední snímky se stojící baštou totiž pochází z roku 1921.

1960–1962 – bylo učiněno několik chabých pokusů o provedení nutných zajišťovacích prací, v jejichž rámci byla asi provedena oprava vnější strany gotického portálu palácového vstupu.

1989 – zřítla se zbývající část jihozápadní stěny paláce.

1994–1996 – v roce 1994 vzniklo občanské sdružení Polypeje, které si jako nezisková organizace klade za cíl především záchranu historických kulturních památek, jejich revitalizaci a popularizaci veřejnosti. Hlavním účelem založení pak byla záchrana hradu Cimburka, a to se prakticky hned v prvních letech působení projevilo na jeho celkovém vzhledu. Kromě vyčištění hradu od náletové vegetace, byla v tomto období vybudována přístupová cesta pro dovoz materiálu, resp. odstraněna suť a provedeno vyzdění nejnebezpečnějších výlomů u pat hradeb. V roce 1996 byla schválena koncepce záchranu hradu (autoři ing. arch. J. Hrabec, Csc. a F. Manoušek), vycházející z metodiky památkového ústavu o ochraně hradních objektů a zřícenin od ing. Sokola. Veškeré práce byly průběžně fotograficky i popisně dokumentovány.

1997 – byl vypracován projekt nezbytného statického zajištění hradu, na jeho základě bylo vydáno stavební povolení a zahájeny práce. Provedeno bylo spárování, nízkotlaké injektáže a dozdění některých výlomů. Zahájily se práce na statickém zajištění severní polygonální bašty.

1998 – bylo dokončeno statické zajištění severní polygonální bašty. Čelní vyklánějící se zeď se zakotvila do skály, byly dozděny spáry a provedena nízkotlaká injektáž. Aby se zamezilo zatékání srážkových vod do zdiva, byla bašta provizorně zastřešena pomocí lehké dřevěné konstrukce. U severovýchodní bašty byly dorovnány koruny zdí, aby se mohl osadit krov pro zastřešení.

1999 – provedeno zastřešení severovýchodní bašty, která nyní slouží jako zázemí stavby a ubytovací prostor. Na jižní straně hradu byla dřevěnou palisádou uzavřena proluka v místě destruované jižní bašty.

2000 – částečné provizorní zajištění prostoru vylomené mohutné skalní čocky pod šijovou spojovací hradbou železobetonovou torketovou skořepinou, zakotvenou u paty do skály. Provedlo se dozdění a spárování palácové brány před severovýchodní baštou. Na zřícenině byl zahájen řízený provoz za vstupné.

2001 – vybudovalo se dřevěné schodiště do hradního paláce a zprovoznila nová prohlídková trasa. Začalo se s opravou severní hradby mezi bránou a polygonální baštou. Odtěžen byl mohutný suťový kužel vně severozápadní palácové zdi. Tím se odkryl převážně kamenný zděný převět přibližně čtvercového půdorysu a zároveň i vytvořil prostor staveniště. Odtěžením zeminy do hloubky cca 0,3 m u paty skály se vyrovnalo platů mezi stupavskou baštou a severovýchodní parkánovou zdí za účelem rozšíření prostoru pro pořádání kulturních akcí.

2002 – ve zdivu severní hradby mezi bránou a polygonální severní baštou se dozdivly hluboké kaverny ve zdivu a bylo provedeno spárování. Koruna strážní či hlásné věže byla provizorně zakryta na ochranu před srážkovými vodami, dozdivla se velká kaverna na jihozápadní straně věže. Na parkánu podél jižní stěny paláce byl odtěžením zeminy do hloubky zhruba 0,5 m upraven terén tak, aby umožnil plynulý odtok dešťové vody.

2003 – v souladu s projektovou dokumentací byla dozděna a zaspárována chybějící část zdiva hradby na severozápadní straně. Ostatní části této hradby se průběžně spárovaly. V souvislosti s těmito pracemi byla odkryta část věže, která byla součástí původní vstupní brány. V paláci bylo provedeno dozdění kapes narušujících statiku jihovýchodní stěny. V důsledku připravovaného statického zajištění spojovací zdi mezi palácem a šijovou hradbou byl proveden drobný záchranný archeologický výzkum studny (?), cisterny (?) či jímky uvnitř palácového traktu, vlevo od vstupu s portálem (obr. 50).

2004 – dozdivly se a zaspárovaly kapsy v severozápadní zdi paláce. Stejně práce se provedly i u zbytku zdí, spojující palác se šijovou hradbou. Dozděna byla klenba palácového vstupu s portálem. Dále se dozdivla a zaspárovala severovýchodní část parkánové hradby, stejně jako vnější polygonální plášť hlásné či strážní věže. Při opravě polygonu věže byla odkryta příčná zeď.

Z uvedeného přehledu sanačních prací a destrukčních událostí je patrné, že v historii památkové péče o hrad Cimburk jsou tři důležité mezníky, pozastavující chátrání této významné kulturní památky. Prvním z nich je rok 1930, druhým rok 1940 a třetím pak už poměrně dlouhé období od roku 1994 dodnes. Jde o období, kdy byla nebo je památce věnována pozornost alespoň z hlediska nezbytného statického zajištění nejvíce ohrožených částí. Pouze s lítostí můžeme konstatovat, že po dobu dlouhých 53 let (1941–1993) se památce nedostalo ani této minimální, avšak nezbytné pozornosti. Nemuseli jsme „tak brzy“ přijít o některé její cenné stavební části jako např. spojovací zeď mezi palácem a šijovou hradbou, prakticky celou jihozápadní obvodovou zeď paláce, jižní baštu nebo válcový přístavek s točitým schodištěm do hlásné věže. V tomto mezidobí však přece jen ještě k jedné významné události došlo. Bohužel, v negativním slova smyslu. Kolem roku 1957 byly z prostoru paláce odstraněny místy až 3 m mocné vrstvy zasyppů bez jakékoliv dokumentace. Vlastně ani nevíme, kdo tuto akci prováděl, jak dlouho trvala, ani v jakém měřítku byla prováděna. V jejím průběhu bezesporu muselo dojít k narušení přinejmenším archeologických situací, ne-li samotných objektů. Můžeme tak usuzovat z toho, že v Muzeu Kroměřížska je z hradu Cimburka uloženo poměrně značné množství nestratifikovaných nálezů, z nichž většina pochází právě z tohoto období. Navíc vybraní zasyppů v takové míře se už v současnosti negativně odráží na statice celého palácového traktu.

Kdokoli může namítnout, že postupný zánik památky je přes sebelepší péči nevyhnutelný. To je sice pravda, ale z hlediska dokumentace musíme mít na paměti, že její metody se neustále a v dnešní době i velkou rychlostí zdokonalují. Proto jakkoliv prodloužená životnost vždy skýtá možnost lepšího využití širšího spektra nástrojů pro preciznější zachycení zanikající skutečnosti. Domnívám, že z tohoto pohledu je nesmírně důležité a přínosné působení právě občanského sdružení Polypeje, které tvoří výhradně mladí lidé. Ti díky svému nadšení v uplynulých deseti letech udělali pro záchranu památky obrovský kus práce. Ve srovnání s pozitivními zásahy ze 30. a 40. let minulého stol. tvoří jejich zásahy 90% objemu veškerých prací. To, že zpočátku nebyly některé z odborného hlediska bez vady, lze přičítat nejen živelnosti a nezkušenosti ze strany členů sdružení, ale i nedostatečné pozornosti a mnohdy až netečnosti ze strany orgánů památkové péče. V současné době již působí mnohem racionálněji a koncepčněji. Pokud nenastanou vysloveně havarijní situace, vyžadující okamžitá a neodkladná řešení, jsou práce související se statickým zajištěním, prováděny podle koncepce zpracované ing. J. Hrabcem a F. Manouškem, která vychází z metodiky památkového ústavu. Z valné většiny nedochází ani k výrazným odchylkám od projektu nezbytného statického zajištění hradu, zpracovaného na základě výše uvedené koncepce firmou P.E.M., s. r. o. Z hlediska archeologické

památkové péče od roku 2000 prakticky bezchybně funguje úzká spolupráce. Veškeré zásahy do stávajícího terénu jsou nejprve konzultovány a poté prováděny pod dohledem archeologa z Národního památkového ústavu. Zjištěné situace a objekty se průběžně dokumentují a přesně zaměřují (viz drobný záchranný archeologický výzkum studny (?), zaměření schodiště, věže, zidky polygonu a převětu – např. obr. 50). Nakonec výsledkem konkrétní spolupráce byla i tato studie.

Na závěr můžeme konstatovat, že tato práce uzavírá v nejnovější historii památkové péče o hradní zříceninu etapu, kdy byla ve vlastnictví výhradně státní organizace (dříve Státních lesů, nyní Lesů ČR). Zároveň zahájila etapu novou, protože v roce 2004 tato významná památka přešla do spoluvlastnictví dvou soukromých právnických subjektů – občanského sdružení Polypeje a sdružení obcí v Koryčanech. Můžeme jen doufat, že se tato skutečnost pozitivně projeví kromě jiného především v dokonalejší péči o zříceninu. I přesto však nelze nepodotknout, že veškerá snaha i sebecitlivější zásahy proces zániku hradu jen zpomalují, nikoli zcela zastavují.

Projekt zaměření Květné zahrady v Kroměříži jako podklad pro její obnovu

V souvislosti s plánovanou rekonstrukcí Květné zahrady v Kroměříži byli ze strany projektantů v roce 2004 vysloven požadavek jejího přesného geodetického zaměření. S ohledem na značnou finanční náročnost řešení projektu za pomoci externího dodavatele bylo rozhodnuto, že úkol bude financován z institucionálních prostředků Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Brně. Zpracováním úkolu v rámci vědeckovýzkumné činnosti ústavu byli na základě dohody pověřeni pracovníci oddělení archeologie odboru specialistů.

Věcný obsah objednávky zahrnoval vymezení území hranic příslušných pozemkových parcel, pořízení účelové digitální mapy polohopisu a výškopisu novým měřením s přesností a podrobností mapování potřebnou pro měřítko 1:200 s níže uvedenou specifikací: u dřevin solitérních (bodové prvky) pouze polohopis bez průměru kmene a šířky koruny; u skupin keřů a nárostů dřevin (plošné prvky) pouze obvod skupiny, resp. půdorys vegetačního prvku; u tvarovaných živých plotů a stěn obvod, resp. půdorys; u květinových záhonů obvod; veškeré povrchové znaky inženýrských sítí; veškeré stávající typy povrchů (rozhraní) včetně komunikací a cest; veškeré stavební objekty. Výstupem pak měla být digitální mapa na CD nosiči v požadovaném formátu dat (např. Autocad), kontrolní barevné kresby na papíře v měřítku 1:500 a technická zpráva s předepsanými parametry.

Rozsah projektu zahrnoval následující cíle: 1. podrobné zaměření zdí, komunikací, staveb a vybraných vegetačních porostů v souřadnicovém systému JTSK pomocí totální geodetické stanice; 2. svislé foto-

grammetrické nasnímkování zahrady z letadla; 3. zpracování geodetických podkladů a leteckých snímků pomocí grafického programu; 4. pořízení fotoplánů a účelové digitální mapy polohopisu a výškopisu s přesností a podrobností mapování potřebnou pro měřítko 1:200 s požadovanou specifikací u jednotlivých porostů; 5. výstup – 2 páre fotoplánů a digitální vektorové mapy ve formátu dat *.dgn, *.dxf a *.dwg na CD nosiči a 2 páre kontrolních kreseb s technickou zprávou v předepsaných parametrech.

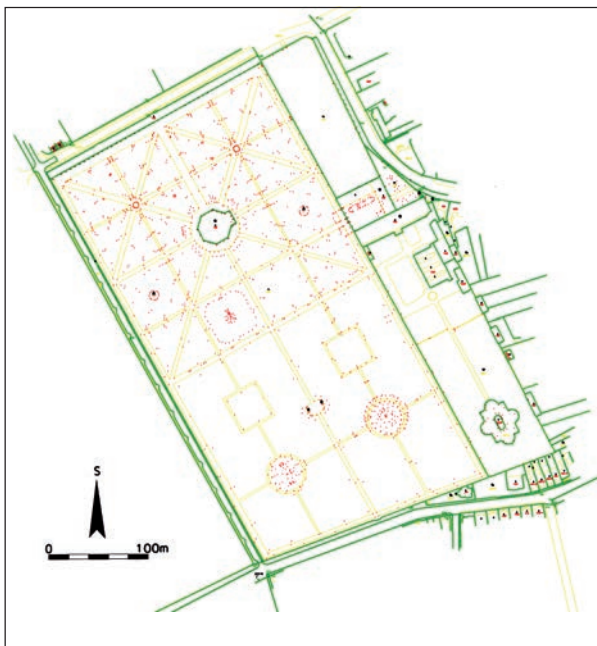
Popis metody terénního geodetického měření

V souladu se zadáním projektu bylo jeho plnění rozděleno na dvě základní fáze. V rámci přípravných prací byl nejprve pořízen odkoupením od Katastrálního úřadu v Kroměříži připojený digitální vektorový výřez z katastrální mapy. Tím byl splněn první bod věcného obsahu objednávky, resp. vymezení území hranic příslušných pozemkových parcel. Od téhož úřadu byly odkoupeny i kopie listů s informacemi o měřicích bodech PBPP č. 2394, 2395 a 2396, které se nachází v bezprostřední blízkosti Květné zahrady. Vzhledem k tomu, že tyto body neobsahovaly informace o absolutních výškách byla k nim nivelačním pořadem dotažena výška.

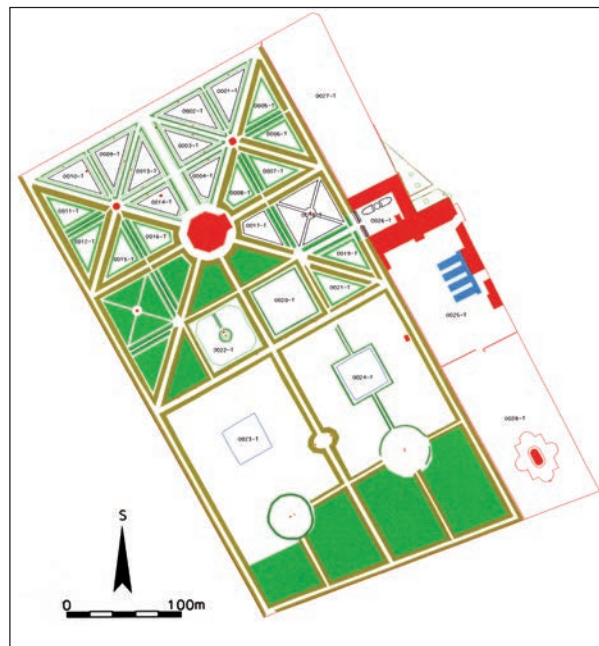
Vlastní terénní měření bylo prováděno za pomoci totální geodetické stanice Nikon DTM 520 s přesností pohybující se v rozmezí 0,01–0,02 m. Nejprve byly vtyčeny tzv. hraničními značkami (0,5 m dlouhý kovový hřeb uprostřed oranžového čtverce z umělé hmoty o rozměrech 0,1 x 0,1 m) stabilní body, záměrně umístěné do míst, kde nehrozí jejich zničení (výhradně mimo komunikace, zpravidla mezi obrazci). K těmto bodům pak byla připojována všechna další podrobnější měření – stanoviska, vřícovací kříže, pomocné body, vyznačené nástřikem zelené reflexní barvy, další již nevyznačené pomocné body a konečně i vlastní podrobná měření, resp. body č. 1 až 2548 (obr. 54). V rámci terénních prací bylo geodeticky změřeno celkem 2702 bodů.

Kvůli přehlednosti podrobných měření byla zahrada rozdělena do 6 sektorů a podrobná měření byla prováděna po jednotlivých segmentech, tvořených trojúhelníkovými či čtvercovými plochami. Dle požadavku na přesný plošný půdorys byly měřeny vždy jen obvody na úrovni stávajícího terénu. Takto byly zaměřeny všechny stavby (budovy, skleníky, podstavce soch, schodiště, lavičky s pevným základem, vybetonovaná nádrž), solitérní dřeviny, skupiny tvarovaných keřů, resp. živé ploty, tvarované stromové stěny, travnaté plochy, komunikace, květinové záhony, povrchové znaky inženýrských sítí (např. skříňky s elektrickými rozvody), někdejší vodní plochy, resp. jezírka a konečně i mohylovité útvary zvané jahodové kopečky.

Podrobné nebyly měřeny jen osamocené keře a vlastní složité obrazy uvnitř segmentů – tzv. krušpánky či bludiště, tvořené tvarovanými skupinami keřů. K jejich přesnému zaměření bylo použito leteckých

Obr. 54 Kroměříž – Květná zahrada. Vektorový plán zaměřeného bodového pole na podkladu katastrální mapy.

Obr. 55 Kroměříž – Květná zahrada. Vektorový plán půdorysu zahrady s vykreslením zaměřených plošných a liniových prvků.

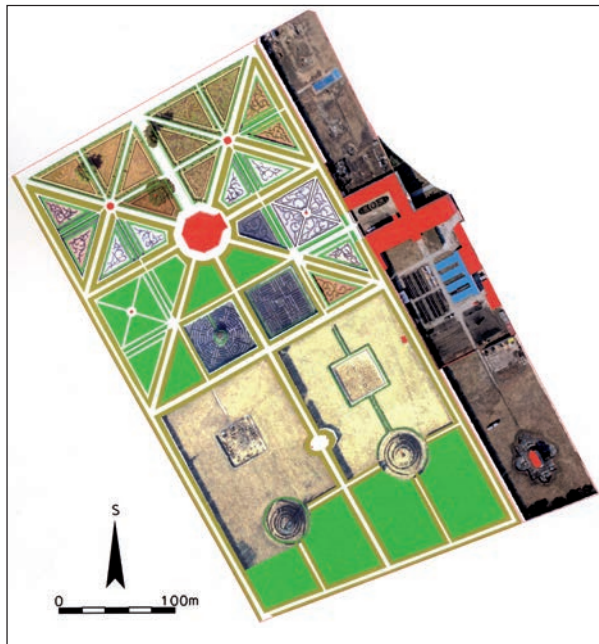
snímků, pořízených M. Bálkem v letech 2002 a 2003, Českým úřadem zeměměřičkým a katastrálním v roce 2003 a P. Vitulou v roce 2004. Za tímto účelem byly ve dnech 20.3. a 30.3.2004 uskutečněny 2 letové hodiny malým dopravním letadlem značky Zlín.

Popis metody počítačového zpracování terénních měření

Počítačové zpracování bylo provedeno pomocí grafického programu MicroStation95, který s geodetickou nadstavbou MicroGeo umožňuje přesné vynešení měřených bodů v souřadnicovém systému JTSK do 2D nebo 3D výkresu. Nejprve byly souřadnice bodů paměťově registrovaných totální stanicí v terénu exportovány do počítačových souborů *.txt a tyto soubory poté importovány do výkresu (obr. 54). Ve stejném výkresu pak byly k jednotlivým bodům přichyceny vektorové linie či plošné prvky (většinou mnohoúhelníky), představující různé typy vegetačních porostů, staveb, komunikací či povrchových znaků inženýrských sítí, a to tak, že každý obsažený prvek byl nakreslen jinou barvou do jiné vrstvy. Vyplněním plošných prvků jsme pak dostali cel-

kový vzhled zahrady bez segmentů se složitějšími obrazy, resp. krušpánky či bludišti (obr. 55).

Spojením měřených bodů vektorovou kresbou vznikl přesný a ucelený půdorys Květné zahrady, do něhož bylo třeba doplnit chybějící segmenty se složitými plošnými obrazy, jejichž terénní měření by bylo značně složité a zdoluhavé. Tento problém jsme vyřešili transformací rastrových souborů, vzniklých scanováním jednotlivých segmentů z různých kvalitních fotografických záběrů. Využili jsme k tomu svislé i šikmé letecké snímky. Tak vznikly rastrové soubory, představující jednotlivé transformované segmenty, resp. trojúhelníky či jiné tvary, jejichž umístění odpovídá popisům (obr. 55). Taktó musely být fotografie rozčleněny, aby jejich transformace byla co nejpřesnější (podařilo se dosáhnout dostačující přesnosti kolem 0,1 m). Celkové záběry totiž nelze jednoduše transformovat, protože se fotografie musí scanovat s velkým rozlišením, tudíž rastrové soubory mají velikost několika desítek Mb, a to už ledajaký počítač zvládá stěžejně otevřít, natož pak transfor-

Obr. 56 Kroměříž – Květná zahrada. Celkový fotogrammetrický plán půdorysu vytvořený doplněním vektorové kresby (zaměřené plošné a liniové prvky) o rastrové fotografické segmenty se složitými obrázky.

Obr. 57 Kroměříž – Květná zahrada. Detail fotogrammetrického plánu půdorysu vytvořeného doplněním vektorové kresby (zaměřené plošné a liniové prvky) o rastrové fotografické segmenty se složitými obrázky.

movat. A i kdyby to možné bylo, tak se stejně nikdy nedosáhne požadované přesnosti, a to i v případě, že jde o svislé záběry. Navíc pro různé segmenty se musely použít odlišné podkladové snímky už např. kvůli stínům. Tak vznikl ucelený souřadnicově připojený fotoplán, sestavený jednak z přímých terénních měření a jednak z transformovaných rastrových fotografických souborů (obr. 56 a 57).

Součástí počítačového zpracování byla i transformace starých dochovaných plánů v rastrové podobě (např. obr. 58) do výkresu se současným zaměřením, aby mohly být srovnány jejich parametry co do přesnosti, případně aby se tyto podkladové materiály mohly využít při plánované rekonstrukci Květné zahrady.

Stručný historický vývoj Květné zahrady v Kroměříži

První odborný a soustavný popis kroměřížských zahrad s několika reprodukcemi z dobové ikonografie najdeme ve čtvrtém svazku Die Markgrafschaft Mähren in kunstgeschichtlicher Beziehung Augusta Prokopa z roku 1904. Pro další studium jsou významné Dějiny města

Kroměříže zpracované Františkem Václavem Peřínkou, který se v průběhu let 1913–1948 zaměřil nejenom na vlastní historii města, ale věnoval se také historickému místopisu a kulturnímu životu. První stať o historii Libosadu byla publikována v časopise Umění v roce 1958 Otakarem Kučou²⁹. Všestranná umělecko-historická syntéza byla publikována v roce 1963 jako kolektivní dílo Viléma Jůzy, Ivo Krška, Jaroslava Petru a Václava Richtera³⁰. V sedmdesátých letech se problematice kroměřížských zahrad věnuje Jaroslav Petru³¹, později Vilém Jůza³². Významným pramenem je také komparativní studie autorského kolektivu³³, která vznikla v roce 1997 jako podklad pro zařazení zahrad a zámku v Kroměříži do seznamu světového dědictví. Posledním příspěvkem shrnujícím vyčerpávajícím způsobem výsledky dosavadního studia je práce Ondřeje Zatloukala z roku 2004³⁴.

Dějiny kroměřížského Libosadu, nazývaného Květná zahrada, jsou poměrně stručné. Jejím zakladatelem byl biskup Karel II. Liechtenstein – Castelkorn, který v roce 1666 pověřil svého dvorního architekta Fili-

berta Lucheseho vypracováním odborné studie na vybudování nové reprezentativní zahrady v místě staré štěpnice u předměstské osady Štěchovic, západně od městských hradeb. Již v roce 1665 zde byly přesně vytyčeny pozemky, které byly postupně vykupovány. Rozpracovaný projekt převzal po smrti Filiberta Lucchese na podzim 1666 jeho mladší kolega Giovanni Pietro Tencalla a byly též zahájeny vlastní realizační práce – především odvodnění celé plochy a stavební práce na architektonických objektech a sochařských dílech. Intenzivní budování základní kompoziční sítě Libosadu, kterou vytvářely dlouhé stříhané stěny z habrů, bílých buků a kdoulí započalo v roce 1667. Na nedalekém Mlýnském náměstí byla postavena vodárna, na kterou byl napojen složitý systém vodovodního potrubí napájějícího celou zahradu.

Libosad byl koncipován jako osová symetrická zahrada na půdorysu obdélníka s rozměry 485 x 300 metrů a tvořily jej dvě části – květnice a štěpnice – vybudované v letech 1665–1675. V průběhu osmdesátých let 17. století k nim přibýly ještě další ozdobné a hospodářské budovy.

Květnice byla vytyčena na půdorysu čtverce s jednou hlavní a jednou příčnou osou, kterou doplňovaly paprscitě uspořádané osy boční. Do jejich křížení byl situován pavilon – Lusthaus. Celý čtvercový prostor byl tedy rozdělen na čtyři menší čtverce, které byly dále děleny na drobné trojúhelníky. Geometrická osnova květnice byla vytvářena vysokými stěnami stříhaných stromů s vnitřními broderiemi, v nichž byly ukryty další výzdobné složky. Celek byl tak komponován jako pomyslná divadelní scéna odehrávající se uvnitř stříhaných zelených kulis.

Do Libosadu se vstupovalo prostřední ze tří bran, která ústila do dlouhé arkádové kolonády zabírající celou plochu severozápadní zdi o délce 233 m. Stavba kolonády byla dokončena v roce 1671 a definitivně byla zastřešena až v roce 1714. Ve vnitřní stěně kolonády je 44 nik s bájnými mytologickými sochami, na vnější římse je umístěno 46 bust antických velikánů. V bočních stěnách kolonády jsou niky, původně vybavené kašnami s vodotrysky. Od kolonády směřovala hlavní osa přes dvě symetricky umístěné kašny k osmibokému centrálně orientovanému pavilonu. Poslední významnou součástí byly dva labyrinty umístěné po stranách hlavní osy, levý byl řešen jako kruh, pravý jako čtverec.

Na květnici plynule navazovala užitková část – štěpnice. Na osu fontán a labyrintů byly umístěny dvě čtvercové pstruží nádrže, uprostřed kterých byly vodotrysky se sochami, obvod byl vymezen balustrádou, v rozích doplněnou mytologickými plastikami. K výstavbě vodních děl byl biskupem přizván rybníkář Jan Škandera z Holešova. Pohledové osy fontán a nádrží ukončily dva uměle navržené jahodové kopečky s dřevěnými, do všech stran otevřenými altánky, které byly drobnými kopiemi ústředního pavilonu. Přicházelo se k nim jednak po

stezce, která spirálovitě obtáčela oba pahorky a byla vymezena dřínovými špalíry, nebo přímo po třikrát odstupňovaném schodišti. Na hlavní pohledové ose od pavilonu byl mezi dvěma kopečky vytvořen okrouhlý prostor kuželny ze stříhaných stěn stromů.

Z východní strany přiléhaly k ohradní zdi další doplňující celky. První z nich byla oranžérie, ve které se pěstovaly teplomilné rostliny, v její jižní části byla Holandská zahrádka, v níž se pěstovaly liliokvěté rostliny. Její součástí byla i Neptunova fontána.

Dalším objektem byl hospodářský dvůr se zázemím pro zahradu spolu se zahradnickým domem a dvěma skleníky. Jejich stavba byla zahájena v roce 1667 a vzhledem k finanční nákladnosti (vytápěné skleníky pro květiny a pomerančovníky dovážené z Itálie) dokončena až 1670. Již v následujícím roce nedbalostí jednoho ze zahradníků pomerančový skleník vyhořel.

S hospodářským dvorem sousedila bažantnice, tvořená třemi objekty – ohradou pro bažanty, částí sloužící pro chov králiků v podobě soustavy nor v uměle navrženém kopečku (tzv. zajecí kopeček) a voliérou stojící na ostrůvku uprostřed bazénu.

Do libosadu byl v 19. století zřízen kratší přístup od města, které se po zrušení hradeb rozrostlo jednotlivými budovami až k samotné zahradě. Projekt vypracoval Antonín Arche a k realizaci došlo v letech 1840–1845. Aniž by byla narušena původní dispozice Libosadu, byly k jeho boční straně vsunuty dvě budovy tropického a studeného skleníku, vzájemně od sebe odsazené tak, že mezi nimi vnikl čestný dvůr. Otevřený byl směrem k ústřednímu pavilonu, směrem k městu pak uzavřený obytnou a správní budovou, v jejímž středu se nacházel vstupní portál. Někdy před rokem 1820 došlo před kolonádou k otevření špalírových stěn a směrem k ústřednímu pavilonu vznikl velký trojúhelník broderiového parteru.

Zahrady spolu se zámekem v Kroměříži a přilehlou městskou památkovou rezervací jsou v historickém vývoji unikátním dokladem postupného zkulturnování krajiny člověkem. Pro svůj význam byl tento ojedinělý soubor v roce 1998 zapsán do Světového seznamu kulturního a přírodního dědictví UNESCO.

Současné zaměření Květné zahrady a vyobrazení historických plánů – srovnání

Květná zahrada, kterou vyprojektovali pro biskupa Liechtensteina – Castelvorna Filiberto Lucchese a po jeho smrti jeho mladší kolega Giovanni Pietro Tencalla, byla budována od roku 1666. Nejstarší její vyobrazení však byly pořízeny až v roce 1691 Justem van der Nyportem podle kreseb Georga M. Vischera.

Plán z roku 1691 – tento plán pořízený v souvislosti se zákresem vodovodních rozvodů je značně nepřesný. Jeho pravidelný obdélný tvar neodráží skutečný půdorys zahrady, který je v podstatě nepravidelný.

Jihovýchodní obvodová zeď ubíhá směrem k jihu a skutečný půdorys tudíž není v těchto místech pravouhlý. V této době také nebyl ještě zcela dotvořen půdorys ve stávajícím rozsahu. Kromě květnice a štěpnice jsou zde již zachyceny hospodářská část s přílehlou bažantnicí částečně vyhrazenou pro chov králiků (zaječí kopeček). Avšak v prostoru tzv. Holandské zahrady je naznačeno pouze několik objektů patrně hospodářského charakteru a navíc i její rozsah je oproti dnešnímu zhruba poloviční. Jinak vlastní libosad, resp. jeho květnice i štěpnice, jsou již koncipovány v dnešní podobě, chybí jen příčné přístupové cesty k jahodovým kopečkům, vodotrysky se sochami uprostřed pstružích nádrží a v plánu nejsou vyznačeny ani dřevěné altány, které měly být na jahodových kopečcích. Z Nyportových vyobrazení je také patrné, že tvarované stromové stěny byly i v místech, kde jsou dnes jen tvarované živé ploty (severovýchodní trojúhelný sektor před kolonádou).

Plán z roku 1830 (obr. 58) – plán je poměrně velmi přesný a odráží již skutečný nepravidelný půdorys zahrady prakticky v současném rozsahu, vyjma drobných travnatých ploch před vchodem. Co se týče členění je celkový vzhled květnice a štěpnice již velmi podobný dnešnímu. Dotvořena byla Holandská zahrada i část s hospodářským dvorem a bažantnicí, chybí zde však zaječí kopeček. Z plánu je patrné, že v této době zde bylo více staveb než dnes. Platí to pro dvě stavby patrně hospodářského charakteru v severním rohu štěpnice a další dvě stavby na vnějším obvodu bažantnice. Oproti dnešku se lišil i počet a rozmístění kašen. Z plánu je vidět, že dvě dodnes nedochované kašny byly v prostoru Holandské zahrady a jedna v hospodářském dvoře. Co se týče vegetačních typů je na plánu daleko více soliterních stromových dřevin než v současnosti. Pravidelně byly rozmístěny v květnici a na obvodu Holandské zahrady, nepravidelně pak ve štěpnici.

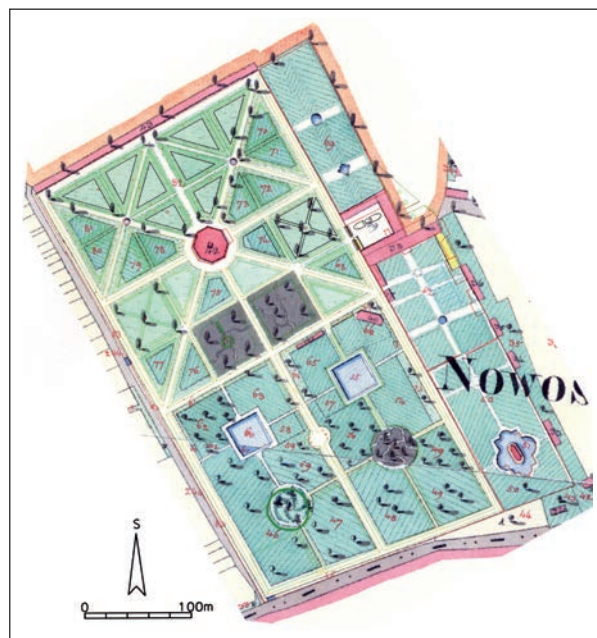
Plán před rokem 1836 – rozsahem i tvarem půdorysu poměrně velmi přesný plán, obsahující již i travnaté plochy před vchodem, oproti předchozímu skýtá lepší obraz o rozmístění a uspořádání některých vegetačních prvků, zejména stromů. Je zde již také vyobrazeno jednak kruhové bludiště a jednak budoucí čtvercové, na tomto plánu tvarované do složitěho centrálního obrazce. V prostoru Holandské zahrady jsou vyobrazeny řady stromů s obrazci, tvořenými tvarovanými vegetačními prvky. V prostoru hospodářského dvora a bažantnice se opět objevuje zaječí kopeček. Hospodářské zázemí zahrady se v této době nacházelo v severním rohu štěpnice.

Plán z roku 1879 – vyobrazení je nepřesné, neboť nezohledňuje skutečný celkový půdorys zahrady, ba ani půdorys některých staveb (viz nádrž s voliériou). Patrně někdy v této době byly zrušeny tvarované stromové stěny v trojúhelném sektoru před kolonádou a byly nahrazeny obrazci v podobě trojitých kružeb, kolem nichž byly rozmístěny soliterní stromy. Chybí zde také vyobrazení obou bludišť. V hospodářské

části už chybí jedna z kašen a před bažantnicí i zaječí kopeček. Obrázec tvořený soustřednými kruhy je i v prostoru Holandské zahrady mezi skleníkem a větší kašnou.

Plán z roku 1891 – půdorysně opět velmi nepřesný plán, vycházející zřejmě z předchozího, soudě podle půdorysného tvaru voliéry s nádrží. Stromové stěny svým rozmístěním již odpovídají dnešní podobě. Oproti předchozímu plánu zde v prostoru před kolonádou chybí trojitě kružby, avšak solitéry lemující trojúhelné segmenty zde vyznačeny jsou. Dva z těchto stromů se snad dochovaly dodnes. Místo bludiště čtvercového tvaru je zde opět složitě tvarovaný obrazec. Boční čtvercové sektory, které dnes mají ve svém středu sousoší na podstavcích jsou stejně jako na všech předchozích plánech vyplněny stromořadím. Kruhový obrazec v Holandské zahradě se změnil v oválný, vyplněný palmětami. Hospodářské zázemí zahrady bylo stále ještě v severní části štěpnice.

Plány z let 1914 a 1915 – v celkovém půdorysu přesné, ale patrně zjednodušené plány se celkovou dispozicí přibližují dnešní podobě. Je z nich patrné, že se hospodářské zázemí začalo přesunovat z pro-

Obr. 58 Kroměříž – Květná zahrada. Vektorový plán zahrady na podkladu transformovaného rastrového plánu z roku 1830.

storu štěpnice na původní místo za skleníky. Jako nový prvek se v bažantnici před voliérou v místě někdejšího zaječího kopečku objevuje další kašna. Holandská zahrada, stále ještě s vyobrazením dvou kašen, je již bez složitějších obrazců, její výplň tvoří pouze jednoduché obdélné záhony.

Plán a letecká fotografie z roku 1947 – půdorysně přesný, avšak značně zjednodušený plán se od dnešní podoby liší především v severozápadním trojúhelném sektoru květnice před kolonádou. Z fotografie i plánu je patrné, že v popředí její centrální části byl jakýsi objekt (stavba, sousoší), který respektovaly i komunikace. Tento sektor byl navíc protkán daleko větším množstvím cest než-li dnes. Jinak zde nenacházíme čtvercové bludiště, ani sousoší v obou bočních sektorech, kde je hustý plošný stromový porost. Řídký stromový porost je i ve štěpnici, kde jsou stále ještě hospodářské budovy. Kašny již nejsou v Holandské zahradě a chybí i kašna před voliérou v místě zaječího kopečku.

Poznámky:

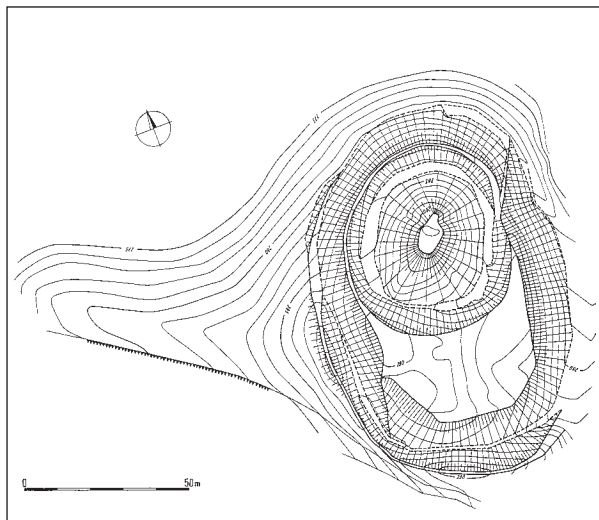
- 1 Menclová, D.: Příspěvek k typologii moravských hradů, SPFFBU 19–20, řada uměnovědná (F), 1971, str. 118; táž, Hrad Veveří, VVM 46/3, 1994, str. 236; Plaček, M.: Počátky hradu Veveří, Brno v minulosti a dnes XI, 1993, obr. 2; týž, Hrad a zámky na Moravě a ve Slezsku. Praha 1996, obr. 409; týž, Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hradek a tvrzí. Praha 2001, obr. 1330.
- 2 Konečný, L.: Brno (kat. úz. Bystrc), hrad Veveří. In: Výzkum románské architektury na Moravě I, SPFFBU 26/27, řada uměnovědná (F) 21–22, 1977–1978, str. 39; týž, Brno (kat. úz. Bystrc), kaple matky Boží u hradu Veveří. In: Výzkum románské architektury na Moravě II, SPFFBU 30, řada uměnovědná (F) 25, 1981, str. 57; týž, Některé novější poznatky ke vztahu románských sakrálních a profánních objektů jižní Moravy, AH 6, 1981, str. 239–248; týž, Brno (kat. úz. Bystrc), hrad Veveří. In: Výzkum románské architektury na Moravě V, SPFFBU 37/38, řada uměnovědná (F) 32–33, 1988–1989, str. 64; týž, Veveří – hrad s areálem. In: Kuča, K., Památky Brna. Brno 1989, str. 30–36.
- 3 viz fotodokumentace v archivu NPÚ ÚOP v Brně pořízená L. Konečným během záchranného archeologického výzkumu při budování kanalizačního řádu.
- 4 Bolina, P. – Doležel, J. – Fedor, P. – Sadílek, J.: K otázkám stavebního vývoje hradu Veveří ve středověku, Casteologica Bohemica VIII, Praha 2002, str. 315–338.
- 5 viz odkazy č. 1 a 2.
- 6 Konečný, L.: Některé novější poznatky ke vztahu románských sakrálních a profánních objektů jižní Moravy, AH 6, 1981, str. 241–243; týž, Veveří – hrad s areálem. In: Kuča, K., Památky Brna, 33. Brno 1989, str. 33.
- 7 Bolina, P. – Doležel, J. – Fedor, P. – Sadílek, J., 1. cit., str. 328, obr. 11.
- 8 Konečný, L.: Některé , str. 241; týž, Veveří – hrad , str. 31; Plaček, M.: Počátky hradu , str. 111; týž, Hrad a zámky , str. 363; týž, Ilustrovaná encyklopedie , str. 684.

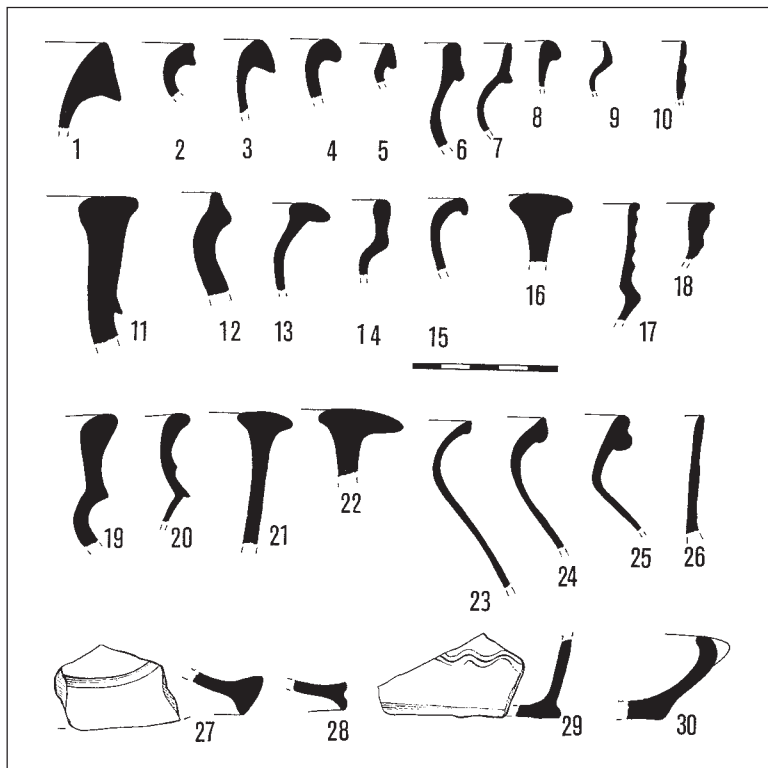
- 9 Bolina, P. – Doležel, J. – Fedor, P. – Sadílek, J., 1. cit., str. 323, 328.
- 10 Bolina, P. – Doležel, J. – Fedor, P. – Sadílek, J., 1. cit., str. 328, obr. 11.
- 11 Konečný, L.: Některé , str. 31.
- 12 viz odkaz č. 3.
- 13 Bolina, P. – Doležel, J. – Fedor, P. – Sadílek, J., 1. cit., str. 328.
- 14 Konečný, L.: Některé , str. 243, obr. 2 a 3.
- 15 Konečný, L.: Veveří – hrad , str. 31.
- 16 naposledy Bolina, P. – Doležel, J. – Fedor, P. – Sadílek, J., 1. cit., str. 324; obr. 11, zde další literatura.
- 17 Bolina, P. – Doležel, J. – Fedor, P. – Sadílek, J., 1. cit., str. 328–329.
- 18 Bolina, P. – Doležel, J. – Fedor, P. – Sadílek, J., 1. cit., str. 331, obr. 7.
- 19 Bolina, P. – Doležel, J. – Fedor, P. – Sadílek, J., 1. cit., str. 330.
- 20 Měřinský, Z. – Plaček, M.: K podobě nejstarší kamenné fáze hradu Bítova, okres Znojmo, Casteologica bohemica I, Praha 1989, str. 229–244.
- 21 Borský, P. – Stránská, R. – Vitula, P.: Záchranný a zjišťovací archeologický výzkum románskogotického kostela v areálu Bučovického zámku, Zprávy státního památkového stavu v Brně 6/2002, 2003, 95–102; Borský, P. – Ondra, K. – Salaš, M. – Stránská, R. – Vitula, P.: Archeologický, geofyzikální a petrografický výzkum románskogotického kostela v Bučovicích, Ve službách archeologie IV, 2003, 70–75.
- 22 Merta, D.: Nálezová zpráva z provedení záchranného archeologického výzkumu Lednice – akvadukt, archiv Archaia NZ č. j. 18/98. Brno 1998; týž, Lednice (okr. Břeclav), Přehled výzkumů 40 (1997–1998), Brno 1999.
- 23 Krejčířik, P.: Historický vývoj zámeckého parku v Lednici a jeho interpretace, in: Kolektiv: projekt obnovy zámeckého parku v Lednici na Moravě. Mendelova zemědělská a lesnická univerzita, Zahradnická fakulta Lednice na Moravě – Ústav biotechniky zeleně. Lednice 2003.
- 24 Vlček, M.: Problémy akvaduktu v areálu zámku Lednice, in: Lednice na Moravě, zámecký palmový skleník, sborník příspěvků přednesených na mezinárodním semináři v Lednici, Brno 2002, 212–217.
- 25 Svoboda, M.: Lednice lenním statkem moravských markrabat a českých králů, in: Městečko Lednice; Vícha, F. Identifikace tvrze v Lednice na Moravě (okr. Břeclav) na základě plánového a ikonografického průzkumu, Přehled výzkumů 1992, Brno 1996.
- 26 Nekuda V. – Unger, J.: Hrádky a tvrze na Moravě. Brno 1981.
- 27 Eliáš, J. O.: Hrad Cimburk. Podrobný povrchový stavební historický průzkum. Brno 2001, 58–63.
- 28 Plaček, M.: Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hradek a tvrzí. Praha 2001.
- 29 Kuča, O.: Zámecké zahrady v Kroměříži. Umění VI, 1958, 372–388.
- 30 Jůza, V. – Krsek, I. – Petřů, J. – Richter, V.: Kroměříž. Praha 1963.
- 31 Petřů, J.: Květná zahrada. Brno 1975.
- 32 Jůza, V.: K ideovému konceptu Květné zahrady v Kroměříži, in: Bistřícký Jan (ed.), Historická Olomouc a její současné problémy V, Olomouc 1985, 287–296; týž, K ideovému konceptu Květné zahrady v Kroměříži a k současné tvorbě Michala Zůrna na Moravě, Památky a příroda 15, 1990, 458–465.
- 33 Kol. autorů: Zahrady se zámkem v Kroměříži. Kulturní statek České republiky navrhovaný k zařazení do seznamu světového dědictví. Komparativní studie. Česká republika 1997.
- 34 Zatloukal, O.: Et in Arkadia Ego. Historické zahrady Kroměříže. Olomouc 2004.

Hrádek Nechvalín a problematika sídel drobné šlechty na Moravě*Josef Unger*

Archeologický výzkum středověkých opevnění má na Moravě již svou tradici. V tomto příspěvku bychom se věnovali malým opevněním jejichž podstatnou částí byly poměrně rozsáhlé úpravy terénu související s vyhloubením příkopů a modelací plochy, na níž se počítalo se stavbou potřebných objektů. V Evropě se tato opevnění nazývají nejčastěji motte, Hausberg, Turm- či Burghügel a grodzisko stożkowate, přičemž některá označení jsou nositeli určitých specifik. Klasická západoevropská motte sestávala zpravidla z věžovitě budovy, která teprve dodatečně byla obsypána zeminou z příkopů. Naproti tomu rakouský Hausberg v duchu pojetí Hanse Paula Schadna¹ znamená opevnění, jehož podstatnou součástí je jak nasypáný kopec, tak i areál „vyřezaný“ z terénu. V Německu užívané termíny Turmhügel nebo Burghügel znamenají

v podstatě jen věž nebo komplex budov na uměle upraveném kopci, aniž by se rozlišovalo jak tento kopec povstal. V rovinatém Polsku grodzisko stożkowate v podstatě znamená motte, i když se většinou jednalo o sídlo na nasypáném kopečku. Na Moravě užívaný termín hrádek se používá pro označení malého šlechtického sídla situovaného nedaleko od vsi ve výšinné poloze a nesoucího zpravidla dřevohlinitou zástavbu². Vedle toho se pak používá termín motte pro opevnění v rovinatém terénu, jejichž podstatnou součástí byl uměle navršený kopeček nesoucí zástavbu. V některých případech došlo i k smísení obou typů pod označením motte nebo Hausberg³, ale v tomto příspěvku budou oba typy odlišovány. Problémem zůstává stanovení hranice velikosti mezi hrádkem a hradem, která může být jen záležitostí konsenzu. Hrádkem

*Obr. 1 Nechvalín – hrádek.**Plán lokality na základě zaměření Jaroslava Culka.**Obr. 2 Nechvalín – hrádek. Letecká fotografie z 6. 12. 1990.**Foto Miroslav Bálek.*

Obr. 3 Nechvalín – hrádek.
Výběr keramických nálezů.

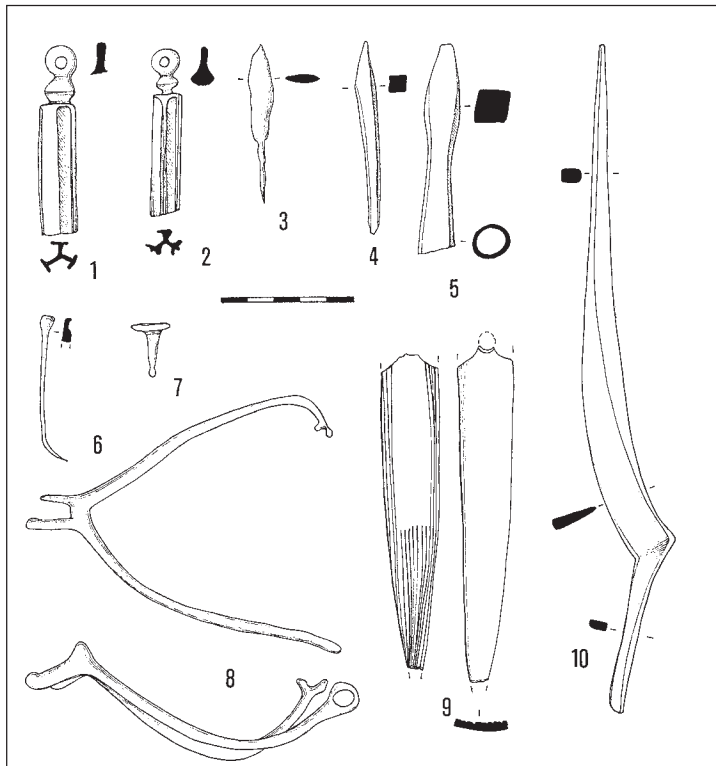
rozumíme lokalitu, u níž průměr nebo délka strany vnitřního areálu nepřekračují 30 m. Pro pochopení chronologie počátků bychom se asi neobešli bez přihlednutí k lokalitám větším. Přehled stavu výzkumu zaměřeného na tuto problematiku na jižní Moravě byl od roku 1971 několikrát publikován⁴. V tomto příspěvku se zaměříme především na hrádek nad Nechvalínem, z něhož archeologickým výzkumem získané důležité nálezy nebyly dosud blíže publikovány.

Hrádek zvaný „Klobouk“ nebo „Hradisko“ se nachází na parcele číslo 1667/15 ve výšinné poloze nad vsí a jeho nejvyšší bod leží v nadmořské výšce 291,4 m. Je porostlý travou a zemědělsky není využíván. Ve státním seznamu nemovitých kulturních památek je zapsán pod rejstříkovým číslem 2348. Jádrem lokality vymodelované z terénu je kopeček oválného půdorysu s plošinou na temeni o rozměrech asi 20 x 15 m, který ještě dnes vystupuje 7 m z příkopu. Na západní, severní a východní vnější straně příkopu je patrný val. Na jižní straně

se k jádru připojuje plošina dlouhá asi 30 m a široká asi 45 m obklopená na západní a jižní straně příkopem, který na jihovýchodní a východní straně vyběhává do prudkého svahu. Na vnější straně příkopu se nachází opět val (obr. 1, 2).

Tato výrazná lokalita se poměrně často uvádí ve vlastivědné literatuře⁵. Již Jakub Vrbas (1930) psal o nálezech střepů keramiky *robené* na kruhu, železných předmětech a třiceti mincích z 13. stol., které jsou dnes nezvěstné. Roku 1937 se údajně na lokalitě našlo 13 stříbrných mincí z let 1625 až 1674⁶. Teprve zjišťovacím výzkumem provedeným pracovníky archeologické expedice v Mikulčicích (Z. Klanica, O. Marek, R. Skopal) v říjnu a listopadu 1978 se podařilo získat materiál pro datování lokality. Těmto pracovníkům patří můj dík za zpřístupnění nalezeného materiálu i dokumentace. Roku 1987 zaměřil lokalitu s pomocí posluchačů fakulty Stavební VUT v Brně Jaroslav Culek (obr. 1) a v letech 1989 a 1990 opakovaně fotografoval lokalitu z letadla Miroslav Bálek (obr. 2).

Obr. 4 Nechvalín – hrádek.
Železné (1-8, 10) a kostěné (9) nálezy.

Archeologický výzkum v roce 1978

Celkem byly položeny tři sondy, z nichž jen sonda 1 ve vnitřním příkopu zachytila kulturní vrstvu s větším množstvím nálezů.

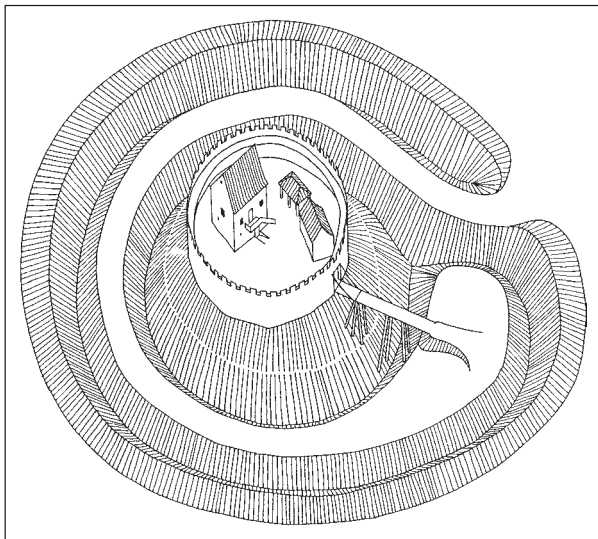
Sonda 1, vrstva 1. Z této vrstvy pochází 98 zlomků nádob (hrnce, hrnky, zvonovité pokličky, poháry, kahánky). Vše bylo vyrobeno vesměs z materiálu bez příměsí slídy, tvrdě vypáleného, šedočerné barvy. Mezi zlomky je i část stěny loštického poháru a část okraje a stěny hrnce s puchýřovitým povrchem. Z rozšíření sondy pochází 175 zlomků nádob vyrobených vesměs z jemného materiálu bez příměsí slídy, tvrdě vypáleného, šedočerné barvy. Jeden zlomek ucha se skvrnami zelené barvy je patrně recentní (obr. 3:1-5, 9, 11-18, 26-27, 29).

Sonda 1, vrstva 2. Odsud pochází 480 zlomků nádob vyrobených z materiálu bez příměsí slídy, velmi tvrdě vypáleného, šedočerné barvy. Jeden zlomek ode dna nádoby má puchýřovitý povrch (obr. 3:6-8, 10, 19-25, 28, 30). Dále ze sondy 1 pochází zlomek stěny duté skleněné

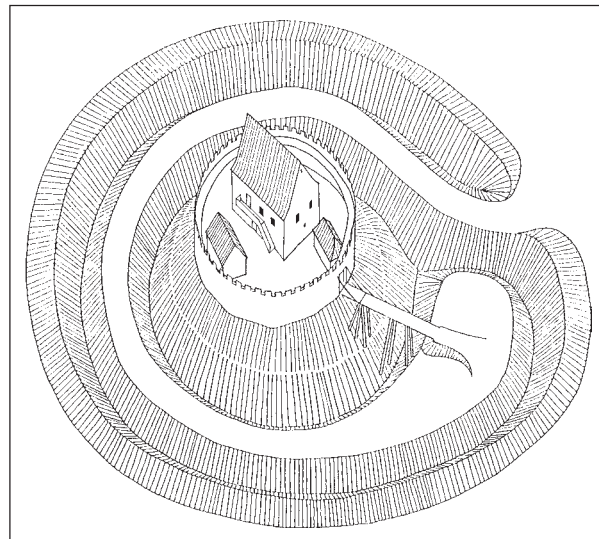
nádoby, kostěná ploténka (obr. 4:9), 3 šipky (obr. 4:3-5), 44 hřebíků a jejich zlomků (obr. 4:6-7), 2 zásuvné klíče (obr. 4:1-2), železný předmět (snad polotovar srpu, obr. 4:10), plíšek z barevného kovu, ostruha (obr. 4:8), zlomky mazanice se stopami žáru, zlomky cihel, prejzů a dlaždic a zlomky zvířecích kostí, z nichž 4 jsou silně ohořelé.

Sonda 2. Zde byly nalezeny jen zlomky mazanice, prejzu, cihly nebo dlaždice a zlomky zvířecích kostí.

Keramické nálezy z hrádku nad Nechvalínem, mezi nimiž rozeznáváme hrnce a hrnky (obr. 3:1-9, 11-15, 18-19, 23-25), mísy (obr. 3:16, 21-22), poháry (obr. 3:10, 26), kahánky (obr. 3:30), džbány (obr. 17, 20) a zvonovité pokličky (obr. 3:27-28), lze datovat především do druhé poloviny 14. a do počátku 15. stol. Velmi blízké analogie nacházíme v Konůvkách, zaniklých ve dvacátých nebo třicátých letech 15. století. Do tohoto časového období lze dobře zařadit i takzvanou keramiku loštického typu, charakterizovanou puchýřovitým povrchem.

Obr. 5 Koválov, zaniklá ves. Kresební rekonstrukce první fáze sídla po polovině 13. stol. Kresba Petr Chotěbor a Josef Unger.

Obr. 6 Koválov, zaniklá ves. Kresební rekonstrukce druhé fáze sídla z třetí čtvrtiny 13. stol. Kresba Petr Chotěbor a Josef Unger.

Z železných předmětů může mít chronologický význam ostruha s mírně prohnutými rameny ukončenými úchytkami ve tvaru jednoduchého kolečka (obr. 4:8). Krátký bodec má vidlici pro kolečko, které se nedochovalo. Tvar nasvědčuje datování do 13., případně 14. století⁹. Dva zásuvné klíče s kruhovým okem a lamelami členěným tělem (obr. 4:1–2), používané k odmykání svorníkových závěsných zámků, jsou charakteristické především pro druhou polovinu 14. a počátek 15. století⁹. Podlouhlý železný předmět je zřejmě polotovarem pro zhotovení srpů s nízkou obloukovitou čepelí (obr. 4:10). Svědčí pro to jednak blíže neurčitelná značka u paty čepele blízko řapu, která má analogie na celé řadě srpů tohoto typu¹⁰, a také nevykované ostří na čepeli. Ze tří nalezených šipek by jedna, patřící k typu s plochým tělem a trnem (obr. 4:3) a sloužící ke střelbě z luku, snesla datování spíše do 13. století, kdežto druhá masivní s kvadratickým průřezem těla a tulejkou (obr. 4:5), sloužící ke střelbě z kuše, je charakteristická pro 14. a 15. století¹¹. Třetí šipka s kvadratickým průřezem těla a trnem (obr. 4:4) je datovatelná do 13. až 15. století¹².

Část kostěné destičky se zdrsnelou jednou stranou (obr. 4:9) připomíná obložení sochy kuše, ale chybí zde vodící drážka na hladké straně a navíc je dochována část kruhového otvoru, v němž se destič-

ka zlomila. Analogické destičky ze zaniklé vsi Konůvky a hrádku Kepkova nejsou interpretovány¹³, takže ani pro nález z Nechvalína nenalzáme vhodnou interpretaci.

Také další předměty, jako zlomek skleněné nádoby, hřebíky, plíšek z barevného kovu, jsou pro datování nevýznamné. Stavební keramika a přepálená mazanice s otisky prutů o průměru 2 až 3 cm ale svědčí o tom, že na lokalitě stály budovy, patrně dřevěné, při jejichž stavbě však asi jen v omezené míře použili cihly vysoké 6,5 cm, keramické dlaždice vysoké 3,5 cm a prejzy silné 1,8 cm.

Nechvalín v písemných pramenech

Stručný přehled některých zpráv o šlechtické rodině pišící se podle Nechvalína zpracoval Josef Pilnáček¹⁴. První zpráva je datována k roku 1318, kdy je v epicendiu brněnského minoritského kláštera uvedeno, že před oltářem sv. Václava byla pohřbena manželka Hynka z Nechvalína¹⁵. Snad tento Hynek z Nechvalína dostal roku 1341 od velehradského kláštera na 8 let do správy dvůr Schönhof¹⁶ a ještě roku 1362 se uvádí v souvislosti s ročním věnováním sudu vína z Brumovic minoritům¹⁷. Zvláště výrazně se v písemných pramenech mezi léty 1366 a 1407 projevuje jméno Ondřej z Nechvalína nebo Bludova¹⁸. Roku 1368

Ondřej z Nechvalína intabuloval Nechvalín Hynkovi z Lipé¹⁹ a po mnoha transakcích roku 1386 koupil od Bočka z Kunštátu Bučovice²⁰. Také v dalších letech je uváděn v souvislosti s celou řadou majetkových transakcí. Důležitá je zpráva z roku 1407, kdy Čeněk z Bludova seděním na Nechvalíně pohnal Jana Švehlu z Rašovic kvůli neoprávněnému držení Rašovic²¹. Je z toho patrné, že ještě na počátku 15. stol. v Nechvalíně sídlila šlechtická rodina. Roku 1530 se u Nechvalína uvádí dvůr a pustá tvrz²².

Závěr

Z písemných pramenů je zřejmé, že od první poloviny 14. století do počátku 15. století sídlila v Nechvalíně šlechtická rodina a v kombinaci se zjištěními archeologického výzkumu můžeme tvrdit, že sídlila na hrádce nad Nechvalínem. Vyplývá z toho, že ještě na počátku 15. století nebylo pro šlechtickou rodinu dehonestující sídlit na více či méně dřevěném sídle. Ostatně podobné sídlo, byť již s kamenným domem, bylo v téže době sídlem šlechty v dolnorakouském Gaiselbergu²³ a také jihomoravských Popicích²⁴ a Konůvkách²⁵.

Můžeme se také pokusit zařadit hrádek nad Nechvalínem do souvislosti vývoje opevněných šlechtických sídel typu hrádek a motte na Moravě. Počátky jejich budování lze klást podle dosavadních znalostí do doby kolem poloviny 13. století. Svědčí pro to výzkum motte na zaniklé vsi Kovalov u Žabčic, která byla vybudována právě kolem poloviny 13. stol. přičemž první zničení sídla je datováno k roku 1253 za česko-uherské války (obr. 5) a druhé (obr. 6) zničení k roku 1278 po bitvě na Moravském poli²⁶. Kolem poloviny 13. století byla pravděpodobně postavena i motte nad Hustopečemi²⁷. K osvětlení počátků budování opevněných sídel typu motte byl proveden zjišťovací výzkum i na zaniklé vsi Divice u Brumovic. V písemných pramenech se totiž již v letech 1234 a 1235 uvádějí příslušníci šlechtické rodiny pišící se podle vsi, takže by se zdálo, že stavba motte, jejíž pozůstatky jsou v terénu znatelné, by mohla časově spadat již do této doby. Při výzkumu však bylo zjištěno, že motte byla vybudována až na destrukční vrstvě obsahující keramiku první i druhé poloviny 13. stol., takže za budovatele motte můžeme s rezervou považovat až Jakuba z Divic, který se v písemných pramenech vyskytuje až v letech 1283 a 1286²⁸.

Zjišťovací výzkum zaměřený na dobu založení hrádků byl proveden na lokalitě „Hradisko“ v ostrožné poloze u Řičan. Důvodem tohoto výzkumu byla skutečnost, že mezi léty 1237 a 1250 se podle Řičan psali příslušníci šlechtické rodiny. V případě, že by rodina říčanské šlechty žila na lokalitě v 30. a 40. letech 13. stol., očekávali bychom zde výraznou kulturní vrstvu s převahou keramiky z první poloviny 13. stol. Ve skutečnosti se v šesti sondách položených v areálu sídla našly jen nevýrazné a nečetné zlomky keramiky datovatelné do doby kolem po-

lovině 13. stol., takže jak se zdá, jedná se o nedokončené opevněné sídlo, s jehož budováním bylo započato v době kolem poloviny 13. stol.²⁹.

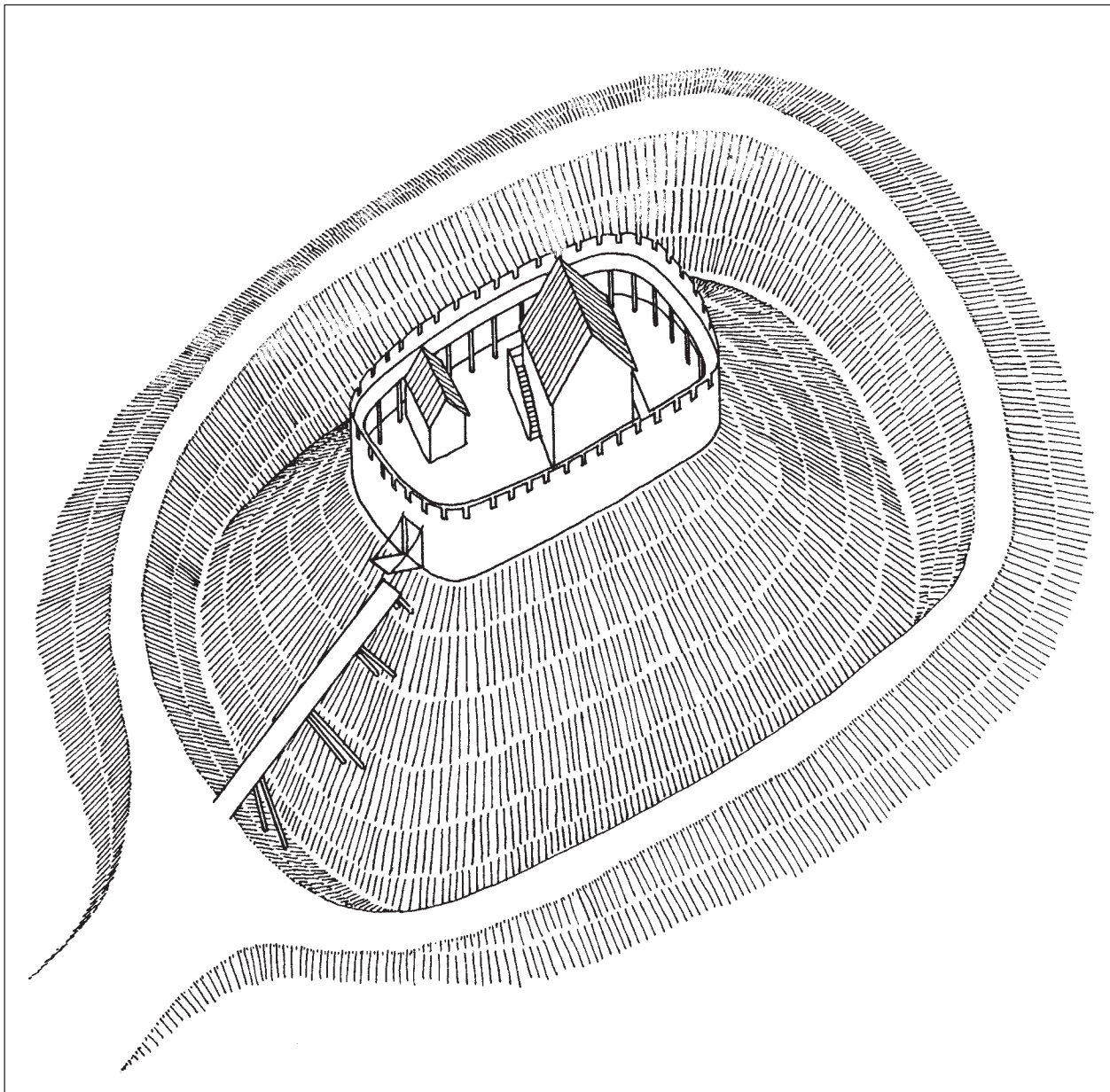
Hrádek stával i v blízkosti zaniklé vsi Mstěnice u Hrotovic. Jeho počátky byly na základě keramických nálezů datovány do konce 12. století a zánik do druhé poloviny 13. století³⁰. Zlomků keramiky z první poloviny 13. století, to je do pozdněhradištního období³¹, je skutečně jen málo na to, aby bezpečně prokazovaly existenci sídla již v tak časně době. Naproti tomu existence ve třetí čtvrtině 13. století se zdá být bezpečnou a do 13. století datoval toto sídlo již Miroslav Plaček³².

Problém do stanovení počátků jihomoravských hrádků vnesl výzkum na lokalitě „Fuchsenloch“ u Drnholce³³. Na nevýrazné ostrožně se nachází nepravidelný protáhlý areál omezený příkopem s oblym dnem. Sondáží se podařilo zjistit reprezentativní kolekci keramiky datovatelné do 11. až 12. století, zřejmě s těžištěm ve století dvanáctém. Ze situace objevené ve dvou sondách lze s rezervou soudit na způsob opevnění lokality. Zdá se, že na přístupné straně byla nad příkopem vybudována dřevohlinitá hradba původně široká asi 3,5 m. Na dalších stranách byl opevněný areál chráněn asi jen palisádou, po níž zůstal dochován žlábek. Způsobem opevnění (plochý příkop, široká hradba na přístupné straně, nepravidelný areál) se tato lokalita liší od hrádků budovaných na jižní Moravě bezpečně od 13. stol. Také účel tohoto opevnění není jednoznačný (sídlu či vojenské zařízení).

Zpřesnění chronologie keramiky 13. až 15. století na jižní Moravě³⁴ také umožnilo upřesnit datování některých hrádků. Jedná se především o lokality nad Popicemi (obr. 7) i Nechvalínem a také Kepkov u zaniklé vsi Konůvky³⁵. I když na těchto hradišcích nechybí více či méně ojedinělé nálezy z 12. či 13. století, někdy i starší z pravěku, pak těžiště nálezů lze datovat do 14. a na přelom 14. a 15. století. Některá z těchto sídel (Kepkov, Popice) mohla vzniknout až v době od sklonku 14. století, za války mezi markrabími Joštem a Prokopem, kdy si nebezpečná situace v zemi vyžádala stavbu opevněných sídel v tradicích předchozího století³⁶.

Motte jako výslovně vojenská krátkodobá pevnůstka v exponované poloze u brodu přes řeku Jihlavu byla zbudována asi ve dvacátých letech 15. stol. u Příbic v místech zaniklé středověké vsi Bořanovice³⁷. Podobně jsou do počátku 15. století datovány dvě opevněné lokality u zaniklé vsi Mstěnice zařaditelné mezi hrádky, které rovněž měly vojenský charakter³⁸. Nálezy nevylučují poněkud mladší datování, třeba i do šedesátých let 15. století, kdy ves Mstěnice byla zničena za tažení Matyáše Korvína. Posledně uvedené příklady jsou svědectvím vyznívající opevňovací techniky používané v 15. století velké přesuny zeminy v souvislosti s vojenskými zařízeními.

Podle současného stavu poznání nemůžeme počátky budování jihomoravských hrádků a opevnění typu motte datovat s jistotou hlouběji než do doby kolem poloviny 13. století. Výjimkou je zatím již zmíněná proble-

Obr. 7 Popice. Kresebná rekonstrukce sídla z přelomu 14. a 15. stol. Kresba Petr Chotěbor a Josef Unger.

matická lokalita u Drnholce, kterou však jen stěží můžeme považovat za typický hrádek. Sídla tohoto typu byla užívána a patrně i budována ještě ve 14. a na počátku 15. století a tato opevnění sloužící především jako vojenské pevnůstky jsou datovány především do 15. století

Opevňovací práce na hrádcích a motte vyžadovaly velké přesuny zeminy související s hloubením příkopů a navrhováním centrálního areálu. U některých lokalit archeologický výzkum umožnil kvantifikovat naše představy o rozsahu těchto prací. Při budování motte v Koválově bylo přemístěno 4100 m³ zeminy, což znamená při denním výkonu 1 m³ na jednoho pracovníka, že skupině 50 pracovníků mohly zemní práce trvat 82 dnů; při nasazení polovičního počtu pracovníků asi půl roku³⁹. Z příkopu pevnůstky typu motte v Bořanovicích pocházelo asi 365 m³ zeminy, z níž bylo možné navršit motte vysokou 4,6 m s centrální plošinou o průměru jen 4 m a ještě by zbyl materiál na vnější, asi půlmetrový val⁴⁰. Tuto malou pevnůstku by skupina padesáti pracovníků mohla nasypat za týden, poloviční počet za čtrnáct dní. Součástí obranného systému byly i vnější valy za příkopem. Někdy se na tyto vnější valy při rekonstrukcích umísťují i palisády, které by však z hlediska obranyschopnosti lokality byly zcela kontraproduktivní, protože u těchto malých opevnění nebylo nikdy dostatek obhájců, kteří by byli stavu hájit tak dlouhé linie. Účelem těchto vnějších valů mohlo být jediné prohloubení příkopu z vnější strany. Z tohoto důvodu musely být také vnější valy ploché aby znemožňovaly případnému oblehateli úkryt.

Provedení zemních prací však znamenalo sice podstatnou, ale z hlediska odbornosti přece jen méně náročnou část stavby. Důležité bylo zajištění obvodu centrální plošiny a výstavba budovy či budov. Archeologický výzkum nám konstrukci obvodové hrady nedoložil, protože okraje plošiny bývají zničeny erozí. Přesto se zde možno počítat s dřevěnou hradbou na jejíž vnitřní straně se nacházel ochoz. Zástavbu centrální plošiny na základě archeologických výzkumů bylo možno rekonstruovat jen u motte v Koválově (obr. 5–6) a hrádku nad Popicemi (obr. 7). V obou případech se jednalo o více dřevohlinitých budov, přičemž hlavní obytná budova je rekonstruována jako vícepodlažní. Podobnou zástavbu je možno předpokládat i u hrádku nad Nechalínem.

Shrme-li naše poznatky o opevněních typu motte a hrádek na jižní Moravě, pak můžeme konstatovat, že za poslední desetiletí se naše představy o datování i zástavbě díky archeologickým výzkumům podstatně prohloubily. Stále však neznáme podobu šlechtických sídel v první polovině 13. století, kde hypoteticky předpokládáme jen lehce opevněné nebo ohrazené dvorce. Vhodnou lokalitou pro řešení této otázky se jeví zaniklá ves Divice u Brumovic, kde je sídlo doloženo predikátem a patrně i zjišťovacím výzkumem. Pokud tato lokalita nebude zničena, pak její výzkum by byl dobrým tématem práce mladší generace archeologů.

Poznámky:

- 1 Schadna, H. P.: Die Hausberge und verwandten Wehranlagen in Niederösterreich. Horn- Wien 1953, s. 19.
- 2 Nekuda, V. – Unger, J.: Hrádky a tvrze na Moravě. Brno 1981, s. 32; Kouřil, P. – Žáček, R.: Drobná středověká opevnění v Pobeskydí a otázka jejich klasifikace. Časopis Slezského muzea, série B, 35, 1986, s. 97–100.
- 3 Unger, J.: Zum Stand der Hausberg- (Motten-) Forschung in Südmähren. Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich 3, 1987, s. 85–106; týž: Opevněná sídla typu motte na jižní Moravě. In: Slowiarszczyzna w Europie 2. Wrocław 1996, s. 173–179.
- 4 Unger, J.: Hausbergforschung in Südmähren mit besonderer Berücksichtigung der Ausgrabungsergebnisse am Hausberg zu Popice (Pollauer Berge). In: Kaus, Karl, red., Burgen- und Siedlungsarchäologie des Mittelalters. Wien 1971, s. 145–146; týž: Stav a úkoly archeologického výzkumu opevněných sídel drobné středověké šlechty na Moravě. Sborník prací Filosofické fakulty brněnské university, E 16, 1971, s. 229–231; týž 1987; týž: Počátky opevněných sídel typu „motte“ na jihovýchodní Moravě. In: Rodná země. Sborník k 100. výročí Muzejní a vlastivědné společnosti v Brně a k 60. narozeninám PhDr. Vladimíra Nekudy, CSc. Brno 1989, s. 200–221; týž 1996.
- 5 Vrbas, J.: Žďánsko. Žďánice 1930, s. 456; Červinka, I. L.: Zapomenuté hrady, hrádky a tvrze moravské. Rkp. uložen v archivu Archeologického ústavu AV ČR v Brně, 1942, s. 57; Vahala, M. a. d.: Chřiby a Žďánický les. Praha 1965, s. 130; Unger, J.: Středověké tvrzíště u Nechalína. Malovaný kraj 11/6, 1975, s. 18; týž 1975; týž 1996, s. 177; Nekuda – Unger 1981, s. 216–217; Stuchlík, S. – Klаница, Z. – Měřinský, Z.: Pravěk a středověk Žďánicka. Brno 1997, s. 79; Samek, B.: Umělecké památky Moravy a Slezska 2 (J–N). Praha 1999, s. 657; Plaček, M.: *Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí*. Praha 2001, 427–429.
- 6 Nálezy mincí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku III. Praha 1957, s. 148.
- 7 Měchurová, Z.: Konůvky – zaniklá středověká ves ve Žďánickém lese. Brno 1997.
- 8 Nekuda, V.: Mstěnice. Zaniklá středověká ves u Hrotovic. Hrádek – tvrz – dvůr – předsunuté opevnění 1. Brno 1985, s. 136; Měchurová, Z.: Kovové a kostěné předměty z hrádku Kepkova. Časopis Moravského muzea – Acta Musei Moraviae, vědy společenské, 71, 1986, s. 157–174; táž 1997, s. 107–108; Krajíc, R.: Sezimovo Ústí. Archeologie středověkého poddanského města 3, díl I a II. Praha – Sezimovo Ústí – Tábor 2003, díl I, s. 126.
- 9 Krajíc 2003, díl I, obr. 91.
- 10 Nekuda 1985, obr. 182:h; Krajíc 2003, díl II, t. ab. 116, Měchurová 1997, tab. LI:9; Unger, J.: Život na lelekovickém hradě ve 14. století. Antropologická sociokulturní studie. Brno 1999, obr. 121:7.
- 11 Krajíc 2003, díl I, s. 185.
- 12 Krajíc 2003, díl I, s. 189.
- 13 Měchurová 1986, s. 170; táž 1997, s. 134.
- 14 Pilnáček, J.: Staromoravští rodové. Vídeň 1930.
- 15 Kratochvíl, A.: Epitendium minoritského kláštera v Brně. Časopis Matice moravské 43–44, 1919–1920, s. 30.
- 16 CDM: Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae I–XV. Brno 1836–1903, CDM VII, č. 340, s. 244–245.
- 17 CDM XV, č. 84, s. 70.

- 18 ZDB: Moravské zemské desky - Brno. Brno 1857, IV, 458; ZDO: *Moravské zemské desky - Olomouc*. Brno 1857, VII, 401.
- 19 ZDO I, 979.
- 20 ZDB VII, 516.
- 21 P: Libri citationum et sententiarum seu Knihy půhonné a nálezové I-VII. Brno 1872–1911, P II, s. 95.
- 22 Hurt, R.: *Kyjovsko*. Brno 1970, s. 400.
- 23 Felgenhauer, F.: Der Hausberg zu Gaiselberg. Eine Wehranlage des 12.–16. Jahrhunderts in Niederösterreich. *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters* 1, 1973, s. 59–97.
- 24 Unger, J.: Motte u Popic (okr. Břeclav). *Castellologica bohemia* 5, 1996, s. 217–226.
- 25 Šaurová, D.: Keramika z hrádku Kepkova. *Archaeologia historica* 5, 1980, s. 375–381; Měchurová 1997.
- 26 Unger, J.: Feudální sídlo z 13. století na zaniklé vsi Koválov u Žabčic (archeologické nálezy). Mikulov 1989; Unger, J.: Koválov. Šlechtická sídlo z 13. století na jižní Moravě. Brno 1994.
- 27 Unger, J.: Zpevnování svahů u opevněných objektů jižní Moravy 13. století. *Archaeologia historica* 8, 1983, s. 523–524.
- 28 Unger 1996, s. 175–176.
- 29 Unger, J.: Dvě nedokončená šlechtická sídla z 13. století na jižní Moravě. *Archaeologia historica* 17, 1992, s.245–248.
- 30 Nekuda 1985, s. 10–33.
- 31 Nekuda 1985, obr. 27:a, g, 29:b.
- 32 Plaček 2001, s. 411–412.
- 33 Peška, J. – Unger, J.: Jungburgwallzeitliche Befestigung bei Dürnholz, Bez. Břeclav (Lundenburg) in Mähren. *Beiträge zur Mittelelterarchäologie in Österreich* 9, 1993, s. 139–145.
- 34 Unger, J.: Základní horizonty keramiky 12.–15. stol. na soutoku Jihlavy a Svatky, okr. Břeclav. *Archeologické rozhledy* 36, 1984, s. 288–295.; Procházka, R.: Brünnkeramik des 13. und der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts und die Frage ihrer auswärtigen Beziehungen. In: XX. Mikulovské symposium 1990. Mikulov 1991, s. 233–246.
- 35 Měchurová, Z.: Shrnutí výsledků výzkumů hrádku Kepkova ve Žďánickém lese. *Časopis Moravského muzea – Acta Musei Moraviae, vědy společenské*, 78, 1993, s. 163–172.
- 36 Unger 1996, s. 176–177; týž 1996a.
- 37 Unger, J. – Bálek, M.: Feldbefestigungen bei Pohrlitz (Pohořelice) aus der Zeit der Hussitenkriege. *Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich* 10, 1994, s. 151–159.
- 38 Nekuda 1985, s. 63–75.
- 39 Unger 1994, s. 15–17.
- 40 Unger – Bálek 1994, s. 152.

výzkumy

Dům U zlatého orla čp. 95 na náměstí Svobody č. 1 v Brně*Pavel Borský, David Merta, Antonín Zůbek***Úvod**

Dům U zlatého orla, v němž se v letech 1716–1961 nacházela jedna z historických lékáren města, byl v letech 2005–2006 zásadně rekonstruován a přestavěn. Příspěvek k dějinám domu vychází z průzkumů provedených v souvislosti s rekonstrukcí v letech 2004–2005.¹ V srpnu 2004 byl zpracován standardní stavebněhistorický průzkum. V březnu 2005 byl rozšířen o hloubkový průzkum východního dvorního křídla, které bylo následně strženo. Při tomto průzkumu byly dendrochronologicky datovány dřevěné stavební prvky a křídlo bylo před demolicí dokumentováno za využití laser scanningu. Dodatečně byly dendrochronologicky datovány při rekonstrukci odstraněné zákopové stropy druhého patra hlavního objektu.² Archeologický průzkum dvorku a parcely demolovaného křídla se uskutečnil v létě 2005.

DISPOZICE³

Dvoupatrový, zčásti podsklepený dům na nároží České ulice při ústí do náměstí Svobody byl postaven na hloubkově orientované parcele přibližně severojižní orientace o šířce asi 10 m. Parcela vymezuje v délce asi 20 m⁴ západní uliční čáru významné komunikace historického jádra města vedoucí původně z náměstí (Dolní trh) k Veselé bráně. Na přední dvoutraktovou část dispozice, sestávající z hlubšího obytného traktu a kratšího průjezdu, navazuje přestropený a v úrovni prvního patra zastřešený dvůr, uzavřený na severu zadním příčným křídlem a na východě podélným jednotraktem. Toto podélné dvorní křídlo vystupuje z parcely v celé své šířce východním směrem.

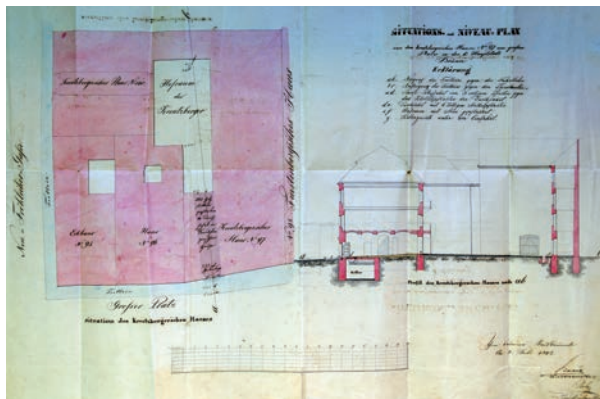
Průčelí do náměstí Svobody je čtyřosé, do České ulice sedmiosé. V hlavním historickém vstupu z náměstí do průjezdu je osazen kamenný, půlkruhem uzavřený portál s klenákem v ose. Průčelí je v přízemí hladké, v patrech s keramickým obkladem. Vrcholí třemi trojúhelními štíty spojenými průběžnou profilovanou korunní římsou. Na římsě je posazena atika, o jejíž vrchol je opřena pata sedlové, nad nárožím zvalbené oplechované střechy.

Základní komunikační osu domu tvoří klenutý průjezd č. 1.11 vedoucí do dvora. K východní stěně průjezdu je přiložena slepá půlkruhová arkáda o třech osách. Na straně dvora je průjezd uzavřen hrotitým omít-

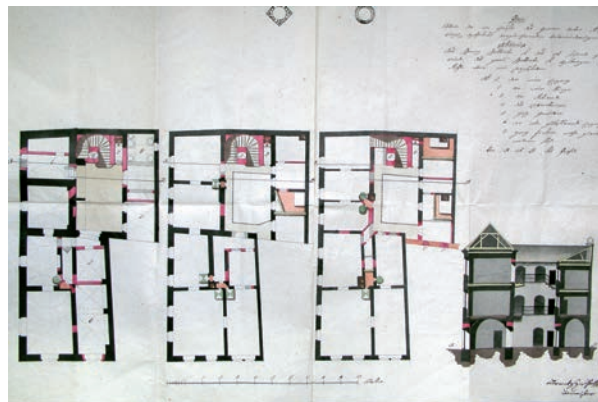
nutým cihelným portálem (pasem). Průjezd je zaklenutý valenou klenbou s protilehlými trojbokými výsečemi, kterou přibližně v polovině dělí mírně stlačený omítnutý pas pravouhlého profilu. Do zadní části je vloženo jednoramenné schodiště vedoucí do suterénu i do horního podlaží. Schodiště se přimyká ke střednímu, zúženému dílu vedlejšího obytného traktu a tudíž téměř nezasahuje do profilu průjezdu.

Obytný trakt je v rozsahu obdélného předního dílu č. 1.01 při náměstí zaklenut plochou valenou klenbou s dvěma dvojicemi protilehlých trojbokých výsečí, z nichž zadní dvojice je mírně mimoběžná. Navazující užší obdélná prostora č. 1.02 po boku schodiště je zaklenuta valenou klenbou. Dvě zadní místnosti traktu téměř čtvercového půdorysu jsou šířkou shodné s předním dílem domu. Místnost č. 1.03 je zaklenuta bezžeburnou křížovou klenbou. Ze dvora je do východní zdi této prostory zasazen kamenný krakorec vynášející podklenutí zaniklé pavlače. Podélně orientovaná valená klenba v místnosti č. 1.10 je zakryta podhledem.

Současný stav. Foto P. Borský, říjen 2006.

Brno-město – nám. Svobody 1. Dům U zlatého orla čp. 95. Dům čp. 95 na situačním plánu zástavby nároží České ulice od městského stavebního úřadu z roku 1842. Archiv města Brna. Sousední dům čp. 96 byl stržen v roce 1914.

Brno-město – nám. Svobody 1. Dům U zlatého orla čp. 95. Projekt úprav domu z roku 1811 od Vavřince Češky (v celém rozsahu nerealizováno). Archiv města Brna.

OBYTNÝ TRAKT

Sklepy

Trakt je podsklepen v rozsahu místností č. 1.01, 1.02 a 1.03, přičemž půdorysné členění suterénu odpovídá dispozici přízemí. Sklepy jsou přístupné zmíněným schodištěm ze zadní části průjezdu. Pravouhle se zalamující schodiště, sklenuté klesající segmentovou cihelnou klenbičkou, ústí ve středním sklepním díle. V horním podélném úseku schodiště byla jako stupně druhotně použita okenní ostění olemovaná stuhou. V západní kamenné zdi schodiště je zazděn gotický portál o světlosti 92 cm se zachovaným prahem nacházejícím se asi 25 cm pod úroveň podlahy průjezdu. Viditelné jsou obě stojky se širokými okosy, které ukončují ve výšce 40 cm nad prahem poškozené výběhy nečitelného tvaru (vnitřní líc pravé, severní stojky se nachází 207 cm od severozápadního kouta nástupní podesty schodiště). Záklenek, z něhož je patrný ve výšce 180 cm nad prahem jen výběh, zakrývá klenba schodiště vynášející schodišťové rameno vedoucí do patra. V úrovni mezipodesty je ve východní zdi vyzděn odkládací výklenek. Při ústí schodiště do sklepa probíhá po celé výšce stěny chodby vislá spára oddělující kamenné obvodové zdivo sklepa od vložené cihlové klenby.

Prostřední sklep je zaklenut mírně vzdutou valenou klenbou. Proti vstupu je v klenbě vyzděna široká zaoblená výseč nad vřazovacím ot-

vorem nebo sklepním okénkem do České ulice. Po obvodu místnosti obíhá asi 54 cm vysoký nevýrazný sokl. Ve výšce 45 cm nad soklem je na obou stranách v patě stávající klenby zřetelné zaoblení, nápadně připomínající výběh odstraněné starší klenby. Zadní sklep je plochostropý. Podle sondy v příčce, oddělující střední sklepní oddíl, byla tato zeď zesílena asi 15–20 cm silnou cihelnou plentou. V zadním čele sklepa je vyzděn obdélný loch zaklenutý k severu sklopenou stlačenou valenou klenbou. Přední sklep při náměstí je sklenut stlačenou valenou klenbou s dvojicí mírně vyosených trojbokých výsečí. Klenba je vyzděna na přízedních polopilířích, které jsou posazeny na soklu o výšce 56–60 cm. Sokl předstupuje až o 50 cm před obvodové zdivo. Na východní straně překrývá vložená klenba přízední slepou arkádu se segmentovým záklenkem z cihel o rozměrech 13,5 x 7 x 27 cm. V čele sklepa se u jihovýchodního kouta nachází kamenný portál zrušené sklepní šíje vedoucí na náměstí. Okos portálu s půlkruhovým záklenkem vybíhá do skloněné trojúhelné plošky. Na pravé stojce portálu je při patě záklenu zapuštěn závěs dovnitř otevíraných dveří, po nichž zůstalo v levé stojce torzo železného oka. Z líce východní zdi sklepa u portálu vystupuje ve výšce asi 1 m nad soklem výrazný skloněný výstupek připomínající opět výběh zaniklé klenby.

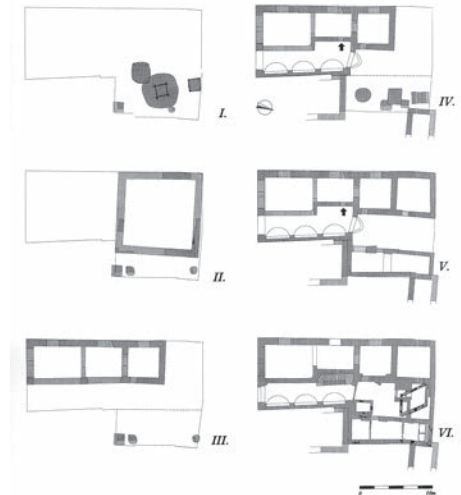
Brno-město – nám. Svobody 1. Dům U zlatého orla čp. 95. Analytický rozbor 1.PP a 1.NP. **Legenda: gotické fáze červeně a fialově, renesanční fáze modře a tmavě fialově, úpravy 1784 hnědě, 19. století zeleně, 20. století žlutě.**

Přízemí (1. nadzemní podlaží)

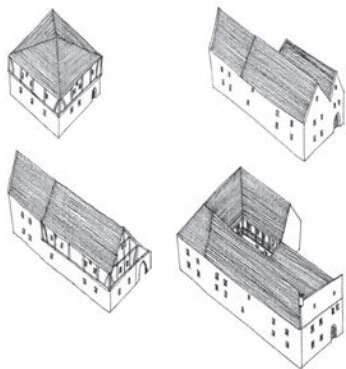
Místnost č. 1.01 byla spojena s průjezdem dvěma průchody. Vstup v lunetě severní výšece o světlosti 108 cm a výšce 230 cm po vrchol segmentového cihelného záklenku vyzdřeného z jedné řady vazáků o rozměrech 15 x 6,5 cm byl podle relativně tenkého souvrství líček na omítce zatažen do svislé spáry levého ostění užíván krátkou dobu. Na levé straně byl vstup druhotně zužován. Spára se zataženou olíčenou omítkou, vyznačující průběh záklenku, pokračuje dalších 30 cm severním směrem. Předpokládaná navazující svislá spára po ostění není patrná. Popisované levé ostění se nachází 57,5 cm od hrany ukončující zaoblení severovýchodního kouta místnosti. Zaoblení souvisí s výstavbou otopné komory v síle zdi, pomocí níž byla z průjezdu obsluhována kachlová kamna v přilehlé místnosti č. 1.02 (dříve oddělena příčkou). Ústí této komory o výšce 72 cm po patu segmentového záklenku z cihel o výšce 6,5 cm a nezjištěné šířce bylo obnaženo po odbourání zbytku příčky oddělující m. č. 1.01 a 1.02. Druhý vstup se nachází v lunetě jižní výšece při náměstí 120 cm od pravého ostění severního vstupu a 356 cm od jihovýchodního kouta síně č. 1.01. Vstup o světlosti asi 150 cm a výšce 210 cm po vrchol segmentového záklenku je zazděn novodobými cihlami. Záklenek je vyzděn ze dvou řad nízkých cihel formátu 5,5–6 x 12 x 21–22 cm. Spodní řadu tvoří vazáky. Běhouny horní řady jsou v ose rozepřeny cihelným klenákem. Vpravo od tohoto vstupu je pod poloviční výšečí v koutě síně zazděn

Brno-město – nám. Svobody 1. Dům U zlatého orla čp. 95. Analytický rozbor 2.NP a 3.NP.

Obr. 8: Brno-město – nám. Svobody 1. Dům U zlatého orla čp. 95. Rekonstrukce vývoje zástavby na parcele:
I. horizont před výstavbou domu, II. 1. středověká stavební fáze domu v úrovni 1.NP, III. 2. středověká stavební fáze domu v úrovni 1.NP, IV. 3. středověká stavební fáze domu v úrovni 1.NP, V. 1. renesanční stavební fáze domu v úrovni 1.NP, VI. 2. renesanční stavební fáze domu v úrovni 1.NP.

Brno-město – nám. Svobody 1. Dům U zlatého orla čp. 95. Idealizovaná podoba jednotlivých fází zástavby parcely.

Brno-město – nám. Svobody 1. Pavlačový dvorek domu na zaměření z r. 1982. Archiv Stavebního úřadu MČ Brno-střed.

výklenek nebo menší okno z průřezu (?). V líci je patrný záklének o šířce 68 cm s vrcholem ve výšce 197 cm nad podlahou, vyskládaný z jedné řady radiálně kladených vazáků o rozměrech 8–9 x 12–13 cm. Svislé spáry jsou nezřetelné bez zabiňající omítky. Větší, pravděpodobně špaletovaný otvor (okno do České ulice ?) se nacházel v západní zdi místnosti v lunetě severní výšeče.

První a druhé patro (2. a 3. nadzemní podlaží)

Schodiště z průřezu do patra stoupá do horní síně č. 2.01, která je jedinou klenutou prostorou prvního patra. Mázhaus je zaklenut vzduťou valenou klenbou s dvěma dvojcemi styčných trojbokých výšečí. Na straně schodiště vynášejí klenbu přízední polopilíře. Na východní straně patky zabiňají do stěny. Příčné rameno schodiště do druhého patra je podklenuto pasem profilu výrazně stlačené kobylí hlavy.

Druhé patro je celé plochostropé stejně jako novodobě adaptované podkroví. Obytné prostory prvního a druhého patra byly spojeny enfiládou na straně České ulice. Ve většině místností (v prvním patře místnosti č. 2.06, pravděpodobně i č. 2.02–2.05, č. 2.07 a snad i č. 2.08, ve druhém patře č. 3.05, pravděpodobně i č. 3.02 a č. 3.04, č. 3.05–3.09 a č. 3.12) zůstaly zachovány starší trámové stropy s překládaným záklopem, zakryté prkennými podhledy omítanými na rákos a opatřenými fabiony. Zákloповé stropy s okosenými stropnicemi i zokosenými hranami prken záklopu s charakteristickými odsazenými výběhy jsou opatřeny hnědým nátěrem. V místnosti č. 3.12 ve druhém patře

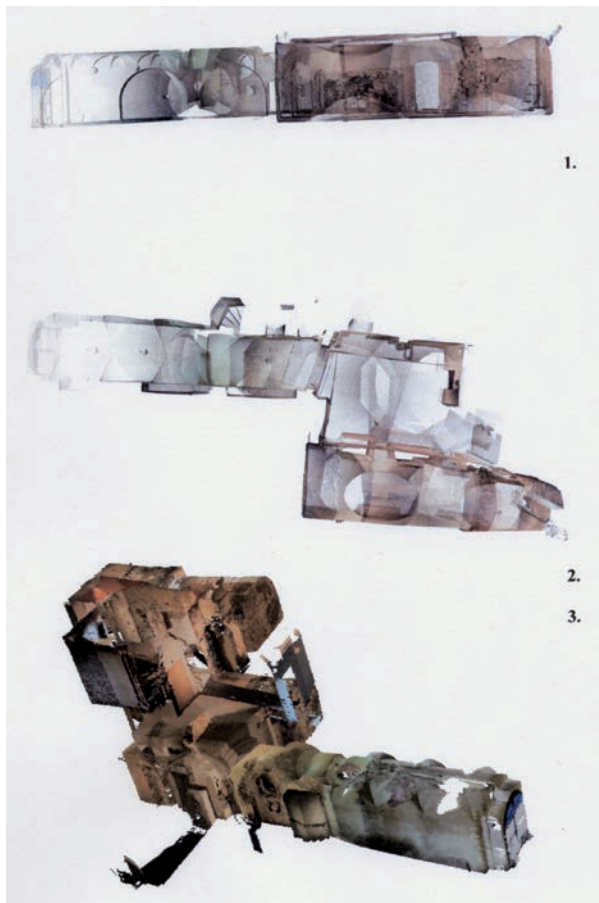
je záklop malovaný. Na šedém, původně snad bílém podkladu, je zelenou barvou proveden černě stínovaný rozvilinový dekor.⁵ Při přestavbě byly všechny zákloповé stropy druhého patra odstraněny. Dodatečně byl jeden z blíže již nelokalizovatelných stropních trámů s hnědým nátěrem dendrochronologicky datován do doby po roce 1558. Konstrukce s malovaným záklopem byla datována do doby po roce 1713.

VÝCHODNÍ DVORNÍ KŘÍDLO

Zvláštní pozornost si zaslouží východní, podélné dvorní křídlo, které je nápadně vysunuto z parcely východním směrem. Po sejmutí omítek zde byl před demolicí proveden hloubkový průzkum, který upřesnil i poznatky o stavebním vývoji hlavního objektu.

Prizemí

Klenuté přízemí křídla dělila dříve silná zeď, na jejímž místě byla vyzděna recentní příčka oddělující prostory č. 1.07 a 1.08 (v době zpracování hloubkového průzkumu již odstraněná stejně jako další příčka v jižní části přízemí, která oddělovala prostor č. 1.06). Východní obvodová zeď křídla je v úseku od jihovýchodního kouta až po ústupek v místě zmíněné příčky vyzděna z pozdně gotických buchet o rozměrech 13–13,5 x 8 x 28 cm s poměrně pravidelným střídáním běhounů a vazáků, tvořících místy křížovou vazbu. Tento úsek je vyzděn na maltu okrové barvy a struktura zdva je jednolitá až po patu valené klenby nasazené ve výšce 210 cm nad stávající podlahou. Jižní část stěny je

Brno-město – nám. Svobody 1. Dům U zlatého orla čp. 95. Výstup laser scanningu dvorku a dvorního křídla domu:

1 – ortopohled na 1.NP; 2 – boční pohled na 1.NP od V; 3 – celkový pohled na dokumentovanou část parcely od SV.

natřena asfaltem. Ve vzdálenosti 190 cm od jihovýchodního kouta je nicméně ve vysekané rýze ve výšce 170 cm nad podlahou patrný úsek záklenku z cihel o rozměrech 14,5 x 7 cm. Na jejich ložných plochách jsou stopy po tažení prstů při tvarování cihly do formy.

V rozsahu místnosti č. 1.08 je struktura zdíva východní zdi křídla odlišná. V místě odbourané příčky je pravouhlý ústupek a líc stěny

v č. 1.08 je odsazen asi o 15 cm. Spodní polovina ústupku a navazující úsek zdi je vyzděn z nízkých cihel formátu 14,5 x 4,5–5 cm, mezi nimiž je zazděno i několik cihelných dlaždic. Barva malty je i v hloubce ložných spár bílá. Ve vzdálenosti 220 cm od severovýchodního kouta křídla probíhá svislá spára zazděného výklenku o hloubce 29 cm. Čelo výklenku je zaomítkáno a zabíleno. Niku uzavírá segmentový záklenek z cihel formátu 12,5–13 x 7–7,5 x 28 cm s vrcholem ve výšce 180 cm nad podlahou. Záklenek je vyzděn v pravidelné vazbě běhoun-dva vazáky. Ve vzdálenosti 35 cm od severovýchodního kouta místnosti je přerušen vyzdívkou, v níž není patrná ani svislá spára v místě druhého ostění niky. Výklenek souvisel s provozem černé kuchyně (později laboratoře lékárny). V patě klenby jsou patrné dvě vrstvy zadehtované omítky. Starší, primární omítka zabíhá pod výběh klenby. Zadehtovaná je však i omítkva vložená klenby, která pak byla přetažena tenkou, bíle oličnou omítkou.

Severní čelo dvorního křídla zčásti zakrývá obdélný blok tahového komína ze standardních cihel, který byl po zrušení dymného provozu kuchyně vyzděn od podlahy. V severozápadním koutě je v západní zdi zazděn výklenek o světlé výšce 160 cm po vrchol segmentového cihelného záklenku, na jehož jižní patu navazuje ve vzdálenosti 118 cm od kouta svislá spára, která může souviset se zrušenou komorou pro obsluhu kamen v č. 1.09. Jižní čelo křídla je z lomového kamene.

Struktura zdíva západní zdi křídla na straně dvorku č. 1.04 je nesořodá a vzhled vnitřního i vnějšího líce kontrastuje s jednoduchou strukturou zdi východní. Zeď je vyzděna z cihel nejrůznějších formátů, a to 13–13,5 x 6,5–7, 13 x 7,5 i 14 x 8 cm (zastoupeny i cihly s prstováním). Převládají však cihly o výšce 6,5 cm. Nebyly vysledovány žádné souvislé úseky nebo pásy cihel jednotného formátu. Celá zeď byla vyzděna na bíle zbarvenou maltu. Po jižní straně vstupu ze dvorku do č. 1.07 je k vnitřnímu líci přistavěna příložka o síle 22 cm, na níž je nasazena pata klenební výseče nad tímto vstupem. Od obvodové zdi je příložka prokazatelně oddělena spárou, do níž zabíhá oličná omítkva. Mezi příložkou a průchodem do dvorku se ve výšce 253 cm nachází cihelný záklenek zazděného otvoru, s největší pravděpodobností okna. Severní pata záklenku o viditelné šířce 80 cm je založena přibližně v úrovni ostění stávajícího průchodu. Na jihu záklenek pokračuje za patu vložené klenby. Nad ním je na stěně pod klenbou útržek bílé tenké omítky jako primární omítkové vrstvy. Omítkva stejného vzhledu je i na záklenku. V jižní části křídla, v prostoru č. 1.06, je západní obvodová zeď zesílena z obou stran. Ze strany dvorku je přizděn plochý pylon z cihel o rozměrech 13,5 x 7 x 29 cm, zděných na beton nebo cementem výrazně nastavenou maltu. U příložky v interiéru křídla není patrná spára, naopak se zdá, že zesílený úsek byl stavěn současně s obvodovou zdi (?). Západní zeď byla snad vystavěna znovu od základů ze starého materiálu nebo opakovaně a důkladně přezděna.

V koutě u č. 1.09 proti výtahu je pod novodobým stropem dvorku viditelný práh vstupu do patra dvorního křídla. Patro dvorního křídla bylo spojeno s obytným domem pavlačí. V zazděném otvoru o světlosti 107 cm zůstala část fošnové dveřní zárubně a pod ní zhlaví odřezaného dubového trámu, který pavlač vynášel. Strom, z něhož byl vytesán, byl skácen mezi léty 1793–1804. Dvorní křídlo bylo tedy spojeno s domem pavlačí na přelomu 18. a 19. století (do roku 1811).⁶ Na straně průjezdu je zazděný otvor (nebo výklenek ?) o šířce 100 cm, jehož jižní cihlové ostění s opracovaným krinoidovým blokem se nachází 53 cm od jihovýchodního kouta dvorku. Na ostění je tenká vrstva hrubé, nevyhlazené omítky. Práh otvoru, vymezený prknem o síle asi 3 cm, je 50 cm pod stropem dvorku a nachází se níže než práh severního vstupu.

Přízemí křídla je zaklenuto valenou klenbou. Jak vyplývá z výše uvedených pozorování, byly klenby vloženy do zprvu plochostropých prostor dodatečně. Po snesení příčky mezi č. 1.07 a 1.08 byla obnažena spára oddělující klenbu v č. 1.08 od klenby odlišného profilu v prostorách č. 1.06 a 1.07.⁷ Na čele této klenby z cihel formátu 14,5 x 6 x 29 cm byly nalezeny útržky tenké omítky, dokazující, že jižní část křídla byla zaklenuta ještě před vložením klenby do místnosti č. 1.08. Klenba v této místnosti je vyzděna z cihel o rozměrech 13 x 6–7,5 cm, přičemž převažují cihly o výšce 7–7,5 cm. Do západní paty klenby byl na velký neopracovaný kámen položen ve výšce 223 cm nalezato dubový trám o profilu 20 x 15 cm. Do klenby byl jednoznačně zazděn současně s jejím založením. Dendrochronologické datování doby kácení kmene do rozmezí let 1651–1657 proto přesně datuje vložení klenby do prostory č. 1.08 na rozhraní 50. a 60. let 17. století. Předtím byla černá kuchyně v prostoru 1.08 plochostropá nebo zcela překrytá dřevohliněným dymníkem, jehož funkci odvádět kouř z předpokládané podesty s ohništěm nebo ohništi do otevřeného ústí průlezného komína při severní obvodové zdi pak plnila klenba.

První patro

Patro je v místě odstraněné příčky děleno pasem. Severní část č. 2.16–2.17 je plochostropá. Stropní konstrukci (pravděpodobně trámový strop s překládaným záklopem) zakrývá prkenný podhled. Jižní část č. 2.20 je zaklenuta valenou klenbou vyzděnou z cihel o rozměrech 14 x 6,5–7 x 28,5–29 cm. V klenbě převládají běhouny. Při jižním čele je klenba v šířce 175 cm nahrazena pásem omítaného prkenného bednění s rovným vrcholem. Klenba byla v této části snesena při úpravě výškových úrovní dvorního křídla, které se zejména ve druhém patře dramaticky liší od úrovně podlaží obytné části domu. Pata valené klenby se nachází ve výšce 164 cm nad podlahou, jejíž úroveň je oproti severní části patra snížena o 30 cm. Ve zdi pod patou klenby převládají cihly o zjištěných rozměrech 8,5 x 28 cm. Ve vzdálenosti 212 cm od jihovýchodního kouta se nachází zazděný obdélný mělký výklenek o rozměrech 69 x 46 cm

a hloubce 16 cm. Dno výklenku je 80 cm nad podlahou, čelo je omítnuto a vyběleno. Jižní zeď křídla zakrývá plenta z dutých cihel.

Zmíněný pas z cihel formátu 14 x 7 x 28,5–29 cm byl podvlečen pod valenou klenbu. Do paty pasu ve výšce 133 cm byla zazděna dubová kleština. Odřezaný zbytek trámu v západní patě pasu byl datován do let 1561–1570 (interval mýcení dřeva). Trám byl zakotven do klenby, v níž je patro dodatečně vysekání trámové kapsy. Sedmdesátá léta 16. století jsou tak datem ante quem pro zaklenutí jižní části patra, přičemž případné druhotné využití dubové kleštiny nelze potvrdit ani vyvrátit. Mezi vyzděním klenby a vyklenutím pasu asi neuplynul delší časový úsek, jak mimo jiné naznačuje totožný formát cihel (za předpokladu jejich primárního použití).

Úsek východní zdi severně od pasu je zčásti vyzděn z cihel o rozměrech 13 x 8–8,5 x 28,5 cm s náznakem křížové vazby. Tyto vysoké cihly se vyskytují ve středním pásu stěny od výšky 135 cm nad podlahou, přičemž pás z gotických cihel je vysoký 70 cm. Malta v ložných spárách je bílá. Pod touto úrovní je líc odsekán a zešikmen směrem ven. Do líce je spodní část zdi dorovnána cihlami o rozměrech 6,5 x 27 cm a úlomky novodobých dutých cihel. Ve výšce 174 cm je ve vzdálenosti 10 cm od pasu zazděna trámová kapsa o rozměrech 15 x 18 cm. Horní část zdi je až po strop vyzděna z cihel o rozměrech 14,5–15 x 6 cm. U severovýchodního kouta prostory č. 2.17 jsou ve východní zdi zazděny ve výšce 160 cm dva kamenické články s otvory čtvercového tvaru (po mříži ?).

V západní zdi je prolomeno pět otvorů. Vedle zmíněného zasklepeného průchodu na zaniklou pavlač to jsou recentně vybourané vstupy nebo upravené starší otvory. Průchod do místnosti č. 2.15 měl původně světlost 130 cm a výšku 223 cm po vrchol segmentového záklenku dveřní niky. Záklenek je na rozdíl od sousedního zrušeného průchodu na pavlač vyzděn z běhounů a dvou vazáků (rozměry cihel 14 x 7 x 29 cm). Vedle vstupu z pavlače je pravouhlý průchod s traverzou v nadpraží, který byl vybourán na místě starého otvoru. Podle šířky segmentového záklenku byl starší otvor užší na jihu o 20 cm. Jednalo se pravděpodobně o okno, protože svislá spára severního ostění, do níž zabíhá olíčená omítky, sahá jen 60 cm nad podlahu. V úseku zdi mezi tímto průřezem a širokým, novodobě upraveným průchodem do klenuté části patra, jsou cihly formátu 14 x 7 x 28–28,5 cm.

V severním čele křídla probíhají dva komíny, jejichž stěny do místnosti jsou vyzděny z dutých cihel. Odděluje je zeď na šířku cihly. V severozápadním koutě, na straně užšího komína, vyplňuje vyzdívkou z dutých cihel i vysoký výklenek v západní obvodové zdi křídla, který přetíná vnitřní stěna komína. Jižní cihlové ostění niky je podle průběhu spáry vzdáleno 50 cm od kouta (stěny komína) a vrchol segmentového záklenku je ve výšce 220 cm. Na záklenku je nápadně mocné souvrství líček.

MAJITELÉ A STAVEBNÍCI

Dům čp. 95 (k. ú. Brno-město) na parcele č. 538 na náměstí Svobody č. 1 / Česká 2 byl po zavedení popisných čísel, nařízeném v roce 1770, zapsán pod čp. 445. Při přečíslování roku 1805 byl označen čp. 87.⁸ Od 24. května 1867, kdy bylo zavedeno číslování domů v ulicích, je uváděn s orientačním číslem 1 na náměstí a číslem popisným 95.⁹

Dějiny domu lze v písemných pramenech sledovat od 40. let 14. století.¹⁰ Před rokem 1344 patřil dům, v němž bývala lázeň, nejmenovanému sufragánovi. Vyplývá to ze zápisu v nejstarší brněnské pamětní knize z 27. listopadu 1344 – *in foro Inferiori domus, in qua quondam fuit balneum, Andreas notarius prepositi Neunburgensis emit a sufraganeo*.¹¹ Písař *Andreas de Neumburga, notarius prepositi* dům podle rejstříků městské dávků vlastnil v letech 1344–1348.¹² V rejstříku z roku 1350 je dům znovu označen jako *domus balnei*.¹³ Od roku 1351 do roku 1365 byl jeho majitelem písař Jan z Němčic (*Johannes de Nempczic, Nempschicz, Nepschicz*), který zřejmě zastával funkci *ungeltera* (výběrčího daně).¹⁴ V roce 1365 byl dům v rukou pánů z Lysic (*area dominorum de Lizze*).¹⁵ Tito zde sídlili přinejmenším do roku 1368.¹⁶ V 15. století dům podle berních knih vlastnili k roku 1442 Jakub Rudl¹⁷, Prokop Ruedel (1479)¹⁸ a Kryštof Reglar (1499).¹⁹ V 16. století pak Jiří Reglar (1510)²⁰, Jindřich Schrotter (od 1512)²¹, lazebník Petr Pegk (od 1522)²², lazebník Jindřich Fruewirth (od 1527)²³, Merth Felkher či Felkner (od roku 1553 do roku 1561, v roce 1562 jeho vdova).²⁴ Od roku 1562 splácel 25 zl. krejčí Hanns Schoertz, a to snad až do roku 1583.²⁵ Snad k roku 1583 byl majitelem Mert Fanstgrob²⁶ a k roku 1608 krejčí Vít Markward.²⁷ V roce 1613 je v berní knize uveden hostinský Martin (Merth) Vögl²⁸, v roce 1657 Carl Jakob a Hanns Weisingerovi.²⁹ V roce 1686 byl majitelem Jan František Seebald (Sebaldt) z Landshutu.³⁰ Na základě Seebaldovy závěti z 25. září 1711 byl dům v předjaří roku 1718 připsán vdově Anně Terezii, rozené Laurinové. Anna Terezie Seebaldová dům obratem za 6 000 zl. prodala Ignáci Hellovi.³¹

Od roku 1716 byla s domem spojena lékárnická živnost.³² Dne 30. března 1716 požádal mikulovský měšťan a lékárník Ignác Hell (Höll), majitel tamní lékárny U zlatého jednorozce, o povolení otevřít další, toho času třetí lékárnou v Brně právě v tomto domě.³³ Dekret byl Hellovi vystaven 24. prosince 1716 a pravděpodobně na počátku roku 1717 zřídil Hell v domě lékárnou s vývěsním štítem U zlatého orla.³⁴ Dne 3. května 1727 byl dům na základě závěti Ignáce Hella ze 4. září 1724 připsán vdově Anně Sabině, která jej téhož dne prodala Františku Karlu Pydovi (Pidovi) za 7 000 zl. včetně instrumentaria a knih v hodnotě 1 900 zl.³⁵ Pyda zemřel v roce 1742. Dne 18. dubna 1743 dům s lékárnou a veškerými právy s tím spojenými, s příslušenstvím a čtyřmi stříbrnými poháry vydražil lékárník ze Žatce Jan Antonín Scheib za 19 700 zl.³⁶ K roku 1748 bylo v domě evidováno 7 pokojů, 2 kvelby, 1 kuchyně,

stáj pro dva koně a platilo se ze 4 komínů.³⁷ J. A. Scheib sepsal 10. února 1772 závěť a nedlouho nato pravděpodobně zemřel, protože v červenci 1773 byl vdově přidělen jako provizor Antonín Kopecký. Kopecký byl údajně 18. července 1772 přezkoušen na vídeňské lékařské fakultě, k 16. srpnu 1773 získal jako lékárník městské právo a 10. září koupil dům po Antonínu Scheibovi za 22 600 zl. Zemřel jistě před rokem 1786 a zřejmě byl po smrti už v roce 1784, kdy ve sporu se Schöndel Dobruschkovou pro pohledávku 89 zl. 4 kr. za léky vystupuje jako majitelka lékárny vdova Alžběta Kopecká.³⁸ Na podzim 1784 byla pro přestavbu domu odložena o šest týdnů vizitace lékárny na základě žádosti provizora Maxmiliána Wildnera.³⁹ Wildnerova kariéra u Kopecké pak skončila neslavně soudními spory, v nichž Alžběta žalovala Wildnera pro pohledávku 3 415 zl. a sama čelila sporu s vídeňským lékárníkem Babitschem kvůli Wildnerovu podvodnému jednání.⁴⁰ Od konce dubna 1785 byl provizorem Jakub Höritsch, k němuž 18. srpna 1786 nastoupil jako pomocník Franz Langasch.⁴¹

Vdova Kopecká však již dům i živnost dále vest nemohla a 25. ledna 1786 byla *nově zařízená* lékárnou ve dvoupatrovém domě nabízena v *Brünner Zeitung* k prodeji.⁴² Pravděpodobně již v tomto roce lékárnou koupil další provizor Karel Gampert (Gambert), který se spojil s Janem Pavlem Pichlerem (Büchlerem).⁴³ Lékárnou byla po rekonstrukci označována jako *Polní (Feldapothek)* či *Nová (Neuapothek)*, dům se ještě několik dalších let nazýval po Kopeckém. Před 21. dubnem 1792 koupil dům s lékárnou od Karla Gamperta devětadvacetiletý lékárník Petr Wenzel z Havlíčkova Brodu.⁴⁴ Lékárnou převzal k 28. červenci toho roku.⁴⁵ V roce 1806 údajně onemocněl a od 28. ledna 1807 ho zastupoval provizor Josef Häusler, další absolvent vídeňské univerzity.⁴⁶

Neznámo přesně kdy koupil v roce 1807 dům Antonín Riess (Ris, Risz).⁴⁷ Měšťanské právo získal 27. července toho roku a legitimační dekret obdržel 24. ledna 1808 jako majitel domu.⁴⁸ K 5. dubnu 1811 požádal o stavební povolení k úpravám domu, k němuž přiložil dochovaný plán od zednického mistra Vavřince Česky (Lorenze Czesky). V žádosti se Riess tituloval jako *Landschaftsapotheker*. Mínil zrušit hlavní vstup z náměstí do průjezdu č. 1.11, který měl být proměněn na krám, a nový vstup vybourat z ulice České na místě okna místnosti č. 1.10. S přesunutím vstupu souviselo zrušení starého dřevěného schodiště v přední části domu a vyzdění nových schodů s kamennými stupni ve dvorním traktu v č. 1.09. Ze sině u původního schodiště v prvním i druhém patře hodlal vydělit příčkami pokoje. Vedle schodiště měl být zřízen nový záchod a vybourán nový vstup do laboratoře (č. 1.08) ze dvora. Prostoru na konci dvorního křídla s laboratoří měla být využita jako dřevník. Tato část křídla měla být zřejmě zvýšena o patro, protože nízká stará střecha v prvním patře nad kuchyní měla být spojena se střechou druhého patra. Okna vedoucí k domu souseda sklenáře Jana

Malého měla být zazděna. Stavební komise úpravy povolila 23. dubna (doručeno 4. května), nicméně Malý s úpravami nesouhlasil a Riess na stavbu rezignoval.⁴⁹ Zdá se, že z navržených úprav uskutečnil jen zřízení nové otopné komory pro kachlová kamna v místnosti č. 1. 02 a vyboural boční vstup z České ulice.

Asi na jaře roku 1819 se dalším majitelem domu stal Leopold Bischoff, který do Brna přišel již jako zavedený lékárník a majitel lékárny U černého orla v Mikulově.⁵⁰

Podle kupní smlouvy z 1. října 1845 (zaknihováno 20. října) pak dům ve svých jednatřiceti letech získal Vincenz Schöneich, který do Brna přišel z Opavy.⁵¹ Dne 9. dubna 1844 získal ve Vídni magisterský diplom. O udělení měšťanského práva a povolení k provozu lékárny požádal brněnský magistrát 21. října 1845. Provozování lékárnické živnosti bylo povoleno guberniálním dekretem 23. dubna 1846 a měšťanskou přísahu složil Schöneich teprve 17. února 1847.⁵² Dne 7. července 1863 oznámil na stavební policii města Brna úmysl vystavět v síni ve druhém patře (č. 3.01) spížiřnu podobnou té, která se nacházela v patře prvním. Měla být postavena v místě, kde byla v sousedním domě se Schöneichovým svolením nejprve vybourána dvě malá okna. Stavební komise dne 8. července proti nebyla, avšak soused úpravu nepovolil.⁵³

Dne 17. července 1888 (intabulace 19. července) dům koupil Dr. PhMr. Karl Sontag (psáno i Sonntag) původem z Frýdku, který získal po vídeňských studiích praxi u svého otce v tamní lékárně U Marie Pomocné.⁵⁴ V srpnu 1893 požádal o povolení vybourat do České ulice v místě okna u nároží výkladec se vstupem o šířce 240 cm a výšce 4 m, který předstupoval před líc fasády o 15 cm. Stavba byla povolena s povinností platit ročně 2 zl. za zásah do veřejného prostranství.⁵⁵ Karl Sontag zemřel v září 1929 v Badenu u Vídně a po něm dědili po čtvrtinách PhMr. Karl Sontag (* 19. 8. 1892 v Brně), PhMr. Friedrich Sontag (* 20. 11. 1894 v Brně), Walter Sontag a Emma Sontagová. V majetku rodiny dům zůstal až do konce druhé světové války a lékárnu provozovali dva výše zmínění synové, kteří oba vystudovali ve Vídni.

Po válce byl dům konfiskován. Správu domu vykonávala Národní a mandátní správa nemovitého majetku v Brně. Usnesením rady ÚNV v Brně z 21. srpna 1951 byl dům převeden do vlastnictví státu ve správě Bytového podniku města Brna.⁵⁶ Nájemce n. p. Medica oznámil 27. ledna 1955 tehdejšímu Památkovému úřadu úmysl opravit sklep poškozený válečnými událostmi. Podle popisu s kladným vyjádřením úřadu se zjevně jednalo o zadní plochostropou sklepní komoru.⁵⁷ V rámci zápisu byl zmíněn krakorec ve dvoře a pavlač datovaná do první poloviny 19. století.⁵⁸ Dne 4. června 1961 byla lékárna zrušena a 21. a 25. listopadu 1961 byla správa zapsána na n. p. Naše vojsko, distribuce knih.⁵⁹ Dne 12. října 1982 vydal odbor výstavby a územního plánování

ONV Brno I stavební povolení na rekonstrukci domu pro podnik Naše vojsko podle projektu Vojenských staveb. Užívání domu bylo povoleno 5. listopadu 1985.

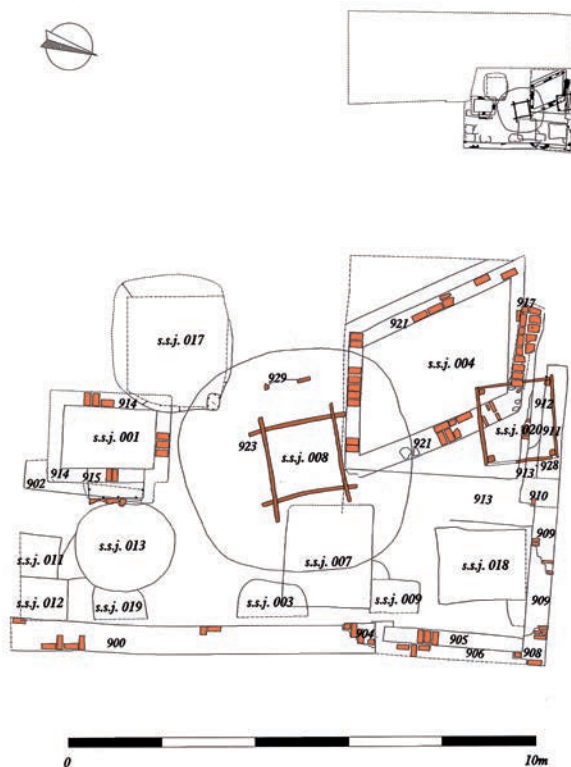
OBRAZ DOMU V LITERATUŘE

D. Líbal a L. Koběřská v roce 1973 v rámci průzkumu zástavby historického jádra města dům hodnotili jako gotický, v renesanci přestavěný a prodloužený podél České ulice. V renesanci měl dvě poschodí. Z renesanční etapy pocházejí v interiéru klenby *hlavní budovy a levého dvorního křídla*. *Úzká část v pozadí dvora* byla přistavěna později stejně jako pravé dvorní křídlo. U východního dvorního křídla autoři konstatovali, že podle katastrální mapy z roku 1839 přináležel k sousednímu objektu. Průčelí mělo být upraveno *ke konci* 19. století a v letech 1968–1969 byl objekt rekonstruován.⁶⁰

L. Hanák ve stavebněhistorickém průzkumu suterénu z roku 1984 načrtl stavební vývoj celého domu.⁶¹ Vycházel z názoru D. Líbala a L. Koběřské a opakoval úvahu o prodloužení domu při renesanční přestavbě. Genezi zástavby ve dvoře vyložil tak, že v renesanci mělo být městiště přeparcelováno a pravé dvorní křídlo mělo připadnout sousedovi. *Úzká část v pozadí dvora* (miněno příčné křídlo v zadním čele dvora) měla být *přidána v baroku*. Po roce 1839 mělo být k domu opět pravé dvorní křídlo připojeno a přestavěno současně se zadním příčným křídlem, které bylo výškově přizpůsobeno. Úpravu průčelí datoval hypoteticky do let 1903–1904. K menší úpravě fasády a krovu mělo dojít v rámci nápravy válečných škod po roce 1945 za správce M. Eremiáše. Jako autora zmíněné rekonstrukce přízemí z let 1968–1969 uvedl architektka Igora Valentu. V grafickém rozboru stavebního vývoje suterénu datoval úpravy zadní plochostropé sklepní prostory do 40. let 20. století, kdy měla sloužit jako protiletický kryt. To neodpovídá výše uvedené dokumentaci o zničení valené klenby za války a novém zastropení místnosti v roce 1955. Na dvorku zaměřil u podélného dvorního křídla barokní jímku a příčně situované zdi, které označil za středověké. Údajně bylo bezpečně zjištěno, že prostory pod průjezdem byly původně podsklepeny. Na gotickém zdivu pozoroval náběhy kleneb, *kteřé byly později rozebrány a prostory zasypány hlinitou navážkou, ve které jsou četné zbytky gotického zdiva*.⁶²

K. Kuča v soupisu památek města Brna dům v roce 1998 hodnotil jen stručně jako původně středověký objekt s dochovanou gotickou dispozicí a renesančními klenbami, s pozdně historizující fasádou s novogotickými prvky.⁶³

V roce 2003 byl znovu zkoumán a dokumentován suterén domu. Byl konstatován středověký původ tříprostorového podsklepeného traktu při nároží, k němuž byl na východní straně přiřazen zprvu otevřený průjezd. Záklenek z cihel o rozměrech 27 x 13,5 x 7 cm ve východní zdi

Brno-město – nám. Svobody 1. Dům U zlatého orla čp. 95.
Situací plán všech zkoumaných zahloubených objektů.

předního sklepa byl interpretován jako fragment segmentově sklenuté přízední arkády. Výstavba obytného jednatraktu byla kladena na počátek 14. století s tím, že trakt byl podsklepen jen v rozsahu předního dílu. Prostor nad průjezdem byl zastavěn v pozdním středověku.⁶⁴

ARCHEOLOGICKÝ EXKURZ

Metoda výzkumu a postup výzkumu

Archeologický výzkum se uskutečnil především v ploše dvora a v místech pod asanovaným dvorním křídlem. V celém prostoru proběhlo snížení terénu přibližně o 4 m. Výzkum měl být proveden metodou plošné exkavace, postupně však byl stavebními pracemi, zdůvodněnými většinou potížemi se statikou domu, výrazně omezen.

Brno-město – nám. Svobody 1. Dům U zlatého orla čp. 95.
Studna s.s.j. 008.

V první fázi snížila stavba terén na většině plochy dvora o cca 1,50 m (z cca 215,90 m n. m. na 214,40 m n. m.). Ponechán byl pouze rampovitý nájezd do průjezdu domu. V rámci tohoto snížení byla odtěžena novodobá navážka a pouze svrchní část novodobými zásahy silně narušeného historického terénu. V jihovýchodním koutě dvora se po začátní podařilo ověřit, že snížením byla dosažena úroveň víceméně intaktního archeologického terénu. V této fázi byla zdokumentována historická zdiva zachovaná převážně v úrovni základů, která náležela zbouranému severnímu a východnímu dvornímu křídlu domu.⁶⁵ Následně byla zdiva stavbou odtěžena. Zdokumentována byla rovněž horní část zděné šachty (snad chladírny) s.s.j. 001 při průjezdu domu, která musela být odtěžena kvůli technologickému postupu stavby. V důsledku toho bylo za přítomnosti investora, stavebníka i památkového dozoru dohodnuto, že archeologický výzkum metodou plošné exkavace započne teprve po statickém zajištění dvora („pilotáži“) od dosažené úrovně cca 214,40 m n. m. Stavba však při úpravě plochy pro vrtnou soupravu snížila terén asi o 0,40 m. Při severní a východní hranici dvora pak vyhloubila liniový výkop o šířce přibližně 0,80 m a hloubce 1,50 m (tj. na niveletu cca 212,50 m n. m.). Důvodem bylo zapouštění „pilot“. Těžba výkopu byla dohledována, po začátní byl výkop dokumentován. Následně stavba provedla snížení terénu o dalších 1,50 m na úroveň 212,50 m n. m. Jako důvod byl uveden havarijný stav statiky domu. Bylo rozhodnuto, že „piloty“ budou zakládány z nižší úrovně. Tato těžba byla dohledována. Odtěžena byla opět většina plochy dvora. Zůstal pouze již jmenovaný rampovitý nájezd do průjezdu domu. V časově prodlevě (než dorazila vrtná souprava) byla snížená část dvora začátně a zdokumentována. Jednalo se především o zásypy středověkých odpad-

Brno-město - nám. Svobody 1. Dům U zlatého orla čp. 95.
Kachel z odpadní jímky s.s.j.007.

Brno-město – nám. Svobody 1. Dům U zlatého orla čp. 95.
Nádoby v odpadní jímkce s.s.j. 003. Jak je ze snímku patrné,
preparace objektu proběhla po mikropilotáži.

ních jímek. Jejich exkavace na úroveň základové spáry stavby, popřípadě jen hlubší ozvorkování nebylo povoleno ze statických důvodů. Poté bylo památkovým dozorem nařízeno, že po ukončení „pilotáže“ budou zásypy jmenovaných jímek odborně exkavovány na úroveň základové spáry stavby a bude prozkoumána plocha nájezdu. Protože používané mechanizace svým pohybem po staveništi „měkké“ výplně jímek z velké části zničily, a ty byly navíc prolity betonovou směsí používanou pro mikropilotáž, byl terén následně snížen přímo na úroveň základové spáry stavby (tj. cca o 0,70 m na cca 211,80 m n. m.). Takto vzniklá plocha byla začištěna a zdokumentována. Exkavovány byly jen ty části výplně odpadních jímek, které zasahovaly do výkopů základových pasů (šířka a hloubka 0,60 m) podél severní a východní hranice dvora. Prozkoumána byla plocha nájezdu.

Archeologický výzkum pokračoval dokumentací a odebráním svrchní části konstrukce studny s.s.j. 008, která by byla jinak zcela zničena při stavebních úpravách týkajících se řešení základové spáry stavby. Po odtěžení zbytků nájezdu došlo k dokumentaci profilů (řezů) při jižní a západní hranici dvora. Posléze byly dokumentovány části jímký s.s.j. 020 a studny s.s.j. 008, odkryté při výkopu výtahové šachty.

Vedle zemních prací v prostoru dvora provedla stavba ještě několik dalších výkopů. Mělký liniový výkop podél západní stěny domu zasáhl pouze do zásypů inženýrských sítí. Rovněž při snížení prostoru

příjezdu o cca 1 m nebyl zachycen historický terén. Odhalena byla jen část základových zdí stávajících stěn příjezdu.

Z výše uvedených důvodů nebylo možno uskutečnit záchraný archeologický výzkum v celém rozsahu dle standardních postupů společnosti Archaia Brno, o.p.s.⁶⁶ Běžným standardem je plošné odebírání jednotlivých archeologických situací za jejich podrobné dokumentace. Každé archeologické naleziště sestává ze série dílčích přírodních a antropogenních aktivit – zejména vrstev a jam, případně i hrobů, zdí či dřevěných stavebních prvků, které jsou navrstveny přes sebe, různě se protínají či překrývají. Představují základní prameny pro poznání vývoje toho kterého naleziště. Pro tyto aktivity užíváme termín stratigrafická jednotka (zkratka s.j.).⁶⁷ Dokumentace každé stratigrafické jednotky sestává ze tří základních částí: písemné, kresebné a fotografické.⁶⁸ Při archeologickém výzkumu bylo vyčleněno 79 stratigrafických jednotek; z toho 49 uloženin a 30 stavebních konstrukcí (převážně zdí). Při následném zpracování bylo vytvořeno 28 svazků stratigrafických jednotek. Pořízeno bylo 489 snímků a 20 terénních plánů.

Shrnutí terénní situace

Archeologický výzkum doložil, že geologické podloží v daném prostoru je ve své svrchní partii tvořeno sprašovou hlínou (s.s.j. 111), jejíž mocnost přesahuje 2 m. Na povrchu spraší se vytvořil černozemní půdní typ (s.s.j. 110) o síle cca 0,50 m.

Půdní typ byl místy již ve středověku částečně odebrán. Na černozemi vzniklo souvrství sestávající z odpadních vrstev (s.s.j. 112, 114, 149) a ojedinělé komunikační štětové úpravy (s.s.j. 113) datované do 2. poloviny 13. století. Bylo dokumentováno několik výkopů (jam neznámé funkce – s.s.j. 006, 010, 015, 017, 021, 023, 025) náležejících většinou 13. století, případně obecně do období středověku. U dokumentovaného středověkého objektu s.s.j. 022 můžeme uvažovat o výrobním zařízení.⁶⁹

Přibližně uprostřed bývalého dvorku byla odkryta studna (s.s.j. 008) ze 13. století. Měla čtvercový půdorys o rozměrech 1,5 x 1,5 m. Dřevěná konstrukce byla zapuštěna do kruhového výkopu o průměru 4,8 m. Maximální délka hraněných trámů dosahovala 2,0 až 2,30 m, síla od 0,10 do 0,15 m. Šířka se pohybovala v rozmezí 0,20 až 0,34 m. Trámy byly v rozích spojeny na rybinu. Dle dendrochronologické analýzy byla studna roubena někdy po roce 1265 a zanikla ještě ve třetí třetině 13. století. Pravděpodobně i objekt s.s.j. 020, interpretovaný jako odpadní jímka, který ležel severněji při dnešní hranici parcely, byl primárně studnou. Její rozměry byly takřka identické – 1,6 x 1,6 m. Dřevěná konstrukce sestávala ze sloupů v rozích, za které byly horizontálně kladeny desky. Z konstrukce byly odebrány vzorky pro dendrochronologickou analýzu, prozatím však nebyly datovány.

Nejčtetnější byly zastoupeny odpadní jímky (s.s.j. 011, 012, 014, 019, 020 z 13.–14. století, s.s.j. 003, 007, 009, 013, 018 z 15.–16. století).⁷⁰ Jímky se nacházely pod asanovaným dvorním křídlem, jehož výstavba v 16. století ukončila existenci nejmladší z nich. Jímky dle dispozice náležely sousední parcele. Jako odpadní šachta sloužil i novověký objekt s.s.j. 004. Stejný účel měl v závěru své existence i novověký sklípek s.s.j. 001, interpretovaný jako „lednice“. Sklípek obdélného půdorysu o rozměrech 2,0 x 1,3 m, vysoký 1,7 m, byl vystavěn z cihel pojených maltou a zaklenut valenou klenbou.

Pravděpodobně nejzávažnější objev představovala poměrně rozsáhlá čtvercová stavba s.s.j. 016 se zděnými základy, dosahující rozměrů cca 11,50 x 11,50 m. Stavba byla interpretována jako vrcholně středověký měšťanský dům. Dům byl vystavěn po zániku studny s.s.j. 008, tedy někdy na sklonku 13. století. Základové zdivo vystavěné převážně z metabazitů a ojedinělých slepenců Old red a maloformátových cihel (23,5 x 11 x 4–5 cm) na charakteristicky okrově zbarvenou maltu dosahovalo síly 0,7 až 0,8 m. Stavba byla následně, na počátku 14. století, nahrazena novým, trojdielným a hloubkově orientovaným domem.

Zčásti byla dokumentována základová zdiva patřící zástavbě sousední východní parcely. Jednalo se o relikty zástavby náležející zřejmě dvornímu traktu (s.s.j. 002) a severní čelo sklepa (s.s.j. 027) domovního traktu tvořícího východní stranu průjezdu. Dokumentovány byly rovněž základy severního a východního křídla domu (s.s.j. 026, 028).

Archeologickým výzkumem byl získán soubor nálezů a vzorků z období 13. až 20. století. V případě nálezů se jednalo o „klasičtý“ archeologický mobiliář. Ojediněle byly vyzvednuty celé nádoby, popřípadě kamnové kachle. Většinou se však jednalo o zlomky keramických a skleněných nádob, několik fragmentů kovových předmětů a zlomky či celé kusy stavební keramiky. Získán byl také soubor zvířecích kostí. Většina nálezů byla vyzvednuta z výplní a zásypů zmiňovaných odpadních jímek. Po předběžném vyhodnocení lze prohlásit, že byly získány velmi zajímavé, v některých případech unikátní nálezy, a to nejen pro město Brno. Toto konstatování se týká především kamnových kachlů a zlomků skleněných nádob vyzvednutých převážně z jímky s.s.j. 007. Z této jímky, datované k přelomu 15.–16. století, byl vyzvednut i zlatý prsten.

Lze jen litovat, že v podstatě došlo pouze k „ovzorkování“ zásypů odpadních jímek, protože z výše uvedených důvodů nebyl umožněn regulérní archeologický výzkum, při němž by byla odborně exkavována celá jejich hmota, již se dotkly stavební práce. Ztráta je o to větší, že získané soubory mohly ovlivnit chronologii středověkého mobiliáře, poněvadž většina dokumentovaných odpadních jam se nacházela ve vzájemných superpozicích, pro 13. století navíc podpořených absolutními daty z odebraných dendrochronologických vzorků. Celkově bylo zainventováno na 4000 předmětů či jejich zlomků a zvířecích kostí.

Systematicky byly odebírány vzorky malt z historických konstrukcí. Získány byly vzorky strusek železa a vzorky pro dendrochronologickou analýzu dřevěných konstrukcí studny s.s.j. 008 a jímky (či také studny) s.s.j. 020.

STAVEBNĚHISTORICKÝ EXKURZ

Nejstarší jádro dochované zástavby parcely představuje trojdielný, štítově orientovaný a částečně podsklepený gotický dům sestávající z prostor č. 1.01, 1.02, 1.03. Dispozici přízemí odpovídá členění suterénu do tří prostor, přičemž loch vybihající ze zadního sklepa pod místnost č. 1.10 byl s největší pravděpodobností vyhlouben dodatečně. Lze předpokládat, že zprvu byl podsklepen jen zadní díl pod nejstarší, archeologicky doloženou stavbou čtvercového půdorysu. Vedle gotického domu se nacházel nekrytý vjezd do dvora. Gotický dům byl prodloužen k severu přiložením prostory č. 1.10, čímž vznikl čtyřdielný, hloubkově orientovaný jednotrakt.⁷¹

Následnou stavební fázi můžeme označit jako **dům průjezdového typu**. Vznikl začleněním zprvu volného průjezdu do dispozice stavby, což se projevilo především v patře rozšířením domu nad průjezd. Průjezd vymezovala zeď sousedního domu stojícího již v době existence volného průjezdu na východní parcele. Při přestavbě byly ke stěně přiloženy arkády, které vynášely zdivo patra domu čp. 95. Prostory v přízemí byly odděleny přičkami s průchody, jak ukazuje ještě plán

z roku 1811. V této stavební fázi byl vytvořen nový komunikační uzel situovaný při střední prostora č. 1.02, jejíž východní zeď byla zřejmě zasunuta do interiéru. Tato prostora byla přístupná portálem z průjezdu, který je dnes zazděn na schodišti do sklepa. Práh portálu se nachází přibližně v úrovni podlahy průjezdu. Ze síně č. 1.02 se vcházelo do přední prostory č. 1.01 i do komory č. 1.03. Komora byla přístupná ze dvora dalším samostatným vstupem. Samostatný vstup z průjezdu nelze od počátku zcela vyloučit ani u přední prostory. Schodiště do patra (pravděpodobně dřevěné) bylo snad strmější s nástupem po boku portálu do síně. Nelze vyloučit ani možnost, že schodiště bylo zděné a vstup s portálem se nacházel v tělese peronu pod ním.

Snad až při **renesanční přestavbě** byl dům rozšířen výstavbou severního dvorního křídla (prostora č. 1.09). V suterénu i v přízemí byly zaklenuty všechny prostory včetně průjezdu. V prvním patře byl zaklenut pouze mážhaus č. 2.01. Vystavěno bylo druhé plochostropé patro. Dendrochronologická datace jedlového trámového stropu ve druhém patře do doby po roce 1558 umožňuje tuto přestavbu blíže vymezit do 60.–80. let 16. století.⁷² Bezpečně však nedokážeme v tomto období označit stavebníka. Mohl jím být krejčí Hanns Schoertz nebo Mert Faustgrob.

Schodiště v zaklenutém průjezdu bylo tehdy pravděpodobně upraveno, případně zcela nově vyzděno (zejména rameno vedoucí do sklepa). V prvním patře se pravouhle lomilo a ústilo do klenutého mážhausu č. 2.01. V druhém patře vystupovalo asi přímo do místnosti č. 3.12. Při zaklenutí prostory č. 1.02 valenou klenbou a zřízení schodiště do prostředního sklepa z průjezdu byl zrušen portálek do síně gotického domu.⁷³

Obytné místnosti v prvním i ve druhém patře byly spojeny enfiládou. Na komoru č. 1.03 navázalo zmíněné dvouprostorové dvorní křídlo (č. 1.09 a 1.10). Do východní zdi komory byl zazděn krakorec vynášející pasy nesoucí pavlač v úrovni prvního patra. Pavlač druhého patra byla asi vykonzolovala na trámech, jak tomu bylo podle plánu ještě v roce 1811.

Dendrochronologická datace malovaného záklopového stropu v místnosti č. 3.12 ve druhém patře do doby po roce 1713 dovoluje spekulovat o blíže neznámých **barokních úpravách**. Mohl k nim sáhnout zakladatel lékárny Ignác Hell, který dům vlastnil v letech 1711–1727, právě v souvislosti se zřízením své nové brněnské živnosti na přelomu let 1716–1717. K roku 1784 je písemnými prameny doložena přestavba, po níž se lékárna dočasně nazývala Nová (Neuapotheke). Po stavebníku Antonínu Kopeckém byl dům nazýván ještě po jeho smrti. Zřejmě došlo nejen k úpravám soukromých obytných prostor, ale i k viditelné proměně fasády včetně osazení portálu průjezdu a snad i ke změnám v provozu. Stav domu po této úpravě pravděpodobně zachycuje ještě nejstarší známá fotografie z doby kolem roku 1900, na níž jsou na hladkém průčelí osazena kamenná ostění oken,

lemovaná stuhou, u nichž však nelze zcela vyloučit ani renesanční původ.⁷⁴ Dispozici domu po úpravách roku 1784 dokumentuje zmíněný plán z roku 1811. Dvorek domu je na plánu uzavřen východním dvorním křídlem, jehož odlišné úrovně podlaží spojují s domem pavlače. V zadní části přízemí křídla se tehdy nacházela laboratoř lékárny (č. 1.08). Prostory přízemí i obou pater křídla měly hospodářský charakter, jak naznačuje situování tří černých kuchyní do prvního a druhého patra (zakresleny s podestami ohnišť a žlutě vyznačenou trámovou obrubou dymníků). Ze srovnání plánu z roku 1811 a projektu rekonstrukce z let 1982–1985 vyplývá, že až do 80. let 20. století nebyla dispozice domu pronikavěji zasažena a řada detailů si uchovávala historickou podobu (například schodiště do prvního a druhého patra bylo až do té doby dřevěné).⁷⁵

Úpravy v 19. a 20. století se omezily nejprve v roce 1811 na prolomení bočního vstupu z České ulice do prostory č.1.10 na místě okna a zřízení otopné komory pro obsluhu kachlových kamen v prostora č. 1.02 z průjezdu. V roce 1893 byl vybourán do České ulice výkladec v okenní ose při nároží. V průběhu 19. století byly v prvním i v druhém patře v obytných pokojích zakryty trámové stropy podhledy s fabiony. Na počátku 20. století (do roku 1910) byl dům neznámým stavelem přefasádován, završen nízkou atikou se štíty a novou sedlovou střechou. V parteru do České ulice byl podle dobové fotografie po celé délce průčelí osazen dřevěný výkladec, který zanikl v první polovině 20. století. Rozsah úprav v letech 1968–1969 není znám. Podrobně je naopak dokumentována přestavba domu v letech 1982–1985. Při přestavbě zanikl pavlače a dvůr byl zčásti zastavěn, přestropen a zastřešen. Teprve tehdy bylo východní dvorní křídlo provozně zcela propojeno s hlavním obytným domem.

Stavební geneze **východního dvorního křídla** však zůstává nejasná stejně jako přesnější vymezení doby připojení křídla k domu čp. 95. Dendrochronologická datace trámu v západní části klenebního pasu v místnosti č. 2.16 v patře do let 1561–1570 koresponduje s datací stropního trámu ve druhém patře hlavního objektu (po roce 1558). Za předpokladu, že trám nebyl použit druhotně, bylo křídlo vystavěno na přikoupeném pozemku současně s přestavbou domu ve 3. čtvrtině 16. století.

Naopak západní zeď křídla byla v raném novověku vystavěna pravděpodobně znovu od základů ze starého materiálu nebo důkladně přezděna. Plochostropé přízemí bylo možná osvětleno oknem ze dvora, o situování vstupu či vstupů lze jen spekulovat. V severní části křídla se nacházela plochostropá černá kuchyně. Následně byla jižní část přízemí i patra zaklenuta valenou klenbou. V patře křídla byla ve středu dispozice zřízena v 70. letech 16. století druhá černá kuchyně (zakreslena na plánu z roku 1811). Černá kuchyně v přízemí, sloužící pak

Brno-město – nám. Svobody 1. Dům U zlatého orla čp. 95. Dům čp. 95 s lékárnou C. Sontaga před úpravou průčelí a střechy (asi 1898–1900) na anonymní fotografii (J. Kunzfeld ?). Archiv města Brna.

na konci 18. století jako laboratoř lékárny, byla zaklenuta na přelomu 50. a 60. let 17. století (datování dubové kleštiny současné s klenbou do rozmezí let 1651–1657). Na počátku 19. století bylo první i druhé patro křídla spojeno s obytným domem pavlačemi, které obíhaly jen po třech stranách dvora. Přesněji dobu osazení pavlačí vymezuje datace

trámu pod prahem jednoho ze zrušených vstupů do prvního patra do doby mezi léty 1793 a 1804. Teprve v průběhu 19. století (po roce 1811) byl protažením pavlače i na dvorní průčelí křídla vytvořen tradiční pavlačový dvůr (pavlač na straně dvorního křídla byla odstraněna ještě před rekonstrukcí domu v 80. letech 20. století).

SHRNUTÍ

Nejstarší doložené aktivity v prostoru sledované parcely, představované dvojicí dřevěných studní, ukazují na to, že místo bylo původně zřejmě veřejným prostranstvím. Další dvě studny obdobné konstrukce i stáří byly navíc odkryty v rámci výzkumu kolektoru v místech před průčelím domu náměstí Svobody č. 1.⁷⁶ Lze spekulovat o tom, zda taková koncentrace zdrojů vody nesouvisela s lázní, která se podle citovaného zápisu ze 40. let 14. století „dříve“ v domě nacházela.

Archeologickým výzkumem se nepodařilo zachytit žádný relikt nebo doklad dřevohliněného stavebního horizontu, který je jinak doložen na všech zkoumaných parcelách v Brně a představuje nejstarší fázi měšťanské zástavby. Jeho pozůstatky v nezkoumaných místech (příjezd) však nemůžeme zcela vyloučit.⁷⁷

První stavba na parcele vznikla po zániku studny s.s.j. 008 ve třetí třetině 13. století. Jednalo se o dům čtvercového půdorysu, zasunutý 12 m severně dnešního okraje náměstí. Půdorysné řešení domu je poměrně ojedinělé. V Brně známe doposud jediný dům obdobného charakteru na Kobližné č. 4.⁷⁸ Nabízí se hypotéza, zda neobvyklý centrální půdorys nemůže souviset s původem kolonistů nově konstituovaného města. Fakt, že stavba nerespektuje severní hranici náměstí, dokládá, že ještě ke konci 13. století přinejmenším v tomto prostoru nebyla plocha (vyměření) náměstí stabilizována.

Tento dům byl někdy na počátku 14. století nahrazen hloubkově orientovanou trojdílnou novostavbou, která již zaujímala polohu při ústí ulice České a uliční průčelí sledovalo linii severní strany náměstí tak, jak ji známe dnes. Podél domu, při východní straně parcely, byl volný průjezd směřující do hospodářského zázemí. Stavby tohoto typu jsou zřejmě nejtypičtějším produktem období závěru 13. století a počátku století následujícího jak v Brně, tak i dalších středověkých městech na území našeho státu.⁷⁹

Další, již pozdně středověkou stavební fázi představuje přestavba hloubkově orientovaného jednotraktu na dům průjezdového typu. Byl zastropen volný průjezd a pravděpodobně zcela přestavěno celé patro domu. Zároveň byl nově vybudován komunikační uzel ve střední části domu. V této době byl pravděpodobně rozšířen i sklep pod celý půdorys stavby (mimo průjezd).

V renesanci došlo asi k zakoupení části dvorku východního souseda a k postupné výstavbě dvorních křídel.

V následujících stoletích postupně docházelo k přestavbám domu vedených snahou využít veškerý prostor, který dům skýtal. Snaha o maximální zužitkování parcely byla završena právě ukončenou rekonstrukcí domu na objekt typu „obchodní pasáž“.

ZÁVĚR

Výzkum parcely, respektive domu čp. 95 U zlatého orla na náměstí

Svobody č. 1, je příkladem spolupráce při realizaci stavebněhistorického průzkumu a záchranného archeologického výzkumu v městské památkové rezervaci Brno, kterou se snaží prosazovat společnost Archaia Brno. V rámci možnosti se podařilo propojit výsledky standardního stavebněhistorického průzkumu předcházejícího rekonstrukci domu, hloubkového stavebněhistorického průzkumu dvorního křídla před jeho stržením s využitím laser scanningu, záchranného archeologického výzkumu, který z větší části postihl odtěžované archeologické terény, a dílčí stavební dokumentace, jenž se zaměřila na odstraňované nebo obnažované stavební konstrukce v průběhu rekonstrukce domu. Výsledkem je poměrně komplexní pohled na stavební vývoj parcely a dějiny zástavby. Domníváme se, že podobný postup je zapotřebí požadovat a uplatňovat při jakýchkoliv stavebních zásazích do historické architektury. Zejména považujeme za podstatné, aby byl hloubkový stavebněhistorický průzkum prováděn po celou dobu těchto činností, tedy podobně jako tomu je v případě záchranného archeologického výzkumu.⁸⁰ Důraz je nutno klást především na co možná nejrozmanitější a nejobsažnější dokumentaci odstraňovaných částí staveb i jednotlivých konstrukčních prvků, využívající progresivní metody podobně jako v tomto případě, kde byl použit laser scanning zanikajícího dvorního křídla.

Vlastní průběh záchranného archeologického výzkumu postihlo několik úskalí, která zásadně ovlivnila jeho průběh. Jako nejzávažnější se ukázala argumentace stavby ve chvílích, kdy měla nastat rozsáhlejší archeologická aktivita. Vždy byla přednesena nutnost dalšího stavebního zásahu zdůvodněná zajištěním statiky objektu s neotřesitelným argumentem obecného ohrožení. Ukázalo se, že je nutné již v době posuzování projektové dokumentace jednat o rozsahu záchranného archeologického výzkumu, jeho metodě a harmonogramu. A to za účasti všech zaangażovaných organizací působících v oblasti památkové péče. Snad pouze takto lze předejít postupnému oklešťování zkoumané plochy, jak se stalo v tomto případě.⁸¹

Opětovně se potvrdilo, že naivně dodržovaná niveleta záchranného archeologického výzkumu odpovídající niveletě založení novostavby problematiku uplatnění archeologie či tzv. „archeologické památkové péče“ řeší jen zčásti. Vzhledem k tomu, že takřka vždy dochází k úpravám projektu na úkor archeologických terénů, případně k jeho totálnímu zničení použitím té či oné stavební technologie, považujeme za jediné možné řešení důslednou exkavaci veškerých archeologických terénů ve stavbu postižené lokalitě. Existuje jistě lepší, avšak nerealné řešení – zákaz jakékoliv výstavby a následná ochrana existujících archeologických terénů.

Vzhledem k průběhu celkové rekonstrukce domu U zlatého orla však považujeme za hrozivější úpravy, které se podepsaly na změně dispozice a s ní spojeném úplném popření historické komunikační osnovy.

Poznámky:

- 1 Viz Borský, P.: Dům čp. 95 na náměstí Svobody č. 1 v Brně. Stavebněhistorický průzkum. Brno, srpen 2004; týž: Dům čp. 95 na nám. Svobody 1 v Brně. Stavebněhistorická dokumentace dvorního křídla. Brno, březen 2005; Polánka, P. – Zůbek, A.: Názevová zpráva o provedení archeologického výzkumu při stavbě Rekonstrukce a adaptace domu U zlatého orla, náměstí Svobody 1. Archaia Brno, o.p.s., čj. 07/06.
- 2 Viz Kyncl, J.: Znalecký posudek č. 369–01/05 a č. 382–14/05.
- 3 Dispozice odpovídá stavu domu v době provádění stavebněhistorického průzkumu před přestavbou. Číslování místností vychází ze zaměření domu pro projektovou dokumentaci.
- 4 Původní hloubku parcely dnes již nelze stanovit. Lze se domnívat, že sahala až po úroveň dnešního domu Česká č. 6.
- 5 Poznatky o stropních konstrukcích ve druhém patře vycházejí jen z dílčích poznatků ze statických sond vyřezaných do podhledů.
- 6 Zazděný vstup je patrný i v úrovni patra. V jižním ostění je druhotně osazeno ostění z krinoidového vápence s osekaným profilem nebo lištou na vnitřní hraně. Ostění je sestaveno ze čtyř kusů. Spodní blok o šířce 20 cm je zazděn ve výšce 80 cm nad podlahou. Tři horní bloky jsou užší (17 cm). Dveřní nika je uzavřena velmi plochým segmentovým záklenkem s vrcholem ve výšce 233 cm. V ose tohoto vstupu se nachází i vstup do druhého patra křídla o světlosti 95 cm. V patě je opět zazděn trám vynášející druhé patro pavlače. V úrovni trámu je řada osmi dalších trámových kapes s roztečí 75 cm. Z nich je pět zazděno a ve třech zůstala odřezaná zhlaví trámů. Tyto trámové konzoly nesly pavlač, která byla ve druhém patře protažena i podél dvorního křídla. Vzhledem k tomu, že na plánu z roku 1811 není pavlač na straně dvorního křídla zakreslena, došlo k propojení ochozu až po tomto datu (méně pravděpodobná je možnost, že byla pavlač před rokem 1811 zrušena, a proto na plánu chybí).
- 7 Profil mírně stlačené valené klenby je asymetrický z důvodu založení klenby v odlišných úrovních. Na východní straně je pata klenby ve výšce 210 cm, na západě u dvorku ve výšce 246 cm.
- 8 Viz adresář A. Kromera z roku 1806.
- 9 Viz Neues Orientierung-Schema... 1867. Po přejmenování náměstí po císaři Františku Josefu I. v prosinci 1915 (Kaiser-Franz-Josef-Platz) byly domy na náměstí číslovány znovu do dosud platného stavu při redukci počtu čísel. Tehdy byl jediným číslem označen sousední dům č. 2. Novostavba z roku 1914–1915 byla postavena na místě dvou starších domů s původními čp. 443 a 444 (později čp. 96 a 97, přičemž s čp. 97 bylo spojeno čp. 160).
- 10 Za laskavé přehlédnutí a podstatné korektury k historii domu ve středověku a raném novověku děkujeme prom. hist. Mileně Flodrové.
- 11 Viz Flodr, M. (ed.): Pamětní kniha města Brna z let 1343–1376 (1379). Brno 2005, s. 37 (č. 8, fol. 3r).
- 12 Viz Mendl, B. (ed.): Knihy počtů města Brna z let 1343–1365. Brno 1935, s. 37, 55, 66, 102.
- 13 Viz Mendl, B. (ed.), s. 175.
- 14 Viz Mendl, B. (ed.), s. 187, 195, 212, 221, 228, 236, 244, 252, 259, 314. V roce 1353 není poplatník uveden. K roku 1354 je uveden jako *Johannes Ungelter*, v roce 1359 je označen pouze jako *ungelter*. V roce 1360 není opět poplatník uveden, ale o vlastníkovi domu vypovídá zápis ve zmíněné pamětní knize ze 6. března 1360 – *Albertus caupo de Tuschnawicz emit a Jeclino Reuzz pro 6 marcis et fertone macellum in foro inferiori situm in linea versus sanctum iacobum et est tertium ab acie intrando ab Ungeltero a sinistris*. Viz Flodr, M. (ed.), s. 80 (č. 117, fol. 27v).
- 15 Viz Mendl, B. (ed.), s. 314.
- 16 K 21. 3. 1368 je zapsáno: ... *super domum habitacionis Nicolai Swerczeri in foro Inferiori penes domini Chunonis de Lizz positam*... Viz Flodr, M. (ed.), s. 385 (č. 1080, fol. 197v).
- 17 Archiv města Brna (dále AMB), fond A 1/3, Město Brno - Sbirka rukopisů a úředních knih (dále fond A 1/3, Sbirka rukopisů a úředních knih), rkp. 8, fol. 37v. Vlastnil i malý přilehlý dům v České ulici – *ib. habet domum in platea Letorum pro 15 mar.*
- 18 AMB, fond A 1/3, Sbirka rukopisů a úředních knih, rkp. 23, fol. 20v.
- 19 AMB, fond A 1/3, Sbirka rukopisů a úředních knih, rkp. 9, fol. 51v. Dům byl oceněn na 95 hřiven.
- 20 AMB, fond A 1/3, Sbirka rukopisů a úředních knih, tamtéž.
- 21 AMB, fond A 1/3, Sbirka rukopisů a úředních knih, tamtéž.
- 22 AMB, fond A 1/3, Sbirka rukopisů a úředních knih, tamtéž.
- 23 AMB, fond A 1/3, Sbirka rukopisů a úředních knih, tamtéž.
- 24 AMB, fond A 1/3, Sbirka rukopisů a úředních knih, rkp. 1744–1750, kap. 5, fol. 7v, 9v, 14v, 8r, 21r, 1r, 11v, 11r. Merth Felkher patil ročně 25 zl. až do roku 1561, kdy zřejmě umírá. V zápisech z let 1555–1557 je dům lokován *auf dem unteren Markt neben den Linhart Lambader*. V letech 1558–1561 je označován *neben den Plesinger am Egk*.
- 25 AMB, fond A 1/3, Sbirka rukopisů a úředních knih, rkp. 1752, 1753, kap. 5, fol. 11r, 8v.
- 26 AMB, fond A 1/3, Sbirka rukopisů a úředních knih, rkp. 11, fol. 103v. Zápis do berní knihy není datován.
- 27 AMB, fond A 1/3, Sbirka rukopisů a úředních knih, tamtéž., srov. rovněž rkp. 12, fol. 104r. Markward dům koupil 3. 8. 1607 za 1200 zl. od Veitha Hagena a 200 zl. složil v hotovosti. AMB, fond A 1/3, Sbirka rukopisů a úředních knih, rkp. 1798, kap. 5, fol. 38r. Vlastnické poměry před tímto prodejem však příliš jasně nejsou. Mezi majiteli vystupuje po Faustgrobovi řezník Mathes Voith, který dům kvůli dluhům zastavil v roce 1604 soukeníkovi Veithu Hofovi. V roce 1605 naopak vdova po Mathesi Voithovi přijala 60 zl. od Valentina Laitmayera (Valtiena Laitmayera) jako splátku jeho dluhu. Tuto částku Laitmayerovi zaplatil téhož dne, 26. 12. 1605, Veith Hagen. Hagen takovou částku zaplatil i 27. 6. 1606 z domu *auf dem Unteren Markt am Eck und zu nächst Herren Adam Jankowskische Behausung liegend*. Z oněch 60 zl., přijatých od Hagena, použil Laitmayer 45 zl. na úhradu blíže nespécifikovaných dluhů za *gewesten Behausung auf dem Unteren Markt am Eck und zu nächst Herren Adam Jankowskische Behausung liegend, so jetzo Veith Hagen bewohnt*. AMB, fond A 1/3, Sbirka rukopisů a úředních knih, rkp. 1795, kap. 5, fol. 43r; rkp. 1796, kap. 5, fol. 25v; rkp. 1797, kap. 5, fol. 55r.
- 28 AMB, fond A 1/3, Sbirka rukopisů a úředních knih, rkp. 13, fol. 106r.
- 29 AMB, fond A 1/3, Sbirka rukopisů a úředních knih, tamtéž. Jan Karel Wäbinger (Wassinger) byl trubačem z Klatov a brněnským měšťanem od 12. dubna 1651. Srov. Dosoudil, J.: Die Brünnner Bürgeraufnahmen 1559–1845, Zeitschrift des deutschen Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens (Beilage Familienforschung), 39, 1937, s. 3–28, písmeno W (dále cit. zkráceně).

- 30 AMB, fond A 1/3, Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. 13, fol. 106r. K zápisu je v berní knize dopsáno přímo No. 95. Brněnským měšťanem od 1. 4. 1678. Viz Dosoudil, J.: (38, 1936), s. 6, písmeno S. K majitelům srov. též AMB, A. Gödel, Sběrka rukopisných poznámek k topografií Brna, fol. 1812–1815. Mezi majitele Gödel připsal známého brněnského kronikáře a lékárníka Jiřího Ludwiga, který na náměstí koupil roku 1605 dům. Lokalizaci, tradovanou v literatuře 19. století, odmítla C. Hálová – Jahodová v roce 1947. Viz Hálová – Jahodová, C.: Brno. Stavební a umělecký vývoj města. Brno 1947, s. 64 (dům měl stát na místě dnešního č. 18). Smlouva se však vztahovala na část domu s nynějším č. 17 na náměstí. Naposled viz Sulitková, L.: Lékárníci v Brně v předbělohorském období. In: Brno v minulosti a dnes 17, 2003, s. 245–269, zvl. s. 265, pozn. 156, kde další odkazy.
- 31 AMB, fond A 1/3, Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. 1691, fol. 131.
- 32 K historii lékárny srov. Novák, J. S.: Brněnské lékárny, Lékárnícké listy 30, 1937, zvl. s. 140, 141, 149, 155, 163, 170, 186, 195; Matušina, Fr. – Rusek, V.: Z historické lékárny „U zlatého orla“ v Brně In: Sborník příspěvků k dějinám farmacie II. Brno 1973, s. 78–84 (pokud není uvedeno jinak, pocházejí poznatky o lékárnících z těchto prací).
- 33 K Hellovi srov. též Flodrová, M.: K historii brněnských lékáren v pobělohorském 17. století. In: Brno v minulosti a dnes 17, 2003, s. 311–345, zvl. s. 338.
- 34 K založení lékárny U zlatého orla srov. AMB, fond A 1/9, Město Brno – Stará tereziánská ekonomická registratura, fol. 28–32; též Moravský zemský archiv Brno, fond B 1, Gubernium, sign. A 21. Založení lékárny zaznamenal brněnský kronikář Gustav Trautenberger. Viz Trautenberger, G.: Die Chronik der Landeshauptstadt Brünn. Bd. IV. Brünn 1897, s. 24. A. Gödel Ignáce Hella v soupisu majitelů neuvěděl a za zakladatele lékárny označil až Hellova nástupce Františka Karla Josefa Pydu. Rovněž J. Dosoudil Hella neuvádí mezi brněnskými měšťany.
- 35 AMB, fond A 1/3, Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. 1694, fol. 50r. Rok prodeje lékárny Pydovi je uveden ve spisech magistrátu k lékárně z roku 1845 (níže). Viz AMB, fond A 1/14, Město Brno – Stará spisovna politico-publica se značkou „P“, st. sign. 1417, kart. 84. Měšťanské právo nabyt Pyda jako *Apothekergeselle* 16. prosince 1726. Viz Dosoudil, J.: (37, 1935), s. 6 (veden jako Pida). Podle A. Gödla bydlel v domě v letech 1729–1737 v nájmu historik Dismas Josef Ignác Hoffer.
- 36 Viz AMB, fond A 1/14, Město Brno – Stará spisovna politico-publica se značkou „P“, st. sign. 1417, kart. 84. Scheib se stal brněnským měšťanem 24. května 1743. Viz J. Dosoudil, J.: (38, 1936).
- 37 Podle soupisu brněnských domů pro potřeby ubytování vojska uvádí tyto počty A. Gödel. J. S. Novák uvádí v domě 2 kuchyně (o. c., s. 149).
- 38 Viz AMB, fond A 1/12, Město Brno – Spisovna in publicis sine signo, inv. č. 2460, sign. 485, kart. 284.
- 39 Od března 1783 zde údajně působil jako provizor Jan Goliášch, od konce dubna 1785 Jakub Höritsch. Roku 1786 byl pomocníkem František Langasch.
- 40 Viz AMB, fond A 1/12, Město Brno – Spisovna in publicis sine signo, inv. č. 2676, sign. 638, kart. 303; inv. č. 3084, sign. 1001, kart. 364; inv. č. 3760, sign. 1446, kart. 476.
- 41 J. S. Novák Fr. Langasche neuvádí (o. c., s. 170).
- 42 Podle citovaných výpisků A. Gödla.
- 43 Oba provizoři byli ve Vídni diplomovanými lékárníky. Jistý Pavel Pichler (bez uvedení povolání) složil podle J. Dosoudila měšťanskou přísahu 27. října 1783. Viz Dosoudil, J.: (37, 1935, s. 6). Karel Gambert není v Dosoudilově seznamu uveden. J. S. Novák píše, že byl vzat do přísahy 16. října 1787. O Pichlerovi zmiňuje, že byl připuštěn k přísaze 6. listopadu 1786, a uvádí, že k převzetí lékárny došlo až v roce 1791 (o. c., s. 170).
- 44 Petr Wenzel se narodil 18. října 1763 jako syn radního v Havlíčkově Brodě. Diplom lékárníka získal rovněž ve Vídni. K žádosti o udělení měšťanského práva s uvedeným datem přiložil nedatovanou kupní smlouvu na zmíněný dům, která měla být zaknihována v červnu. Viz AMB, fond A 1/13, Město Brno – Stará spisovna politico-publica se značkou malé „p“, inv. č. 496, st. sign. 489, kart. 34. Měšťanské právo uděleno 12. června 1792. Viz Dosoudil, J.: (39, 1937, písmeno W). Fr. Matušina a V. Rusek uvádějí datum přísahy v červenci (o. c., s. 80). A. Gödlovi nebylo datum prodeje domu Wenzelovi známo.
- 45 Žádost o legitimační dekret viz AMB, fond A 1/13, Město Brno – Stará spisovna politico-publica se značkou malé „p“, inv. č. 533, st. sign. 566, kart. 36.
- 46 Häusler požádal o místo provizora 6. listopadu 1806. Za dekret měl zaplatit 3 zl. 30 kr., k čemuž magistrátu sdělil, že obnos zaplatí až po převzetí. Dekret obdržel 28. ledna 1807. Viz AMB, fond A 1/13, Město Brno – Stará spisovna politico-publica se značkou malé „p“, inv. č. 3041, st. sign. 2965, kart. 166. Majitele Wenzela měl zastupovat od 11. prosince 1806.
- 47 Narodil se asi v roce 1779 v Bratislavě a diplom získal 21. října 1802 v Budapešti.
- 48 Viz Dosoudil, J.: (38, 1936), s. 3; AMB, fond A 1/13, Město Brno – Stará spisovna politico-publica se značkou malé „p“, inv. č. 3193, st. sign. 3118, kart. 174. V letech 1816–1819 u něj údajně pracoval na doporučení hraběte Hugo Salma M. S. Ehrmann, pozdější profesor chemie.
- 49 Viz AMB, fond A 1/13, Město Brno – Stará spisovna politico-publica se značkou malé „p“, inv. č. 3633, st. sign. 3563, kart. 196.
- 50 Narodil se roku 1784 ve Zlatých Moravcích, 20. srpna 1808 získal ve Vídni diplom magistra farmacie. Dne 12. června 1813 koupil lékárnu U černého orla v Mikulově. Brněnské měšťanské právo získal 15. května 1819. Viz Dosoudil, J.: (31, 1929), s. 24. Srov. AMB, fond A 1/13, Město Brno – Stará spisovna politico-publica se značkou malé „p“, inv. č. 5136, st. sign. 5078, kart. 275.
- 51 Viz Katastrální úřad Brno-město. Pozemková kniha, č. kn. vložky 87 Brno-město. Podle Fr. Matušiny a V. Ruseka (o. c., s. 81) se narodil v roce 1817 v Hrabyni, což neodpovídá uvedenému věku.
- 52 Viz AMB, fond A 1/14, Město Brno – Stará spisovna politico-publica se značkou „P“, inv. č. 1418, st. sign. 1417, kart. 84. Dne 22. října magistrát žádost vrátil s tím, že o lékárnické živnosti rozhoduje zemský úřad. Brněnský magistrát pak guberniu 5. listopadu postoupil údaje o žadateli, z nichž vyplývá, že studoval čtyři roky a v letech 1837–1845 vykonával osmiletou praxi v Opavě, kde mu byl 12. listopadu vystaven propouštěcí list. Magistrát měl též doložit, zda je s domem opravdu spojena lékárnická živnost. Díky tomuto požadavku byla vyhledána a v opise zaslány guberniu 11. února 1846 staré dokumenty dokládající existenci lékárny již v roce 1727 (údaj o koupi domu v roce 1727 Františkem Karlem Pydou a zejména opis kupní smlouva z dražby roku 1743, kterou magistrát pořádal). O založení lékárny roku 1716 magistrát neinformoval.
- 53 Viz AMB, fond A 1/33, Město Brno – Spisovna města Brna 1833 – 1896,

- inv. č. 716, stará zn. I-7B/25, kart. 145. Spíziřnu snad Schöneich nebo jeho nástupce nakonec přesto postavil. V projektu přestavby domu z roku 1982 je totiž v síni druhého patra zakreslena.
- 54 Viz Katastrální úřad Brno - město. Pozemková kniha, č. kn. vložky 87 Brno-město. Karl Sontag se narodil 17. června 1861 ve Frydku jako syn lékárnika U Marie Pomocné PhMr. Karla Sontaga (asi 1833–1886). Diplom získal 13. prosince 1882. Podle A. Gódlá bylo v domě za Schöneicha a Sontaga v roce 1865 nejprve skladiště kartounky Ignáce Thumy z České Lípy a 1887 údajně kancelář Bank und Kommerzialgeschäft Waldner&Comp.
- 55 Viz AMB, fond A 1/33, Město Brno – Spisovna města Brna 1833 – 1896, inv. č. 716, stará zn. I-7B/25, kart. 145. Žádost z 8. srpna 1893, povolení z 23. srpna. Proti poplatku se Sontag neúspěšně odvolával. Výkladek je patrný na nejstarší známé fotografii domu z doby kolem roku 1900.
- 56 Viz Katastrální úřad Brno-město. Pozemková kniha, č. kn. vložky 87 Brno-město. Národními správci byli postupně PhMr. Miloš Eysseit, PhMr. Ladislav Bouda, PhMr. Drahomíra Petřelková, PhMr. Miloš Eremiáš, Vlasta Valničkova. Od roku 1957 do zrušení 4. června 1961 lékárnou vedla PhMr. Zdeňka Ševčíková.
- 57 Klenba sklepa se s největší pravděpodobností zřítla při anglo-americkém náletu na Brno 20. listopadu 1944, kdy jedna z bomb dopadla na Českou ulici k nároží se Středovou, tedy přibližně v úrovni této sklepní prostory. Viz Hlaváč, Fr.: Když padaly bomby na Brno ... In : Brno v minulosti a dnes 10, 1988, s. 113–118, zvl. mapka zásahů na s. 118. Nápadně silně zdi prostory vznikly oplotováním obvodu spojeným snad s dodatečným vložem klenby do původně plochostropé prostory. Nelze vyloučit ani recentní původ plenty.
- 58 Jednalo se o pavlač odstraněnou v letech 1982–1985, která byla předtím dodatečně zasklena. Viz NPÚ, ÚOP v Brně, archiv Památkového úřadu pro Moravu a Slezsko se sídlem v Brně, sign. P 69/4.
- 59 Viz Katastrální úřad Brno - město. Pozemková kniha, č. kn. vložky 87 Brno-město.
- 60 Viz Libal, D. – Koběřská, L.: Brno. Asanační plán historického jádra města. Stavebněhistorický průzkum objektů umělecko-památkového významu. SÚRPMO Brno 1973, s. 244–245.
- 61 Viz Hanák, L. – Hanáková, A.: Naše vojsko, náměstí Svobody 1. Stavebně historický průzkum podzemí. SÚRPMO Brno 1984, s. 25.
- 62 Tento předpoklad ovšem archeologický výzkum nepotvrdil.
- 63 Viz Kuča, K.: Památky Brna. Brno 1998, s. 90.
- 64 Viz Procházka, R. – Černoušková, D. – Merta, D. – Peška, M. – Sadílek, J.: Měšťanský dům středověkého Brna. Grantový projekt MK ČR 06 / 2001. Nepublikovaný rukopis. Archaia Brno 2003, s. 324–325; Procházka, R. – Borský, P. – Černoušková, D. – Holub, P. – Kolařík, V. – Merta, D. – Peška, M. – Sadílek, J.: Zděný dům středověkého Brna. Stručné charakteristiky stojících a archeologicky plošně odkrytých reliktů. In: Forum urbes mediae aevi III. Brno 2006, s. 242–260, zvl. s. 252–253.
- 65 Byla pořízena fotografická dokumentace, kterou lze použít ke zhotovení fotogrametrických plánů vnitřních líců jmenovaných zdív.
- 66 Standardní postupy společnosti Archaia Brno o.p.s. v současné době shrnuje „Manuál archeologického výzkumu“ vypracovaný kolektivem pracovníků institutu Archaia Brno, o.p.s., Archaia Praha, o.p.s. a Západočeská univerzita Plzeň pod vedením PhDr. Rudolfa Procházky, CSc. a Mgr. Pavla Vařečky, Dr. Manuál vychází ze starších příruček tohoto typu, které začaly vznikat

- v některých archeologických organizacích v českých zemích (např. ArÚ AV ČR, UAPP Brno) od roku 1991 především podle anglických vzorů.
- 67 Stratigrafická jednotka tvoří část nadloží v konkrétním prostoru. Vznikla přírodními procesy nebo lidskou činností v minulosti. Stratigrafická jednotka představuje nejnižší složku terénní situace, kterou členíme podle charakteru do 5 skupin: uložení, výkop, stavební konstrukce, styková plocha a pohřeb. V zásadě existují pouze dva hlavní druhy stratigrafických jednotek: uložení a styková plocha. Stavební konstrukce a různé druhy pohřbů představují specifické druhy uložení. Výkop je zase druhem stykové plochy. Uložení je makroskopicky vymezená aktivita přírodního nebo antropogenního původu a tvoří část stavební konstrukce. Nachází-li se ve volném prostoru, užíváme termín uložení. Leží-li v jámě či v prostoru vymezeném vertikálními stavebními konstrukcemi, užíváme pracovní termín výplň. Výkop je ohraničená dvourozměrná plocha, často velmi složitě tvarovaná, která vznikla místním odebráním částí podloží, vzácněji nadloží vrstev. Jedná se vlastně o vertikální stykovou plochu. Výkop tedy vznikne v nadloží nebo podloží hloubením (kopáním aj. způsobem v zeminách, tesáním nebo lámáním v horninách), případně dalšími specifickými lidskými či přírodními aktivitami, které způsobují utváření zahloubenin. Např. zarážení nebo zatlučení konstrukčních prvků (kůlové jámy a jamky), otisky konstrukcí (vzniklou tlakem nadzemních částí na povrch terénu), komunikační procesy (např. vyježděné koleje od vozů, „prošlapání“ měkkých povrchů). Styková plocha reprezentuje povrch, který existoval v určitém časovém období. Nemá vlastní fyzický základ, matematicky by se vyjádřila jako dvourozměrná plocha. Zavádí se, aby bylo možno vhodným způsobem zaznamenat tzv. „povrchy aktivit“, zjištěné během výzkumu, eventuálně až při zpracování a je nutné jim dát stratigrafickou identitu. V zásadě lze rozlišit stykové plochy vrstev a stykové plochy „objektů“ či „stavebních konstrukcí“. Zde se opět rozlišují horizontální stykové plochy, a to u stojících stěn (styčné linie různých stavebních fází) a vertikální, což jsou povrchy výkopů a svislých konstrukcí. Stavební konstrukce představuje prostorově, technologicky a konstrukčně vymezenou samostatnou část stavěného prostředí (např. zeď, stěna, klenba, kůl, sloup, pilíř, plášť pece, zděný kamenný sokl, podlaha, dlažba) dochovanou kompletně nebo zčásti v primární podobě a umístění. Při zpracování sdružujeme jednotlivé stratigrafické jednotky do svazků stratigrafických jednotek (zkratka s.s.j.). Jeden svazek zahrnuje aktivity, které spolu souvisejí a často vytvářejí vyšší celek (např. zdíva sklepa).
- 68 Přesná dokumentace využila tzv. stratigrafickou metodu. Konkrétně byl v terénu pro každou stratigrafickou jednotku vypsán patřičný formulář. Informace byly následně zapsány do databázové aplikace „Stratum“ v prostředí programu Microsoft Access 97. Kresebná dokumentace byla provedena v měřítku 1:20. Každý plán byl výškově i polohově určen. Stanovení absolutní nadmořské výšky bylo prováděno za pomoci nivelačních přístrojů. Prostorově byly jednotlivé situace zaměřovány pomocí totální stanice na stávající zástavbu. Fotografická dokumentace byla prováděna technikou Nikon F65 na materiál Kodak ISO 200, v případě digitálních fotografií technikou Canon EOS 20D (objektiv 12–24 mm a objektiv 18–55 mm) a Canon PowerShot Pro1 (objektiv 7,2–50,8 mm). Jednotlivé digitální fotografie byly po zainventování archivovány na příslušných médiích (harddisk, DVD). Každý snímek byl popsán v patřičné části aplikace „Stratum“ v prostředí programu Microsoft Access 97. Při výzkumu byl průběžně pořizován videozáznam digitální

- kamerou Sony systému Digital 8 na materiál Sony a kamerou Canon MVX20i na materiál Sony. Natočen byl přibližně hodinový záznam.
- 69 S.s.j. 022 – objekt byl dokumentován pouze na profilech. Jeho součástí byla zídka vyzděná z vápenců, metabazitů a fragmentů maloformátových cihel na šedookrovou hlínu.
- 70 S.s.j. 011 – odpadní jímka čtvercového nebo obdélného půdorysu. Dokumentovaná hloubka přesahovala 3 m. Z terénního pozorování lze usuzovat, že byla vy dřevená. S.s.j. 012 – odpadní jímka čtvercového nebo obdélného půdorysu. Dokumentovaná hloubka 3 m, pravděpodobně byla vy dřevená. S.s.j. 014 – odpadní jímka kruhového půdorysu, dokumentovaná hloubka dosáhla 3 m. S.s.j. 019 – odpadní jímka kruhového půdorysu, dokumentovaná hloubka dosáhla 3 m. S.s.j. 020 – odpadní jímka čtvercového půdorysu o délce strany 1,60 m. Dokumentovaná hloubka dosáhla více než 3 m. Jímka byla vy dřevená. Dochovaly se sloupy, které byly umístěny v rozích, za sloupy byly horizontálně položeny desky. S.s.j. 003 – odpadní jímka kruhového půdorysu o průměru 1,60 m, dokumentovaná hloubka dosáhla 2,5 m. S.s.j. 007 – odpadní jímka obdélného půdorysu 2,20 x 1,90 m, dokumentovaná hloubka činila 2,70 m. S.s.j. 009 – odpadní jímka čtvercového půdorysu o straně 1,20 m, dokumentovaná hloubka přesáhla 3 m. Jímka byla vy dřevená. S.s.j. 013 – odpadní jímka čtvercového půdorysu o délce strany cca 2,0 m. Dokumentovaná hloubka dosáhla 2,5 m. Jímka byla nejméně ve své horní části vy dřevená. S.s.j. 018 – odpadní jímka obdélného půdorysu 1,60 x 1,90 m, dokumentovaná hloubka přesahovala 3 m. Jímka byla vy dřevená.
- 71 Obdobnou dispozicí představuje nejstarší zděný dům na jižní části parcely na náměstí Svobody č. 17 (dům pánů z Lipé), viz: Procházka, R. – Černoušková, D. – Merta, D. – Peška, M. – Sadílek, J.: Měšťanský dům středověkého Brna. Grantový projekt MK ČR 06/2001. Nепublikovaný rukopis. Archaia Brno 2003.
- 72 U dendrochronologického datování tohoto blíže nelokalizovaného trámu z hnědě natřených záklopových stropů druhého patra i dvou vzorků z trámů malovaného stropu v místnosti č. 3. 12 nelze vyloučit i mladší dataci mycení dřeva, protože u vyřezaných trámů bez zhlaví byly datovány tesařsky opravené části bez podkorního letokruhu. Přesnější časové vymezení renašacní úpravy by umožnilo datování stropů prvního patra, které však byly při stávající přestavbě domu znovu zakryty novodobými podhledy.
- 73 Podle plánu z roku 1811 zůstal v místě vstupu ze strany místnosti č. 1.02 výklenek. Podobný výklenek je zakreslen i na místě portálu ze dvora do kory č. 1.03.
- 74 Čtyři stupně schodiště do sklepa z průjezdu tvoří tato druhotně užitá ostění.
- 75 Jistou záhadou je tvar střechy a konstrukce krovu na plánu z roku 1811, který neodpovídá podobě šindelem pokryté mansardové barokní střechy z mladší fotografie z doby kolem 1900.
- 76 Jedná se o studny s.s.j. 033 a s.s.j. 001. Kolařík, V. – Polánka, P. – Sedláčková, L. – Žůbek, A.: Nálezová zpráva o provedení záchranného archeologického výzkumu při stavbě sekundárních kolektorů Brno – stoková síť města Brna (ISPA projekt), 10. stavba a 11. stavba. Nálezová zpráva č.j. 36/05 v archivu Archaia Brno o.p.s.
- 77 K tomuto tématu přehledně viz Holub, P. – Kolařík, V. – Merta, D. – Peška, M. – Zapletalová, D. – Žůbek, A.: Ke stavu poznání nezděné měšťanské architektury vrcholné středověkého Brna. In: Forum urbes medii aevi II., Brno 2005, s. 44–101.
- 78 Merta, D. – Peška, M.: Stavební vývoj domu Kobližná 4 před výstavbou „Schrattenbachova paláce“ v 18. století. In: Dějiny staveb. Sborník příspěvků z konference Dějin staveb 2005. Plzeň 2005, s. 149–159.
- 79 Hejhal, P. – Holub, P. – Hrubý, P. – Merta, D.: Měšťanská zástavba středověké Jihlavy (k současnému stavu poznání). In: Forum urbes medii aevi III., Brno 2005, s. 221; Procházka, R. – Borský, P. – Černoušková, D. – Holub, P. – Kolařík, V. – Merta, D. – Peška, M. – Sadílek, J.: Zděný dům středověkého Brna. Stručné charakteristiky stojících a archeologicky plošně odkrytých reliktií. In: Forum urbes medii aevi III., Brno 2005, s. 242–265. Tam i další literatura.
- 80 Tento názor jsme v minulosti prezentovali již několikrát. Viz např. Holub, P. – Kolařík, V. – Merta, D. – Peška, M. – Žůbek, A.: Městská archeologie v Brně a SHP. In: Staletá Praha, 24, Praha 2003, s. 237–251. Nejedná se o žádnou převratnou myšlenku, v minulosti podobný názor pregnantně formuloval např. již v roce 1982 Michna, P.: Ke stavebním dějinám středověkých domů v Olomouci (Archeologický průzkum dvou městišť v Barviřské ulici). In: Sborník památkové péče v Severomoravském kraji, 5, Olomouc 1982, s. 179.
- 81 Nejednalo se zde o první případ. Obdobná situace se opakuje takřka na každém výzkumu v MPR Brno, kde zároveň dochází k rekonstrukci historické zástavby.

Pravěké a středověké osídlení Starého města v Litovli

Pavel Šlézar

1. Úvod

Litovelské Staré město představuje urbanistický útvar ležící přibližně 0,7 km severozápadně od středu historického jádra bývalého královského města Litovle v nadmořské výšce 234 m. Centrem Starého města je protáhlá náves nálevkovitého půdorysu – nynější Staroměstské náměstí, rozšiřující se od severu k jihu, s kostelem sv. Filipa a Jakuba uprostřed. Osa návsí (sever-jih) je orientována podle směru komunikace na Uničov a k přechodu přes severní ramena řeky Moravy do samotné Litovle. Východním směrem navazují na Staré město Novosady – litovelské předměstí s obdélným náměstím, položeným ve směru západ-východ.

V prostoru Starého města bylo tradičně již od dob předválečných historiků, historických urbanistů i vlastivědných badatelů hledáno litovelské předlokační sídliště.¹ Práce regionální německé historiografie, zastoupené především souborným dílem Johanna Kuxe „*Geschichte der Stadt Littau von den ältesten Zeiten bis zum Jahre 1848*“ z roku 1900, se věnují zejména lokaci právního města Litovle na základě písemných pramenů z let 1287² a 1291³. Předlokačnímu osídlení se J. Kux nevěnuje hlavně z důvodu absence písemných zpráv, a také kvůli problematickým Bočkovým falzům o vpádu Tatarů na Moravu v roce 1241⁴. Naproti tomu místní česká předválečná historiografie se problematice Starého města věnuje podrobněji, zejména z národnostních důvodů, protože předlokační sídliště spojuje se slovanským obyvatelstvem v protiváze k německy mluvícím kolonizátorům nově lokovaného města Litovle.

Podle listiny z roku 1287,⁵ potvrzující původní rychtářské zboží, ve které jsou mimo jiné zmiňováni i rybáři (*piscatores*), bylo odvozováno, že se v místě Litovle nacházela původní rybářská osada podle Bočkových falz zničená za vpádu Tatarů v roce 1241. Tuto teorii zastával zejména Viktor Pinkava⁶ a Vladislav Zlámal⁷, kteří předpokládali vznik Starého města vytlačení slovanských starousedlíků – rybářů z prostoru nově lokovaného města a jejich usazením na Starém městě.

Teorii o předlokační rybářské osadě měl podporovat i městský znak známý od 14. století, totiž dvě stříbrné ryby v modrém poli.⁸ Ryby v městském znaku však spíše symbolizují bohatství města plynoucí

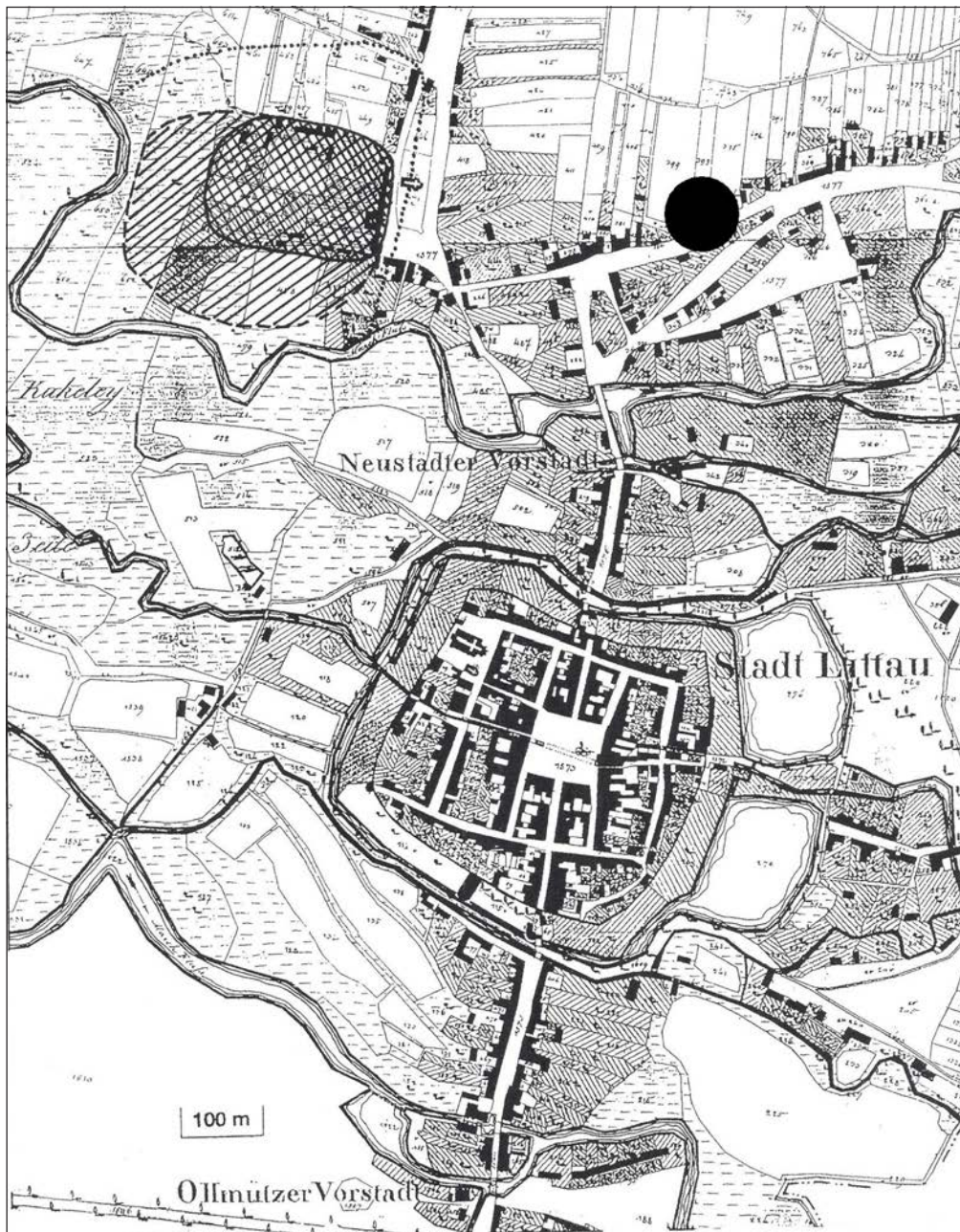
z jeho polohy na řece, jak lze vyčíst z lidových pověstí o městském znaku.⁹ V tomto duchu vykládá přítomnost ryb v městském znaku i humanistický učenec Gregor Tarco ve svém veršovaném německy psaném „*Popisu města Litovle*“ vzniklém mezi lety 1592–1596, přeloženém a okomentovaném Josefem Bezděčkou.¹⁰ Samotný vznik Litovle G. Tarco¹¹ spojuje s počátky Uničova a podpírá je romantickými jazykovědnými argumenty.¹²

Názory na vznik a postavení Starého města i lokaci institucionálního města Litovle poté shrnul Jan Smyčka, který Staré město pokládal za trhovou ves ve tvaru staroslovanské okrouhlice viditelnou v půdorysu Staroměstského náměstí v blízkosti staroslovanského dvorce nebo hradu, existující před lokací Litovle a zpusťšenou tatarským nájezdem roku 1242.¹³

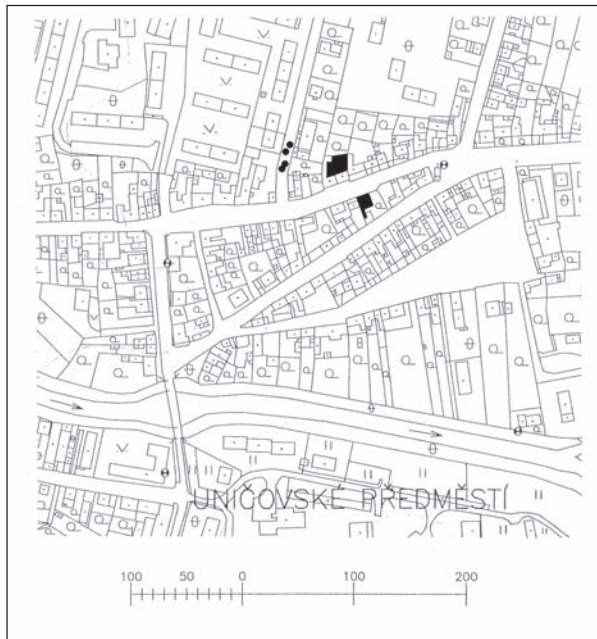
Ztotožnění Starého města s „*rybářskou osadou, mající tvar okrouhlice*“, vycházející z prací J. Smyčky a V. Pinkavy, se uplatňovalo ještě koncem 90. let 20. stol.¹⁴ Tehdy se objevil poněkud střízlivější názor na Staré město v pohledu historického urbanismu. Karel Kuča¹⁵ sice předpokládal existenci dosud nelokalizované rybářské osady, zároveň ale půdorys nálevkovité návsí ztotožnil s předlokačním půdorysným útvarem, kvalitativně na úrovni trhové vsi.¹⁶

Při absenci písemných pramenů a limitovaných možnostech historického urbanismu bylo patrné, že hlavní slovo při řešení problematiky počátků města Litovle a otázek kolem Starého města bude mít archeologie. Od závěru 19. století shromažďovali archeologické prameny z Litovle a okolí nadšenci sdružení okolo litovelského lékaře Jana Smyčky. Jejich úsilí bylo korunováno založením Krajské muzejní společnosti v roce 1906 a slavnostním otevřením litovelského muzea v následujícím roce.¹⁷

Z této počáteční etapy archeologického poznávání Litovle pochází i první archeologické nálezy z prostoru Starého města a Novosadů. Karel Sedlák, konzervátor pro historické památky v litovelském okrese, informuje v roce 1947 o nálezech žárových hrobů kultury lužických popelnicových polí (dále KLPP) v Žerotínově ulici čp. 126 a 54 v Nových Sadech.¹⁸ Litovelský farář a vlastivědec Viktor Pinkava v roce 1930 zmiňuje nálezy „*hradištní*“ keramiky z Šípkové ulice na Starém městě.¹⁹

Obr. 1 Litovel – Staré město. Poloha předlokačního sídliště v meandru řeky Moravy; mřížkovane – jádro sídliště; šrafované – souvisle osídlený prostor; tečkovaně – okraj písečné duny; černě – pohřebiště KLPP na Novosedech. Mapový podklad stabilního katastru z roku 1834 převzat od K. Kučí (1998, 572).

Obr. 2 Litovel – ulice Novosady. Žárové pohřebiště kultury lužických popelnicových polí.
Plnými body označeny hroby objevené v roce 2004; černou plochou parcely s nálezy ze 40. let 20. století.

Lékař, zakladatel Krajinské musejní společnosti a pozdější litovelský starosta Jan Smyčka uveřejnil v roce 1913, že „Na zahradě č. 43 na Starém městě při kopání písku nalezen byl tuhový hrníček rázu kultury hradištné“.²⁰

Následné období socialistické výstavby země, provázané potlačení vlastivědné a spolkové činnosti, zapříčinilo, že z tohoto období nejsou z Litovle, a také Starého města známy takřka žádné archeologické nálezy.

Po katastrofálních povodních v roce 1997 si následná obnova budov ve městě vyžádala nutnost provedení záchranných archeologických výzkumů. První větší záchranný archeologický a také stavebněhistorický výzkum byl realizován v roce 1998 v interiéru kostela sv. Filipa a Jakuba na Starém městě. Výzkum přinesl důležité poznatky zejména k podobě gotické fáze kostela sv. Jakuba²¹. Následující rok byl prove-

den neméně přínosný výzkum farního kostela sv. Marka ve vnitřním městě.²² Oba výzkumy s cennými odbornými poznatky byly impulzem pro systematickou záchranu ohrožených archeologických pramenů, kterou provádí oddělení archeologických výzkumů Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Olomouci (dříve Památkový ústav v Olomouci).

V první polovině roku 2004 proběhla v prostoru Starého města a Novosadů závěrečná III. etapa výstavby litovelské kanalizace. Archeologický výzkum se plánovitě zaměřil na ověření existence předpokládaného předlokačního osídlení a jeho případnou bližší lokalizaci, přičemž linie výkopů budované kanalizace o délce kolem 2 km představovaly vhodnou krajinnou sondu, doplněnou devíti zjišťovacími sondami.²³ Výzkum potvrdil existenci pohřebiště KLPP na ulicích Novosady a Žerotínova známého ze 40. let 20. století.²⁴ Nejdůležitějším zjištěním bylo objevení předlokačního sídliště s centrální a trhovou funkcí (obr.1), z písemných pramenů 13. století známého jako „*antiqua civitas*“,²⁵ ležícího na písčité akumulaci poloze byvalého meandru řeky Moravy východně od Staroměstského náměstí (dnešní ulice Králova a Zahradní) a osídleného již v době KLPP. Sídliště datované pozdněhradištní keramikou zaniklo kolem poloviny 13. století translací na místo současné Litovle.

V roce 2005 byly poznatky o pravěkém a středověkém osídlení v prostoru Zahradní ulice doplněny zatím posledním výzkumem na Starém městě v místě zamýšleného rodinného domu na ploše 107 m², na parcele č. 468/7.²⁶

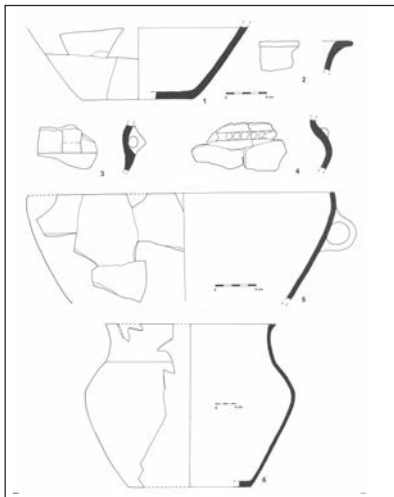
2. Pravěké osídlení Starého města a Novosadů

V prostoru Starého města a Novosadů se nacházejí dvě pravěké lokality. Je to pohřebiště kultury lužických popelnicových polí na ulicích Novosady a Žerotínova a sídliště v místech dnešní ulice Královy a Zahradní, taktéž datované do mladší doby bronzové.

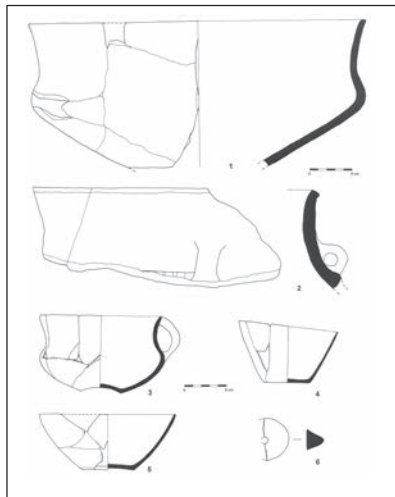
2.1 Pohřebiště KLPP na Novosadech

První zprávu o existenci nekropole přináší K. Sedlák v roce 1947, který popisuje nález žárového hrobu při stavbě schodiště v domě č. 126 na Žerotínově ulici. Hrob ležel v hloubce 1,30 m a skládal se ze dvou nádob – okřínu, ve kterém byly uloženy spálené lidské ostatky a 18 cm dlouhá bronzová jehlice, a dvouuché misy, která popelnicí překrývala.⁴² Další hrob byl nalezen na blízké zahradě u domu čp. 54 v Žerotínově ulici, ovšem bez zveřejnění bližších nálezových okolností.²⁷

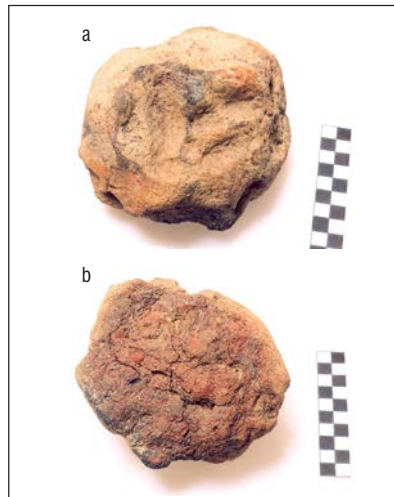
V roce 2004 byla v linii budované kanalizace při vyústění ulice Novosady do Žerotínovy ulice na ulici Novosady objevena torza čtyř žárových hrobů, nepochybně tvořící spolu se staršími nálezy z Žerotínovy ulice součást jednoho pohřebního areálu (obr. 2). Hroby bez zřetelných

Obr. 3 Litovel – ulice Novosady. Výběr keramického inventáře z hrobů; č. 1 – HR 2/04; č. 2–4 – HR 3/04; č. 5–6 – HR 4/04. Kresba K. Faltýnek.

Obr. 4 Litovel. Zahradní ulice. Výběr keramiky kultury lužických popelnicových polí z výzkumu parcely č. 468/7. Kresba K. Faltýnek.

Obr. 5 Litovel – Zahradní ulice, parcela č. 468/7. Hrouda keramického těsta s otisky prstů po hnětení, kultura lužických popelnicových polí. **a** vrchní strana s otisky prstů; **b** spodní strana s patrným ostrěm těsta. Foto G. Hekelová.

hrobových jam byly identifikovány pouze podle inventáře sestávajícího z torz keramických nádob (obr. 3), výjimečně obsahujících zbytky přepálených kostí (HR 3/04). Nádobý ležely na povrchu šterkového podloží v původním půdním typu tvořeném běžovou jílovitou hlínou. Značné poškození žárových hrobů bylo zapříčiněno orbou a úpravami terénu ve středověku a novověku.

2.2 Sídliště KLPP na Zahradní ulici

Při výstavbě nové kanalizace v roce 2004 byly v prostoru východně od Staroměstského náměstí na písčité akumulaci poloze bývalého meandru řeky Moravy s pozdněhradištním sídlištem zjištěny doklady osídlení z doby KLPP v podobě pěti zahlabených objektů a kulturní vrstvy.²⁸ Sídlištní objekty malé a střední velikosti²⁹ z východní větve Zahradní ulice se zahlabovaly do písčitého podloží v úrovni 0,9–1,2 m pod současným povrchem. V pravěké kulturní vrstvě o síle 10 cm tvořil hlavní složku podloží písek, což ukazuje na fakt, že v době KLPP zde ještě nebyl vyvinut klasický půdní horizont. Podle rozložení nálezů keramiky se jednalo o osídlený prostor o velikosti cca 7 ha, s jádrem osídlení na ploše 3 ha. Archeologický výzkum sledoval v tomto prostoru cca 540 m výkopu, z čehož však téměř polovina linie byla narušena novověkými a recentními zásahy (např. inženýrské sítě, smetištní skládky); pravěké

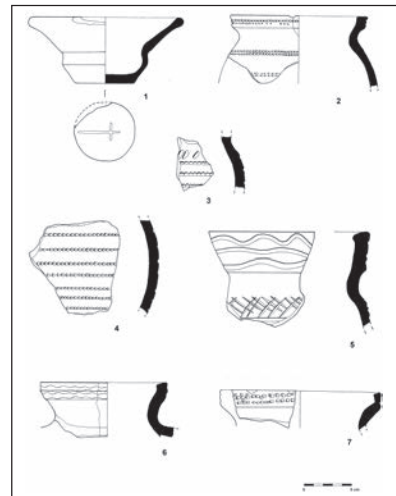
situace narušila také existence pozdněhradištního sídliště s několika desítkami zahlabených objektů.

Další doklady osídlení ze Zahradní ulice byly zjištěny v roce 2005 při výzkumu v místě zamýšleného rodinného domu na ploše 107 m² na parcele č. 468/7³⁰ na severním okraji sídliště KLPP. Na písčitém podloží v hloubce 70–80 cm ležela 5–10 cm silná vrstva zkulturněného podloží se zlomky keramiky KLPP a malých fragmentů mazanic (obr. 4). Do podloží bylo zahlabeno celkem 13 objektů KLPP, nejčastěji malých a středních rozměrů. Dalšíh 5 objektů bylo bez nálezů, ale podle charakteru výplně a stratigrafie je lze zařadit také do období pravěku.

Výzkum přinesl doklady, že severní okraj sídliště v dnešní Zahradní ulici byl součástí výrobního a odpadního areálu hrncířské výroby. Samotné pece nebyly nalezeny, ale v západní třetině zkoumané plochy bylo nalezeno pět zahlabených objektů (kontexty 505, 510, 511, 519, 520) bez zřetelnějších hranic výkopové jámy. Největší objekt k. 520 dosahoval rozměrů 2 x 1,6 m a hloubky 0,7 m, nejmenší objekt k. 510 měl průměr 0,5 m. Nejednalo se o „klasické jámy“, dobře odlišitelné podle barvy, ulehlosti a charakteru výplně. Výplň objektů tvořil ulehký podložní písek s četnými zlomky a torzy keramických nádob – žarem deformovaných a přepálených zmetků z hrncířské výroby spolu s frag-

Obr. 6 Litovel – Zahradní ulice, parcela č. 468/7. Žárem deformované a přepálené zmetky z hrnčířské výroby, kultura lužických popelnicových polí. Foto G. Hekelová.

Obr. 8 Litovel – Zahradní ulice. Výběr pozdně-hradištní keramiky. Kresba K. Faltýnek.

menty hrnčířského těsta, z nichž nejzajímavější je bochánek hrnčířské hmoty s otisky prstů po hnětení (obr. 5, 6). Zmíněných pět objektů bylo záměrně vyhloubeno za účelem uložení („pohřbení“) odpadu a nepovedených nádob z hrnčířské výroby a následně jednorázově zasypáno.

3. Středověké osídlení Starého města

3.1 Výzkum v kostele sv. Jakuba a Filipa v roce 1998

Kostel sv. Filipa a Jakuba leží v prostoru tzv. Starého města, ve středu Staroměstského náměstí. V současnosti se jedná o podélnou jednodílnou stavbu s odsazeným, trojboce ukončeným kněžištěm a s lodí obdélníkového půdorysu. K jeho jižní zdi se přimyká hranolová věž se sakristií. Narušení povodněmi v roce 1997 znamenalo počátek rekonstrukce chrámu a možnost provést stavebněhistorický a archeologický výzkum.³¹

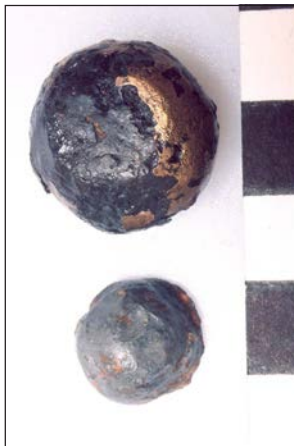
Vznik kostela sv. Jakuba v Litovli lze podle patrocinia klást již do 2. poloviny 12. až 1. poloviny 13. století.³² První písemná zmínka o kostele sv. Jakuba je až z roku 1382 v Městské knize litovelské.³³ Během 14. až 15. století se z farního kostela stává kostel filiální. Původně byl zasvěcen pouze sv. Jakubovi, zasvěcení sv. Filipovi je až novověkého původu. Během třicetileté války byl kostel poničen, následně začal chátrat a svými rozměry přestal vyhovovat věřícím. V letech

1692–1694 byl kostel zvětšen a přestavěn v raně barokním stylu, o čemž se zachovala pamětní kamenná deska na kostelní kruchtě. Kostel sv. Filipa a Jakuba byl nejpozději od 14. století obklopen hřbitovem, který byl využíván až do roku 1902.³⁴

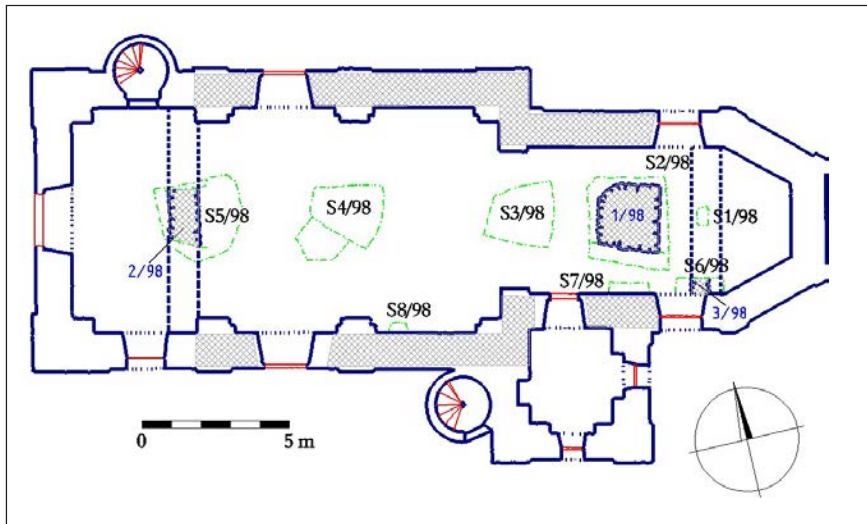
Archeologický výzkum byl zahájen v době, kdy po celé ploše kostela byla již odstraněna dlažba a terén byl snížen o 30–40 cm. Vyvezena tak byla část stavební suti z let 1692–1694, z doby barokizace kostela, která sahala maximálně do hloubky 50–60 cm pod úroveň stávající podlahy.

Celkem bylo v interiéru kostela položeno 8 sond. V místech ohrožených stavební činností byly položeny čtyři sondy (S2–S5/98), jejichž rozměry kolísaly mezi 4–7 m² a byly sledovány maximálně do hloubky 200 cm. Zbývající čtyři sondy (S1/98 a S6–S8/98) byly pouze zjišťovacími, měly ověřit úrovně podlahy gotické fáze kostela nebo polohy původního gotického závěru presbytáře a jejich plocha nepřesáhla 1 m².

Výzkum odkryl zbytky tří zděných objektů (očíslovány jako 1/98–3/98). První zdivo 1/98 bylo odkryto v sondě S2/98 v hloubce 50 cm pod úrovní podlahy. Jednalo se o základ gotické oltářní menzy z lomového kamene o rozměrech 205x235x210x160 cm. Východní část paty základu oltářní menzy byla založena v hloubce 116 cm pod úrovní stávající podlahy kostela, západní část paty ležela v hloubce 95 cm.

Obr. 9 Závaží z pozdněhradištního období. Nahoře: železná kulovitá závaží severského původu s pláštěm z barevného kovu. Dole: olověné polokulovité závaží. Foto G. Hekelová.

Obr. 7 Litovel – Staroměstské náměstí. Půdorys kostela sv. Filipa a Jakuba. Mřížkovane vyznačeno nadzemní středověké zdivo, tečkovanou čarou odstraněné středověké zdivo. Převzato od: Kauerová – Vítek – Faltýnek 1999; upravil V. Švec.

Ze zásypu stavební suti nad oltářní menzou byly získány zlomky keramiky z 13. až 17. století. Právě keramika ze 17. století datuje zánik oltářní menzy do doby přestavby kostela v letech 1692–1694.

Zdivo 2/98 bylo zjištěno v sondě S2/98. Zde byl v hloubce 135–150 cm odkryt negativní otisk zdi (malta s kameny) vedoucí napříč chrámovou lodí ve směru sever-jih a zapuštěné přímo do šterkopiskového podloží. Měřitelná šířka zdiva byla 107 cm a sondou byla odhalena v délce 206 cm. Datování zdiva upřesnil v úplnosti prozkoumaný hrob HR10/98 se zbytky dřevěné rakve, ležící ve směru sever-jih přímo na zdi 2/98. Ze zásypu tohoto hrobu byl získán fragment malované keramické mísy z 18. století.

Sondou S6/98 byla v presbytáři kostela v hloubce 48 cm zachycena část zdi 3/98 z lomového kamene o zachované šířce 58 cm, přičemž je jisté, že původní šířka zdi byla podstatně větší, protože východním směrem byla zřetelně ubourána. Zbytky této zdi pak byly nalezeny v zásypu stavební suti pocházející z let 1692–1694.

Sonda S4/98 zachytila v hloubce 60–67 cm pod stávající podlahou kostela úroveň původní gotické podlahy, kterou tvořily cihlové dlaždice o délce strany 16 cm a síle 3,5 cm, které byly kladeny do maltového lože.

Z nadzemní barokní plenty na severní zdi presbytáře pochází nálež pěti exemplářů střešní krytiny z původního gotického pokrytí kostela. Jedná se o plochou pálenou střešní krytinu s vyhlazenou horní plochou

a s jedním zahroceným koncem. Krytina má nejčastěji délku 42 cm (bez zahrocení 33 cm), šířku 19,5 cm a sílu 2,3 cm.

Pohřbívání zemřelých v interiéru kostela bylo zachyceno z období 14.–18. století. Celkem bylo nalezeno 11 hrobů, tři z nich byly prozkoumány v úplnosti.³⁵

Další zdiva původního raně gotického kostela z jižního a severního průčelí byla objevena při stavebněhistorickém průzkumu. Středověký kostel o délce kolem 19 m a šířce 10 m měl, podle poznatků získaných průzkumem zdiva a archeologických sond pod terénem, obdélnou loď a pravouhlý, mírně obdélný presbytář (obr. 7). Podobu kostela zachycuje Wernerova veduta z roku 1752, která zobrazuje kostel s výše popsanou dispozicí a s průčelím prolomeným vysokými gotickými okny s operáky mezi nimi.³⁶

Z blíže datovatelných slohových detailů se podařilo nalézt pouze nevelké, hrubě opracované pastoforium typu vimperk na epistolní straně presbytáře a fragment nezdobené sedle poblíž. Druhé pastoforium s torzem malby s námětem kalvárie objevené na evangelijní straně presbytáře je již raně renesanční.³⁷

3.2 Předlokační sídliště „antiqua civitas“

Jedním z cílů záchranného výzkumu III. etapy výstavby litovelské kanalizace bylo objevení litovelského předlokačního sídliště.

Pomocí 9 zjišťovacích sond a průzkumem 2 km linie výkopů bylo předlokační sídliště zjištěno v prostoru dnešních ulic Králový, Zahradní a západního okraje Staroměstského náměstí. Sídliště se rozkládalo na písečné akumulaci poloze bývalého meandru řeky Moravy východně od Staroměstského náměstí.

Velikost písečné duny je odhadnuta na cca 15 ha. Souvisle osídlený prostor byl archeologicky doložen na ploše přibližně 7 ha s výraznější kumulací objektů na ploše 3 ha, kde se také koncentruje pravěké osídlení. Je ale nutné počítat s lokálním osídlením v prostoru celé duny, jak tomu nasvědčují nálezy tří objektů a kulturní vrstvy z Loštické ulice. Severně od písečné duny bylo zaznamenáno pozdněhradištní osídlení na poli v trati „U studánky“, kde kumulace keramických fragmentů asi indikují zaniklé usedlosti patřící do širšího satelitního hospodářského zázemí centrálního sídliště na písečné duně.

Archeologický výzkum sledoval cca 540 m výkopu v Zahradní a Králově ulici a spolu s pěti sondami (S4/04–S8/04) v jihozápadní části Staroměstského náměstí před domem čp. 89 a výzkumem na parcele č. 468/7 bylo do současnosti zkoumáno více než šest desítek zahloubených pozdněhradištních objektů středních a větších rozměrů (obr. 8). Objekty byly zahloubeny do písčitého podloží v hloubce 0,9–1,2 m pod současným povrchem. Písčité podloží o mocnosti kolem 1,4 m spočívalo na hrubých říčních štěrkopískách. Na podloží ležela pravěká vrstva (KLPP) zkulturněného podloží o síle 10 cm a nad ní se nacházela pozdněhradištní tmavě šedočerná kulturní vrstva o mocnosti až 20 cm. Lokálně byly zaznamenány uložení vrcholného středověku (14. století), hlavně v okolí vrcholné středověkých objektů, které místně tvořily shluky. Vrcholně středověkým materiálem byly dorovnané deprese některých starších jam, včetně vkleslin pozdněhradištních objektů vzniklých po slehnutí jejich výplní. Stratigrafii uzavíraly novověké a recentní uložení. Většina objektů je prozatím funkčně nespecifická. Kromě běžných sídlištních objektů, kůlových jam a hliněné pisky, lze menší část pravidelných objektů snad spojovat s polozahloubenými stavbami. Nadzemní stavby nepřímo indikují nálezy zlomků mazanic ve výplních objektů a přímo pak destrukce vyhořelé stavby v podobě dvou vrstev mazanic (k. 371, 372) s otisky dřevěných konstrukcí v hliněných omazech.

Zahloubené objekty jsou koncentrovány zejména v severní a východní větvi Zahradní ulice, v Králově ulici a na západní straně Staroměstského náměstí. V jižní větvi Zahradní ulice bylo osídlení doloženo existencí kulturní vrstvy s postupným úbytkem nálezů jižním směrem k toku řeky Moravy.

Značné množství nálezů železných strusek v zásypech objektů i v kulturní vrstvě naznačuje, že velký význam v ekonomice sídliště měla výroba a zpracování železa, která má na Litovelsku a Uničovsku dlou-

hou tradici. Část kovářského nebo hutnického pracoviště bylo objeveno v Zahradní ulici a jevílo se jako propálená plocha 6 m² s mazanicí a struskovým polem.

Jádrem sídliště se zahloubenými sídlištními a obytnými objekty a nadzemními konstrukcemi, bylo snad z východní strany ohrazeno palisádou, jak napovídá výkop k. 601 na Staroměstském náměstí na profilu ve tvaru písmene U, o šířce kolem 0,5 m, zahloubený 0,7 m do podloží a sledovaný v délce více jak 7 m.

Existence vyššího sociálního prostředí je doložena např. tauzovou ostruhou a třmenem, fungování obchodu dokládá olověné polokulovité závaží.

Předlokační sídelní struktura na Starém městě, datovaná pozdněhradištní keramikou převážně do 1. poloviny 13. století, zaniká již kolem poloviny tohoto století formou translace do nové polohy chráněné spleti říčních ramen Moravy 0,75 km jihovýchodně v místě současné Litovle. Zánik nebyl násilný, jak o tom svědčí náleзовé okolnosti, v nichž chybí výraznější zánikové horizonty, a vypovídá o tom i náleзовý fond, např. nízká přítomnost kovů v objektech a vrstvách, která neurčuje sociální postavení obyvatel, ale pouze svědčí o podobě zánikového mechanismu.

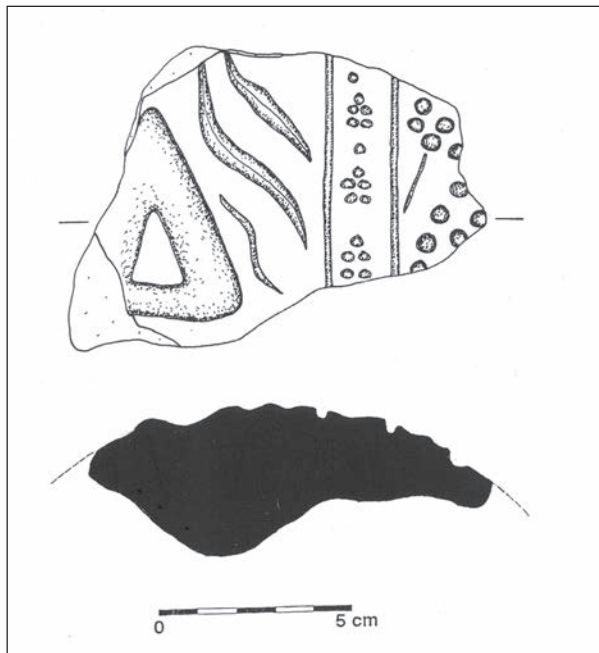
Sídliště na Starém městě mělo status zeměpanského trhového centra. Svědčí o tom královské privilegium z roku 1291, v němž se mluví o právech příslušejících městu (Litovli) „*ab antiquis temporibus*“,³⁸ ale zejména listina z roku 1287, kde se vedle Litovle hovoří ještě o „*orti in antiqua civitate*,“ přičemž termín *civitas* je pro 13. století vázán na sídliště městského typu.³⁹ Svěbytné postavení Starého města, podléhající zemskému právu, je doloženo ještě v 16. století existencí vlastního rychtáře.⁴⁰ Povolněním prvního výročního trhu (jarmarku) městu Litovli Ladislavem Pohrobkem roku 1454⁴¹ byl kodifikován přesun výročního trhu ze Starého města do Litovle. Nejstarší litovelský výroční trh byl totiž vázán na svátek sv. Jakuba, shodně s patrociniem kostela sv. Jakuba na Starém městě, a nikoliv na svátek sv. Marka, kterému je již od počátku zasvěcen litovelský farní chrám.

3.3 Staré město a Novosady ve vrcholném a pozdním středověku

Po zániku pozdněhradištního sídliště nastal výrazný útlum sídelních aktivit v prostoru kolem Staroměstského náměstí a dnešní Zahradní ulice. Nově byla ve 2. polovině 13. století osídlena poloha na Novosadech (Žerotínova ulice), kde podél komunikace na Šternberk vznikají zemědělské usedlosti s lánovou pluzinou,⁴³ patrně související s rozvojem agrárního zázemí mezi lety 1252–1256 lokované Litovle.⁴⁴ S vysokou pravděpodobností se jedná právě o „*zahradu na Starém městě*“ (*orti in antiqua civitate*), jejichž držení potvrdil rychtář Jindřichovi král Václav II. roku 1287.⁴⁵ Podobně byly nově založeny městské vsi Víska, Tři Dvory

a dnes zaniklé vesnice Dürrenbach, Doubrava a Greyden.⁴⁶ Rozšiřování agrárního zázemí města je také doloženo listinou z roku 1291.⁴⁷

Prudký nárůst osídlení na Starém městě nastal ve 14. století. Jednotlivé usedlosti byly roztroušeny i v prostoru ulic Zahradní a Královvy, ale osídlení se hlavně koncentruje na západní straně Staroměstského náměstí podél původní komunikace na Uničov. Spolu se zástavbou na jižní straně dnešního Staroměstského náměstí se začíná formovat jeho půdorys, jenž se plně dotváří v období novověku přeložením komunikace na Uničov na místo dnešní Uničovské ulice a dosídlením jeho východní strany.

Obr. 10 Litovel – Králova ulice. Románská terakota ze sloupu chórové přepážky. Kresba K. Faltýnek.

4. Závěr

Archeologické výzkumy realizované v letech 2004–2005 objevily v prostoru písčité akumulární polohy bývalého meandru řeky Moravy východně od Staroměstského náměstí sídliště s doklady hrnčířské výroby z doby kultury lužických popelnicových polí a předlokačního sídliště s centrální a tržovou funkcí z 1. poloviny 13. století. Ve vzdálenos-

ti přibližně 500 m východně od sídliště KLPP se v ulici Novosady podařilo potvrdit existenci žárového pohřebiště, zjištěného zde již ve 40. letech 20. století.

Pro předlokační sídliště, z písemných pramenů 13. stol. známé jako „*antiqua civitas*“, byl důležitý výběr polohy v blízkosti brodu přes řeku Moravu. Zvýšený zájem o obecné i drahé kovy v době století proměn – 13. století – vedl k těžbě kovů jak v tradičních oblastech (Uničovsko, Litovelsko), tak nově v prostoru Nízkého i Hrubého Jeseníku, které panovník strategicky zajišťoval vysazením nových měst jako Bruntálu, Rýmařova a Uničova. Tím stoupl význam litovelského přechodu přes řeku Moravu jako větve cesty odbočující z trasy cesty z Olomouce na Mohelnic⁴⁸ a zformovala se komunikace na spojnici zeměpanských měst Olomouc – Litovel – Uničov – Rýmařov – Bruntál,⁴⁹ vedoucí za důležitými surovinovými zdroji jeseníckých hor.

Význam města Litovle, jedinečného přechodu přes řeku Moravu s celnicí, v prostoru rozsáhlého systému lužních lesů, částečně dochovaných do dnešních dob jako CHKO Litovelské Pomoraví, dokládají i nálezy dvou závaží z 1. poloviny 13. století (obr. 9).⁵⁰

Sídliště na Starém městě, datované pozdněhradištní keramikou od přelomu 12. a 13. století do poloviny 13. století, zaniká formou translace osídlení do prostoru nově lokovaného královského města Litovle.⁵¹

Od počátku 14. století dochází v areálu litovelského Starého města k opětovnému nárůstu osídlení, když se začíná formovat půdorys dnešního Staroměstského náměstí.

Výzkumy v kostele sv. Filipa a Jakuba na Staroměstském náměstí odkryly v roce 1998 půdorys původního středověkého kostela. Jeho vznik je vzhledem k absenci bližší datovatelných slohových detailů kladen do širšího intervalu mezi polovinu 13. a počátek 14. století, přičemž archeologický výzkum zachytil přímé doklady jeho existence ze 14. století. Stavba kostela na Staroměstském náměstí mohla proto proběhnout buď kolem poloviny 13. století, tedy v závěrečné fázi existence předlokačního centra v meandru řeky Moravy, nebo vzhledem k útlumu osídlení na Starém městě ve 2. polovině 13. století a současné výstavbě kostela sv. Marka v nově lokované Litovli až na počátku 14. století, kdy prudce vzrůstá intenzita osídlení v prostoru nově formovaného Staroměstského náměstí.

V obou případech je ale možné uvažovat o existenci původní dřevěné (?) stavby předcházející výstavbě kamenného kostela. V této souvislosti je zajímavá existence tratě „Starý hřbitov“ mezi Královou a Loštickou ulicí.⁵² Poloha nebyla zatím bližší zkoumána, ale existenci románské sakrální stavby podporuje především nález fragmentu terakoty pocházející z „obalu“ sloupu chórové přepážky (obr. 10),⁵³ vyskytující se nejpozději na přelomu 12. a 13. století s analogiemi v Olomouci a hlavně Ostrovském klášteře.⁵⁴

Poznámky:

- 1 K problematice terminů „Staré“ a „Nové“ město např. Bakala, J.: Staré Město a založení Fryštátu, *Časopis Slezského muzea B* 25, 1976, s. 33–49; Bakala, J.: Nástup emfyteutické kolonizace a její úloha při stabilizaci feudální společnosti v českých zemích, *Časopis Slezského muzea B* 33, 1984, s. 99–100; Hosák, L.: „Staré“ a „Nové“ město v období středověké kolonizace na Moravě, *Historická geografie* 4, 1970, s. 82–96; Kouřil, P.: Středověká kolonizace na severovýchodní Moravě a ve Slezsku a její odraz v archeologických pramenech, *Archaeologia historica* 18, 1993, s. 144; Severin, K.: Kolonizace Hřebečska, *Archaeologia historica* 28, 2003, s. 200; Smetana, J.: K problému translaci českých měst ve 13. a 14. století, *Archaeologia historica* 14, 1989, s. 95–107.
- 2 RBM: Emler, J. (ed.), *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae II*. Praeae 1882, 613, č. 1421.
- 3 RBM II, 660, č. 1533.
- 4 Kux, J.: *Geschichte der Stadt Littau von den ältesten Zeiten bis zum Jahre 1848*. Brünn 1900, s. 9–10.
- 5 RBM II, 613, č. 1421.
- 6 Pinkava, V.: Litovelský okres, *Vlastivěda moravská, II. Místopis*. Brno 1903, s. 54–58; týž: Vznik a rozvoj královských měst na Moravě. Brno 1922, s. 54
- 7 Zlámal, V.: Pohled do minulosti královského města Litovle. In: Litovel, Konice a okolí, *Národohospodářská propagace Československa* 18, Brno–Praha–Bratislava 1937–1938, s. 8–9.
- 8 Např. Pinkava 1903, s. 41, 55; Zlámal 1937–1938, s. 8.
- 9 Např. Strouhal, M.: Bája a pověsti. *Loštice* 1944, s. 108–111.
- 10 Bezděčka, J.: Gregor Tarco. Popis města Litovle. *Beschreibung der Stadt Littau*. Veršování ze samého konce 16. století. Uničov 1988, s. 6.
- 11 Bezděčka 1988, s. 2–4.
- 12 Kriticky Michna J. P.: Veršování o počátcích měst Uničova a Litovle z konce 18. století, *Vlastivědný věstník moravský* 33, 1981, s. 83–88.
- 13 Smyčka, J.: Založení města Litovle, *Časopis moravského musea zemského, roč. 13*, 1913, s. 55–75, 315–329; týž: Založení města Litovle (Dokončení), *Časopis moravského musea zemského, roč. 14*, 1914, s. 66–77, 357–365.
- 14 Srov. Kauerová, V. – Koudela, M.: *Památky staré Litovle*. Olomouc 1998, s. 14.
- 15 Kuča, K.: Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, III díl, Kolín–Ml. Praha 1998, s. 577.
- 16 *Obdobně Samek, B.: Umělecké památky Moravy a Slezska, 2. svazek, J/N, Praha 1999, s. 377.*
- 17 Faltýnek, K. – Šlězár, P.: Archeologické výzkumy sakrálních staveb v Litovli, *Archaeologia historica* 31, 2006, s. 303–322, s. 303–304. Melzer, M.: Městské muzeum v Litovli opět otevřeno, *Vlastivědný věstník moravský* 57, 2005, s. 313–315; Šik, L.: 100 let muzejnictví v Litovli. *Litovel* 2006.
- 18 Sedlák, K.: Prehistorické nálezy v Litovli, *Litovelsko* 1, č. 15, 1947, s. 2.
- 19 Pinkava, V.: Archeologické nálezy z Litovle, *Časopis Vlasteneckého spolku musejního v Olomouci* 43, 1930, s. 283.
- 20 Smyčka 1913, 63–64; pozn.1.
- 21 Kauerová, V. – Vitek, T. - Faltýnek, K.: Výsledky průzkumu kostela sv. Filipa a Jakuba v Litovli. In: *Památkový ústav v Olomouci, Výroční zpráva 1998*, Olomouc 1999, s. 84–90; Faltýnek – Šlězár 2006, s. 305–309.
- 22 Faltýnek, K.: Záchranný archeologický výzkum v kapli sv. Jiří a v kostele sv. Marka v Litovli. In: *Památkový ústav v Olomouci, Výroční zpráva 1999*, Olomouc 2000, s. 76–82; Faltýnek – Šlězár 2006, s. 309–315.
- 23 Blíže Šlězár, P.: Předběžná zpráva o objevu „antiqua civitas“ na Starém městě v Litovli a několik poznámek k aspektům geneze města Litovle, *Přehled výzkumů* 46, Brno 2005, s. 103–110.
- 24 Srov. Sedlák 1947.
- 25 RBM II, 613, č. 1421.
- 26 Viz Šlězár v tisku: *Litovel (okr. Olomouc), Zahradní ulice, parc. č. 468/7, Přehled výzkumů* 47.
- 27 Sedlák 1947, s. 2.
- 28 Šlězár 2005, s. 105.
- 29 Podle Vařeka, P.: Archeologie pravěkých jam. Typologie zahloubených objektů na sídlišti knovízské kultury v Praze-Hostivaři. In: Šmejdla, L. – Vařeka, P.(eds.): *Sedmdesát neustupných let. Sborník k životnímu jubileu prof. Evžena Neustupného*, Plzeň 2003, s. 219–256.
- 30 Viz Šlězár v tisku.
- 31 Kauerová – Vitek – Faltýnek 1999; Faltýnek – Šlězár 2006, s. 305–309.
- 32 Boháč, Z.: Patrocinia jako jeden z pramenů k dějinám osídlení, *Československý časopis historický* 21, 1973, s. 374–375.
- 33 Kauerová – Koudela 1998, s. 73.
- 34 Kauerová – Koudela 1998, s. 73–76; Kauerová – Vitek – Faltýnek 1999, s. 84–86.
- 35 Kauerová – Vitek – Faltýnek 1999, s. 87–89.
- 36 Kauerová – Vitek – Faltýnek 1999, 87.
- 37 Kauerová – Vitek – Faltýnek 1999, 86–87.
- 38 RBM II, 660, č. 1533.
- 39 Kejř, J.: Vznik městského zřízení v českých zemích. Praha 1998, s. 87–95.
- 40 Pinkava 1903, s. 57; Zlámal 1937–1938, s. 9.
- 41 Kux 1900, s. 60; Pinkava 1903, s. 88.
- 42 Nálezy byly uloženy v Městském museu v Litovli. V roce 1972 byl jeho sbírkový fond přemístěn do depozitářů Vlastivědného ústavu v Olomouci, nyní Vlastivědného muzea v Olomouci (VMO). V současné době jsou depozitáře VMO uzavřeny kvůli probíhající rekonstrukci.
- 43 Plužinu zachycuje ještě mapa města Litovle z roku 1900 uveřejněná ve *Vlastivědě moravské* (Pinkava 1903).
- 44 Během archeologických výzkumů centra města z let 1999–2004, hlavně z II. etapy výstavby kanalizace v roce 2003, bylo získáno osmdesát vzorků z dřevěných konstrukcí, které byly podrobeny dendrochronologickému datování. Série dat z nejstarších městských konstrukcí odpovídala intervalu mezi roky 1252–1256. Zajímavým pramenem k počátkům města Litovle je Gregor Tarco, který se ve svém „Veršovaném popisu města Litovle“ vzniklém mezi lety 1592–1596 (Bezděčka 1988) věnuje lokaci města. Ve verších v předkladu J. Bezděčky – Městečko tu zbudováno, šestatřicet roků stálo, kdy vládu držel Václav král, on první svobody mu dal a nadal toto místo tak, že město tady mohlo stát, listinu vydal, záruku – ta platí do našich dnů. – má Tarco nepochybně na mysli listinu Václava II. z roku 1291 (RBM II, 660, č. 1533) potvrzující Litovli městská práva. Po odečtení 36 let, které udává Tarco od založení Litovle, získáme letopočet 1255, který se téměř shoduje s datací desítky vzorků ze sondy S10/03 na náměstí Přemysla Otakara k roku 1256, získaných z dřevěného odvodňovacího kanálu zahloubeného do pod-

- loží při lokaci města (Šlězár – Faltýnek 2004, 205–206). Z textu listiny z roku 1287 (RBM II, 613, č. 1421) potvrzující rychtářský majetek ve městě, vyplývá, že Litovel založil král Přemysl Otakar II., tedy po roce 1253.
- 45 RBM II, 613, č. 1421.
- 46 Kuča 1998, s. 578.
- 47 RBM II, 660, č. 1533.
- 48 K Litovli mířily také komunikace vedoucí z Prostějovska a jižní Moravy a větev Konické cesty, oddělující se v Jaroměřicích (bliže Bolina, P. – Šlězár, P.: K problematice falz vzniklých při majetkových sporech hradištského kláštera na severu Dražanské vrchoviny, *Časopis Matice moravské*, v tisku).
- 49 O komunikacích na Jesenícku naposledy informoval Popelka, P.: Středověké komunikace na Jesenícku, *Severní Morava* 90, 2005, s. 3–11. K uvedené spojnici např. Sviták, Z.: „Rešovská“ cesta, *Vlastivědný věstník moravský* 44, 1992, s. 362–368.
- 50 Michna, P.: Další nález raněstředověkého závaří severského původu na Moravě. In: Památkový ústav v Olomouci, *Výroční zpráva 1999*, Olomouc 2000, s. 95–100. Šlězár 2005, s. 108; Šlězár v tisku.
- 51 Šlězár 2005.
- 52 Ulrich, R.: Regulace řeky Moravy v Litovli, *Vlastivědný sborník střední a severní Moravy*, roč. 14, 1935–1936, s.150, obr. 3.
- 53 Za konzultaci k problematice děkuji PhDr. Josefu Bláhovi a prof. PhDr. Ivo Hlobilovi, CSc.
- 54 Bláha, J.: K raně středověké topografii Olomouce se zvláštním zřetelem k oblasti tzv. Předhradí. In: *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Sborník prací historických* 19, Olomouc 2003, s. 22, 28, obr. 4; Merhautová, A.: Skromné umění. *Ostrovská zdobená terakota*. Praha 1988, s. 105–119; táž *Ostrovský klášter a jeho výroba keramiky*. In: *1000 let kláštera na Ostrově (999–1999)*, Praha 2003, s. 29–42.

Evidenc a dokumentace archeologických památek na Moravě

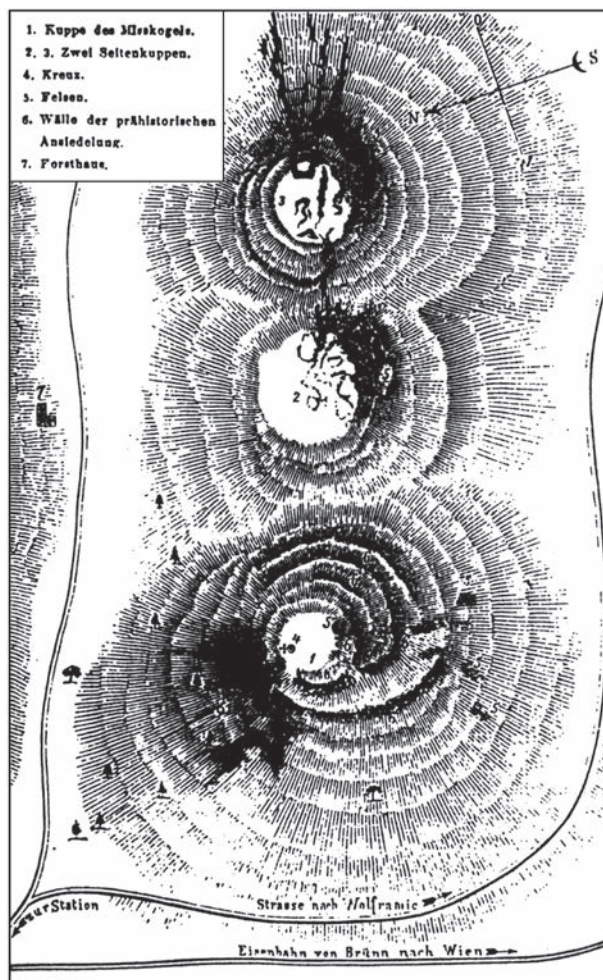
Miloš Čížmář

Úvod

Dlouhodobým záměrem Ústavu archeologické památkové péče Brno je provádění evidenc a dokumentace archeologických nemovitých památek na Moravě. Od roku 1996 až do současnosti byla tato činnost našeho ústavu podporována finančními prostředky z celkem šesti účelových projektů Ministerstva kultury ČR. Stejnému tématu se poměrně intenzivně věnuje i Archeologické centrum v Olomouci. Získané výsledky přispívají nejenom k památkové ochraně nemovitých archeologických památek, nýbrž i k posunu dosavadních znalostí o vývoji pravěkého a slovanského osídlení moravského území.

Ve středu pozornosti našeho ústavu byla po řadu let především evidenc a dokumentace hradisek a mohylových pohřebišť z pravěkého a slovanského období na Moravě, přičemž jsme u každého druhu památek zvolili jiný postup řešení. Hradiska jsme zpracovávali dílčím způsobem po jednotlivých oblastech s jejich podrobnou, zejména geodetickou dokumentací – šlo tedy o dlouhodobý záměr vedoucí od zpracování jednotlivých lokalit k celkovému poznání větších regionů. Naopak k mohylovým pohřebišťům jsme přistoupili se zcela odlišným postupem zpracování. Jeho cílem bylo nejprve plošným způsobem podchytit veškeré známé mohylníky na Moravě, provést jejich evidenc, shromáždit o nich veškeré dosavadní informace, především provést jejich základní identifikaci v terénu a teprve následně se zabývat blíže jednotlivými lokalitami. Podrobným geodetickým měřením byly vyhotoveny výškopisné plány hradisek se znázorněním jejich opevňovacích prvků, u mohylníků byly měřeny pouze jejich nivelované půdorysy.

Významnou složkou poznání moravských archeologických nemovitých lokalit bylo po dlouhá léta na našem ústavu na vysoké úrovni realizované letecké snímkování, jehož vůdčí postavou byl zemřelý kolega Miroslav Bálek. Šlo nejenom o dokumentaci známých lokalit, nýbrž především o poznání nových archeologických sídlištních a pohřebních areálů. Je proto naším cílem v letecké prospekci dále pokračovat.

Plán hradiska „Leskoun“ u Olbramovic vyhotovený J. Wankelem roku 1872.

Evidence a dokumentace hradisek

V archeologické zahraniční i naší literatuře byla sice opevněným lokalitám věnována vždy poměrně značná pozornost, kvalita výsledků byla však rozdílná. V naší produkci zabývající se moravskými hradisky, zahájené již na sklonku 19. století I. L. Červinkou (1896)¹, šlo většinou o stručné verbální popisy doplněné kresebnými skicami, bez náležitých geodetických podkladů. Tato neutěšená situace přetrvávala kromě ojedinělých případů v podstatě až do současnosti a neodpovídala tak již způsobem tvorby a konečného grafického zpracování běžnému zahraničnímu standardu. Proto jsme v roce 1996 zahájili v rámci projektů MK ČR práce na soupisu a dokumentaci fortifikovaných lokalit na Moravě, které pokračují i v současnosti. Dosud se podařilo kompletně zpracovat hradiska na území okresů Brno-město, Brno-venkov a Vyškov; nyní se zaměřujeme na zpracování hradisek v okrese Prostějov.

Na vymezeném prostoru tří výše jmenovaných, již zpracovaných okresů byl proveden úplný soupis všech pravěkých a časně historických hradisek, který obsahuje z území okresu Brno-město 8 hradisek, 26 hradisek z území okresu Brno-venkov a 18 z okresu Vyškov, tedy celkem 52 zpracovaných lokalit. Jejich poloha je určena pomocí koordinát ze Základní mapy ČR v měřítku 1:10000 a je rovněž doložena graficky výsekem mapy. Detailnější informace o tvaru lokality jsou vyneseny do Státní

mapy odvozené v měřítku 1:5000. Většina lokalit s patrnými pozůstatky fortifikace byla podrobně geodeticky zaměřena a zpracována do vrstevnicových map velkého měřítka (1:1000, 1:2000) s interpretovanou archeologickou situací. V několika případech byly převzaty již dříve zhotovené vrstevnicové plány lokalit a nově byly měřeny pouze vybrané detaily opevnění. Takto byly především použity starší plány „Hradiska“ u Obřan a hradiska „Zelená hora“ u Radslavic, provedené již v třicátých letech minulého století, a plán hradiska „Staré Zámky“ u Líšně.

Ke každé lokalitě byly vypracovány popis její terénní situace, fotografická dokumentace a shrnutí všech dosavadních starších nálezů a literárních a archivních odkazů. U dosud blíže nedatovaných hradisek byl uskutečněn také terénní výzkum pomocí sondáží menšího rozsahu se záměrem upřesnit datování lokality. Díky letecké prospekci bylo objeveno doposud neznámé hradisko v Měníně, jehož opevnění se podařilo archeologicky ověřit a jeho celkový průběh geofyzikálním měřením i vysledovat.

Na pěti zemědělsky obdělávaných lokalitách (Křičanovice – „Zámček“, Líšeň – „Staré Zámky“, Luleč – „sv. Martin“, Marefy – „Člupy“, Vážany nad Litavou) byl pomocí geofyzikální prospekce sledován průběh jejich opevnění. Pro získání informací o podobě dnes již zničených opevnění byly využity i indikační skici z první poloviny 19. století.

Letecký snímek příznaků opevnění hradiska u Kobyly.

Z celkového počtu evidovaných hradisek byla ve větším měřítku v minulosti zkoumána pouze čtyři (Ježkovice – „Černov“, Líšeň – „Staré Zámky“, Obřany – „Hradisko“, Radslavice – „Zelená hora“), na několika dalších byly pak provedeny pouze menší sondážní práce. Proto za účelem upřesnění datování byl i na ostatních hradiscích uskutečněn v různé intenzitě archeologický výzkum formou povrchového sběru, položením menších zjišťovacích sond a cílené prospekce detektorem kovů.

Mimo území výše zmíněných tří okresů byla sledována hradiska i v jiných oblastech Moravy. Na některých již známých se dokonce uskutečnily záchranné výzkumy: po několika sezon bylo zkoumáno hradisko v Přerově, menší výzkumy proběhly také na hradiscích „Šobes“ na řece Dyji a v Rokytně. Řadu hradisek se ovšem podařilo objevit teprve nyní leteckým snímkováním. Lze jmenovat např. již v minulém období zjištěná dvě hradiska u Čejče, hradisko u Prasklic a především vícenásobně opevněnou lokalitu u Kobylí, kde zjišťovací výzkum prokázal osídlení z pozdní doby kamenné a starší doby bronzové.

Doložit nová opevněná sídliště lze ovšem i terénním výzkumem. Takto bylo záchranným výzkumem objeveno hradisko opevněné dvěma soustřednými příkopy ze starší doby bronzové z Uherského Brodu. Na známém hradisku z pozdní doby kamenné u Bílovic na Prostějovsku se uskutečnil zjišťovací výzkum, při němž byla odkryta hradba s kamennou čelní zdí a byla získána i absolutní data pro stanovení jeho časového postavení. Preventivní charakter má nedestruktivní výzkum výjimečné lokality z doby laténské, zjištěné nově povrchovými nálezy na katastrech Němčic nad Hanou a Víceměřic. Podle nálezů, mimo jiné na Moravě dosud největší kolekce mincí, jde o výrobní a obchodní centrum nadregionálního významu, které vykazuje silnou vazbu na území jihozápadního Slovenska, Dolního Rakouska a přilehlé části Maďarska, s výraznými kontakty se slovinskou a severoitalskou oblastí. Výšinná lokalita s dosud neprokázaným opevněním leží ve středu Moravy, má svůj počátek již na konci 3. století př. n. l. a její rozkvět náleží druhému století, v jehož závěru končí. Naopak nedaleké keltské oppidum Staré Hradisko se silnými vazbami na českou bójskou oblast vzniká až v druhé polovině 2. století a vrchol jeho osídlení spadá do první poloviny posledního století. Podobně preventivní výzkum realizujeme i na dalších polykulturní výšinné lokalitě na řece Dyji „Ostroh“ u Lukova.

Mimo systémově sledovaná území bylo podrobně zaměřeno několik opevněných lokalit i z jiných částí Moravy (Biskupice, „Klášfov“ u Vysokého Pole).

Dosažené výsledky mohou sloužit jednak pro památkovou ochranu tohoto druhu archeologických nemovitých památek, jednak pro prohloubení dosavadních poznatků o struktuře pravěkého a časně historického osídlení regionu na východním okraji Dražanské vrchoviny. Pro úplné poznání tohoto regionu bude třeba ovšem dokončit zpracování

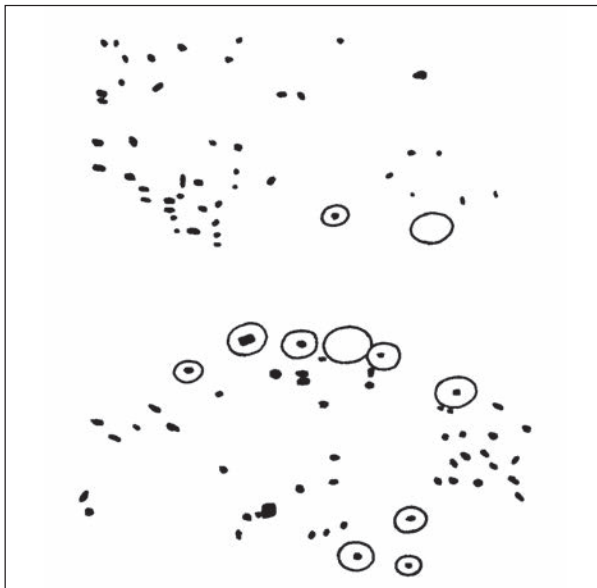
Plán nově zaměřeného hradiska „Vala“ u Rychtářova.

opevněných lokalit z území Prostějovska a následně i západní obvod Dražanské vrchoviny v oblasti Boskovické brázd na území okresů Svitavy a Blansko. Již získané poznatky byly využity také pro monografickou publikaci o hradističích na Moravě a ve Slezsku², podávající kompletní soupis opevněných sídlišť i s jejich stručnou charakteristikou. Širší veřejnosti byly prezentovány letecké záběry vybraných pravěkých a slovanských lokalit z oblastí Brněnska, Vyškovska, Hané, Znojemska a středního Podolí se stručným komentářem v několika nástěnných kalendářích.

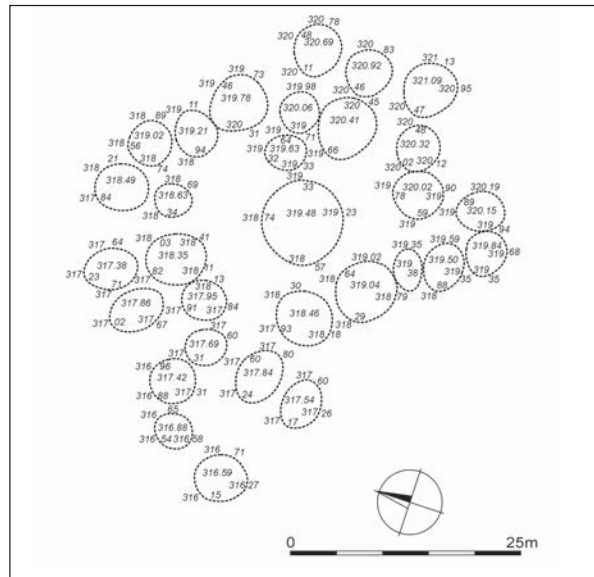
Evidence a dokumentace mohylníků na Moravě

Mohyly, zvláště ty velké jako např. „Žurán“ u Podolí, „Královský kopec“ u Těšetic či „Hlásnica“ u Horákova, poutaly pozornost zájemců o archeologii již v průběhu 19. století. Teprve však v prvních desetiletích století dvacátého zaznamenáváme v některých regionech o mohylová pohřebiště soustavnější zájem. V oblasti „Záhoří“ na severovýchodní Moravě sledoval intenzivně mohylníky většinou eneolitického stáří I.L. Červinka³. Ve dvacátých a třicátých letech pak M. Chleborád, E. Kolibabe a A. Procházka zkoumali mohylová pohřebiště v prostoru Žďánického lesa⁴.

V rámci účelového projektu MK ČR „Evidence a dokumentace mohylových pohřebišť na Moravě“ se pozornost v letech 2000–2004 zaměřila na podrobný soupis všech mohylníků na moravském území.

Grafické znázornění příznaků mohyl zjištěných leteckou prospekci u Nové Vsi.

Plán nově zaměřené mohylky u Kojátek.

Celkový pohled na postavení mohylových pohřebišť v prostoru i čase dosud totiž na moravském území postrádáme a dosažené výsledky by měly sloužit jako základ pro další sledování této problematiky. V některých regionech se práce zaměřily pouze na evidenci dosavadního stavu poznání na základě publikovaných i nepublikovaných pramenů (Chříby, Záhoří, Znojensko, Třebíčsko), v oblasti východní Moravy však šlo již i o terénní identifikaci mohylníků⁵. V některých regionech (Litenčické vrchy, Ždánický les) na terénní identifikaci navázalo přesné geodetické zaměření mohylníků⁶, na Dražanské vrchovině dokonce doplněné o podrobné zpracování náleží⁷.

Zpracovávání mohylových pohřebišť probíhalo postupně v několika etapách, od archivní a literární rešerše přes terénní rekonstrukci, polohopisné zaměření, letecké snímkování, v ojedinělých případech i zjišťovací výzkum, až po sestavení úplných katalogů lokalit a publikování získaných výsledků.

Studium archivní dokumentace týkající se mohylníků

Archivním studiem byla soustředěna a vyhodnocena písemná, měřičská a fotografická dokumentace v minulosti zkoumaných mohylníků, uložena v archivních fondech následujících institucí:

Archeologický ústav Brno – Bulhary, Letonice, Podolí, Pozořice, Stavenice, Suchohrdly, Uherčice, Velké Němčice, Vysočany, Zlín-Štípa, Žlutava, rukopisné soupisy I. L. Červinky; Moravské zemské muzeum Brno – deník E. Kolibabeho (Bošovice, Dambořice, Koberžice, Ohrozim, Velké Hostěradky), deník I. L. Červinky (mohylníky na Záhoří), Luhačovice, Strážovice, Suchohrdly; Archeologický ústav Praha – Buchlovice, Čeložnice, Lhota, Pozořice-Jezera, Radotín, Strážovice, Žlutava; Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Brně (dříve SPÚ Brno) – Suchohrdly; Muzeum Prostějovska v Prostějově – Alojzov-„Frolinková“, Alojzov-„Spálený kopec“, Slatinky; Historické muzeum ve Slavkově u Brna – deník E. Filipa (Heršpice-„U Hubertka“, Heršpice – Žarošice-„Zlatý jelen“); Muzeum J. A. Komenského v Uherském Brodě – Nedachlebice.

Terénní prospekce mohylníků

Terénním průzkumem bylo objeveno šest zcela nových mohylových pohřebišť (Luděřov, Náměšť na Hané-„Džbán“, Račice, Rudimov-„Gradca“, Slavičín – Nevšová-„Medumné“, Slavičín-„Jamné“) a ověřována lokalizace mohylníků ve všech oblastech s výjimkou oblasti Kelečska, které bylo od počátku projektu záměrně zpracováváno pouze pomocí

literárních a archivních rešerší. U všech ostatních oblastí lze po ukončení časově značně náročného terénního průzkumu konstatovat, že v úplnosti se nepodařilo evidované mohylníky v terénu identifikovat pouze v šesti případech, a to v oblastech Litenčické pahorkatiny (Pornice „Na bílé“), Brněnska (Brno-Obřany II), východní Moravy (Chvalčov, Janovice) a Krumlovska a Třebíčska (Moravský Krumlov-„Vejrovec“). Všechny ostatní lokality se podařilo v terénu ověřit a u těch, které dosud postrádaly situační plány i provést jejich základní polohopisnou identifikaci v podobě terénních náčrtů.

Letecká prospekce mohylníků

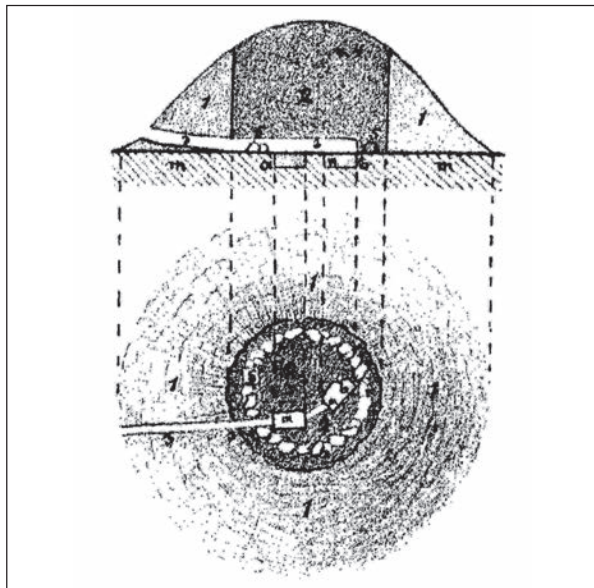
Letecká prospekce se zaměřila na dokumentaci mohyl a na snímkování nezalesněných poloh, na nichž lze předpokládat existenci dnes již sice málo zřetelných, nicméně stále ne zcela rozoraných mohyl. Tato prospekce však nepřinesla pozitivní výsledky, a to ani při snímkování v zimním období se sněhovým pokryvem na předem vytipovaných přírodních lokalitách. Pozorováním půdních či porostových příznaků však byly zjištěny na katastrech devíti obcí dvě nové lokality s hroby, ohraničenými čtvercovými žlaby a čtrnáct nových lokalit s hroby, ohraničenými kruhovými příkopy, které lze interpretovat jako pozůstatky po mohylách. V jednom případě (Šakvice) se podařilo objevit na Moravě dosud poprvé i příznaky hrobu, ohraničeného dvěma soustřednými příkopy. Dosažené výsledky doplňují již dříve vytvořenou databázi všech leteckým snímkováním dosud zjištěných moravských hrobů s kruhovými příkopy, která obsahuje i jejich publikovaný soupis⁸.

Geodetická dokumentace mohylníků

U naprosté většiny lokalit jsme dosud postrádali jejich přesnou prostorovou identifikaci včetně podrobných plánů. V rámci projektu jsme proto realizovali geodetické zaměření alespoň vybraných mohylníků, s cílem takto je plošným způsobem zdokumentovat v oblastech Drahanské vrchoviny (kromě lokality u Račic), Ždánického lesa, severní části Chřibů a částečně i Litenčické vrchoviny. Celkem bylo v těchto třech regionech provedeno podrobné geodetické zaměření 37 lokalit a shromážděna polohopisná dokumentace sedmdesáti již v minulosti zaměřených mohylníků.

Zjišťovací výzkum mohylníků

Ve výjimečných případech (u nově objevených lokalit za účelem ověření jejich datování nebo v případě silného porušení a nutnosti preventivní záchrany) byl realizován i terénní výzkum. Na mohylnících z pozdní doby kamenné v Luděřově⁹ a v Náměšti na Hané¹⁰ bylo proto prozkoumáno po jedné mohyle, ve Slavičíně-Nevšové byl uskutečněn výzkum mohyly ze slovanského období¹¹. Zkoumána byla i rozoraná mohyla,

Plán mohyly „Královský kopec“ u Těšetic vyhotovený J. Wankem roku 1880.

vymezená kruhovým žlabem u Borotic¹² a hrob ze Žatčan, ohraničený čtvercovým žlabem o rozměrech asi 15 x 15 m, který snad lze považovat také za doklad původního mohylového náspu¹³. Na mohylníku u Račic byl uskutečněn revizní výzkum jedné nedávno amatérsky otevřené halštatské mohyly.

Hlavním výsledkem dosavadních prací je následující soupis mohylových pohřebišť z území Moravy, který bude nepochybně postupně dále upřesňován:

1. Oblast Ždánického lesa – evidováno celkem 15 mohylníků se 187 mohylami: Bohuslavice (42), Bošovice (Kobeřice) – „Křestanov“ (7), Bošovice – „U čtyř tabulí“ (5), Bošovice – „U dvou závor“ (17), Dambořice – „Bezedník“ (12), Dambořice – „Farářova hrabůvka“ (4), Heršpice – „U Hubertka“ (23), Heršpice – Žarošice – „Zlatý jelen“ (6), Kobeřice – „Bezedník“ (5), Kobeřice – „Kolíbsko I“ (6), Kobeřice – „Kolíbsko II“ (14), Kobeřice – „Písečná“ (8), Kobeřice – „U čtyř závor“ (1), Velké Hostěrádky – Dambořice – „Lichy“ (21), Velké Hostěrádky – „Skřípov“ (16).

2. Oblast Litenčické pahorkatiny - evidováno celkem 13 mohylníků se 111 mohylami: Dřínov (3), Honětice – „Obora“ (5), Chvalkovice – „Na jezírkách“ (20), Kojátky – „Černčínský les“ (30), Kotojedy (Drahlov) – „Obora“ (2), Kotojedy (Jarohněvice) – „Obora“ (16), Letonice –

„Dražovský“ a „Letonský háj“ (11), Pornice – „Na bílé“ (5), – Pornice – „Nároží I“ (7), Pornice – „Nároží II“ (10), Slížany (1), Vícemilice – „Nad sv. Jánem“ (1), Vitčice (1).

3. Oblast Chřibů – evidováno celkem 15 mohylníků s 341 mohylami: Brankovice – „Žarušky I“ (12), Brankovice – „Žarušky II“ (3), Buchlovice – „Smradávka“ (8), Čeložnice – „Pod velkou ostrou“ (77), Čeložnice – „Pod malou ostrou“ (17), Čeložnice – „U kališka“ (10), Čeložnice – „U školky“ (4), Čeložnice – „Nad andělíčkem“ (4), Nová dědina – „Doubí“ (4), Strážovice (101), Vrbka – „Tabarky“ (39), Vrbka – „Za starou ohradou“ (7), Vrbka – „Pece“ (7), Vrbka – „Nad zvržci“ (21), Žlutava (27).

4. Oblast východní Moravy – evidováno celkem 18 mohylníků s 255 mohylami: Bojkovice – „Hradská Niva“ (30), Částkov (15), Haluzice (?), Hluk – „Hluboček“ (65), Lipová – „Starý háj“ (4), Luhačovice – „Obora“ (54), Nedachlebice – „Neráza“ (30), Rudimov – „Gradca“ (4), Rudimov (Přečkovice) – „Kamenná“ (8), Rudimov – „Kruhy“ (1), Rudimov – „Spálice“ (3), Slavičín – „Jamné“ (4), Slavičín – Nevšová – „Bohdanče“ (5), Slavičín – Nevšová – „Medumné“ (5), Slavičín – Nevšová – „Nivka“ (8), Slavičín – Nevšová – „Mladý háj“ (5), Uherský Brod – „Chrástka“ (12), Zlín – Štípa (2).

5. Oblast Záhoří – evidováno celkem 40 mohylníků s minimálně 260 mohylami: Dřevohostice I – X (30), Dobrotice (?), Hranice (1), Hustopeče nad Bečvou (1), Chvalčov (?), Jankovice (?), Kostelec u Holešova I–II (113), Lhota (6), Lipník nad Bečvou (12), Němetice I–II (7), Pavlovice I–III (25), Prusinovice – „Ochozy“ (28), Radotín (4), Rouské (2), Stará Ves (3), Turovice (6), Týn nad Bečvou (19).

6. Oblast Hané a severní Moravy – evidovány celkem 3 mohylníky s 14 mohylami: Olomouc (1), Stavenice (12), Těšetice (1).

7. Oblast Dražanské vrchoviny – evidováno celkem 16 mohylníků s 334 mohylami: Alojzov – „Frolinková“ (37), Alojzov – „Spálený kopec“ (28), Dědice (1), Drahanovice (25), Hlučov (?), Pozořice – Jezebra (7), Luděrov (25), Náměšť na Hané – „Křemela I“ (58), Náměšť na Hané – „Křemela II“ (17), Náměšť na Hané – „Dlouhá niva“ (16), Náměšť na Hané – „Džbán“ (34), Ohrozim – „Horka“ (25), Otaslavice – „U chaloupky“ (23), Račice (?), Slatiny – „Boří“ (8), Slatinky – „Nad Ostichovcem“ (28).

8. Oblast Krumlovská a Třebíčská – evidovány celkem 4 mohylníky s 22 mohylami: Mohelno (1), Moravský Krumlov – „Waldhof“ (1), Moravský Krumlov – „Vejrovec“ (11), Tetčice (9).

9. Oblast Brněnska – evidováno celkem 8 mohylníků s 10 mohylami: Brno – Holásky (3), Brno – Chřlice (1), Brno – Obrány II (?), Horákov (1), Podolí – „Žuráň“ (1), Šarátice (1), Telnice (1), Velké Němčice (1).

10. Oblast jižní Moravy – evidováno celkem 14 mohylníků se 270 mohylami: Božice (19), Borotice (29), Břeclav – Bernardstahl (?), Bul-

hary – „U večeře páně“ (13), Dubňany – „Na hajdách“ (5), Hodonín – „Doubrava“ (2 ?), Klobouky u Brna (10), Kyjovice (3), Mikulovice (1), Příkladky (100), Suchohrdly – „Starý zámek“ (1), Suchohrdly – „Purkrábka“ (21), Uherčice (30), Vysočany (35).

Celkem je dosud z moravského území evidováno 146 mohylníků s minimálně 1803 mohylami, přičemž se podrobnou terénní prospekci podařilo zjistit i tři zcela nové lokality a na některých mohylnicích i další, dříve neregistrované mohyly. Zajímavou skutečností se ukazuje být časové postavení mohylníků v jednotlivých oblastech. V prostoru Dražanské vrchoviny převládají mohylníky ze staršího období pozdní doby kamenné, zatímco z mladšího období pozdní doby kamenné dominují v oblasti Kelečska. Naproti tomu ve Ždánickém lese jsou zastoupeny téměř výlučně lokality ze střední doby bronzové a doby halštatské, na východní Moravě pak mohylníky ze slovanského období.

Poznámky:

- 1 Červinka, I.L.: Pravěká hradiště na Moravě. Kroměříž 1896.
- 2 Čizmář, M.: Encyklopedie hradišť na Moravě a ve Slezsku. Praha 2004.
- 3 Červinka, I.L.: O nejstarších mohylách moravských, Pravěk V, 1909, s. 53–58, 114–143.
- 4 Chleborád, M.: Nové mohyly na Moravě, Památky archeologické 41, 1936–1937, 1939, s. 1–14.
- 5 Kohoutek, J.: Nová zjištění o průzkumu mohylníků na východní Moravě, Pravěk NR 11, 2001, s. 381–388; týž Průzkum slovanských mohylníků na Uherskohradištsku a Slavičínku, Slovácko XLV, 2003, s. 95–107.
- 6 Čizmář, M.: Informace o mohylových pohřebištích v prostoru Ždánického lesa, in: Popelníková pole a doba halštatská, Archeologické výzkumy v jižních Čechách – Supplementum 1, České Budějovice 2004, s. 51–58.
- 7 Šmíd M.: Mohylová pohřebiště kultury nálevkovitých pohárů na Moravě, Pravěk – Supplementum 11, Brno 2003; týž Středomoravská mohylová pohřebiště KNP Archeologické památky střední Moravy 7. Olomouc 2004.
- 8 Bálek, M.: Příspěvek letecké prospekce pro poznání hrobů s kruhovými žlábkami na Moravě, Pravěk NR 7, 1997, s. 439–452.
- 9 Šmíd, M.: Luděrov (okr. Olomouc), Přehled výzkumů 42 (2000), Brno 2001, s. 152.
- 10 Šmíd, M.: Náměšť na Hané (okr. Olomouc), Přehled výzkumů 44 (2002), Brno 2003, s. 218–219.
- 11 Kohoutek, J.: Slavičín (k.ú. Nevšová, okr. Zlín), Přehled výzkumů 44 (2002), Brno 2003, s. 275–276.
- 12 Stuchlík, S.: Borotice (okr. Znojmo), Přehled výzkumů 43 (2001), Brno 2002, s. 192.
- 13 Čizmář, M.: Žatčany (okr. Brno-venkov), Přehled výzkumů 42 (2000), Brno 2001, s. 183–184.

metodika a legislativa

Archeologické dědictví v ČR a Informační systém o archeologických datech NPÚ

Alena Knechtová

V České republice platí pro památkovou ochranu archeologických movitých a nemovitých nálezů **zákon č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči, v platném znění**. Dne 23. září 2000 vstoupila v platnost **Úmluva o ochraně archeologického dědictví Evropy, tzv. Maltská konvence**, která je s účinností od 1. června 2002 součástí našeho právního řádu. Česká republika je také zakládajícím státem **Evropského archeologického konsilia (EAC)**, které je poradním a dozorčím orgánem výstupů Evropské unie a Rady Evropy vztahujících se ke správě archeologického dědictví na našem kontinentu. Dle platného památkového zákona územím s archeologickými nálezy rozumíme celé území naší republiky kromě vytěžených či jinak znehodnocených území, na nichž není reálná pravděpodobnost výskytu archeologických nálezů. V současné době se na území našeho státu realizují převážně záchranné archeologické výzkumy (ZAV), případně ověřovací či zjišťovací výzkumy, systematické či vědecké výzkumy jsou utlumovány. Archeologové se soustřeďují zejména na ochranu archeologického dědictví a pokud to nelze jinak, na záchrannou činnost. V celé České republice působí organizace oprávněné provádět tuto činnost dle znění § 21, odst. 2 cit. zákona. Jsou pověřeny archeologickou památkovou péčí pro určitá území na základě povolení Ministerstva kultury ČR a dohod uzavřených s Akademií věd ČR. Oprávněnými organizacemi k provádění archeologických výzkumů jsou Archeologický ústav AV ČR, Národní památkový ústav, ústavy archeologické památkové péče, muzea (státní, krajská a městská), vysoké školy i některé nestátní organizace (obecně prospěšné společnosti a občanská sdružení).

Národní památkový ústav je odbornou organizací státní památkové péče pro výkon a koordinaci veškeré odborné činnosti v oboru památkové péče s celostátní působností. Je rozdělen na ústřední pracoviště a územní odborná pracoviště v jednotlivých krajích. Ta se věnují archeologické památkové péči v daném regionu.

Odbor péče o archeologický fond na ústředním pracovišti NPÚ se orientuje kromě spisové agendy na sběr, standardizaci, uchování a aktualizaci informací o archeologických nalezištích a území s archeologickými nálezy v ČR. Tyto informace se shromažďují do rozsáhlého **Informačního systému o archeologických datech (ISAD NPÚ)**, jehož

centrálním správcem je ústřední pracoviště NPÚ. Základ informačního systému tvoří **Státní archeologický seznam ČR (SAS ČR)**, realizovaný v letech 1995–2003 jako grantový projekt financovaný Ministerstvem kultury ČR v rámci účelové podpory výzkumu a vývoje. Na tento projekt navázal v roce 2004 interní úkol ústředního pracoviště NPÚ nazvaný **Implementace výsledků projektu SAS ČR do statutárních činností Národního památkového ústavu**. Cílem obou projektů bylo vytvořit archeologickou mapu České republiky v prostředí geografických informačních systémů (GIS) s informací o územích s archeologickými nálezy (UAN) a soupisem nejdůležitějších archeologických nalezišť, která jsou součástí zdrojů informací o kulturním dědictví. Odlišnosti od ostatních regionálních projektů byly dány celostátním zaměřením projektu a budováním otevřeného informačního systému pro potřeby záchrany a ochrany archeologického dědictví ve smyslu principů Úmluvy o ochraně archeologického dědictví Evropy čl. 2, (i), dle výkladu památkového zákona.

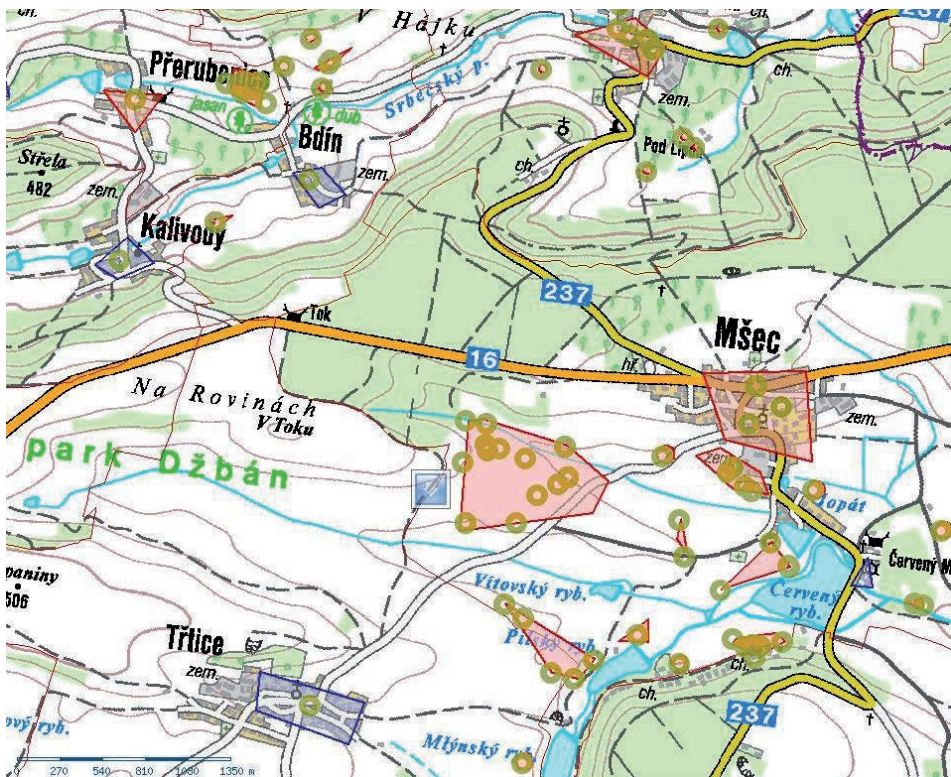
Pro shromažďování informací o archeologických lokalitách byla vytvořena databáze v prostředí **Paradox pro Windows**. S ohledem na vývoj softwaru se postupně modifikovala v několika verzích, poslední zatím užívanou je verze 2.0.¹ Byla zpracována na základě připomínek uživatelů a vycházela ze snahy řešitele úpravou struktury databáze zvýšit odbornou kvalitu shromážděných souborů archeologických dat.

Základní evidenční jednotkou databáze Státního archeologického seznamu ČR je **území s archeologickými nálezy (UAN)**, rozdělené do čtyř kategorií na základě stavu archeologického poznání:

UAN I – území s pozitivně prokázaným a dále bezpečně předpokládaným výskytem archeologických nálezů.

UAN II – území, na němž dosud nebyl pozitivně prokázán výskyt archeologických nálezů, ale určité indicie tomu nasvědčují; pravděpodobnost výskytu archeologických nálezů je 51–100%.

UAN III – území, na němž dosud nebyl rozpoznán a pozitivně prokázán výskyt archeologických nálezů a prozatím tomu nenavědčují žádné indicie, ale předmětné území mohlo být osídleno, či jinak využito člověkem. Jde o veškeré zbývající části území státu mimo UAN I, II a IV. Také pro ně platí § 21–24 památkového zákona v platném znění.

Obr. 1 Ukázka mapového projektu ISAD NPÚ. Archeologická vrstva na podkladu geografické a správní mapy. Červené a modré plochy – území s archeologickými nálezy vymezené na základě projektu SAS ČR. Zelené body – vrstva bodových údajů pořízená v rámci projektu Archeologická databáze Čech (ADČ).

UAN IV – území, na němž není reálná pravděpodobnost výskytu archeologických nálezů. Jde o území, v nichž byly odtěženy nebo jinak zničeny vrstvy a uloženy čtvrtohorní stáří.

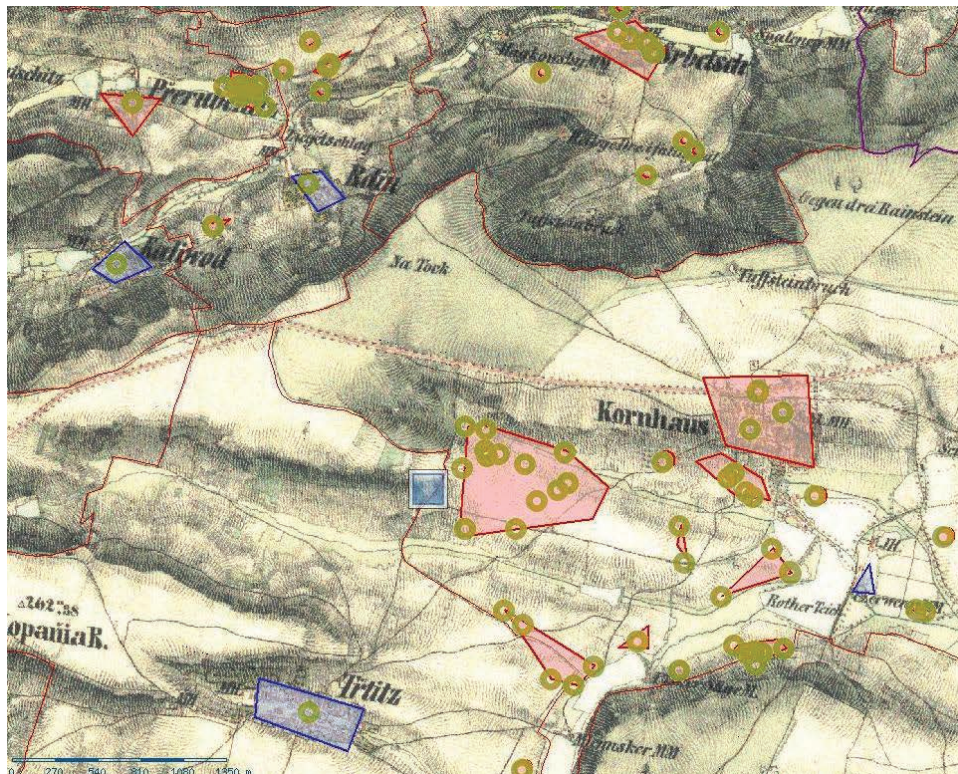
Graficky jsou UAN nejprve zakreslovány do map 1:10 000 a poté se vektorovou digitalizací převádějí do automatizované podoby. Informace jsou získávány z archivních zdrojů (archivy Archeologických ústavů a ostatních regionálních odborných institucí), odborných publikací a evidenčních systémů. Nejdůležitějším zdrojem informací pro Čechy je systém **Archiv** (ARÚ AV ČR Praha), evidující archeologické výzkumy a nálezy na území Čech, pro Moravu a Slezsko tuto funkci plní časopis **Přehled výzkumů**.

Státní archeologický seznam byl vytvářen zejména pro extravilány a nepodává dostatečně podrobně úroveň prozkoumaných ploch a zachovalých terénů uvnitř obcí či městských jader. Území s archeologickými nálezy jsou zde z valné většiny vyznačeny jako je-

den polygon. Pro evidenci v intravilánech, zejména pak na území městských památkových rezervací, jsou různými organizacemi vyvíjeny jednotlivé podrobnější systémy (např. pražská MPR a brněnská MPR), které však pomocí jedinečného identifikátoru – **Pořadové číslo SAS** – mohou být se Státním archeologickým seznamem ČR propojovány.

Databáze SAS ČR verze 2.0 vyvolala vývoj nové verze **aplikace Archeologie 2.0** pro komplexní interaktivní práci s daty v databázové a grafické podobě. Aplikace Archeologie se opírá o využití prostředí geografických informačních systémů (GIS) a její významnou předností je efektivní provázání databáze archeologických informací a prostorového vymezení území s archeologickými nálezy ve formě grafické vrstvy, vytvořené pomocí softwaru **ArclInfo**. Digitální vrstva archeologických informací se zpracovává ve vektorové podobě nad Základními mapami v měřítku 1:10 000 a lze ji prohlížet prostřednictvím softwaru **ArcView** nebo prohlížečky **T-map Viewer**.² Jejím začleněním mezi další

Obr. 2 Ukázka mapového projektu ISAD NPÚ. Archeologická vrstva SAS ČR a ADČ na podkladu II. vojenského mapování z let 1852–1853.

tematické vrstvy geografických informací o územích pak uživatelé získávají příjemný nástroj pro každodenní praxi. Zájemci si dokonce mohou vytvářet a ukládat vlastní projekty. Lokální verze těchto aplikací byla distribuovaná organizacím oprávněným provádět archeologické výzkumy, které spolupracují na údržbě a aktualizaci dat jako tzv. regionální správci. Poté byla ve spolupráci se společností T-Mapy spol. s r. o. vyvinuta **internetová verze Archeologie 2.0**, obsahující prakticky veškeré funkce původní lokální verze s tím rozdílem, že na straně uživatele vyžaduje pouze internetový prohlížeč. Postupem času byl na serveru ústředního pracoviště NPÚ umístěn **Informační systém o archeologických datech (ISAD NPÚ)** jako výstup výzkumného úkolu Integrace archeologických dat do jednotného datového skladu a jeho využití v procesu péče o archeologický fond v NPÚ ÚP. Systém byl zpřístupněn jednotlivým územně odborným pracovištím NPÚ, regionálním správcům a dalším odborným organizacím na základě smlouvy o užívání

dat. Definovaní uživatelé zde mohou využívat různé databázové aplikace, kromě **Státního archeologického seznamu ČR (SAS ČR)** např. i **Archeologickou databázi Čech (ADČ)**, která slouží na Archeologickém ústavu AV ČR v Praze jako centrální evidenční systém archeologických výzkumů a nálezů na území Čech. ISAD NPÚ umožňuje zobrazit vybrané základní informace ke každému záznamu databáze a prostorově ho identifikovat na mapě ve formě bodů určité vrstvy. Aplikace **Významné archeologické lokality (VAL)** zahrnuje vybraná nejdůležitější archeologická naleziště. Umožňuje přístup k datům SAS ČR z hlediska jejich památkové hodnoty a kulturně historického významu. U jednotlivých lokalit je uveden základní popis včetně stupně památkové ochrany a informace z monitoringu současného stavu naleziště, zejména jeho potenciálního ohrožení, tj. narušení lokality těžbou, rabováním, orbou, lesními pracemi, stavební činností apod. Tímto je sledována historie změn terénu i pokryvu na těchto lokalitách. V aplikaci VAL lze vybrat

lokality významné v celoevropském kontextu a zařadit je mezi objekty chráněné archeologickou památkovou péčí zemí Evropské unie nebo jednoduše vybrat turisticky atraktivní lokality se základními údaji pro veřejnost včetně výběru fotodokumentace. Tato data se dají využít pro různé druhy prezentací (internetové, knižní apod.) a slouží tak pro popularizaci významných archeologických památek mezi nejširší veřejností. Další aplikací ISAD NPÚ je **Obrazová dokumentace archeologických nalezišť (ODAN)**, rozšiřující systém o možnost evidovat a prezentovat kromě základních fotografických a video záznamů též digitalizovanou archivní podobu plánů, kreseb, dokumentace významných nálezů apod. **Aplikace Přehledy výzkumů (PV)** je vlastně bibliografickým soupisem informací o archeologických výzkumech na Moravě a ve Slezsku. Pro potřeby veřejnosti byla na webovém serveru ISAD ČR zprovozněna aplikace **Veřejný přístup SAS ČR**, umožňující vyhledávání a tisk základních údajů o územích s archeologickými nálezy. V **Mapovém projektu** se nám zobrazí nad správnými a geografickými údaji v rámci SAS ČR prostorově identifikované území s archeologickými nálezy a vrstva bodových údajů z Archeologické databáze Čech (obr.1). Archeologické vrstvy si můžeme podložit vrstvou II. vojenského mapování z let 1852–1853, která dává představu o utváření krajiny a sídel v průběhu 19. století (obr. 2).

Důležitou předností **Informačního systému o archeologických datech NPÚ** je sběr archeologických dat v celé České republice jednotnou metodikou, jejich centrální správa a pravidelná aktualizace regio-

nálními správci v režimu 1x ročně, včetně aktualizace vrstvy přístupné na internetu. Pravidelně se ošetřují smluvní vztahy spojené se správou, užíváním a zpřístupněním dat informačního systému SAS ČR definovaným uživatelům přes přístupové heslo. Výjimku tvoří aplikace **Veřejný přístup SAS**, která je zpřístupněna volně na webových stránkách NPÚ (<http://twist.up.npu.cz/>). Všechny základní aplikace jsou navzájem propojeny a uživatelé mají možnost pracovat v jednom mapovém projektu se dvěma základními archeologickými datovými zdroji v ČR (SAS ČR a ADČ). Celý systém se zatím aktualizuje a doplňuje lokálně, novinkou je zprovoznění aplikace, která umožňuje vyplňování dat k významným archeologickým lokalitám (VAL) přímo on-line přes internet. Do budoucna se připravuje on-line pořizování dat také pro aktualizaci a vyplňování údajů i ostatních aplikací v ISAD NPÚ a vytváření aplikací určených pro nejširší veřejnost.

Poznámky:

- 1 Bečvář, L. – Cejpová, M. – Erneé, M. - Knechtová, A. – Krušinová, L. – Sklenářová, Z. – Vachůt, P. – Volfík, P.: Státní archeologický seznam ČR. Uživatelská příručka verze 2.0. Praha 2003.
- 2 Bečvář, L. – Knechtová, A. – Krušinová, L. – Vachůt, P. – Volfík, P. – T-MAPY, s.r.o., Hradec Králové – Dostál, L. – Hůlek, T. – Kamenický, J. – Krečmer, T. – Vaculík, J.: Archeologie 2.0 pro T-MapView 2.2 a ArcView 3. Příručka uživatele lokální PC verze. NPÚ Praha 2003.

Radmila Stránská, Petr Vitula

Archäologische Forschungen an Objekten in der Verwaltung der regionalen Arbeitsstelle des Nationalen Denkmalinstituts in Brünn in den Jahren 2000–2006

Archaeological surveys in premises administered by the National Heritage Institute, the Special Regional Office in Brno, in the period from 2000 to 2006

■ Im Jahr 2000 wurde in der regionalen Arbeitsstelle des Nationalen Denkmalinstituts in Brünn eine selbständige Archäologieabteilung eröffnet, wobei die Brüner Arbeitsstelle schon seit 1999 zur Durchführung von archäologischen Untersuchungen berechtigt ist, und zwar vornehmlich in den von ihr verwalteten Objekten. Bis Februar dieses Jahres fielen die drei Bezirke Südmähren, Zlín und Vysočina mit insgesamt 21 verwalteten Denkmälern in ihren Kompetenzbereich, nach der Entstehung einer selbständigen Arbeitsstelle für den Bezirk Zlín in Kroměříž (Kremsier) hat sich ihre Zahl auf 17 reduziert. Die Archäologieabteilung führte in den vergangenen sechs Jahren vorwiegend an diesen Objekten rund vierzig Forschungen zur Rettung oder Ermittlung durch, die in der großen Mehrheit durch geplante Bauaktivitäten initiiert wurden.

Ermittlungsforschung auf der Burg Veveří (Eichhorn)

Im Jahr 2000 fand eine Untersuchung zum Zweck der Präzisierung der bau-historischen Entwicklung statt. Die aufgedeckte Situation lässt uns schlussfolgern, dass sich der älteste Teil der Burg bis 1250 in der Mitte des Felsvorsprungs befand, nachfolgend wurden in der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts der mit Sporn versehene Bergfried mit dem Englischen Trakt, einschließlich des angrenzenden Flügels, und wohl auch der prismatische Turm errichtet. In der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts kam zum prismatischen Turm der zweite Palas-Bau hinzu, und der in Folge schon dritte Palas entstand südöstlich vom Sporn-Bergfried. In der Blütezeit des Mittelalters erhielt der gesamte Komplex zum ausgehenden 14. Jahrhundert durch die Umbauung des Sporn-Bergfrieds mit dem vierten Palas und der Kapelle des heiligen Prokop seine endgültige Gestalt.

Forschung zur Rettung der Burg Bítov (Vötau)

Während der Untersuchung, die aufgrund der geplanten baulichen Herrichtung des Hofes zwischen dem mit Sporn versehenem Bergfried und dem südlichen Palas stattfand, trat eine mächtige Steinmauer zutage, vermutlich ein Relikt der Burgmauer aus der Blütezeit des Mittelalters. Ihr Verlauf verändert die bisherige Vorstellung von der Disposition des

Befestigungswerks. Ihre genaue Vermessung verweist auf eine gewisse Verbundenheit mit den erhalten gebliebenen Fortifikationen auf der Nord- und Südseite.

Rettungs- und Ermittlungsforschungen auf dem Hof des Schlosses in Bučovice (Butschowitz)

Auf dem Hof des Schlosses in Bučovice wurden in den vergangenen sechs Jahren insgesamt drei Untersuchungen durchgeführt. Während der Wiederherstellung der Regenfallrohre in die Kanalisation im Jahr 2000 wurde an mehreren Stellen ein Mauerwerk aufgedeckt, das zu einer bis jetzt nicht genau lokalisierten mittelalterlichen Wasserfestung gehört.

Im Zusammenhang mit der geplanten Restaurierung des Barockbrunnens aus dem Jahr 1635 fand 2002 eine archäologische Ermittlungsforschung statt. Sie hat eindeutig ergeben, dass der Brunnen an seiner ursprünglichen Stelle steht, er war im Sinne des Wasserbetriebs offensichtlich bis in die zweite Hälfte des 18. Jahrhunderts voll funktionstüchtig und er wurde von einem flachen Becken umgeben.

Rettungs- und Ermittlungsforschungen im Areal des staatlichen Schlosses Lednice (Eisgrub)

Die groß angelegte Rettungsforschung im Gelände des Schlosses in Lednice fand einhergehend mit der Erneuerung der gesundheitstechnischen Netze in den Jahren 2004 und 2005 statt. Zum Vorschein traten die Relikte der bisher nicht lokalisierten verschwundenen Kirche des heiligen Jakob des Größeren mit dem Friedhof, zugleich wurden Spuren der Ansiedlungen im Neolithikum, der späten Bronzezeit, der latènezeitlichen und slawischen mittleren Burgwallzeit nachgewiesen. Die freigelegte Steinmauer weist auf die Existenz einer bisher nicht genau lokalisierten mittelalterlichen Feste hin. Bei den Ausgrabungen wurden auch Reste des Mauerwerks der abgerissenen barocken Teile des Schlosses und die erhaltengebliebenen Ziegelmauern der barocken terrassenförmigen Gärten gefunden. Im Zusammenhang mit der vorbereiteten Rekonstruktion des Aquädukts und der künstlichen Höhle (Hölle-Inferno) im Schlosspark ergab die Untersuchung, dass sich auf dem Scheitel der künstlichen Höhle ein Wasserreservoir befindet.

Projekt für die Vermessung und Dokumentierung der Umbauten der Burg Cimburk bei Koryčany (Koritschan)

Der Forschungsauftrag wurde im Jahr 2004 realisiert. Eine totale geodätische Station führte die präzise geodätische Vermessung der vorhandenen Geländesituation durch, die erfassten Daten wurden nachfolgend bearbeitet. Jetzt ist ein kompletter interaktiver Plan verfügbar, der im vollen Umfang für verschiedene Arbeiten mit Dokumentations- oder Projektcharakter nutzbar ist. Des weiteren wurde

eine verfügbare Archivadokumentation vom Beginn des letzten Jahrhunderts bis in die Gegenwart angelegt.

Projekt der Vermessung des Blütengartens in Kroměříž (Kremsier) als Basis für seine Erneuerung

Das im Jahr 2004 realisierte Projekt umfasste die Vermessung des Blütengartens in Kroměříž mit Hilfe der totalen geodätischen Station. Der daraus resultierende Plan gestattet das Arbeiten mit jeder Form der Kartendokumentation. Er kombiniert die computererstellte Vektor-Zeichnung der Flächen- und Linienelemente mit den hochqualitativ gescannten Rasterunterlagen. Der Plan ist vollständig interaktiv, wir können über die Transformierung verschiedene historische Pläne beifügen und auf ihnen basierend projektieren, 3D-Modelle konstruieren oder 3D-Visualisierungen erstellen.

■ A separate Archaeology Department was established at the Special Regional Office of the National Institute in Brno. However the Brno office has been authorised for archaeological surveys since 1999, in particular in the premises under its administration. Until February of this year, three regions fell under the Department's competence – the South Moravian region, the Zlín region and the Vysočina region – with 21 administered heritage sites; this reduced to 17 sites after the establishment of a separate office for the Zlín region. It was primarily in these premises that the Archaeology Department conducted around 40 rescue or recognition surveys in the past 6 years, in a majority of cases due to planned construction projects.

Recognition survey at Veveří castle

A survey was conducted in 2000 for the purpose of detailing the historic architectural development. The uncovered layouts allow us to conclude that the oldest part of the castle from before 1250 was situated in the middle of the promontory; subsequently in the 2nd half of the 13th century an edged tower with the English tract including the adjacent wing and perhaps the prismatic tower were built. In the first half of the 14th century, the second palace building was attached to the prismatic tower and a third palace emerged to the southeast of the prismatic tower. The whole high-medieval complex was completed in the late 14th century by surrounding the prismatic tower with a fourth palace and the St. Procopius' Chapel.

Rescue survey at Bítov castle

During the survey necessitated by the planned structural adaptation of the small yard between the prismatic tower and the southern palace, a mighty stone wall was uncovered, likely a relic of a high-medieval rampart. Its situation changes the existing understanding of the fortification layout. Precise surveying has shown a certain connection with the preserved fortifications in the northern and southern sides.

Rescue and recognition surveys at the courtyard of the Bučovice chateau

The major survey projects took place in the courtyard of Bučovice chateau during the past six years. During the restoration of storm sewerage drains in 2000, masonry was uncovered in several positions that likely belonged to a medieval water fortress that has so far not been precisely located.

In connection with the planned restoration of the 1635 Baroque fountain, a recognition archaeological survey was conducted in 2002. It safely proved that the fountain stands in its original place and seems to have been fully functioning in terms of its water function until the 2nd half of the 18th century; it was surrounded by a shallow reservoir.

Rescue and recognition surveys in the premises of Lednice State Chateau

An extensive rescue survey took place in the premises of Lednice State Chateau in the years 2004 and 2005 as part of the restoration of sanitary and service facilities. The survey uncovered relics of the extinct church of Saint Jacob the Greater with a churchyard that had not been located until then and showed traces of settlement in the Neolithic, the late bronze age, the La Tene and the Slavonic mid-fortified settlement period. The uncovered stonework suggests a medieval fortress that has so far not been precisely located. During excavations, masonry remnants from the demolished Baroque parts of the chateau were found as well as preserved brick walls of Baroque terrace gardens. In connection with the planned restoration of the aqueduct and hell in the chateau park, the survey identified a water reservoir in the crown of the artificial cave.

Project involving surveying and documentation of Cimburk castle near Koryčany

The research task was carried out in 2004; using a total geodesic station, a precise geodesic survey of the existing terrain took place followed by the processing of the obtained data. Now a complete interactive plan is available, fully usable for various documentation or design tasks. In addition, the available archive documentation from the early 20th century to the present has been gathered and organised.

Project involving surveying of the Květná garden in Kroměříž as an input material for its restoration

As part of the project dealt with in 2004, the Květná garden in Kroměříž was surveyed using the total geodesic station. The resulting plan can be used to create maps of all kinds. It combines computer vector graphics of two-dimensional and linear elements with high-quality scans of bitmapped graphics. The plan is fully interactive; using transformation, it enables attachment of various historic plans for further designing and generating 3D models or 3D visualisations.

Josef Unger

Burg Nechvalín und die Problematik der Residenzen des Kleinadels in Mähren

Nechvalín castle and the issue of minor aristocracy residences in Moravia

■ Der Beitrag befasst sich mit den kleinen Befestigungen, die im wesentlichen aus recht umfangreichen Terraingestaltungen mit Grabenvertiefungen und Flächenmodellierungen bestanden, die für den Bau der erforderlichen Objekte hergerichtet waren.

Der Kern der Lokalität mit der Bezeichnung Hrádek oder Hradisko nad Nechvalínem ist ein Hügel mit ovalem Grundriss, auf seinem Scheitel befindet sich ein 20 x 15 Meter großes Plateau, das sich noch heute 7 Meter aus dem Graben erhebt. An der westlichen, nördlichen und östlichen Außenseite des Grabens ist ein Wall zu erkennen. Auf der Südseite schließt sich an den Kern ein etwa 30 Meter langes und etwa 45 Meter breites Plateau an, das auf der westlichen und südlichen Seite in einen Graben umgibt, der auf der südöstlichen und östlichen Seite in einen steilen Hang ausläuft. An der Außenseite des Grabens befindet sich abermals ein Wall. Die Erkundungsuntersuchung, welche die Mitarbeiter der archäologischen Expedition in Mikulčice 1978 durchführten, förderte Material für die Datierung der Lokalität zutage. Insgesamt wurden drei Sonden platziert, von denen nur die Sonde 1, die in den Innengraben gelegt wurde, eine Kulturschicht mit größerer Fundmenge erfasste. Die Keramikfunde können wir am frühesten in die zweite Hälfte des 14. und an den Anfang des 15. Jahrhunderts datieren. Die Eisengegenstände fallen in den Zeitraum vom 13. bis zum 15. Jahrhundert. Die Baukeramik und der überbrannte Mauerlehm weisen darauf hin, dass an diesem Ort Gebäude standen, vermutlich aus Holz, bei deren Bau in begrenztem Umfang Ziegel, Keramikfliesen und Mönchziegel zum Einsatz kamen.

Aus den schriftlichen Quellen geht hervor, dass eine adelige Familie ab der ersten Hälfte des 14. bis zum beginnenden 15. Jahrhundert in Nechvalín angesiedelt war. In der Kombination mit den Ergebnissen der archäologischen Forschung können wir behaupten, dass sie in der Burgstätte Hrádek nad Nechvalínem ihre Wohnstätte hatte. Daraus geht hervor, dass es für eine adelige Familie noch zum Beginn des 15. Jahrhunderts nicht ungebührlich war, in einem mehr oder weniger Holzbau zu wohnen. Übrigens war ein ähnlicher Sitz, wenn auch schon mit Steinhaus, in der gleichen Zeit die Wohnstätte des Adels im niederösterreichischen Gaiselberg sowie in den südmährischen Orten Popice und Konůvky.

Dem derzeitigen Erkenntnisstand zufolge können wir die Anfänge des Baus der südmährischen Burgstätten und Turmhügelburgen (Motte) nicht mit Sicherheit früher als in die Zeit um die Mitte des 13. Jahrhunderts datieren. Eine Ausnahme bildet die bisher problematische Lokalität bei Drnholec, die wir jedoch kaum als typische Burgstätte betrachten

können. Wohnsitze dieses Typs wurden noch im 14. und zum Beginn des 15. Jahrhunderts genutzt und offensichtlich auch gebaut. Befestigungen dieses Typs, die in erster Linie als kleine Militärfestungen dienten, sind dabei vornehmlich bis zum 15. Jahrhundert datiert.

Wenn wir unsere Erkenntnisse über die Befestigungen des Typs der Motte und der Burgstätte in Südmähren zusammenfassen, können wir feststellen, dass sich unsere Vorstellungen über die Datierung sowie Bebauung infolge der archäologischen Forschungen in den letzten Jahrzehnten wesentlich vertieft haben. Aber wir kennen immer noch nicht das Aussehen der Wohnstätten des Adels in der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts, wobei wir hypothetisch nur leicht befestigte oder umfriedete Höfe vermuten. Als geeignete Lokalität für die Klärung dieser Frage bietet sich das verschwundene Dorf Dívce bei Brumovice an, wo der Sitz mit einem Prädikat und offensichtlich auch mit einer Ermittlungsforschung belegt ist. Wenn diese Lokalität nicht zerstört wird, wäre ihre Untersuchung ein gutes Thema für die Arbeit der jüngeren Archäologengeneration.

■ The contribution deals with small fortifications that involved relatively extensive landscape treatment connected with the hollowing of ditches and modelling of the area before the construction of the required structures.

The core of the site called Hrádek (Small Castle) or Hradisko (Fortified Settlement) upon Nechvalín is a small hill of oval base with a flat space on the top of about 20 × 15 metres, which until nowadays rises about 7 metres above a ditch. A mound is apparent on the western, northern and eastern sides of the ditch. On the southern side, an approximately 30 metre long and 45 metre wide flat space is attached to the core, surrounded by a ditch on the western and southern sides, which goes up a steep slope in the south-eastern and eastern sides. Another mound is situated on the outer side of the trench ditch. A recognition survey carried out by an archaeological expedition to Mikulčice in 1978 gathered material for dating the site. Three probes were laid, of which only one, laid in the inner ditch, captured a cultural stratum with a reasonable quantity of finds. Potsherd finds should be dated most likely to the second half of the 14th and the early 15th century. Iron items fall into the period from the 13th to the 15th centuries. Building ware and burnt clay plasters suggest that buildings, likely wooden, stood on the site, containing also a limited quantity of bricks, ceramic tiles and hollow tiles.

Documents show that from the first half of the 14th century to the early 15th century, a noble family resided in Nechvalín; it is reasonable to say in combination with the findings of the archaeological survey that it resided in the small castle above Nechvalín. This suggests that as late as the early 15th century, it was no dishonour for a noble family to reside in a more or less wooden residence. After all a similar residence,

although already with a stone house, was in the same period occupied by nobility in the Lower Austrian Gaiselberg as well as in the South Moravian Popice and Konůvky.

With the present state of knowledge, we cannot be certain in dating the beginnings of building South Moravian small castles and mottes earlier than to the mid-13th century. There is only one exception so far, a dubious site near Drnholec, which can however be hardly regarded as a typical small castle. Such residences were used and probably even built still in the 14th and the early 15th centuries. Similar fortifications serving primarily as small army fortresses date back mostly to the 15th century.

Summarising our findings on the motte and small castle fortifications in South Moravia, it is reasonable to state that in the past decades our understanding of the dating and development have substantially deepened thanks to archaeological surveys. On the other hand, we remain in doubt about the appearance of nobility residences in the first half of the 13th century; our assumption is that there were just lightly fortified or fenced courts. The extinct village of Dvice near Brumovice seems to be a suitable site for answering this question as there is a residence proven by a predicate and likely also by a recognition survey. If the site evades destruction, a survey in it may become a suitable focus of work for young archaeologists.

Pavel Borský, David Merta, Antonín Zúbek

Haus Zum Goldenen Adler Konstr.nr. 95 am Platz náměstí Svobody Nr. 1 in Brünn

House at the Golden Eagle District No. 95 at náměstí Svobody No. 1 in Brno

■ Das Haus „Zum Goldenen Adler“, in dem sich zwischen 1716 und 1961 eine der historischen Apotheken der Stadt befand, wurde in den Jahren 2005 und 2006 von Grund auf restauriert und umgebaut. Das zweigeschossige Haus an der Ecke der Straße Česká ulice zum Platz náměstí Svobody entstand auf einer tief verlaufenden Parzelle, welche die westliche Linie der wichtigen Straße des historischen Stadtkerns begrenzt, die ursprünglich vom Platz zum Fröhlicher Tor führte.

Die ältesten interpretierten Aktivitäten auf der Parzelle weisen darauf hin, dass die Stelle offenbar früher ein öffentlicher Platz war. Die Forschung ergab keinerlei Nachweis für den Bauhorizont aus Holz und Lehm, wie er bei der ältesten Bauphase der Bürgerhäuser in Brünn vorkam. Der erste Bau, ein Haus mit quadratischem Grundriss, entstand an dieser Stelle in der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts. Dieses Haus wurde bereits um das Jahr 1300 durch einen tief verlaufenden dreiteiligen Neubau ersetzt, der an der Einmündung in die Fröhlichergasse (Česká ulice) positioniert war. Eine weitere noch mittelalterliche Bauphase war der Umbau in ein Haus des sogenannten Durchfahrtstyps

durch Überdeckung der offenen Durchfahrt und Gesamtumbau des Obergeschosses. In der Renaissancezeit wurde ein Teil des Hofes vom östlichen Nachbarn erworben, in dem die Hofflügel errichtet wurden. In der Nachfolgezeit erfolgten Umbauten mit dem Bemühen, alle nur erdenklichen Räumlichkeiten maximal zu nutzen. Dieses Bemühen um maximale Ausnutzung der Parzelle fand vorläufig mit der gerade abgeschlossenen Rekonstruktion als Objekt des Typs „Ladenpassage“ erfolgreich seinen Höhepunkt.

Betreffend der archäologischen Situation belegte die Forschung die Aufeinanderreihung der Abfallschichten sowie die einzigartigen Straßenveränderungen aus der 2. Hälfte des 13. Jahrhunderts, welche dem Bau vorangingen. Es konnten mehrere Ausschachtungen dokumentiert werden, die zumeist ins 13. Jahrhundert fielen; am häufigsten waren die Abfallgruben (13. bis 16. Jahrhundert) vertreten, die unter dem sanierten Hofflügel liegen. Die archäologischen Funde bestehen aus dem „klassischen“ archäologischen Mobiliar, zutage befördert wurden vereinzelt ganze Gefäße und eventuell Ofenkacheln, zumeist jedoch Bruchstücke von Keramik- und Glasgefäßen, Fragmente von Metallgegenständen und Bruchstücke oder ganze Baukeramikstücke.

Die Forschung im Haus „Zum Goldenen Adler“ ist ein Beispiel für die enge Zusammenarbeit bei der Realisierung der bauhistorischen Untersuchung und der archäologischen Rettungsforschung im Denkmalreservat der Stadt Brünn, um die sich die Gesellschaft Archaia Brno bemüht. Wir meinen, dass es sich um eine der möglichen „komplexen“ Vorgehensweisen handelt, die bei jedem baulichen Eingriff in die vorhandene historische Architektur gefordert und durchgesetzt werden muss. Zugleich ist es erforderlich, schon im Stadium der Beurteilung der Projektdokumentation über den Umfang der archäologischen Rettungsforschung, ihre Methode und ihren Zeitablaufplan unter Einbindung aller engagierten und im Segment der Denkmalpflege aktiven Organisationen zu verhandeln. Nur so kann der allmählichen Einengung der untersuchten Fläche vorgebeugt werden.

Da es fast immer zur Veränderung des Projekts zu Lasten des archäologischen Terrains oder eventuell zu seiner totalen Zerstörung infolge des Einsatzes rücksichtsloser Bautechnologien kommt, betrachten wir die gründliche Exkavation aller archäologischer Gelände in einer vom Bau betroffenen Lokalität als einzig mögliche Lösung.

Hinsichtlich des Verlaufs der umfassenden Restaurierung des Hauses „Zum Goldenen Adler“ und der Feststellungen der archäologischen Forschung betrachten wir diejenigen Veränderungen, die Auswirkungen auf die Änderung der Aufteilung hatten, und zudem die Eingriffe in die Innenräume des eigentlichen Hauses und die Sanierung der Hofflügel als unglücklich. Es ist angebracht festzustellen, dass die „archäologische Denkmalpflege“ dank der Stütze in der Gesetzgebung trotzdem unvergleichbar besser als die Denkmalpflege als solche geltend gemacht wird.

■ The House at the Golden Eagle, the place of one of the city's historic pharmacies from 1716 to 1961, was thoroughly restored and rebuilt in the years 2005 and 2006. The three-storey house on the corner of the Česká street where it opens to náměstí Svobody square was built on a deeply set plot defining the western street line of a major historic city core communications, originally leading from the square to the Veselá gate.

The earliest known activities in the area suggest that the place may have originally served as a public space. The survey has yielded no proof of the wood and clay building period of the oldest bourgeoisie development in Brno. The first structure, a square based building, was built here in the second half of the 13th century. Already around 1300 it was replaced with a deeply set three-roomed new-built structure situated at the opening of Česká street. As the next building stage, still in the medieval times, the house was rebuilt to a so-called passage house by putting a roof on the free passage and generally rebuilding the first storey. In the Renaissance period, a part of the eastern neighbour's yard was acquired and courtyard wings gradually built. In the periods that followed, the house was rebuilt several times in attempts to make the maximum use of all the available space. The effort to utilise the plot to the maximum extent was successfully crowned by the recently completed conversion to the "shopping mall" premises.

In terms of archaeological situations, the survey has documented a series of waste layers and scarce communication treatments from the 2nd half of the 13th century preceding the construction. Several excavations were documented, mostly from the 13th century; most of these were sumps (the 13th to 16th centuries) situated below the demolished courtyard wing. Archaeological finds are represented by "traditional" items, including a few whole vessels and stove tiles, but mostly fragments of ceramic and glass vessels, fragments of metal items and fragments or whole pieces of building ware.

The survey of the House at the Golden Eagle is an example of close co-operation between the historic architectural survey and rescue archaeological survey in the Brno city heritage reserve, an effort promoted by Archaia Brno. We believe that this is one of the "comprehensive" approaches that should be required and applied to any building interventions in the existing historic architecture. It is also necessary to negotiate the scope of the rescue archaeological survey, its method and schedule already at the time of examining design documents together with all the heritage preservation organisations involved. This is the only way of avoiding gradual depletion of the location under scrutiny.

Since almost any adaptation project is detrimental to archaeological locations or it results in their total destruction because of the use of inappropriate building technology, we consider consistent excavation of all archaeological locations in a site affected by construction to be the only possible solution.

Given the course of the overall restoration of the House at the Golden Eagle and the findings of the archaeological survey, we regard as unfortunate those adaptations that have contributed to changed layouts, interventions in the house's interior and demolition of the courtyard wings. It should be stated however that thanks to support in legislation, "archaeological heritage preservation" is still incomparably easier to apply than heritage preservation as such.

Pavel Šlézar

*Urzeitliche und mittelalterliche Besiedlung der Altstadt in Litovel
Prehistoric and medieval settlement of the Old Town in Litovel*

■ Die Altstadt von Litovel (Littau) ist ein urbanisiertes Gebilde etwa 0,7 Kilometer nordwestlich von der Mitte des historischen Kerns der einstigen Königsstadt Litovel (Littau) entfernt in 234 Metern Höhe über dem Meeresspiegel. Das Zentrum der Altstadt ist ein langgestreckter trichterförmiger Dorfplatz (Staroměstské náměstí – Altstädter Platz) mit der Filips-und-Jakobs-Kirche in der Mitte. Der Dorfplatz verläuft entlang der Richtung der Straße (Nord-Süd) nach Uničov (Mährisch-Neustadt) und in Richtung des Übergangs über den nördlichen Arm des Flusses Morava (March) direkt nach Litovel. In östlicher Richtung bindet an die Altstadt die Vorstadt von Litovel Novosady mit einem rechteckigen Platz in west-östlicher Richtung an.

Auf dem Gelände der Altstadt wurde schon immer seit der Zeit der Vorkriegshistoriker, der historischen Urbanisten und Heimatforscher nach der vorzeitlichen Lage der Ansiedlung in Litovel gesucht. Während der III. Bauetappe der neuen Kanalisation in Litovel, die 2004 in der Altstadt realisiert wurde, gelang es diese vorzeitliche Siedlung in den Raum der Sandanhäufungszone des einstigen Mänders der Morava östlich vom Altstädter Platz, im Raum der heutigen Straßen Zahradní und Králová ulice, zu platzieren.

Die in den Jahren 2004 und 2005 in diesem Raum durchgeführten archäologischen Untersuchungen bewiesen zudem Siedlungsstätten mit nachweislicher Töpferproduktion aus der Zeit der Kultur der Lausitzer Urnenfelder. In einer Entfernung von etwa 500 Metern östlich von der Siedlung KLPP konnte in der Straße Novosady die Existenz einer Leichenverbrennungsstätte bestätigt werden, die hier bereits schon in den vierziger Jahren des 20. Jahrhunderts festgestellt wurde.

Die vorzeitliche Ansiedlung mit zentraler und Marktfunktion, die wir aus den schriftlichen Quellen des 13. Jahrhunderts als „*antiqua civitas*“ kennen, wurde in die Nähe der wichtigen Furt durch den Fluss Morava platziert. Die Ansiedlung in der Altstadt, mit der spätburgwallzeitlichen Keramik in die Zeit zwischen der Wende vom 12. zum 13. Jahrhundert und der Mitte des 13. Jahrhunderts datiert, verschwand in Form der Translation der Siedlungsstätte in den Raum der neu gegründeten Königsstadt Litovel.

Ab dem beginnenden 14. Jahrhundert kommt es im Areal der Altstadt von Litovel abermals zum Anwachsen der Besiedlung, wobei sich der Grundriss des heutigen Altstädter Platzes herauszubilden beginnt.

Untersuchungen in der Filips-und-Jakobs-Kirche auf dem Altstädter Platz deckten 1998 den Grundriss der ursprünglich frühgotischen Kirche mit 19 Metern Länge und 10 Meter Breite mit länglichem Schiff und rechtwinkligem Presbyterium auf.

Der Fund des Terrakottafragments, das von der „Umhüllung“ der Säule der Chortrennwand stammt, untermauert das Vorhandensein des älteren romanischen Sakralbaus aus Holz(?).

■ The Old Town in Litovel is an urban formation situated about 0.7 km to the northwest of the centre of the historic core of the former royal town of Litovel, at an altitude of 234 metres above sea level. The Old Town centre is an elongated funnel-shaped common (the Old Town Square) with the church of St. Philip and St. Jacob in the middle. The common is oriented along the communication axis (north-south) towards Uničov and towards the cross of the northern river branches at the entry to Litovel itself. East of the Old Town, the Novosady suburb is situated with a rectangular square along the west-east axis.

A pre-location Litovel settlement was traditionally sought in the Old Town area by pre-war historians, experts in historic town planning and homeland researchers. During Stage III of construction of a new sewerage system in the Old Town area of Litovel in 2004, the said pre-location settlement was identified in a sand accumulation spot on the former Morava river meander east of the Old Town Square - today's Zahradní and Králova streets.

The archaeological surveys carried out in the area in 2004 and 2005 also showed a settlement with proofs of pottery making from the Lusatian Urnfield period. About 500 metres from the Lusatian Urnfield culture settlement, a cremation burial ground was confirmed in the Novosady street that had been identified there already in 1940s.

The pre-location settlement functioning as a central place and market place, identified as “*antiqua civitas*” in documents from the 13th century, was situated near an important crossing of the Morava river. The Old Town settlement, dated to the period between the turn of the 12th and 13th century and the mid-13th century on the basis of late fortified settlement potsherds, was abolished as a result of translation to the area of the newly located royal town of Litovel.

From the early 14th century, the settlement of the Old Town in Litovel rises again as the base of the contemporary Old Town Square begins to form.

Surveys in the church of St. Philip and St. Jacob at the Old Town Square in 1998 uncovered the base of the original, about 19 metres long and 10 metres wide early Gothic church with a rectangular nave and a square presbytery.

The find of a terracotta fragment from the “casing” of a quire partition column supports the assumption of an older wooden (?) Romanesque sacral building.

Miloš Čizmář

Erfassung und Dokumentierung der archäologischen Denkmäler in Mähren

Recording and documentation of archaeological heritage in Moravia

■ Ein Langzeitprojekt des Instituts für archäologische Denkmalpflege Brünn konzentriert sich auf die Erfassung und Dokumentierung der archäologischen unbeweglichen Denkmäler in Mähren. Die gewonnenen Ergebnisse heben nicht nur die bisherigen Erkenntnisse über die Entwicklung der urzeitlichen und slawischen Besiedlung des mährischen Territoriums auf eine neue Ebene, sondern sie leisten auch einen Beitrag für den Denkmalschutz der unbeweglichen archäologischen Güter. Das Zentrum der Aufmerksamkeit richtete sich in erster Linie auf die Erfassung und Dokumentierung der Burgstätten und Grabhügel-Begräbnisstätten in Mähren, wobei wir bei jedem Typ der Denkmäler eine andere Vorgehensweise wählten. Die Burgstätten haben wir für die jeweiligen Gebiete im Teilverfahren mit ihrer genauen, vornehmlich geodätischen Dokumentation bearbeitet – es handelte sich um ein Langzeitprojekt, das ausgehend von der Bearbeitung der einzelnen Lokalitäten zum komplexen Erkennen größerer Regionen führte. Dem hingegen bearbeiteten wir die Grabhügel-Begräbnisstätten mit einem völlig entgegengesetzten Verfahren. Das Ziel bestand zuerst in der flächenmäßigen Registrierung aller bekannten vorgeschichtlichen Grabstätten in Mähren, in ihrer Erfassung, in der Zusammenfassung aller bisherigen über sie vorliegenden Informationen, vorrangig in der Durchführung ihrer Basisidentifikation im Terrain, und erst dann in der näheren Beschäftigung mit den einzelnen Lokalitäten. Auf die detaillierte geodätische Vermessung folgte die Anfertigung von Höhenschichtenkarten der Burgstätten mit der Darstellung ihrer Befestigungselemente, bei den vorgeschichtlichen Grabstätten wurden nur ihre nivellierten Grundrisse vermessen. Eine wichtige Komponente der Untersuchung der archäologischen Lokalitäten sind zudem die Luftaufnahmen nicht nur zur Dokumentierung der bekannten Lokalitäten, sondern besonders mit dem Ergebnis der Entdeckung von neuen Siedlungs- und Bestattungsorten.

Erfassung und Dokumentierung der Burgstätten

Das erarbeitete vollständige Verzeichnis aller Burgstätten beinhaltet im Kreis Brünn-Stadt 8 Burgstätten, 26 Burgstätten im Kreis Brünn-Land und 18 im Kreis Vyškov (Wischau), insgesamt also 52 Lokalitäten. Ihre Lage ist im Maßstab 1:10000 festgehalten, detailliertere Informationen über das Aussehen der Lokalitäten wurden

in eine Karte mit dem Maßstab 1:5000 übertragen. Zu jeder Lokalität wurde eine Beschreibung ihrer Geländesituation, eine Fotodokumentation und die Zusammenfassung aller bisherigen älteren Funde sowie der Hinweise in der Literatur und den Archiven angefertigt. Außerhalb des Territoriums der oben erwähnten drei Kreise fand auch eine Untersuchung der Burgstätten in anderen Gebieten Mährens statt. Die bisher gewonnenen Erkenntnisse flossen in die Publikation über die Burgstätten in Mähren und Schlesien ein, die eine komplette Übersicht über die befestigten Siedlungsorte mit einer kurzen Beschreibung ihrer Charakteristik liefert.

Erfassung und Dokumentierung der vorgeschichtlichen Grabstätten in Mähren

Der Fokus richtete sich auf die genaue Auflistung aller vorzeitlichen Grabstätten im ganzen mährischen Gebiet. Die Erarbeitung verlief in mehreren Etappen: Studium der Archivadokumentation, Prospektierung des Geländes der Grabstätten, Prospektierung in Form von Luftaufnahmen der Grabstätten, geodätische Dokumentation der Grabstätten und Erkennungsforschung der Grabstätten. Das Hauptergebnis der bisherigen Arbeiten besteht in der Auflistung der Grabhügel-Begräbnisstätten im Territorium Mährens. Insgesamt wurden 146 vorgeschichtliche Grabstätten mit mindestens 1803 Grabhügeln erfasst, wobei mit Hilfe der detaillierten Gelände-prospektion drei völlig neue Lokalitäten und auf einigen Grabstätten zudem weitere, früher nicht registrierte Grabhügel ausfindig gemacht werden konnten. Eine interessante Tatsache zeigt sich im Zeitpunkt der Errichtung der vorzeitlichen Grabstätten in den einzelnen Gebieten.

■ The Institute of Archaeological Heritage Preservation in Brno has the long-term objective of recording and documenting immovable archaeological heritage in Moravia. The results obtained bring not only a better understanding of the development of prehistoric and Slavonic settlements in Moravian territory, but also preservation of immovable archaeological heritage. The Institute's attention was focused primarily on the recording and documenting of fortified settlements and burial-mound sites in Moravia, and a specific approach has been chosen for each type of heritage. We dealt with fortified settlements by segmenting them into different areas and documenting them in detail, in particular in geodesic terms – this was a long-term project leading from the processing of each site to a thorough understanding of larger regions. On the contrary, the burial-mound sites were approached using a completely different methodology. The objective was to start by summarily capturing all the known burial-mound sites in Moravia, recording them, gathering all the data available to date, in particular by carrying out a basic identification in the landscape, and only then dealing with each site in more detail. Using detailed geodesic surveying, elevation plans of fortified settlements showing the fortification elements were

produced; in the burial-mound sites, only the layouts were measured. As an important element of learning about archaeological sites, aerial photography not only helps to document known sites, but it most importantly enables us to discover a number of new settlements and burial locations.

Recording and documenting fortified settlements

A complete list of all fortified settlements was created, containing 8 settlements within the Brno-město district, 26 settlements within the Brno-venkov district and 18 within the Vyškov district, i.e. 52 sites in total. Their situation is given in a 1:10000 base map and more detailed information on the appearance of the site is taken to a 1:5000 map. For each site, a description of its setting in the landscape was provided as well as photographic documentation and a summary of all the previous finds and references in the literature and archives. In addition to the above three districts, fortified settlements in other parts of Moravia were dealt with. The findings made so far were used for a publication on fortified settlements in Moravia and Silesia, giving a complete list of fortified settlements including brief characteristics.

Recording and documenting burial-mound sites in Moravia

Attention was focused on a detailed list of all burial-mound sites throughout the entire Moravian territory. The topic was processed in several stages: studying archives, field prospecting of the burial-mound sites, aerial prospecting of the sites, geodesic documentation, and recognition surveying of the sites. As the chief output of the work so far, there is a list of burial-mound sites in Moravia. In total, 146 burial-mound sites have been recorded with a minimum of 1,803 burial-mounds; the detailed field prospecting yielded three entirely new sites, and at several existing sites burial-mounds were identified that had not been previously registered. The periods in which different burial-mound sites were established in different areas seem to be an interesting subject of study.

Alena Knechtová

Archäologisches Erbe in Tschechien und Informationssystem über archäologische Daten des Nationalen Denkmalinstituts
Archaeological Heritage in the Czech Republic and the Archaeological Data Information System of the National Heritage Institute

■ Archäologische Funde werden in Tschechien mit dem Denkmalsgesetz in der gültigen Fassung und mit der Vereinbarung über den Schutz des archäologischen Erbes, die am 23. September 2000 in Kraft trat, denkmalgeschützt. Tschechien ist zudem Mitglied im Europäischen Archäologischen Konsilium (EAC). Das Informationssystem über archäologische Daten des Nationalen Denkmalinstituts ist auf dem Server

des Nationalen Denkmalinstituts über die Internetanwendung positioniert. Seinen Grundstock bilden die Staatliche archäologische Liste der Tschechischen Republik, deren Basiseinheit der Erfassung das Gebiet mit archäologischen Funden ist, unterteilt in vier Kategorien. Weitere Anwendungen sind die Archäologische Datenbank von Böhmen des Archäologischen Instituts an der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik in Prag, welche die archäologischen Forschungen und Funde auf böhmischem Territorium registriert, die Herausragenden archäologischen Lokalitäten als Informationsquelle über das archäologische Erbe der Tschechischen Republik, die Bildokumentation der archäologischen Fundstätten mit der Plan-, Zeichnungs- und Fotodokumentation, die Übersichten über die Forschungen als Bibliografie von Mähren und Schlesien sowie letztendlich auch die Anwendung Öffentlicher Zugang zur Staatlichen archäologischen Liste der Tschechischen Republik für die breite Bevölkerung.

Alle Basisanwendungen sind miteinander verbunden, dadurch haben die Anwender die Möglichkeit, in einem Kartenprojekt mit zwei archäologischen Basisdatenquellen in Tschechien zu arbeiten. Wesentliche Vorzüge des Informationssystems über archäologische Daten des Nationalen Denkmalinstituts sind die Erfassung der archäologischen Daten in ganz Tschechien mit einer einheitlichen Methode, ihre zentrale Verwaltung und die regelmäßige alljährliche Aktualisierung durch die regionalen Verwalter, eingeschlossen der Aktualisierung der Ebene, die im Internet zugänglich ist. Die Anwendung Öffentlicher Zugang zur Staatlichen archäologischen Liste ist frei auf der Homepage des Nationalen Denkmalinstituts unter <http://twist.up.npu.cz/> zugänglich.

Das System wird bis zu diesem Zeitpunkt lokal aktualisiert und ergänzt, neu ist die Inbetriebnahme der Anwendung, welche das Komplettieren der Daten zu wichtigen archäologischen Lokalitäten direkt online über das Internet ermöglicht. Für die Zukunft wird an der Online-Datenerfassung zur Aktualisierung und Ergänzung der Angaben der übrigen Anwendungen, die im Informationssystem über archäologische Daten des Nationalen Denkmalinstituts enthalten sind, sowie an Anwendungen gearbeitet, die für die breite Öffentlichkeit bestimmt sind.

■ The heritage preservation of archaeological finds in the Czech Republic is governed by the Heritage Act as amended and the European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage that came into effect on September 23, 2000. In addition, the Czech Republic is a member of the Europae Archaeologiae Consilium (EAC). The Archaeological Data Information System of the National Institute is placed on the Institute's server using an Internet application. It is founded on the State Archaeological List of the Czech Republic with its basic registration units being territories with archaeological finds divided into four categories. Other applications include the Archaeological Database of Bohemia of the Archaeological Institute of the Academy of Sciences of the Czech Republic in Prague that registers archaeological surveys and finds in the territory of Bohemia, Major Archaeological Sites as a source of information on the archaeological heritage of the Czech Republic, Image Documentation of Archaeological Sites presenting plans, drawings and photographic documentation, Survey Overviews as a bibliography of Moravia and Silesia and finally the application Public Access to the State Archaeological List of the Czech Republic for the broadest general public.

All the basic applications are interlinked and the users are given the opportunity to work in a single map project with the two basic sources of archaeological data in the Czech Republic. As an important benefit, the Archaeological Data Information System of the National Institute gathers archaeological data throughout the Czech Republic using a uniform methodology, central administration of the data and its regular updating by regional administrators once a year, including updates of the data accessible via the Internet. The Public Access to the State Archaeological List application is freely available on the website of the National Institute for the Protection and Conservation of Heritage and Sites (<http://twist.up.npu.cz/>).

So far the system has been updated and extended locally; recently an application was put into operation that makes it possible to enter data on major archaeological sites directly on-line via the Internet. Preparation is in progress for the on-line gathering of data to update and enter data also into the other applications contained in the Archaeological Data Information System of the National Institute and the creation of applications intended for the broadest general public.

ODBORNĚ METODICKÉ DNY**Národního památkového ústavu,
územního odborného pracoviště v Brně v roce 2006****Střešní krajina a její ochrana (I.)**

9. března 2006

Program:

Ing. arch. Miloš Solař (NPÚ ÚP v Praze): *V čem spočívá kulturní hodnota historických střech a co proto má být předmětem jejich památkové ochrany*; Ing. Iveta Kodoňová, Mgr. Alex Tahy (Pamiatková inšpekcia Ministerstva kultúry SR): *Súčasný stav ochrany strešného reliéfu a striech chránených centrálnych území Bratislavy z pohľadu Pamiatkovej inšpekcie MK SR*; Ing. arch. Pavol Ižvolt (Ministerstvo kultúry SR): *Střešní krajina v MPR Svätý Jur*; Ing. arch. Radoslav Mokriš (KPÚ Košice): *Střecha – súčasť urbanizmu. Mestská pamiatková rezervácia v Košicach*; Mgr. Tomáš Hájek, Dr. (NPÚ ÚP v Praze, generální ředitel): *úvaha*; Ing. Lumír Tejmar (Památková inspekce MK ČR): *Opomíjené prvky v péči o střešní krajinu*; Ing. arch. Jarmila Maršálková (KPÚ Banská Bystrica, pracovisko Kremnica): *Riešime / chránime strechy a výraz strešnej krajiny na Slovensku? Ako*; Ing. arch. Peter Hudák, Ph.D. (KPÚ Nitra): *Piata fasáda v Pamiatkovej zóne Komárno*.

Konzervace torzálních architektur – současné tendence a praxe

1. června 2006

Program:

PhDr. Vladislav Razím (NPÚ ÚOP Středočeského kraje v Praze): *Konzervace torzálně dochovaného zdiva hradů a městských opevnění*; Ing. arch. Pavel Šimeček (Brno): *Konzervace torzální architektury*; PhDr. Jindřich Noll, JUDr. Jiří Varhaník (památková inspekce MK ČR Praha): *Péče o torzální architektury*; Doc. Ing. arch. Josef Hrabec, CSc. (VUT Brno): *Ochrana torzální architektury a výuka památkové péče na fakultě architektury VUT v Brně*; Radim Vrla (Krajský úřad Zlínského kraje): *Konzervace zřícenin na příkladu hradů jihovýchodní Moravy*; Filip Manoušek (Sdružení Polypeje, Brno): *Konzervace hradní zříceniny Cimburk*.

Plošná památková ochrana

7. září 2006

Program:

Ing. arch. Radoslav Mokriš (KPÚ Košice): *Zásady ochrany pamiatkovej rezervace Košice*; Ing. arch. Lýdia Kubeková (Pamiatkový úrad SR): *Revízia pamiatkových území na Slovensku*; Ing. arch. Věra Kučová (NPÚ,

ú. p. Praha): *Vývoj územní památkové ochrany v ČR a její důležitost pro kulturní dědictví*; Ing. arch. Zuzana Syrová (NPÚ ÚP Praha): *Příklad zpracování průzkumu sídla a jeho začlenění do GIS*; Ing. arch. Dana Novotná, Ph.D. (NPÚ ÚOP v Brně): *Ochrana měst – trivium*.

Historická střecha a její ochrana (II.)

(pokračování OMD Střešní krajina a její ochrana)

23. listopadu 2006

Program:

Ing. arch. Pavel Wewiora (NPÚ ÚOP v Brně): *Rekonstrukce střech v MPR a MPZ na konkrétních příkladech*; Ing. arch. Dana Novotná, Ph.D. (NPÚ ÚOP v Brně): *Metody a nástroje ochrany střešní krajiny – historie a současnost*; Dipl. Ing. arch. Beata Polomová, Ph.D. (Fakulta architektury STU): *Večerný obraz stresnej krajiny – vybrane problémy*; Ing. Lumír Tejmar (Památková inspekce MK ČR): *Opomíjené záležitosti při obnově historických krytin*; Ing. arch. Alena Hrabinská, Mgr. Zuzana Labudová (KPÚ Košice): *Obnova strechy a kupoly Domu umenia v Košiciach (Moyzesova 66)*; Mgr. Rastislav Petrovič (KPÚ Trnava): *Konstruktia strechy na zrebčine v Kopčanoch*; Ing. Ľubor Suchý (KPÚ Prešov): *Bijacovce, rímskokatolícky kostol Všetkých svätých – najstaršie dendrochronologicky datované krovy na Slovensku*.

SEMINÁŘE**Materiality**

26. – 29. dubna 2006, Brno – BVV

jednacími jazyky byly čeština, němčina a angličtina

Podnětem pro uspořádání mezinárodní konference se staly interdisciplinární výzkumy brněnské vily Tugendhat, které jsou příležitostí k diskusi nejen na téma významu materiality povrchu architektury moderny vůbec, ale zároveň i důvodem, proč se zabývat otázkou strategie jejího zachování.

Pro více jak sedmdesát letě vykazují stavby klasické moderny potřebu oprav. I když v posledních dvou desetiletích je otázkám architektonických děl tohoto období věnována zvýšená pozornost projevující se zařazováním těchto staveb do národních i celosvětových seznamů chráněných památek, je jasné, že toto je jen prvním krokem. Nezbytně musí následovat praktická péče o jejich materiálovou podstatu a o vzhled povrchových ploch. Jejich technická vybavenost i konstrukční „zdatnost“

jsou přitom již zastaralé, nemluvě o dnešních nárocích na energetickou úspornost obytných staveb. Je dnes velmi obtížně dosažitelným cílem památkové péče zachování, oprava a citlivé přizpůsobení těchto mnohdy výjimečných zástupců kdysi moderní architektury dnešním standardům.

Abychom našli dostatek argumentů pro nezbytnost ochrany těchto „památek“, musíme chápat tento tehdy nový stavební trend v širším historickém, dobovém a společenském kontextu, znát jeho klady, ale i záporny. Snaha architektů a stavebních inženýrů moderny vedla, stejně jako v jiných výrobních odvětvích již dříve, od řemeslného způsobu stavění ke způsobu průmyslovému. Cílem bylo stavět s co nejmenšími materiálovými náklady a zapojit do stavebnictví nové strojově vyráběné materiály. Tato cesta, jak se záhy projevilo, nevedla vždy k proklamovanému cíli stavět s malými náklady finančními, neboť materiály se po velmi krátkém čase začínaly jevit jako málo trvanlivé, špatně udržovatelné; začátky byly velmi složité. Také dnes se mnohé z těchto staveb „brání“ konzervaci ve smyslu tradičně památkářském. Kromě těchto negativních projevů vystupují však vysoko účinky estetické, smysl tehdejších tvůrců pro rafinovaný a kontextuální detail, vytříbený vkus a noblesa. Tyto výrazy dnešní architektura stále více postrádá, a tak je třeba alespoň ty nejskvělejší architektonické počiny předválečné architektury zachovat budoucím generacím. Každodenní praxe ničení těchto skvělých domů neznající hranic vybízí dnešní praktikující architektky i teoretiky a historiky architektury, aby spojili síly v nacházení a prosazování všech důvodů pro zachování stop klasické moderny v Evropě i ve světě.

Příležitostí k diskusi a třibení názorů, jak již bylo uvedeno, je vila v brněnské čtvrti Černá Pole, dům, jenž je považován za poslední autentické evropské dílo Ludwiga Miese van der Rohe, vila Tugendhat, k jejíž záchraně se spojily síly interdisciplinárně i internacionálně.

Konference se konala pod záštitou ICOMOS International, primátora města Brna a s podporou do.co.mo.mo. international.

Předseda ICOMOS v ČR Josef Štulc ve svém úvodním projevu připomenul sympozium s mezinárodní účastí, jež v roce 1972 uspořádalo Krajské středisko památkové péče a ochrany přírody z iniciativy svého tehdejšího ředitele Jiřího Grabmüllera. V českých poměrech znamenalo toto sympozium průlom v nazírání na hodnoty architektury 20. století a na potřeby její ochrany a jeho vyústěním a snad i cílem bylo věnovat zvýšenou pozornost vile Tugendhat, architektuře světového významu. Sympozium Materiality má být přínosem pro materiálové zvládnutí konzervace této vily v současnosti.

Už jen výčet přednášejících z celého světa a jejich vysoký odborný kredit na mezinárodním poli svědčí o vážnosti, s jakou všichni přistupují k jevu zvanému „obrana moderní architektury“ již dlouhá léta a zejména dnes, kdy se z jevu stává alarmující problém.

27. duben 2006

Monika Wagner (Hamburg): *Materialita – „Nematerialita“ – úvahy na téma konstrukčních materiálů klasické moderny*; Thomas Danzel (Halle): *Materialita povrchu architektury a jejich relevance v praxi ochrany památek 19. a 20. století*; Monika Markgraf (Dessau): *Bauhaus v Desavě. Rekonstrukce moderny?*; Ola Wedebrunn (Copenhagen): *Materiály a povrchové plochy památek moderní architektury v Dánsku, materiály a metody konzervace*; John Allan (London): *Materiály a povrchy památek moderní architektury v Londýně. Materiály a metody jejich konzervace*; Helmut Reichwald (Stuttgart): *Weissenhofsiedlung ve Stuttgartu. Dvojdům Le Corbusier / Pierre Janneret – průzkum struktur, originální povrchové plochy omítek*; Nitza Szmuk (Tel Aviv): *„Bílé město“ UNESCO World Heritage. Materiály a povrchové plochy, materiály a metody konzervace*; Jon Braenne (Norsko): *Funkcionalistická architektura v Norsku 1927–1940. Databáze výzkumu barev na budovách*; Arthur Rüeg (Zürich): *Citlivé „kůže“ staveb, tři studijní příklady ze Švýcarska*; Ruggero Tropeano (Zürich): *Struktura, materiál, barva – Bauhaus v Desavě a Budge-domov ve Frankfurtu*; Ida van Zijl (Utrecht): *Materiály a povrch Rietveldova Schroederova domu, materiály a metody konzervace*; Bruno Maldoner (Wien): *Pokusy a problémy v Rakousku.*

Velmi zaujaté přednesené referáty i obě živé diskuse, po dopoledním i odpoledním bloku, nutily všechny účastníky k pozornosti a potlačovaly únavu z náročného programu. I zde platilo, že čím významnější osobnost přednáší, tím neformálnější přístup volí. Někteří přednášející byli strhujícími řečníky a jejich projev svědčil o osobním, až citovém propojení s tématem.

Sympozia Materiality se zúčastnil i ředitel brněnského pracoviště NPÚ Jiří Kroupa, který moderoval dopolední program 1. dne /zcela vlevo/. Hostem byla dcera manželů Tugendhatových paní Daniela Hammer – Tugendhat (v rozhovoru s paní Monikou Markgraf /zády/ a svým manželem Ivo Hammerem /vpravo/).

28. dubna 2006

Jakub Kynčl (Brno): *Brno – město moderní architektury*; Jan Sapák (Brno): *Regionální vlivy i nové myšlenky při výběru materiálu u památek moderní architektury*; Klára Hodaňová / Petr Všetečka (Kroměříž / Brno): *Zlín – konzervace fasád správní budovy Baťových závodů (č. 21)*; Václav Girska (Praha) /v zastoupení přečetl Karel Ksandr/: *Müllerova vila v Praze – materiály a povrchy, konzervace*; Hana Ryšavá / Ivo Hammer (Brno / Hildesheim): *Brněnské výstaviště, průzkumy povrchových ploch staveb z let 1926–1928 od architektů Emila Králíka, Pavla Janáka a Josefa Gočára*; Josef Janeček / Jarmila Kutějová (Brno): *Remake renovace vily Tugendhat v letech 1981–1985*; Ivo Hammer / Hildesheim): *Vila Tugendhat v Brně. Průzkumy materiálu a povrchu. Exteriérové a interiérové povrchy fasád a stěn*; Martina Griesser / Taťána Bajarová (Wien / Praha): *Vila Tugendhat, povrchy kovů*; Jiří Novotný (Litomyšl): *Vila Tugendhat, povrchy a prvky z kamene*; Marek Tichý / Ivan Wahla / Tomáš Rusín (Brno): *Příprava rehabilitace vily Tugendhat*; Iveta Černá / Dagmar Černoušková (Brno): *Vila Tugendhat jako instalovaná památka a badatelské centrum moderní architektury*; Karel Ksandr (Praha): *Vila Tugendhat – konzervace, opravy, rekonstrukce*.

Jak z názvů referátů vyplývá, byl druhý den věnován, s výjimkou zlínské „jednadvacítky“ a pražské stavby A. Loose, moderní architektuře v Brně a pak cele vile Tugendhat. Pozdní odpoledne bylo věnováno panelové diskusi.

Pod čarou bych chtěla jen uvést malý postřeh z druhého dne, kdy přednášky, přestože nezazněly z úst žádných profesních nováčků a přestože byly zaujaté, postrádaly s výjimkou Ivo Hammera, Karla Ksandra a Ivety Černé esprit prvního dne. A bylo to znát i na pozornosti posluchačů.

29. duben 2006

Třetí den se velmi výrazně proměnilo počasí. Z letních teplot, které v sále první dva dny velmi intenzivně mírnila vydatná klimatizace, účastníci sobotní exkurze vstoupili do chladného deštivého dne. Nepříznivé počasí znepříjemnilo jak procházku Brnem, tak prohlídku Brněnského výstaviště a určitě nepřídalo jinak výjimečné scenérii výhledu z oken vily Tugendhat. I tak byla exkurze zajímavá a uvedla příspěvky druhého dne do kontextu svého místa.

Na pořadatelskou stránku sympozia lze pohlížet s díky a s uznáním. Věhlas přednášjících a pozice mnoha z nich v mezinárodních institucích daly brněnskému setkání punc exkluzivity, o čemž svědčilo i více jak dvě stě účastníků. Organizace akce byla výborná, ke spokojenosti všech přispělo i skvělé simultánní tlumočení všech přednášek i diskusí. Lze si jen přát, aby takových setkání bylo v ČR pořádáno více a aby přínos pro péči o památku moderní architektury byl znát i v praxi.

Ze sympozia by měl vyjít sborník.

Bohdana Fabiánová

Forum Urbes Medii Aevi

4. ročník, 20. – 22. dubna 2005, Brno

5. ročník, 8. – 11. května 2006, Hainburg an der Donau v Dolním Rakousku

V letošním roce se uskutečnil 5. ročník konference Forum Urbes Medii Aevi (dále jen FUMA – o konferenci více viz http://www.archaiaibno.org/home_cs/?acc=fuma). Konferenci pořádá obecně prospěšná společnost Archaia Brno zabývající se systematickým výzkumem města Brna. Každoročně pořádaná konference je zaměřena vždy na jediné dané téma, které řeší archeologie středověkého města (nezaměňovat s pojmem městská archeologie, které zahrnuje veškeré archeologické aktivity na území daného města). První ročník, věnovaný stavu badání a jeho perspektivám v jednotlivých městech, se uskutečnil v Brně. Druhý ročník, taktéž konaný v Brně, byl orientován na problematiku nezděné vrcholně středověké měšťanské architektury, a to především diskusi o tzv. „zemnicích“ a obytných provizoriích. Třetí ročník byl zaměřen na nejstarší středověkou zděnou měšťanskou architekturu a uskutečnil se v Jihlavě ve spolupráci s Muzeem Vysočiny a magistrátem města (z prvních tří ročníků byly vydány sborníky).

4. ročník konference FUMA, věnovaný problematice uliční síťe a parcelace vrcholně středověkého města ve střední Evropě (12. až 14. století) proběhl v Brně. Předneseno zde bylo celkem 17 referátů od badatelů z Moravy, Čech, Slezska, Slovenska, Německa a Maďarska. R. Procházka přednesl shrnující referát „*Parcelace v procesu vzniku a vývoje raných a komunálních měst*“ zahrnující evropský prostor. Příspěvek J. Beutmannna „*Zur Entwicklung von Strassennetz und Parzellen im mittelelterlichen Zwickau*“ přiblížil stav badání v saském Cvikově, T. Kuntzel přednášel na téma „*12 Ruten lang, 6 Ruten breit? – Überlegungen zur Grundstücksaufteilung in der Dammstadt von Hildesheim*“, tedy rozdělení středověkých parcel, F. Löbbecke „*Freiburger Hofstätten – Archäologische befunde zur hochmittelalterlichen Stadtstruktur in Südwestdeutschland am Beispiel Freiburg im Breisgau*“ – struktura vrcholně středověkého města v jižním Německu na příkladě svých badání ve Freiburgu am Breisgau. Blok slovenských kolegů otevřeli P. Baxa a V. Ferus, kteří shrnuli své dlouhodobé výzkumy v Bratislavě („*Stabilizácia urbanistickej štruktúry Bratislavy v 2. polovici 13. storočia*“), I. Staník, J. Žuffová a J. Urminský referovali o poznatcích z Trnavy („*Uličná sieť a parcelácia Trnavy v období vzniku mesta*“). A. Végh představil výsledky badání o vývoji parcelace ve středověké Budě („*Plots and the system of plots in a new 13th century town – example of Buda (Ofen)*“). Následovaly příspěvky z českých zemí, P. Borský, D. Merta, M. Peška a A. Zúbek referovali o vývoji struktury města Brna v prostoru kolem Jakubského náměstí („*Jakubské náměstí – centrum německé lokace Brna*“), M. Kiecoň, F. Kolář a M. Zezula přednesli příspěvek „*Uliční síť a parcelace*

lokačních měst moravskoslezského pomezí ve světle archeologických poznatků“, zahrnuta zde byla města Opava, Ostrava, Bruntál a Karviná-Fryštát). P. Hrubý hovořil o dvojici měst z Vysočiny („Podoba a změny uspořádání zástavby v Jihlavě a Pelhřimově ve 13. století“), příspěvek L. Martínkové nesl název „Územní vývoj a osídlení města Pelhřimova do konce 14. století“. R. Bláha, J. Frolík a J. Sigl referovali o výsledcích výzkumů v Hradci Králové a Chrudimi („Proměny uliční sítě a parcelace ve vrcholném středověku v Hradci Králové a Chrudimi“). L. Kaiser, P. Kočár a R. Široký přednesli referát zabývající se danou problematikou na příkladu Plzně („Jedna z ulic středověké Plzně ve světle archeologického výzkumu“). Konferenci uzavřela čtveřice referátů z Prahy, V. Kašpar hovořil na téma parcelace Nového Města Pražského („Od dlouhé ke kratší, od malé k větší aneb cesta tam a zase zpátky (Vývoj parcelace na území Nového Města pražského“), P. Juřina o výzkumu na Náměstí Republiky („Největší archeologický výzkum po druhé sezóně (Předběžná informace o výsledcích předstíhového výzkumu v areálu bývalých kasáren na Náměstí Republiky v Praze 1 na Novém Městě“), K. Finková přiblížila týž výzkum z pohledu studia historické topografie („Předběžná zpráva o výsledcích místopisného studia domů v areálu bývalých kasáren na Náměstí Republiky v Praze 1“), blok pak uzavřel P. Juřina příspěvkem „Hybernská ulice v Praze na Novém Městě – komunikace předcházející založení města?“.

5. ročník semináře Forum Urbes Medii Aevi byl věnován „Městským fortifikacím ve vrcholně středověkých zeměpanských městech střední Evropy“ (o konferenci již referoval Z. Dragoun, viz Zprávy památkové péče 66/2006/4, s.353–354). Konference byla pořádána v dolnorakouském městě Hainburg an der Donau za laskavé péče radnice v čele se starostou, panem K. Kindlem. Záštitu nad konferencí převzali paní P. Bohuslav (Landesrätin NÖ), A. Köhler (Dekan der Historisch-Kulturwissenschaftlichen Fakultät der Universität Wien), J. Kuthan (proděkan Katolické teologické fakulty Univerzity Karlovy v Praze), Z. Měřínský (vedoucí Ústavu archeologie a muzeologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity Brno) a Jozef Hoššo (vedoucí katedry archeologie Univerzity Komenského v Bratislavě). Na konferenci bylo předneseno 19 příspěvků. Úvodní referát shrnující problematiku městského opevnění ve Střední Evropě s názvem „K počátkům městských opevnění“ přednesl V. Razím následován příspěvkem na obdobné téma „Opevnění moravských středověkých měst, jejich počátky a další vývoj“ od dvojice Z. Měřínský a M. Plaček. Tematicky následoval blok přednášek rakouských kolegů, S. Scholz („Základní historické podmínky vzniku vrcholně středověkého opevnění v Hainburgu nad Dunajem: sídelní, ústavní a sociální vývoj suburbia hradu Heimenburg a tvořícího se města 11.–13. stol. v regionálním a střeoevropském rámci“), E. H. Huber („Der „Augustinerturm“ – ein Turm der mittelalterlichen Stadtmauer Wiens“), N. Hofer („Sichtbare und unsichtbare

Mauern – bauhistorische und archäologische Erkenntnisse zur Mittelalterlichen Stadtbefestigung von Krems an der Donau, Niederösterreich“), P. Mitchell („Hofburg Wien. Gozzoburg Krems. Funktion und Bedeutung von Stadtburgen“) a I. Gaisbauer („Um 1200“ oder: Zur Problematik unkritisch tradiertener Schlüsselbegriffe, Fund- und Befundzuordnungen im Zusammenhang mit Wiens erster Stadtbefestigung) a M. Schwarz („Opevnění v urbanistickém konceptu městských založení Přemysla Otakara II. (1252–1278) se zvláštním zřetelem na otázku stavebníků“). Dva příspěvky byly věnovány fortifikaci Budy – K. Magyar („Buda – an Example for the Cohabitation of a Mediaeval City and a Castle“) a A. Végh („From a Mediaeval Town to a Turkish Fortress – The Development of Fortifications of Buda from the Foundation till the End of the 16th Century“). Původně čteněji přislíbenou účast slovenských badatelů zastoupili P. Kováčik, J. Moravčík, M. Schön a J. Zachar příspěvkem o opevnění Žiliny („Stredoveké opevnenie Žiliny“), M. Bóna, M. Šimkovic a P. Glos („Neskorostredoveké opevnenie mesta Sabinov“) a I. Staník obsáhlým referátem o opevnění královské Trnavy („Stredoveké mestské opevnenie Trnavy). Referáty o fortifikacích měst v českých zemích přednesli Z. Měřínský („Opevnění města Jihlavy“), V. Kolařík a kol. („Vrcholně středověká fortifikace města Brna ve světle archeologických pramenů“), M. Tomášek („Vývoj a podoba opevnění středověkého královského města Čáslavi“), P. Juřina („Opevnění Starého Města pražského“), P. Starec („...Misto stavby: Pražské podhradí, Stavebník: neznámý (Příspěvek k vývoji fortifikace v pravobřežní sídlištní aglomeraci“), P. Kočár, J. Hlaváč, P. Pokorný a K. Kubečková („Environmentální výzkum vrcholně středověkého městského opevnění v Plzni, Pražské ulici“) a J. Krejsová („Obléhání měst ve středověku“). V rámci konference se uskutečnila prezentace sochařské výzdoby někdejšího městského chrámu sv. Martina a Panny Marie a byl prezentován stav poznání křesťanského kulturního dědictví města a regionu ve středověku. Specifickým rysem konference byla každodenní detailní exkurze po vybrané části městského opevnění. Exkurze po opevnění nedalekého Bruck an der Leitha a města Marchegg se uskutečnila i poslední den konference.

Konference je od prvo počátku mezinárodní a územně obsahuje celou střední Evropu. Dle našeho názoru se jedná o důležitý krok ke konfrontaci stavu poznání vývoje měst v prostoru, který byl v minulosti nedílně propojen kulturně i ekonomicky.

David Merta

Archeologie a veřejnost

5. – 7. května 2004, Albeř u Nové Bystřice

2. – 4. června 2005, klášter Servitů v Nových Hradech

31. května – 2. června 2006, klášter Servitů v Nových Hradech

Počínaje rokem 2004 byla zahájena nová tradice konferencí, které se věnují různým aspektům vztahu archeologie a veřejnosti. První z řady letos již třetí každoročních konferencí „Archeologie a veřejnost“ se konala na Jindřichohradecku. Byla zorganizována studenty a doktorandy Ústavu pro pravěk a ranou dobu dějinnou Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze a institucionálně zaštitěna pražským sdružením Experimentia. Konference byla organizátory rozdělena do tří tematických bloků: 1) Lidé a archeologie, 2) Multimedia a 3) Muzea a muzejní sbírky, archeologická centra. Na konferenci zaznělo celkem 21 příspěvků, z nich jedna třetina zahraničních, s tituly jako *Archeologie a veřejnost – podmínka úspěchu oboru* (M. Bureš); *Mechanism of public relations in Polish archaeology* (J. Dabal); *Pompeje a veřejnost* (P. Titz), *Multimedia Archaeology: Potentials and Dangers of Popularizing Archaeology* (P. Biehl), *A visitor in an archaeological museum. Do contemporary museum exhibitions meet the demands of the society?* (M. Pisarewska); *Zachování nebo prezentace – perspektivy archeologické sbírky v Muzeu Bernburg* (Sasko – Anhaltsko, A. Neubert); *Výzkum, ochrana a prezentace archeologické lokality. Neolitický těžební areál na katastru obce Jistebsko* (P. Šída a J. Prostředník) a další.

Ačkoliv organizátoři původně neplánovali pokračování, téma vztahu archeologie a veřejnosti se v průběhu první konference ukázalo natolik široké a závažné, že vyprovokovalo v následujících měsících vznik pracovní skupiny „Veřejná archeologie“, která jednak připravila k tisku sborník příspěvků z první konference, jednak zorganizovala druhý ročník konference „Archeologie a veřejnost“, tentokrát s podtitulem „Archeologické lokality: chránit nebo oživit?“. Konference se tentokrát konala v Nových Hradech a zaznělo na ní 13 příspěvků, jako například: *Trvale udržitelná péče o veřejně přístupné lokality* (M. Bureš); *Části sladovny ze 16. století. Lze vidět ve vstupu do státní administrativní budovy v Nymburce* (K. Motyková); *Oživení archeologické lokality Prezemark s hradem Řádu německých rytířů* (A. Cheš); *Ochrana hradních zřícenin* (R. Vrla); *Čtyři významné archeologické lokality z doby raného středověku na Uherskohradištsku – chránit nebo oživit?* (L. Galuška); *Raně středověké centrum Mikulčice – Kopčany, chránit i oživit!* (P. Baxa, J. Gregorová, L. Poláček); *Naučná stezka zaniklou středověkou vsí Konůvky ve Žďánickém lese aneb kulturní a turistické využití archeologické lokality v regionu* (Z. Měchurová) nebo *Archeologie a Pražané – archeologické lokality na turistických stezkách hlavního města Prahy* (M. Kuchařík). V průběhu konference byl také představen sborník příspěvků z předchozí konference s titulem *Veřejná archeologie 1*, vydaný ve spolupráci občanských sdružení *Veřejná archeologie* a *Villa Nova* Uhřínov pod Deštnou.

Minimálně stejně důležitou součástí konference jako samotné referáty byla z větší části řízená diskuse na aktuální otázky: Jak nakládat

s archeologickými lokalitami? Prosazovat spíše jejich ochranu, nebo je využít k popularizaci? Vylučují se tyto přístupy a nebo je možné je skloubit? Podařilo se naplnit jeden z hlavních záměrů organizátorů, neboli bohaté a plodné diskuse na tato témata se účastnili nejen archeologové, ale též památkáři a odborníci z řad veřejné a státní správy. Výsledky této debaty byly po ukončení konference publikovány na webových stránkách www.verejna.archeologie.cz. Účastníci diskuse dospěli k závěru, že ochrana archeologických památek se nevylučuje s jejich oživením, avšak je nutné postupovat vždy podle konkrétní situace, aby oživení památky neohrožovalo. Efektivní ochrany archeologické památky lze dosáhnout zejména za situace, kdy si k ní vytvoří nějaká společenská skupina pozitivní vztah. Úlohou státu je pak zajišťovat kontinuitu péče o památky a přírodní prostředí. Dále byla vyjádřena nutnost komunikace odborné veřejnosti se všemi ostatními zainteresovanými skupinami, přičemž předpokladem dobré komunikace jsou kvalitní a dobře přístupné informace. V kategorii „Pohled odjinud“, která se soustřeďovala na pohled na problematiku z prostředí mimo archeologickou obec, převládal názor, že v péči a ochraně památek se nejedná jen o práci s památkami samotnými, ale o hledání společné řeči s konkrétními lidmi.

Součástí konference byla i exkurze, seznamující účastníky s památkami novověkého voroplavebního systému na řece Černé a Pohořském potoku, či s městysem Pohoří, vzniklém v 17. století a zaniklém v průběhu 20. století. Exkurze tak přinesla podněty i do diskuse o otázce, co lze ještě považovat za památku hodnou archeologického zájmu, případně památkové ochrany, a kdo by se měl o takovou památku starat.

V pořadí třetí konference „Archeologie a veřejnost“, tentokrát s podtitulem „Archeologická památková péče – mýtus nebo skutečnost?“, se konala opět v Nových Hradech a zaznělo na ní 17 referátů. Účast byla tentokrát mezinárodní, nikoliv jen přeshraniční, takže vedle příspěvků domácích účastníků, jako například *Akademie věd a archeologická památková péče* (M. Tomášek); *Záchrana archeologických památek na prahu 3. tisíciletí – etika, věda, obživa?* (R. Procházka); *Archeologie v NPÚ* (M. Tryml); *Česká cesta péče o archeologické kulturní dědictví* (M. Bureš); *Archeologické památky - ponechány osudu?* (P. Sokol) nebo *Kam s nimi aneb péče o movité archeologické památky* (P. Titz), zazněly i referáty zabývající se ochranou a managementem archeologického kulturního dědictví v zemích sousedních i vzdálenějších. Mezi jinými je třeba jmenovat příspěvky *Archeologická památková péče v Polsku - teorie a praxe* (A. Chęć); *Úloha soukromých společností v managementu archeologického dědictví na jihu západě USA* (R. Ahlstrom); *Primum non nocere! Kilka uwag o potrzebie ksztalcenia konserwatorów zabytków archeologicznych* (M. Pisarewska) nebo *Protection of Archaeological Monuments in Egypt I: Site Management Projects* (M. Ismail).

Poslední blok této konference byl věnován, podobně jako v roce 2005, formulování závěrů, které vyplynuly s diskusí v průběhu jednání. Již tradičně nebylo jen dílem přítomných archeologů, ale podíleli se na něm i účastníci z řad veřejné a státní správy. Následující závěry byly opět po skončení konference publikovány na internetu: „Archeologická památková péče v České republice ve své současné podobě byla shledána účastníky konference mýtem. Památkové péče se skládá, analogicky k mezinárodním úmluvám, z péče o architektonické kulturní dědictví a péče o archeologické kulturní dědictví. Kromě preventivní péče a ochrany archeologických památek je součástí péče o archeologické kulturní dědictví jak terénní výzkum, tak i prezentace. Na konferenci byly široce diskutovány otázky oborových standardů, etiky archeologické práce a zákona o péči o archeologické kulturní dědictví. Účastníci konference vyjádřili podporu myšlenky vzniku iniciativní skupiny archeologů pro vytvoření samostatného zákona o péči o archeologické kulturní dědictví. Přihlásit se k účasti v iniciativní skupině bude možno na stránkách www.verejna.archeologie.cz. Celá Česká republika je územím s archeologickými nálezy. Programy evidence archeologického kulturního dědictví, jako např. Státní archeologický seznam, mají různou využitelnost pro archeologii a veřejnou správu. Zatímco archeologie může pracovat např. v SAS s kategoriemi ÚAN I a ÚAN II, pro veřejnou správu je klíčová možnost využít kategorií ÚAN IV k určení míst bez archeologických nálezů“.

Sborník *Veřejná archeologie 2*, sestavený z příspěvků na téma „Archeologie a veřejnost – Archeologické lokality: chránit nebo oživit?“ je v současnosti v tisku. Třetí číslo téhož sborníku, věnované tématu letošní konference, je v přípravě.

Michal Bureš, Miroslava Šmolíková

Počítačová podpora v archeologii

IV. ročník, 25. 5. – 27. 5. 2005, Rostoky u Křivoklátu

V. ročník, 7. 6. – 9. 6. 2006, Brněnská přehrada

Oborné konference, nazvané *Počítačová podpora v archeologii* se tématicky zaměřují na využití počítačové techniky ke zpracování archeologických informací. Jde o prezentace různých databázových či geografických informačních systémů, digitálních archivů, internetových aplikací nebo webových prezentací. Kromě archeologů se konferencí zúčastňují také zástupci odborníků na informační technologii, aby ve svých příspěvcích předvedli nejnovější technická zařízení, případně metody využitelné pro zpracování a uchování archeologických dat, dokumentaci nálezů nebo jejich nedestruktivní průzkum.

Čtvrtý ročník konference se konal pod záštitou Archeologického ústavu v Praze. Prozatím nejbezpečnější a nejtrvanlivější (cca 50 let) metodu

archivace počítačových dat na magnetooptických discích prezentoval R. Chramosta. Přednáška o dokumentaci a evidenci muzejních sbírek v archeologickém modulu systému DEMUS přednesli Zdeněk Lenhart a Pavlína Procházková. Systém vyvinulo metodické centrum pro informační technologie v muzejnictví ve spolupráci s týmem archeologů, kteří připravili hesláře a průběžně testovali demoverzi. Někteří data a hesláře převzal archeologický DEMUS ze SAS ČR. Michal Ernée informoval o elektronické verzi časopisu *Památky archeologické*, obsahující všechny články a recenze z let 1854–2004 včetně interaktivní bibliografie. Sadu 5 DVD nosičů lze zakoupit na Archeologickém ústavu v Praze. Poučná byla také prezentace Tomáše Křemena o dokumentaci památek 3D skenovacími systémy, které umožňuje modelování a vizualizaci jakýchkoli objektů včetně historických budov, jejich fasád, interiérů, podzemní prostor apod. Odlehčení od ryze technických témat přinesl příspěvek Ladislava Šmejdy ze Západočeské univerzity v Plzni o Elektronické podpoře vzdělávání a popularizaci v archeologii, obsahující zajímavé dokumentární filmy s významnými osobnostmi české archeologie. Petr Volfík z ústředního pracoviště NPÚ předvedl Informační systém o archeologických datech (ISAD), který je provozován na serveru ústředního pracoviště NPÚ a je přístupný definovaným pracovníkům prostřednictvím internetu. V systému je propojeno několik aplikací, které se pravidelně aktualizují. Novinkou je aplikace VAL vyvinutá v roce 2004, umožňující vyplňování informací přímo pomocí internetu (on-line). Zajímavý byl také příspěvek Vlasty Králové a Martina Meduny týkající se komunikace mezi archeologií a veřejností prostřednictvím webu, včetně provázanosti odkazů a archivů internetových informací. Program byl zpestřen podvečerním výletem na hradiště Propadený zámek a procházkou k romantickému přívozu na řece Berounce v kraji spisovatele Oty Pavla. Závěr konference tvořila exkurze k památníku Joachima Barranda ve Skryjích, na zříceninu hradu Týřov s polední přestávkou v legendárním hostinci U rozvědčíka (známa z knih Oty Pavla). Následovala návštěva zámku Nižbor s Informačním centrem keltské civilizace a celá konference byla ukončena na latěnském oppidu ve Stradonicích, kde se diskutovala i otázka možné ochrany proti nelegálnímu poškozování a vykrádání lokality detektoráři a hledači pokladů.

Pátý ročník konference „Počítačová podpora v archeologii“ uspořádal Ústav archeologie a muzeologie FF MU v Brně, tentokrát i s mezinárodní účastí. Konference byla zaměřena mimo obvyklá archeologická témata znovu na problematiku rozvoje informačních technologií, nutnost uchování velkého množství datových informací, vytváření digitálních archivů a následně i širšího využití internetu pro prezentaci a popularizaci archeologických informací. Marek Peška přednesl názor, že není dobré uchovávat náleзовé zprávy a další údaje o archeologických výzkumech pouze v digitální podobě. Preferoval tištěné výstupy v všech informacích. Základem by měla být tištěná náleзовá zpráva

s plánovou a fotografickou dokumentací, lépe při užití inkoustových než laserových tiskáren (delší životnost tisku). Problémem je i uchování samotných digitálních dat na nosičích s omezenou životností (zde odkaz na příspěvek z konference 2005 o magnetooptických discích – pozn. autora) včetně čitelnosti datových formátů. Nastínil myšlenku, že by se měly v maximální míře odborné informace zveřejňovat přes internet s definovaným přístupem (např. vytvořit portál o záchranných archeologických výzkumech). Archaia zveřejňuje prostřednictvím internetu na svých webových stránkách seznam nálezových zpráv a základní informace o záchranných archeologických výzkumech. Zástupci firmy EXON uvedli příklady digitalizace tištěných dokumentů, negativů, plánů, nálezových zpráv apod. Zdůraznili zásadní důležitost kontroly kvality digitalizovaných dokumentů, aby se vyloučily následné chyby. Pavel Moš seznámil účastníky konference s využitím internetu a různých druhů mapování jako nástroje při objevu nové archeologické lokality. Jiří Vidman nastínil nové možnosti dokumentace a zaměřování památek v terénu cíleným ortofotem. Ve spojení s fotogrammetrií lze docílit přesnosti na cca 0,2 m. Letecká fotogrammetrie počítá na jednu lokalitu se 3–6 snímky. S kolegou Pavlem Hlavenkou nabízeli pro dokumentaci archeologických a památkových objektů další služby geodetické, fotografické, tiskové, tak jako služby při zpracování dat, zejména pak 2D i 3D dokumentace v grafických formátech. Jediným zážitkem z konference byla plavba parníkem po Brněnské přehradě a návštěva monumentálního hradu Veveří, které se uskutečnily v rámci závěrečné exkurze.

Alena Knechtová

Archeologie středověku

18.–22. září 2006
Bardejov – Zlaté

Tradice pořádání těchto odborných setkání je co do počtu minulých ročníků i rozsahu sledovaného středoevropského regionu na poli archeologického bádání jedinečná. Konference se koná střídavě na území České republiky a Slovenska. Hostiteli letošního ročníku byly Památkový úřad Slovenskej republiky Bratislava a nezisková organizace Kláštorisko se sídlem v Levoči. Letošní setkání se uskutečnilo v rekreačním středisku Zlaté – Mnichovský potok nedaleko Bardějova. Stěžejním tématem předkládaných příspěvků letošního již XXXVIII. ročníku byla „Archeologie středověkého města“. Konference se zúčastnila řada odborníků ze Slovenska, Čech, Moravy a Polska. Velkým obohacením byla účast badatelů z oborů architektury a dějin umění. Ti jen potvrdili nutnost mezioborové spolupráce, aby pohled na konkrétní problémy nezůstal jednostranný. Program konference byl rozdělen do bloků podle okruhů odborného zájmu: výzkum středověkých měst, městské

fortifikace a hrady, sakrální architektura, středověká vesnice a materiální kultura. V průběhu konference zaznělo přes 75 referátů a diskusních příspěvků, více či méně se přibližujících hlavnímu tématu. Jako hodnotné se jeví zejména příspěvky mladší nastupující generace badatelů. Pracovníci Národního památkového ústavu přednesli následující referáty: *Kiecoň, M. – Zezula, M.*: Příspěvek archeologie k dějinám středověkého Bruntálu; *Kolář, F.*: Středověký dřevohliněný dům na ul. Holubí v Opavě; *Stránská, R. – Vitula, P.*: Minulost a přítomnost vybraných domů a parcel v MPR; *Šlézar, P.*: Středověké vázky a závaží z Horního náměstí v Olomouci; *Zatloukal, R.*: Archeologické výzkumy v MPR Olomouc – pramenná základna moderní historiografie nebo odkaz budoucím generacím? V panelové diskusi se zaměstnanci NPÚ představili těmito příspěvky: *Cafourková, L.*: Ochrana území s archeologickými nálezy v koncepci památkové péče v ČR; *Dehnerová, H.*: Olomoucká skupina luxusní keramiky ze 14. století. Bohatý přednáškový program zpestřila mimo jiné i návštěva města Bardějova, kde byli účastníci konference přijati starostou města. Součástí programu konference byla celodenní odborná exkurze do jihovýchodního Malopolska. Program zahrnoval návštěvu polykulturního hradiště Trzcinica, přednášku a prohlídku muzea v městě Krosno. Odpoledne někteří badatelé odjeli shlédnout známý skanzen Sanok, druhá skupina navštívila městečko Zborov a památník bojů na Dukle. Po ukončení všech přednáškových bloků byla uspořádána pro zájemce ještě další celodenní exkurze, zaměřená na poznání dřevěné sakrální architektury v okolí Bardějova. Přednesené referáty budou, jako již tradičně, publikovány v dalším ročníku sborníku *Archaeologia historica* (sv. 32) a tím se zpřístupní všem, kteří se vlastního setkání v Bardějově nemohli zúčastnit.

Na závěr lze konstatovat, že informace o nových výsledcích bádání přednesené během konference rozhodně přispějí k hlubšímu poznání památek a kultury středověku ve středoevropském kontextu.

Lenka Cafourková

Trojice mezinárodních projektů na Cimburku

Občanské sdružení Polypeje, spravující hrad Cimburk u Koryčan, v roce 2006 realizovalo tři projekty podpořené Evropskou unií. První z nich se zaměřil na podporu turistického ruchu formou vybudování galerie v hradním sklepení, v rámci druhého probíhá konzervace jižní obvodové zdi paláce s vestavěnou hradní kaplí a třetí, realizovaný z programu Culture 2000, umožňuje dobrovolníkům pracujícím na opomíjených památkách sdílet zkušenosti z jejich obnovy s profesionálními památkáři. Během realizace projektů se na Cimburku uskutečnilo celkem dvanact tvůrčích dílen (workshopů), cílených pracovním na obnovu památky. Proběhly zde také odborné přednášky, názorné ukázky restaurování

i některé experimenty. Jedním z nich byla pokusná stavba zdi, kde se jako spojovací materiál použila vápenná malta s příměsí metakaolinu. Profesorka Pavla Rovnaníková z Ústavu chemie stavební fakulty VUT v Brně spočítala vhodný poměr 5:1:0,15 (písek, vápno, metakaolin), který by měl zajistit pevnost okolo 2 MPa (dvojnásobek oproti čistě vápenné maltě) a paropropustnost na úrovni sanační omítky. Teoretické příspěvky přednášejících se věnovaly tématům spojeným s výzkumy památek, jejich restaurováním a uchováváním, stejně jako platné legislativě. Na Cimburku vystoupili například Aleš Hoferek (klub Augusta Sedláčka Zlín), Josef Hrabec (FA VUT v Brně), Jiří Janál (NPÚ, ú.o.p. v Kroměříži), Przemysław Nocui (Uniwersytet Wrocławski), Michal Tryml (NPÚ, ú.o.p. v Praze), Petr Vítula (NPÚ, ú.o.p. v Brně), Radim Vrla (Krajský úřad Zlínského Kraje) a další. Souběžně s programem na Cimburku proběhla partnerská pracovní setkání i na Slovensku, v Polsku a sicilské Katánii /Workshopy – 7.–13. 8. 2006 Chudów (Polsko); 14.–20. 8. 2006 Lietava 1 (Slovensko); 21.–27. 8. 2006 Rosice (ČR); 28.8.–3. 9. 2006 Oponice (Slovensko); 4.–10. 9. 2006 Cimburk 1 (ČR); 11.–17. 9. 2006 Lietava 2 (Slovensko); 18.–24. 9. 2006 Wierzbna (Polsko); 2.–8. 10. 2006 Cimburk 2 (ČR); 1.–3. 11. 2006 Catania (Sicilie, Itálie)/.

Mezinárodní projekty vyvrcholí druhým ročníkem konference Památková péče v občanské společnosti, který se uskuteční ve dnech 21.–23. 3. 2007 opět na zámku v Rosicích u Brna.

Petr Svoboda

Poznejme a zachraňme evropské hrady

Mezinárodní projekt, realizovaný v roce 2005, vznikl z podnětu občanského sdružení Polypeje, společnosti pro obnovu a využití historických památek. Jeho cílem bylo umožnit veřejnosti aktivní zapojení do péče o kulturní dědictví prostřednictvím řady tvůrčích setkání, probíhajících na převážně opomíjených památkách a zprostředkovat kontakt mezi odbornými pracovníky památkové péče a amatérskými sdruženími, činými při ochraně a záchraně památek.

Každé z pracovních setkání mělo teoretickou část, v níž profesionálové představovali současné trendy, technologie a přístupy k záchraně památek. V praktické části pak účastníci mohli prezentované postupy přímo vyzkoušet v terénu. První z tvůrčích dílen proběhla na hradě Cimburku u Koryčan, kde tématem bylo zazdívání kaveren ohrožujících statiku zdi. Z odborníků na památkovou péči se pracovního setkání zúčastnili kasteologové Radim Vrla, Michal Šimkovic, restaurátoři Michal Hřčka a Pavol Fabián, architekt Josef Hrabec.

Druhé pracovní setkání na téma Zříceniny historických staveb jako prvky kulturní krajiny zorganizovalo Sdružení na záchranu lietavského

hradu na slovenském hradě Lietava. Zajímavé přednášky zazněly mimo jiné z úst odborníků Martina Bóny a Jiřího Kohoutka. Během praktické části se podařilo za pomoci horolezecké techniky zajistit hrlny ve zdi-uvu hradní kaple a zazděno bylo i mnoho kaveren v patách zdi.

V polské Wierzbne hostila účastníky třetího setkání Nadacija zamek Chudow, jejímiž členy jsou především archeologové. Kromě záchrany několika výjimečných památek se specializují na studium a rekonstrukce historických kamnových kachlů. Kachlům, pecím i otopným zařízením v historickém kontextu byla věnována také většina přednášek, názorně se předvádělo zhotovování replik.

Po prakticky zaměřených letních workshopech přišla na řadu také teorie. Poslední z tvůrčích dílen v roce 2005 se konala v Catanii na hradě, jehož správcem je další partner projektu – Provincia Regionale di Catania. Účastníci zde prezentovali a porovnávali různé přístupy z hlediska legislativních úprav a zvyklostí v památkové péči jednotlivých zemí.

Celý projekt doprovázela výstava, sestávající z dvaceti pěti panelů, na nichž byly prezentovány všechny zúčastněné památky včetně provedených záchranných prací. Projekt Poznejme a zachraňme evropské hrady vyvrcholil v lednu 2006 konferencí na téma Památková péče v občanské společnosti, uspořádané na zámku v Rosicích u Brna.

Občanské sdružení Polypeje jako koordinátor projektu, si dovoluje poděkovat všem spolupracovníkům i účastníkům tvůrčích dílen a především pak Evropské unii, která na realizaci projektu přispěla finančními prostředky z programu Culture 2000.

Kamil Nováček, Petr Svoboda

Doba popelnicových polí a doba halštatská

3.–6. října 2006

Státní zámek Bučovice

Tradice mezinárodních konferencí úzce zaměřených na problematiku mladší doby bronzové a doby železné byla založena v roce 1995. V prvních šesti letech se setkání konala každoročně, od roku 2000 pak ve dvouletých intervalech, střídavě v Čechách, na Moravě a na Slovensku. Zúčastňuje se jich pravidelně více než 50 předních odborníků především z pořadatelských zemí, příležitostně i z dalších střeoevropských států (Rakousko, Německo, Maďarsko, Polsko). Pořadatelství konference v letošním roce 2006 připadlo na Moravu. Za významné finanční podpory Jihomoravského kraje se ho ujaly Ústav archeologie a muzeologie FF MU v Brně, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Brně, Moravské zemské muzeum v Brně a Ústav archeologické památkové péče v Brně. Již IX. ročník setkání, tentokrát více než 60 badatelů, se uskutečnil na začátku října v Bučovicích.

Slova na přivítanou pronesli postupně vedoucí odboru památkové péče Krajské úřadu T. Drobný, vedoucí Ústavu archeologie a muzeologie FF MU v Brně Z. Měřinský mistostarosta Bučovic a starosta Slavkova. Třídenní přednáškový program byl rozdělen do bloků, sestavených chronologicky i tematicky. Úvodní referát přednesl L. Jiráň (*Současný stav poznání mohylových sídlišť v západních Čechách*) a problematice současného stavu poznání věnovaly své příspěvky badatelky S. Stegmann-Rajtár (*Pohřebiská na okraji severovýchodohalštatskej kultúry. Problematika a súčasný stav*) a R. Kustár (*Prehľad bádania doby popolnicových polí a doby halštatskej v okrese Bács-Kiskun*). Datování a chronologii na základě rozboru nálezů prezentovali A. Harding a R. Šumberová (*Velim – její význam a datování ve světle současných výzkumů*), Z. Bláhová a J. Prostředník (*Chronologie sídliště lužické kultury v Turnově-Maškových zahradách*), P. Fojtík a M. Golec (*Počátek plátenické kultury na základě nálezů z Prostějovska*), Z. Baarová (*Poznámky ke kulturním poměrům na Vyškovsku v době halštatské*) a M. Novák (*K otázkám pozdní doby halštatské v severovýchodních Čechách*). Poměrně obsáhlý byl blok přednášek zaměřený na nálezy z kovů, případně jejich metalurgii. Zbraněmi se zabývala M. Novotná (*Zbrane v stredodunajských popolnicových poliach na Slovensku*), depoty M. Salaš (*Dva bronzové depoty z Boskovic – příspěvek k otázce středodunajských vlivů v KLPP a lokálních koncentrací depotů*), P. Fojtík (*Předběžná zpráva o nedávném nález z lomkového depotu bronzů z k. ú. Žárovice-Hamry, okr. Prostějov*), K. Marková (*Informácia k depotu Považia*) a O. Ožďáni a T. Zachar (*Ďalší depot bronzových predmetov zo Zvolena*), významným ojedinelým nálezem Z. Smrž (*Železná sekerka s raménky z vrchu Ostrý v Českém středohoří*) a metalurgií M. Kuchařík (*Dyzna z Prahy 6, Ruzyně – příspěvek k metalurgii bronzů*). Charakter osídlení se ve svých příspěvcích pokusili vymežit P. Moš (*Výšinná sídliště lidu popelnicových polí a jejich vztah k možným surovinovým zdrojům*) a za přispění exaktní metody i P. Vitula, A. Majer a M. Oliva (*Příspěvek k charakteru halštatského osídlení na území Krumlovského lesa. Fosfátová analýza na vybraných lokalitách*). Zpracováním jantaru se zabýval A. Přichystal (*Zpracování jantaru na sídlišti z halštatského období v Kralicích na Hané, okr. Prostějov*), nadstavbovými aspekty S. Stuchlík (*Poznámky ke kostrovému pohřbívání v době popelnicových polí*), P. Kováčik (*Slunečné vozíky a slunečné spony. Příspěvek k otázkám kultu v době popelnicových polí*), M. Golec a R. Rajchl (*Horákovská kultura a astronomie*) a problematiku kmene Sigrunnů nastínil L. Novák (*Problematika Sigrunnů ve střední Evropě*). Vybrané typy neobvyklých nálezů prezentovali V. Furmánek a V. Mítáš (*Sacie nádoby juhovýchodných popolnicových polí*) a L. Smejtek (*K interpretaci knovízských plochých talířovitých misek s tordovaným okrajem*), neobvyklé typy archeologických objektů O. Chvojka (*Žlabovité objekty na*

sídlišť mladší a pozdní doby bronzové) a E. Mirošayová (*Príspevok k interpretácii kruhového objektu na halštatskom sídlisku v Budkovciach – JV Slovensko*). Nové i starší většinou záchranné výzkumy představili J. Bartík (*Bratislava-Rusovce*), D. Parma (*Hoštice 4, okr. Vyškov*), J. Juchelka (*Hněvošice na Opavsku*), J. a V. Vránovi (*Olomouc-Slavonín*), P. Brestovanský (*Přišovice na Liberecku*), M. Ernée (*Praha 10-Záběhlíce*) a M. Hložek, I. Benková, V. Čtverák, V. Koucký a K. Dohnal (*Beroun*), J. Bouzek a D. Koutecký (*Vikletice – SZ Čechy*), M. Vávra (*Velim na Kolínsku*), P. Veselá a P. Kováčik (*Praha-Záběhlíce*) a konečně i L. Šulová (*Tuchoňměřice*), která ke zpracování přizvala odborníky z řad přírodovědců, J. Hložka, P. a R. Kočárový (paleobotanika) a Z. Šúvovou (osteologie). V rámci celodenní exkurze pak účastníci konference absolvovali tříhodinový program s obědem v prostorách Slavkovského zámku (muzejní expozice a 3D projekce „bitvy tří císařů“), navštívili dvě pravěká hradiska (Marefy-Člupy, Diváky-Burberk), dva mohylníky (Velké Hostěradky-Ličy a Skřipov) a na zpáteční cestě shlédli monumentální velmožskou mohylu v Šaraticích (Kopeček).

Petr Vitula

Historické oranžerie – výzkum, konzervace, využití

1. pracovní setkání

15.–16. června 2006 – Lysice, Lednice

Pracovní setkání se uskutečnilo na základě smlouvy o vzájemné spolupráci mezi Památkovým úřadem Slovenské republiky a Národním památkovým ústavem, územním odborným pracovištěm v Brně.

V Lysicích se sešli pracovníci státních zámků, Výzkumného ústavu Silva Taroucy v Průhonících, Národního památkového ústavu a Památkového úřadu SR. Téměř všichni zúčastnění přednesli zajímavé příspěvky k danému tématu – Veronika Vagenknechtová: *Skleníky a oranžerie na Slovensku*; Jozef Laššák: *Oranžerie na Olomoucku*; Marek Ehrlich: *Oranžerie ve Lnářích*; Věra Vávrová: *Historická dokumentace k zahradním stavbám K. I. Dientzenhofera*; Olga Kettnerová: *Oranžerie v zámeckém parku ve Veltrusech*; Roman Krejča: *Současné využití oranžerií v zámeckém parku Milotice*; Gabriela Kratochvílová: *Nově objevená oranžerie v Hostačově*; Miroslav Lstibůrek: *Oranžerie ve Slavkově*; Dagmar Fetterová: *Výsledky dosavadního průzkumu oranžerií*; Lenka Křesadlová: *Oranžerie a pěstební skleníky v zámeckém areálu Holešova*; Jiří Tříška: *Bývalá oranžerie v zámeckém parku v Jemnici*; Petr Vitů: *Obnovená oranžerie v Telči*.

Program setkání pokračoval v odpoledních hodinách zahájením již 6. tematické výstavy instalované v lysické zámecké oranžerii, tentokrát s názvem „Terakota v zahradách“, kterou uvedla Ludmila Dufková, která na výstavě autorsky spolupracovala s vedoucím zámeckého zahrad-

nictví Evženem Kopeckým. Po prohlídce unikátní fíkovny, původně s posunovatelnou střechou, jediné zachovalé stavby tohoto druhu u nás, která teprve čeká na obnovu, a rovněž celé zahrady s odborným výkladem vedoucího zámeckého zahradnictví Evžena Kopeckého následoval přesun do Lednice.

Druhý den v časných ranních hodinách účastníci jednání prošli zámeckým parkem v Lednici, aby se seznámili s jeho problematikou, shlédli park z ptáčích perspektivy z minaretu a po prohlídce zámeckého skleníku s odborným výkladem vedoucího zahrady a parku Oty Bernada si ještě prošli zámeckou instalaci. Ve Valticích vedoucí zámecké zahrady Luděk Záboj provedl účastníky zámeckým parkem a skleníkem. Dále byli všichni seznámeni s projektem studentů Zahradnické fakulty MZLU v Lednici „Bylinkové zahrady Tíree Chmelar“, na něž věnuje finance americká nadace Hickory Foundation z New Yorku prostřednictvím Nadace Partnerství v Brně. Následovala exkurze do vybraných objektů Lednicko-valtického areálu, Kolonády a Rendez-vous, kde bylo dvou denní pracovní setkání ukončeno přednáškou Evy Kolářové *“Památková obnova zámecké oranžerie v Raduni”*.
Dagmar Fetterová

Historické oranžerie a zahradní stavby – výzkum, konzervace, využití

2. pracovní setkání

2.–4. října 2006 – Kunín

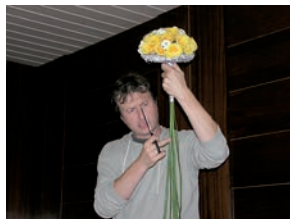
Tentokrát se setkání uskutečnilo mimo jihomoravský region. Pořadatelem bylo brněnské pracoviště Národního památkového ústavu ve spolupráci s pracovišti v Olomouci a Ostravě a se správou zámků v Kuníně, Raduni a Hradci nad Moravicí. První den byla na zámku v Kuníně (spolupracovala správa zámku v Lysicích) zahájena výstava „*Od Serenyiů k Harrachům*“ za účasti ředitele ostravského pracoviště NPÚ Igora Krčmáře. Druhý den byl věnován přednáškám – Věra Skálová: *Zajímavé skleníky ve východních Čechách*; Jozef Laššák: *Postřehy k některým olomouckým oranžeriím*; Lenka Křesadlová: *Zahradní architektura v Kroměřížských zahradách*; Veronika Vágenknechtová: *Drobné zahradní stavby ve vybraných parcích SR*; Dagmar Fetterová: *Oranžerie v Německu*; Petr Vítů: *Oranžerie v Telči*. Po přednáškách měli účastníci jednání mimořádnou příležitost nahlédnout do historických knih o zahradní architektuře ze sbírek ústředního pracoviště NPÚ v Praze. Poté proběhla prohlídka zámku a repliky zámecké kuželny v Kuníně. Následoval exkurzní program s prohlídkou oranžerií v areálech: Radkov-Dubová, Dolní Životice, Velké Heraldice a Raduň. V Hradci nad Moravicí se uskutečnila noční prohlídka zámku. Třetí den program pokračoval exkurzí do arboreta Nový Dvůr u Opavy s návštěvou nového skleníkového komplexu. Celé setkání bylo zakončeno prohlídkou rekonstruované střední zahrady v Lipníku nad Bečvou.
Dagmar Fetterová

Aranžování květin v historickém interiéru

30. srpna – 1. září 2006

Jaroměřice nad Rokytnou

Tento úzce specializovaný seminář věnovaný květinovým vazbám určeným do historických interiérů památkových objektů byl již sedmáctým setkáním. Základ této tradici položili v 80. letech minulého století Miroslava Nováková-Skalická a Pavel Vlášek, odborní pracovníci tehdejšího Krajského střediska státní památkové péče a ochrany přírody.

Nejzajímavější částí semináře věnovaného aranžování jsou každoročně praktické ukázky stylových aranžmá. Letos demonstroval vznik svatební kytice inspirované biedermeierem Slávek Rabušic.

Převážnou většinu letošních účastníků semináře tvořili kasteláni, průvodci a zahradníci ze státních i soukromých hradů a zámků z celé České republiky a ze Slovenska.

Cílem pořádání tohoto každoročního setkávání je stále odborně vzdělávání profesionálními zahradníky a aranžéry, historiky umění a architektky, stejně jako vzájemná výměna zkušeností a rad. Důraz je vždy kladen na školení ve vhodnosti výběru druhů řezaných květin, větví dřevin a plodů, ale i ve stylu aranžmá pro konkrétní interiér, vždy s ohledem na barevnost, slohový ráz výzdoby i vybavení, stejně jako na praktické využití a účel, jemuž je (být náznakově) ta která místnost určena.

Program letošního setkání byl sestaven z odborných přednášek – Marta Sedláková: *Cesta tulipánů*; Jiří Martinek: *Použití letniček*; Evžen Kopecský: *Aranžování z praktického pohledu zámeckého zahradníka*; Dagmar Fetterová: *Jaroměřický park*; Slávek Rabušic: *Dějiny aranžování květin s praktickými ukázkami vázání (tentokrát svatebních kytic)* – a praktické části, ve které měli tradičně účastníci možnost na základě v přednáškách nabytých zkušeností v „přiděleném“ zámeckém interiéru vytvořit vhodnou květinovou výzdobu. Na závěr každý autor „obhájil“ své aranžmá a měl možnost vyslechnout připomínky kolegů i přítomných odborníků. Letos účastníci semináře vyzdobili interiéry 1. poschodí jaroměřického zámku, schodiště a sala terrena s římskými lázněmi.

Padesát účastníků z 34 hradů a zámků ČR a ze zámku Betliar na Slovensku si z letošního semináře odneslo vedle získaných dovedností i velkou dávku inspirace. Výsledky odborné průpravy autorů květinových výzdob prohlídkových tras památkových objektů ocení při návštěvě jak laici, tak odborníci, kteří navíc po mnoha letech spatřují plody této práce na mnoha hradech a zámcích v opravdu harmonickém souznění vazeb a aranžmá s historickým prostředím. O tom, že i takový specifický detail je důležitý pro vyznění interiéru, svědčí rostoucí zájem o tento seminář a jeho podpora ze strany vedoucích pracovníků územních odborných pracovišť NPÚ i kastelánů.

Letošní seminář poctila svou návštěvou velvyslankyně Filipín v ČR, její excelence Carmelita Rodriguez Salas. Nadšeně si prohlédla jaroměřický zámek i stylová aranžmá účastníků semináře. Průvodcem jí byli odborná pracovnice brněnského pracoviště NPÚ Gabriela Kratochvílová a kastelán jaroměřického zámku Radim Petr.

Dagmar Fetterová, Gabriela Kratochvílová

PUBLIKACE

Lidové stavitelství

Text: Věra Kovářů

skladaný leták, 10x21 cm, neprodejné

ISBN 80-86752-41-0

Třetí z řady informačních materiálů, které mají za úkol seznámit profesní partnery a kolegy s organizací a náplní činnosti pracoviště. První materiál z roku 2004 seznamoval s brněnským pracovištěm obecně, v roce 2005 vyšla skládačka věnovaná restaurování. Jednotlivé díly mají informovat o cílech památkové péče, o povinnostech a právech vlastníků památek i pracovníků na všech stupních památkové péče. Úkolem je také shromáždit argumenty pro zaujatější provádění péče o památky a jejich propagaci. Podobný materiál vznikl i k tématu historických zahrad a parků (viz níže).

(B.F.)

Slavné brněnské vily

Editor: Jan Sedlák

17x23 cm, váz. s přebalem, 178 stran

350 Kč česká a 400 Kč anglická verze

ISBN 80-903661-5-5

Po komerčním úspěchu knihy *Slavné pražské vily* oslovil vydavatel Umělecká agentura Foibos, a.s. brněnské pracoviště Národního památkového ústavu s nabídkou ke spolupráci na knize o vilách brněnských. Agentura měla ve svém plánu náplně publikace jen namátkou vybrané domy, z nichž některé nebyly vilami a některé nebyly v Brně. Měla představu, že kniha bude vypadat stejně jako ta pražská. Bylo jasné, že vydavateli je téma Brna velmi vzdálené, že je s ním seznámen jen zběžně a že tedy nepostačí, aby pod jeho edičním vedením zpracovali oslovení autoři své kapitoly. Spoluvydavatelé Národní památkový ústav a Muzeum města Brna proto jako základ pro budoucí spolupráci a jako záruku vysoké odborné, stylistické a výtvarné úrovně, na niž kladli nejvyšší důraz, oslovili jako spoluautora a zároveň editora budoucí publikace profesora brněnského vysokého učení technického Jana Sedláka. Před zahájením prací na knize bylo také bohužel potřeba urovnat smluvní vztahy týkající se autorských práv

k textům, fotografické a plánové dokumentaci a k celé knize, a rovněž práv na užití jednotlivých kapitol a obrazového doprovodu k jiným účelům, než je připravovaná kniha. To, aby pro spoluvydavatele (památkový ústav a muzeum) byla uhájena práva ke knize a nezůstaly jen povinností, vyžadovalo řadu jednání, jejichž cílem bylo ze strany památkového ústavu i muzea hlavně uhájit kontrolu nad knihou a do poslední korektury moci hlídat její výslednou podobu, zabránit svévolnému užívání obsahu k dalším aktivitám (jestli se to opravdu podařilo, ukáže čas). Jako oprávněné se tyto požadavky jeví zejména s vědomím, že vklad muzea, památkového ústavu, jednotlivých autorů a editora tvořil 100% know-how budoucí knihy a ani finanční příspěvky nebyly zanedbatelné. Nezpochybnitelný přínos agentury Foibos spočíval ve výrobě knihy a podpoře titulu při jeho uvedení na trh, což, jak vydavatelé dobře vědí, tvoří polovinu úspěchu každé knihy. Peripetiím spojeným s počátky spolupráce na vydání knihy o brněnských vilách se na tomto místě věnujeme zejména proto, aby se konečně změnilo stále platící pravidlo, kdy státní instituce „má být ráda“, že se zviditelní na komerčně úspěšném výrobku. Oplátkou za to poskytne státní finanční prostředky, své archivy, duševní vlastnictví zaměstnanců. Ziskem je kromě zmíněného zviditelnění se jen poměrná část výtisků. O poměrné části zisku nikdo ani neuvažuje a často se, jak bylo výše popsáno, samozřejmě předpokládá, že státní instituce nebude požadovat ani kontrolu nad produktem, ani nad jeho výslednou podobou ve stylu: Mouřenín posloužil, mouřenín může jít.

Ale vraťme se k naší knize. Bylo potřeba smluvně potvrdit rovnocenné partnerství jednotlivých spoluvydavatelů, aby mohl vzniknout bezesporu odborně fundovaný a přínosný, ale zároveň atraktivní a žádaný titul a aby z něj všichni zúčastnění mohli mít upřímnou radost a mohli jej považovat za svůj. V knize se totiž objevila zcela nová zjištění, dosud nepublikované plány i archivní fotografie, byly zařazeny zdařilé stavby z doby nedávno minulé i ze současnosti. Každou z těchto vil lze právem považovat za architektonický tvůrčí počín a můžeme jen doufat, že ty svou trvalou hodnotou převáží nad produkcí stavebního balastu, který je potenciálním zákazníkům předkládán jako nabídka bydlení v příměstských aglomeracích, a že jich bude přibývat. Díky za to, že můžeme držet v ruce průvodce po těch nejkrásnějších a nejhodnotnějších brněnských rodinných vilách, patří především všem stavebníkům a architektům těchto domů. O výsledný úspěch knihy se nejvyšší mírou zasloužil editor a autor převážné části kapitol Jan Sedlák a spoluautoři Ivetta Černá, Dagmar Černoušková, Jindřich Chatrný, Lenka Kudělková a Jindřich Vybíral.

(B.F.)

Památková péče na Moravě

Monumentorum Moraviae Tutela

11/2006

20x20 cm, brož., 138 stran, 150 Kč

německé a anglické resumé

ISBN 80-86752-39-9

Odborným garantem jedenáctého čísla brněnského památkářského profesního časopisu byl Zdeněk Vácha, který pro číslo oslovil autory, jejichž nejnovější výsledky bádání prezentují jak chronologicky, tak svou specializací různá umělecká díla. Doktorand olomoucké univerzity Petr Čehovský podává rozklad na téma „Pozdně gotická boží muka, pastoforia a poprsně krucht v Podyjí v první třetině 16. století“; pracovníci brněnského pracoviště NPÚ Lenka Šabatová a Zdeněk Vácha publikují „Nové poznatky ke stavebnímu vývoji zámku v Bučovicích v 1. polovině 17. století“; profesor Miloš Stehlík předkládá materiálový příspěvek k baroknímu sochařství na Moravě „Mistr lomnického sloupu“; kurátor uměleckých sbírek Moravské galerie Zdeněk Kazlepka se zabývá uměleckohistorickou prezentací interiérů, jejichž mimořádná výzdoba skvělými tapisériemi a oslavnými nástěnnými obrazy provázela „Dvě návštěvy Karla VI. na zámku v Brtnici“ u rodiny Antonia Rambalda hraběte Collalto e San Salvatore; Lenka Kalábová (rovněž z brněnského pracoviště NPÚ) představuje „Zámek v Uherčicích kolem roku 1800“, precizuje poznatky o jeho stavebním vývoji a interiérové výzdobě, a to na základě reflexe uměleckohistorické literatury a srovnání s vlastními poznatky získanými zevrubným studiem starých zámeckých inventářů, účetních knih a stavebních deníků; Jana a Karel Severinovi čtenáře ve své obsáhlé studii „Oprava starobrněnské baziliky Nanebevzetí P. Marie v letech 1885–1903“ seznamují s výsledky průzkumů a archivního bádání, jež předcházely novodobé restauraci baziliky, která probíhala od roku 1995 do roku 2003; nálezová zpráva Kateřiny a Jana Knorových k „Restaurování interiéru kaple sv. Vojtěcha v obci Hlávkov na Jihlavsku“ mapuje práce na této drobné sakrální architektuře při její památkové obnově; zajímavou zprávou je i článek Veroniky Syslové „Nová prohlídková trasa na zámku v Miloticích“, kde se velmi pečlivě zabývá předchozím vývojem a inspiračními zdroji vytváření nové zámecké instalace v duchu bydlení posledních soukromých majitelů, a to nejen v souladu s estetickými požadavky, ale i právě na základě dochovaných obrazových materiálů (zejména dobových fotografií) se co možná nejvíce přiblížit autentické podobě jednotlivých pokojů a sálů tak, jak je opustila v roce 1945 rodina Seilern-Aspang. Aktuálně se Tomáš Vácha věnuje ve svém článku tématu Mezinárodního dne památek a historických sídel roku 2006, jímž byly industriální dědictví a technic-

ké památky, zmíněny jsou následky jarních povodní na zámcích v Jaroměřicích nad Rokytnou a v Lednici. V tomto čísle lze také najít přehled odborně metodických dnů, které od roku 2004 pořádá brněnské pracoviště NPÚ pro své zaměstnance i profesní kolegy, zprávy ze seminářů, přehled vydaných publikací i výstav uspořádaných v galerii Sklepení v Brně i na jednotlivých hradech a zámcích ve správě NPÚ úop v Brně. Zmiňujeme i smutnou událost, kterou byl pro všechny kolegy odchod dlouholetého pracovníka památkové péče v oboru péče o historické zahrady Zdeňka Horskáka.

(B.F.)

Československé opevnění v Lednicko-valtickém areálu (1936–1938)

Text: Vladimír Fic
20x20 cm, 42 stran, 50 Kč
ISBN 80-86752-40-2

Samostatná příloha výše zmíněného jedenáctého čísla brněnského památkářského časopisu je širším záběrem do problematiky památkové péče.

Specializovaným tématem ještě více zdůrazňuje, že pozornost památkářů je zaměřena na mnoho oborů lidské činnosti a spatřuje v nich nejen umělecká, architektonická, řemeslná, technická díla, ale nesmí zapomínat na jejich hodnotu paměti národa a symbolu národní hrdosti, byť by vyzníval právě v případě linie hraničních opevnění tak smutně. Zachování bytí tohoto fenoménu předmnichovské republiky je bohužel odkázáno na nadšení a zápal amatérských badatelů, ale bohudík i řady odborníků mnoha historických i technických oborů, který je ale pohříchu jen velmi sporadicky podporován úřady i samotnou památkovou péčí. Přitom hodnota opevnění spočívá právě v celistvosti dochování celých linií a v systematickém topografickém upřesňování poloh jednotlivých objektů ve stále se měnící krajině. Aby mohl památkář chránit jakoukoliv památku, musí ji znát a věřit v její hodnotu. Jen tak může přesvědčivě argumentovat za její záchranu. Nehledě na to, jsou objekty československého opevnění vyhledávaným turistickým cílem a s tím je třeba počítat.

(B.F.)

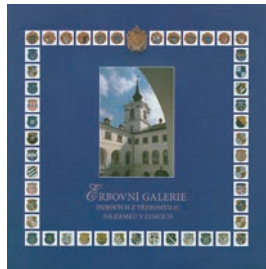
Erbovní galerie Dubských z Třebomyslic na zámku v Lysicích

Text: Michal Konečný, Leoš Vašek
20x20 cm, brož., 62 stran, 120 Kč
ISBN 80-86752-48-8

Správa státního zámku v Lysicích iniciovala vytvoření drobné, leč velmi záslužné monografie. V roce 2001 byla v rámci restauračních prací na fasádách zámku opravena i bohatá erbovní výzdoba vnitřního nádvoří

a autoři tohoto titulu mohli překročit k vyřešení dosud nezodpovězených otázek v poznání lysické heraldiky, k upřesnění datace zhotovení a osazení erbů, k objasnění uměleckohistorických souvislostí a přesnějšímu genealogickému zařazení. Erbovní galerie Dubských ze zámeckého nádvoří přitom ideově začíná v zámeckém interiéru a nabízí řadu zajímavých historických souvislostí, jež nám osvětluje právě tato monografie shrnující výsledky pečlivé heuristické práce.

(B.F.)

Námořní deník Erwina Dubského

(Sbírka albuminových fotografií ze 70. let 19. století z Japonska)
Text: Filip a Marcela Suchoňelovi
29x23 cm, váz. s přebalem, 245 stran,
600 Kč česká, 900 Kč anglická verze
ISBN 80-7027-146-9

Výpravný katalog k výstavám, které v letošním roce v Umělecko-průmyslovém muzeu Moravské galerie v Brně a na zámku v Lysicích představily mimořádnou sbírku ze 70. let 19. století, shromážděnou na „cestě kolem světa“ pozdějším fregatním kapitánem a císařským komořím hrabětem Erwinem Dubským z Třebomyslic. Kromě stovek albuminových fotografií, pocházejících od celé řady průkopníků této nové dokumentační technologie, tvoří sbírku ukázky dekorativního umění zejména Číny a Japonska, keramika a porcelán, umění laku, bronzové nádoby, velké množství zbraní a zbroje. Vše bylo v Lysicích vystaveno hned po návratu z cest v duchu tehdy módních světových výstav. Ze své cesty zanechal Erwin Dubský rovněž dvousvazkový svázaný deník se zaznamenanými zážitky, popisy krajin i obyvatel zemí, které navštívil.

Tato velmi zdařilá, obsahově i výtvarně bohatá publikace bude provázet výstavu, která chystá řadu repríz u nás i v zahraničí (o výstavě píšeme více na str. XY).

(B.F.)

Staré stezky 11/2006

sborník referátů ze semináře konaného v Brně 26. dubna 2006
A5, brož., 50 Kč
ISBN 80-86752-42-9

Sborník z jedenáctého semináře Staré stezky obsahuje teoreticky zaměřené referáty na téma dokumentace starých cest ve světle písem-

ných zpráv a terénních výzkumů. rekapitulaci publikovaných příspěvků v deseti ročních našeho sborníku přináší bibliografická příloha, doplněná o dodatky výběrové bibliografie, publikované v loňském ročníku. Sborník jako každoročně vyšel ke dni konání semináře, a tak z časových důvodů nebyly texty podrobeny jazykovým ani autorským korekturám. Redakční zásah se týkal citace literatury, která byla upravena podle jednotného úzu. (B.F.)

Historické zahrady a parky

Text: *Libuše Sedláčková, Gabriela Kratochvílová*

15x15 cm, skládačka, 10 Kč

Leták je drobným katalogem k výstavě, kterou mohli zájemci navštívit v Galerii SKLEPENÍ od června do září tohoto roku. Problematika historických zahrad a parků je nedílnou součástí práce památkářů. Údržba a obnova historické architektonicky tvarované zeleně přináší specifika, která provází člověka všude tam, kde je nucen pracovat v souladu s přírodou a respektovat její rytmus. Zahrady a parky navíc stále stojí v pozadí zájmu veřejnosti, laické i odborné, jenž je více zaměřen na architekturu, na movité i nemovité fondy hradů a zámků, a přitom jejich zelené prostředí bylo pro zakladatele panských sídel stejně důležité jako samotná stavba. Úkolem památkáře je fond historických zahrad a parků sledovat, chránit, odborně řídit případné úpravy a obnovu ve shodě se zákonem, úzce spolupracovat s odborníky jiných profesí (dendrologie, botaniky, zahradními architekty a dalšími), ale zároveň si být plně vědom, že úspěch výsledku leží vždy v trvalé údržbě, prováděné se znalostí mnoha historických souvislostí na vysoké odborné úrovni, a to zahradníky.

Káva, čaj, čokoláda ve šlechtickém salonu

Text: *Alena Křížová*

20x20 cm, 48 stran, brožovaná,
100 Kč

Katalog velmi úspěšné výstavy, realizované v letních měsících v kočárovně státního zámku ve Vranově nad Dyjí a v listopadu, prosinci a lednu

2007 v Galerii SKLEPENÍ v Brně. Katalog poskytuje podrobný přehled a popis vystavených exponátů, pocházejících ze státních zámků – Buchlovice, Hradec nad Moravicí, Raduň, Jaroměřice nad Rokytnou, Zlín-Lešná, Lysice, Milotice, Náměšť nad Oslavou, Rájec nad Svitavou, Telč a Vranov nad Dyjí –, ze sbírek Moravské galerie v Brně, Historického muzea ve Slavkově u Brna, Jihomoravského muzea ve Znojmě, z knihoven Státního hradu Buchlova, Státního zámku v Buchlovicích, z Národního zemědělského muzea – knihovny Muzea českého venkova na zámku Kačina a z knihovny Národního muzea v Praze. V úvodních kapitolkách katalogu autorka a zároveň kurátorka výstavy představuje pítí kávy, čaje a čokolády v historických souvislostech a ve spojení s rozvojem uměleckého řemesla a užitého umění.

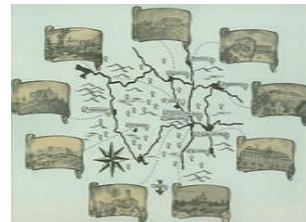
Obrazy z věků dávných

Kalendář vydaný

Pivovarem Černá Hora a.s.

(spolupráce Správa státního zámku Lysice), 95 Kč

Realizace dvanáctilistového vkusně provedeného kalendáře s historickými kresbami hradů a zámků od neznámého autora, pocházejícími z archivních a depozitních fondů brněnského pracoviště Národního památkového ústavu, je jednou z mnoha aktivit Správy státního zámku v Lysicích, konkrétně kastelánky Marty Medkové Rudolfové. Daří se jí úspěšně zvyšovat povědomí o jí spravovaném zámku, přivést nejen nové návštěvníky, ale vytvořit z návštěvy zámku tradici i pro rodiny z Lysic a celého mikroregionu, a to pořádáním mnoha monotematických akcí i zajímavých výstav během jedné sezony. Správa zámku nespolehá jen na tradiční šermířská a hudební vystoupení, na lidové veselice a jarmarky; zpřístupňuje zajímavá témata ukrytá v depozitáři, zve si ke spolupráci uznávané odborníky. Tradicí jsou výstavy v obnovené zámecké oranžerii, na nichž se podílí vedoucí zámeckého zahradnictví Evžen Kopecký, i tematické výstavy v upraveném předzámčí. V neposlední míře kastelánka myslí na účinnou propagaci svého bohatého sezonního programu.

Brněnská architektura 1815–1915

Text: *Pavel Zatloukal*

Fotografie: *David Židlický*

15x22 cm, vázaná, 248 stran

česká a anglická verze, 460 Kč

Vydaly spolek Obecní dům Brno a Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Brně.

Na slavnostním křtu se v Galerii architektury na Starobrněnské ulici se sešly 7. listopadu večer desítky hostů – architektů, fotografů, historiků architektury, památkářů, Brňanů i mimobrněnských –, milovníků 19. století a architektury vůbec. Výstava představila erudovaného průvodce a krásnou knihu zároveň. Vedle mimořádně dobrých černobílých fotografií Davida Židlického představujících současnou tvář jednotlivých staveb nechybí u mnoha hesel ani půdorysy, texty Pavla Zatloukala nejen informují o architektonicky a urbanisticky důležitých kontextech a podrobně líčí zajímavé detaily interiérů i exteriérů, ale jak už jsme z jeho Brněnské okružní třídy i Příběhů dlouhého století zvyklí, jsou jednotlivá hesla namnoze obohacena o příběhy hlavních protagonistů, stavebníků a architektů, i o zajímavé dobové souvislosti. U fotografií lze jen přitakat neretušování byť rušivých momentů jako jsou výstrče, transparenty, tramvajové a trolejbusové vedení, odpadkové koše. Počítačové programy dokážou „zdokonalit“ každý záběr, ale zároveň vymazat dokumentární hodnotu snímku a vytrhnout jej ze vzájemných vztahů s prostředím. David Židlický si dokázal počkat na své záběry do chvíle, kdy dominanta architektury zvítězila nad vším okolo. Publikace splňuje i náročná kritéria na technické zpracování – pečlivá redakce, elegantní typografická úprava, dobrý tisk, kvalitní vazba (i když výrobní šotek všil tentokrát několik vazeb opačně a tím všechny upozornil na svou bdělost, se kterou hlídá každé lidské zakolísání, aby zahrál svůj zlomyslný trylek tam, kde se to nejméně očekává).

Snad nejlépe charakterizuje téma knihy sám autor ve svém úvodu. S jeho svolením jej otiskujeme v plném znění: (B.F.)

*„A krásná hudba stále zní.
To staré domy vyhrávají,
dokud je lidé nezbourají“ (Jan Skácel)*

Brněnská architektura 19. století byla dlouho obestřena nedůvěrou, ba opovržením. Mělo to několik kořenů – sociálních, národnostních a v neposlední řadě gnoseologických. Architektura 19. a počátku 20. století, tedy architektura převážně historizující, byla hluboko do druhé poloviny minulého století obecně považována za nepůvodní, odvozenou, eklektickou, úpadkovou. Architektura 19. století představovala navíc z podstatné části přehlídka buržoazních stylů. Buržoazie si zřejmě nikde nevysloužila obdiv. Přes všechny převraty, jimiž prošla

česká společnost v minulém století, má však v této zemi negativní znaménko konstantně, jsou jí upírány jakékoliv pozitivní vlastnosti, je ztotožňována pouze se ziskuchtivým hromaděním majetku. Jakýpak půvab – ani nenápadný! Brněnská architektura 19. století byla navíc z 99 procent dílem buržoazie německé, případně německy hovořící židovské. Do této společnosti se promítl většina trpkosti a negativních zkušeností jak z druhé poloviny 19. věku, tak především z první poloviny 20. století. Řčení o předměstí Vídně mívalo ten nejhorší zvuk. Badatel o brněnské architektuře tohoto období to má oproti jiným lokalitám o to komplikovanější, neboť zde schází podstatná část pramenné základny. Základní zdroj – archiv stavebního úřadu – prý na konci druhé světové války vyhořel a z náhodně dochovaných trosek dokumentace je tak možné sestavovat jen velmi torzální obraz. Deseřtiletí nezájmu a ignorace způsobila, že se tématem nikdo podrobněji nezabýval v letech, kdy ještě žili, respektive v Brně ještě žili někteří účastníci tehdejších dějů. Psávalo se nanejvýš o pár stavbách. Badatelé navíc komplikuje práci zdejší posedlost přejmenovávat a přečíslovávat. Nejen ulice, ale celé čtvrtě jsou rozpojovány, scelovány, nově pojmenovávány a přečíslovány – výraz účelového pragmatismu ignorujícího historickou kontinuitu nebo podvědomá snaha o vytěsnění a převrstvení nepohodlného? Pátrání po základních faktech – jménech stavebníků, projektantů, stavitelů, stejně jako dat – tak nezřídka připomíná archeologii. Procházka po brněnské architektuře předminulého věku je jako procházka po hřbitově. Ale ani tam toho zájemce moc nenajde – zhruba před dvaceti lety došlo k likvidaci podstatné části německých hrobů. Naprosto zde schází personální kontinuita – odchod řady majitelů obydlí po roce 1918, holocaust, pochod smrti na Boží Tělo 1945 a čistky v řadách těch zbývajících po roce 1948 způsobily, že snad neexistuje dům z 19. či počátku 20. století, v němž by žili potomci jeho původních majitelů. Ne podstatná část české historiografie umění se s problematikou brněnské architektury 19. století dlouho vyrovnávala pohádkou. Se sebeuspokojením a s dojetím se tradovaly příběhy o heroickém vzepětí české kultury, která ze svých malých kořenů vyrašila na pařeňišti degenerované, procovské, velkopanské, buržoazní, zkrátka německé pakultury. Situace se začala měnit až v průběhu posledního dvacetiletí. Na jedné straně začaly vycházet první podrobnější studie, na druhé straně došlo k vyhlášení plošné památkové ochrany několika nejvýznamnějších urbanistických celků a řady izolovaných objektů. Cílem této knihy je představit zájemci brněnskou architekturu let 1815–1915 jak z hlediska urbanistického vývoje, tak z hlediska jednotlivých budov, jejich stavebníků i autorů. Výběr představuje asi desetinu z podchycených staveb. Uspořádán je se snahou postihnout specifické rysy stylové, lokální a pokud možno i autorské. Medailony staveb jsou nezřídka doplněny stručnými biogramy někte-

ných stavebníků, případně autorů. Základní údaje, tj. autorské určení a datování se přes veškerou snahu v řadě případů nepodařilo dohledat. Tam kde scházela jakákoliv analogie, bylo nutné smířit se s označením anonym, tam kde byla stanovena pouze hypotetická určení, je užíváno závorek. V kapitole Encyklopedie jsou shromážděny biografické medailony těch autorů, kteří brněnskou architekturu ovlivňovali dlouhodoběji a zásadně, s výběrem z jejich dochovaných brněnských prací; doplněna jsou také hesla některých institucí a škol, které měly pro zdejší architekturu podobně zásadní význam. Kniha je průvodcem, není vědeckou prací – proto například postrádá poznámkový aparát. Důvodů pro její vznik byla řada a nelišily se od pohnutek, které stávají u zrodu podobných prací jindy a jinde. Jeden však autor považuje za nutné upřednostnit před ostatními: povinnost těch, kteří přežili tragédie 20. století – jejich potomky nevylímáje – postarat se alespoň touto formou o svěřené dědictví.

Pavel Zatloukal

Barok v soše (bibliografický výběr statí Miloše Stehlíka)

Úvod: Jiří Kroupa

19x27 cm, váz., 260 stran, 350 Kč
úvod, závěr a vybraná kapitola
v německém překladu
ISBN 80-86752-44-5

Cit. „...Profesor Miloš Stehlík patří nepochybně mezi nejvýznamnější představitele oboru dějiny umění na Moravě v současnosti. V anglicky mluvících zemích by byl nazván doyenem, tj. osobou výjimečně kvalifikovanou svou prací spolu s dlouholetou zkušeností v určitém oboru. Toto oslovení ovšem není pouze vzletným označením, které se dostává člověku při blahopřání k jeho jubileu. Přináší si totiž s sebou i důležitý etický rozměr včetně důrazu na zakotvení v klasické evropské vzdělanosti...“

Citace z úvodu ke knize, jehož autorem je prof. Jiří Kroupa, dostatečně vystihuje, proč před zhruba pěti lety vznikla iniciativa vydat k tehdy se blížícím osmdesátinám prof. Miloše Stehlíka dva svazky. První svazek *Ars naturam adiuvens* skutečně v roce Stehlíkova jubilea vyšel jako sborník prací jeho žáků a přátel tematicky až na jednu výjimku věnovaný baroku, tedy období, se kterým je badatelské úsilí Miloše Stehlíka neodlučně spjato.

Druhá část plánované dvojice – bibliografie samotného jubilanta, pro kterou sám zvolil název *Barok v soše*, však musela na svoje vydání počkat až do letošního roku. Miloš Stehlík své vybrané statě nejen pečlivě revidoval, ale doplnil je i řadou nových informací a především výběrem bohatého fotografického materiálu. Přestože je v publikaci použito několik desítek archivních fotografií, objel fotograf Miloslav Zavadil řadu především církevních památek na Moravě. Více než sedmdesát z nich vybral autor do publikace, a to především do její barevné přílohy.

Vedle 12 vybraných článků Miloše Stehlíka obsahuje kniha již citovaný zevrubný úvod Jiřího Kroupy, autorův závěr, kompletní bibliografii a biografii Miloše Stehlíka a jmenný a místní rejstřík.

Na obou svazcích se podílely obě instituce, s nimiž Miloš Stehlík spojil celý svůj profesní život: brněnské pracoviště Národní památkového ústavu a Seminář dějin umění Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně.

Eva Dvořáková

VÝSTAVY A JINÉ AKCE

Historické zahrady a parky a kinetické kašny Františka Svátka

29. června – 29. září 2006, Brno – Galerie SKLEPENÍ

Námět: Libuše Sedláčková, Dagmar Fetterová, Gabriela Kratochvílová
Scénář: Gabriela Kratochvílová, Bohdana Fabiánová, Dušan Riedl
Texty na panelech: Dušan Riedl, Gabriela Kratochvílová
Výtvarné řešení: Jarmila Marvanová

Málokdo z nás konzumentů života si uvědomí, že historické zahrady a parky jsou specifickými uměleckými díly, jež byla vytvořena lidskou dovedností a představivostí jako vize budoucí krásy a harmonie, a to

Tvůrci výstavy Ing. arch. Dušan Riedl a Ing. Gabriela Kratochvílová.

Letní výstava v Galerii SKLEPENÍ nabídla návštěvníkům ty nejkrásnější záběry ze zámeckých zahrad a parků tří krajů – Jihomoravského, Zlínského a z Vysočiny. Fotografovali je Miroslav Zavadil, Veronika Skálová, Martin Vybíral, František Sysel, Zdeněk Náplava a Lubomír Čech.

zejména v případě těch nepravidelných krajinářských. Majitelům a tvůrcům musel za jejich života postačit pouze plán, rozkreslení jednotlivých skupin stromů a keřů, obraz budoucího průhledu zelenými kulisami. Stojíce před útlým kmínkem právě zasazeného stromu je snad již tehdy uchvacovala představa jeho mohutnosti za padesát, sto a více let. Ale ani formální geometrizovaná zahrada není dílem několika málo let, i zde zahradník a sadař sází pro „sklizeň“ příštích generací. Zahradní umění je proto uměním pokory a respektu k rytmu přírody, kdy úspěch je přímo závislý na slunci, vodě, půdě a lidské pracovitosti. Úctu k umu našich předků na poli zahradního umění můžeme proto prokazovat zase jen každodenní prací na zachování překrásných zelených areálů, bez kterých architektura lidského sídla ztrácí svůj jas.

K obecnému názvu výstavy Historické zahrady a parky patří i vysvětlující podtitul: Prezentace kulturních památek – historických zahrad a parků jako součástí šlechtických sídel na území krajů Jihomoravského, Zlínského a Vysočina.

Na území těchto tří krajů je zapsáno v Ústředním seznamu nemovitých kulturních památek téměř 250 historických zahrad a parků a tento bohatý přírodní, lidskou rukou vytvořený fond je stejně jako architektura předmětem památkové péče. Specifika zahradního umění v oblasti kulturních památek předurčují i specifika postupů v péči o ně.

Výstava v Galerii SKLEPENÍ představuje bohatství památek zahradního umění jak co do počtu, tak zejména co do kvality a jedinečnosti. Při návštěvě lesa, malé zahrady či rozlehlého krajinného parku člověk vždycky rád zapomíná na čas a spěch, baví ho pozorovat vše, co se kolem něj děje.

Jaký je však rozdíl mezi volnou přírodou a tou její architektonizovanou částí, již se říká park a o níž bychom měli intenzivněji pečovat? Je formálně ohraničena. Je jasné, kde končí příroda upravená lidskou rukou, kde volně přechází do okolní krajiny. Přirozený profil terénu bývá využíván, často bývá i přetvářen a uměle modelován. Zahradní architekt záměrně vytváří pohledové osy, jež doprovází sochařskou výzdobou a často zakončuje drobnou architekturou. Přirozené vodní toky překlenuje mostky a lávkami, buduje rybníky a umělá jezírka, kanály a kašny. Právě romantizace krajiny byla jedním z hlavních cílů při utváření přírodních parků od druhé poloviny 18. století; altánky, lavičky, umělé jeskyně a zříceniny, památníky, obelisky, tichá loubí a zákoutí – to vše mělo sloužit k rozjímání nad duchovnem, k zamýšlení nad lidským bytím, k navázání blízkého kontaktu s přírodou.

Abychom vnímali alespoň zbytky této filosofie našich předků a respektovali historické zahrady a parky jako místa klidu a odpočinku, abychom chodili po parcích s otevřenými očima a jejich návštěvu neodkládali, k tomu všemu měla inspirovat výstava brněnského pracoviště Národního památkového ústavu, obohacená o kinetické kašny akademického sochaře Františka Svátka. Tyto kamenné vodní skulptury se ve SKLEPENÍ staly vodním prvkem, který spoluvytváří každou zahradu. Doplnily tak o třetí rozměr fotografie těch nejkrásnějších pohledů na zámecké zahrady a parky, fotografované Miroslavem Zavadilem, Veronikou Skálovou, Martinem Vybíralem, Františkem Syslem, Zdeňkem Náplavou a Lubomírem Čechem.

(B.F.)

Káva, čaj, čokoláda ve šlechtickém salonu

*15. června – 30. září 2006,
Státní zámek Vranov nad Dyjí
22. listopadu 2006 – 21. ledna 2007,
Brno – Galerie SKLEPENÍ*

V letní sezoně 2006 se v objektu kočárovny zámku Vranov nad Dyjí uskutečnila již osmá výstava zabývající se životním stylem šlechty a zároveň některými z oborů uměleckého řemesla. Cílem těchto výstav však není pouze nalákání většího počtu návštěvníků, ale také odborné zpracování určitého fondu mobiliáře, který dlouhá léta zůstával ve stínu náročné péče o zámecké budovy a celé areály. Po kolekcích vranovské kameniny, akvarelů s vyobrazeními šlechtických interiérů, šperků s českými granáty, zbraní, hygienických potřeb, krajek a hodin byl představen soubor ilustrující kulturu pití kávy, čaje a čokolády v aristokratickém prostředí.

Tento fenomén zásadním způsobem ovlivnil mnoho oblastí života šlechty, později měšťanských a nakonec i lidových vrstev. Exotické nápoje obohatily jídelníček a kultivovaly stolování, pro jejich požívání byly totiž nutné nové typy nádobí (zpočátku ovlivňované Dálným východem), jejich konzumace se odehrávala většinou ve společnosti – buď v domácím prostředí nebo na veřejnosti – a tak dala příležitost ke zřizování kaváren a klubů. Kouzlo těchto pochutin inspirovalo mnohé umělce ke vzniku hudebních, literárních a výtvarných děl. A touha Evropanů po větší dostupnosti surovin vedla k šíření plodin zvláště v koloniích na téměř všech kontinentech.

Kolekce byla vybrána a sestavena díky mimořádné ochotě kastelánů a kurátorů sbírek z jedenácti hradů a zámků na Moravě (státní hrady Buchlov a Pernštejn, státní zámky Buchlovice, Hradec nad Moravicí a Raduň, Jaroměřice nad Rokytnou, Lysice, Milotice, Náměšř nad Oslavou, Rájec nad Svitavou, Telč, Vizovice, Vranov nad Dyjí, ZOO a zámek Zlín-Lešná) a doplněna z dalších pěti muzejních (Historické muzeum ve Slavkově u Brna, Jihomoravské muzeum ve Znojmě) a galerijních institucí (Moravská galerie v Brně) a knihoven (Národní zemědělské muzeum a Národní muzeum v Praze). Na výběru, zkompletování a svezech měli zásadní podíl Miroslava a Karel Janičkovi, kteří vždy stojí v čele odborného a organizačního týmu. Celkem se podařilo vystavit 170 jednotlivých předmětů a souprav, mezi nimiž převažovaly exponáty z porcelánu, kameniny, stříbra, cínu a obecných kovů. Jejich odborného určení se ujali specialisté na jednotlivé obory: keramiku a porcelán evropské provenience zpracovala Jarmila Novotná, orientální importy Filip Suchomel a předměty z drahých a obecných kovů Alena Křížová.

Soupis exponátů uveřejněný v katalogu (text Alena Křížová, fotografie Miroslav Zavadiš, redakce Eva Dvořáková) potvrzuje specifické zaměření dokladů uměleckého řemesla, které se nacházejí na památkových objektech. Na rozdíl od muzejních sbírek, jejichž utváření a náplň ovlivňovalo především měšťanské prostředí, odlišují se soubory z aristokratických sídel časově, provenienčně i stylově. Zatímco převaha předmětů v našich muzeích pochází z 19. století a z domácích, popř. rakouských zdrojů, hradní a zámecký mobiliář má jiný charakter. Značná část má původ v 18. století, v období baroka, ještě více však rokoka a klasicismu, 19. století je zastoupeno empírem a pak historismy druhé poloviny a konce století. Ve šlechtickém majetku téměř absentoval styl druhého rokoka a pokud byla doba druhé třetiny 19. století doložena, pak na porcelánových jídelních a nápojových soupravách inspirovaných orientální produkcí, popř. ve stolním stříbře. Také provenience exponátů dokládá specifické zaměření: v evropském porcelánu na Míšeň a Vídeň, v kamenině na Anglii, Německo a Vranov nad Dyjí, ve stříbře na Londýn a Vídeň a v cínu na Německo.

Složení fondů tedy předurčilo podobu výstavy, která byla koncipována podle jednotlivých exotických nápojů na oddíl kávy, čaje a čokolády. V nápaditém architektonickém řešení (Emil Zavadiš) se podařilo nazačít prostírání souprav na stolicích, v samostatných kukátkových vitrínách byly připomenuty plodiny z botanického hlediska, způsoby jejich přípravy s rozmanitými ingrediencemi a zájem dobové literatury, která se obírala především jejich příznivými zdravotními účinky. Bohužel moravské sbírky neoplývají velkým množstvím maleb a grafik připomínajících pití kávy, čaje a čokolády. Pro výstavu se podařilo získat pouze jedno zajímavé zátěší ze začátku 18. století se dvěma japonskými šálky a podšálkem, ostatní obrazové doklady měly spíš ilustrační charakter pro doplnění kolekce. Atmosféru šlechtického salonu evokovala poslední místnost s historizujícím vybavením ze sklonku 19. století.

Atmosféru šlechtického salonu evokovala poslední místnost s historizujícím vybavením ze sklonku 19. století.

Brněnská repríza výstavy Káva, čaj, čokoláda, která se uskutečnila na přelomu let 2006/2007 v Galerii Sklepení, byla redukována pouze o třetinu exponátů. Zcela odlišné klenuté prostory si vynutily nové výtvarné řešení (Jarmila Marvanová), které navodilo intimní, důvěrnou atmosféru korespondující s vánočním termínem. V obou verzích výstavy se předměty z památkových objektů dostaly do zcela nových souvislostí, byly

odborně zhodnoceny a návštěvníci dostali příležitost prohlédnout si zblízka všechny detaily a vyjádřit obdiv k nápojovým soupravám i solitérům, které jinak bez zvláštní pozornosti míjejí na prohlídkových trasách na moravských hradech a zámcích.

Alena Křížová

Terakota v zahradě

15. června – 15. září 2006

oranžerie Státního zámku Lysice

Námět a scénář: Evžen Kopecký, Ludmila Dufková

Od roku 2000, kdy byla po pomátkové obnově zpřístupněna lysická zámecká oranžerie a výstava „Krása starých oranžerií“ obohatila prohlídku zámku o nový okruh, každoročně iniciuje vedoucí zámeckého zahradnictví Evžen Kopecký nový námět pro expozici, vždy blízký zahradní tematice. Na scénáři pak spolupracují odborníci na dané téma z brněnského pracoviště NPÚ i externisté. Už jsme měli možnost obdivovat poklady zahradních zákoutí, exkurs do historie zahradního nářadí nám představil rostodivná náčiní pro údržbu záhonů, parkových cestiček nebo stromů i pro zalévání, v dalším roce bylo vystaveno obdivuhodné množství na tvary, velikosti a fantazii dekoru pestrých květináčů pro interiéry i nádob určených pro rostliny v parcích a zahradách., na výstavě věnované zahradnímu nábytku se zase „sešly“ lavičky, židle i stoly různých tvarů ze dřeva, kovu, proutí i kamene. K nejatraktivnějším patřila jistě výstava „Voda krásná, voda živá“ s kašnami, fontánkami, chrličí, bazénky a jejich sochařskou výzdobou. Mnohé z vystavených předmětů Evžen Kopecký doslova zachránil před zánikem.

Od letošního června se lysická oranžerie zaplnila terakotou. Tento materiál po staletí, ba tisíciletí doprovází člověka a slouží mu k užtku i dekoraci. Z terakoty byly zhotovovány velké sochy, drobnější figurální plastika, celé reliéfy i dekorativní doplňky architektury, největší byla však produkce předmětů běžné denní potřeby – vázy, květináče, stolní nádoby, nádoby na uchovávání potravin a v poslední řadě pak nádoby na zpopelnění lidské ostatky. Předměty z terakoty jsou častými nálezy na archeologických vykopávkách starověkých, středověkých i novověkých sídlišť. Terakota existovala od nepaměti napříč staletími i kontinenty.

Pro návštěvníky lysické výstavy bylo jistě zajímavé i to, že byly vystaveny poškozené součásti terakotové výzdoby zahrady, již dávno ze svého původního stanoviště odstraněné, čekající na restaurování a navrácení na původní místo.

Terakota – terra cotta

Terakota, výraz který vznikl z italských slov terra cotta, pálená hlína. Tento známý druh pálené hlíny se vyznačuje typickou hnědočervenou barvou. Předměty z této hlíny byly vytvářeny pomocí kadlubů, volně z ruky nebo kombinací obou způsobů. Obecně jsou tímto výrazem označovány výrobky z neglazovaného hnědočerveného střeputu, ostřené většinou šamotem nebo i jemnou mletou cihlovou moučkou. Existuje široká škála odstínů od žlutohnědé až po červenohnědou. Jako každý jiný materiál je i terakota ovlivněna místem, z kterého pochází, složením suroviny, příměsí oxidů různých kovů a také výrobním procesem. Terakotové výrobky byly označovány také jako „umění lidu“, které mělo svým tvarem a krásou potěšit právě prostý lid. Také často plnily funkci votivních darů k oslavě Boha nebo vyjádření atributu smrti.

Terakota jako materiál sloužila ke zhotovování sochařských děl, k výrobě nepolévané figurální keramiky, plasticky zdobených dlaždic, reliéfů, ozdobných doplňků architektury (ostění, akroterie, atd.) a konečně i jiných ozdobných a užitkových předmětů běžné produkce, jako byly květinové vázy, květináče nebo také dýmkové hlavičky cigareto- vých špiček, čajové a psací soupravy, dezertní talíře atd.

O oblibě terakoty jako materiálu svědčí tisíce nálezů zejména v hrobech. Terakotové figury různých velikostí jsou známy již ze starého Egypta, Malé Asie a Číny, ze severní Afriky, Sicílie, Itálie, dále z Řecka a Říma. Nejkrásnější a umělecky nejceněnější pocházejí ze starořeckého města Tanagra v Boiottii. Početná skupina drobných plastik, tzv. tanagry z pálené hlíny představuje produkci votivní plastiky z přelomu 4. a 3. století př.n.l., kdy jejich výroba vyvrcholila. Vynikají zde zejména postavy mladých žen. Tanagry se používaly při rituálních pohřebních obřadech, při kterých plnily funkci ochrany zeměděle před zlými mocnostmi.

Dalším typem předmětů, označovaných slovem terakota jsou i předkolumbovské indiánské výrobky z oblasti Mexika, Guatemala nebo Hondurasu, které vznikaly již v prvním tisíciletí př.n.l.. Nádherné plastiky, pohřební urny nebo tzv. usměvavé figurky byly buďto modelovány ručně nebo se odlévaly do forem a zřejmě byly všechny polychromované.

Pravděpodobně největší a nejnámější soubor terakotových figur nechal zhotovit první čínský císař Čchin Š chuang-ti v letech 246–210 p.n.l. jako součást své posmrtné výbavy. Tato hliněná armáda, složená ze stovek postav vojáků, koní a válečných vozů je bohatým pramenem informací o různých stránkách života v čchinském období a byla náhodně objevena v roce 1974 zemědělcí.

Na našem území patří mezi nejstarší dochované dlaždice z terakoty soubor reliéfně zdobených dlaždic z druhé a třetí čtvrtiny 12. století v kostele sv. Vavřínce na Vyšehradě, které se řadí mezi nejstarší ve střední Evropě a snad i v zaalpské oblasti vůbec. Tyto dlaždice jsou patrně dílem ostrovské dílny, která pracovala při druhém nejstarším českém mužském benediktinském klášteře v Ostrově. Podle tehdejších názorů byla podlaha sakrálních prostor svou polohou a funkcí nejnižší významovou rovinou interiéru a tudíž nepřipouštěla zobrazování ryze teologických představ, ale pouze dovoľovala zpodobování námětů a symbolů, které souvisely s přípravami na přijetí víry a byly tedy její preambulí.

Terakota se používala také jako materiál pro stavební dekorativní prvky. Velmi známé jsou terakotové reliéfy z Babylónie. V Evropě se hojně využívala terakota ve středověku zejména v severovýchodních zemích a v Británii. V 19. století prožívá terakota renesanci, vyrábějí se z ní různé dekorativní prvky fasád, například hlavice sloupů, římsy, plastické reliéfy, ale i samostatné plastiky, které bývaly umístěny v nikách.

Samostatnou kapitolu tvoří předměty z terakoty, které se vyznačují charakteristickým lakovaným, případně leštěným povrchem, tzv. siderolity a terality. Tato technologie se využívala při rafinování hliněného nádobí již v starověké Číně. Na českém území začal s výrobou tohoto druhu zboží Karl Hufský v Unčíně u Bohosudova v severních Čechách v roce 1822. V severních a severozápadních Čechách pak následně vznikaly další dílny a manufaktury, které s menšími obměnami vyráběly předměty z terakoty, sideritu a terality ve snaze se co nejvíce přiblížit dokonalé anglické kamenině, tzv. wedgwoodu. Tato kamenina dosáhla svého času větší obliby než samotný porcelán. Snahou výrobců keramiky bylo napodobit wedgwood tak, aby výrobky byly vnějším vzhledem podobné, ale výrobně jednodušší, a proto také cenově přístupnější. Touto snahou se vyznačovala například firma Wilhelm Schiller&Friedrich Gerbing v Podmoklech zahájena v roce 1829. Ovšem nej-

větší počet výrobků produkovala továrna v Ústí nad Labem, založena v roce 1841 Adolphem Bährem, která se již v roce 1851 zúčastnila svými výrobky světové výstavy v Londýně. Později se majitelem továrny stal Johann Maresch, jehož rodina držela ústeckou keramiku až do roku 1945. V následujících letech k nim přibýly v tomto regionu továrny v Horním Žlebu, Střekově, Sokolově, Chabařovicích a dalších místech. Všechny tyto továrny měly obdobný program, vyráběly kávové a čajové soupravy, teriny, vázy, šály, mísy, ozdobné květináče, tabákové dózy, různé druhy košičků, kandelábry, hodinové ciferníky, psací soupravy, květinové stolky, nástěnné reliéfy, zahradní keramiku a také terakotové tpraslíky a jiné pohádkové bytosti, které doplňovaly dobou zahradní architekturu. Podle dobových ceníků byly terakotové, sideritové a teralitové předměty určeny především měšťanským a lidovým vrstvám. Svůj vrchol zažívaly zejména v období ornamentálně přebujelých tvarů, tj. v období druhého rokoka a pseudoslohů druhé poloviny 19. století. Existují záznamy, které dosvědčují, že se toto zboží vyváželo do Maďarska, Itálie, Německa, Holandska a dokonce i do Ameriky. Na Moravě bylo také mnoho továren na kameninu, přesto seriózní doklady o produkci terakoty na území Moravy neexistují.

Zahradní vázy mají dlouhou historii, používaly se již v starověkých zahradách v Mezopotámii, v Egyptě, později v byzantských zahradách v Konstantinopolu, v Hadrianově Ville v Římě, expandovaly do Francie, Anglie, Ruska a střední Evropy. V 19. století se nacházely prakticky v každé větší zahradě.

Z terakoty se vyráběly nejenom ozdobné zahradní vázy, ale také jednoduché květináče, které z praktického i estetického hlediska vytvářejí pro rostliny nejhodnější prostředí. Terakotové květináče a nádoby výtečně nasávají vodu ze substrátu a odpařují ven a naopak dovnitř pouští vzduch.

Ludmila Dufková

Restaurování a expozice kočáru „berlina“ z fondu Státního zámku Lysice červen 2006

Berlina je lehký uzavřený typ kočáru na vysokých kolech. V Lysicích je kočár vystaven v prostorách bývalých zámeckých koníren, které byly pro tuto expozici speciálně upraveny.

Lysický kočár byl celá desetiletí umístěn v nevyhovujících podmínkách mimo areál zámku, nebyl průběžně udržován a nacházel se ve velmi špatné „kondici“. Dřevo bylo napadeno dřevokazným hmyzem, kov byl značně zkorodován, některé součástky chyběly zcela. Čalounění bylo dochováno jen torzálně, a to velmi znečištěné a poškozené. Celý povrch i interiéru byly pokryty prachem a ptačím trusem. Bylo rozhodnuto o kompletním restaurování, na němž se ve výsledku podíleli specialisté na restaurování dřeva, kovů, textilu, malby, zlacení a v neposlední řadě odborníci na konzervaci kůže. Kočár byl nejprve rozebrán na součástky, což bylo provázeno podrobnou fotodokumentací a nákresy, a posléze převezen do restaurátorských dílen. Na celém procesu se také podíleli odborníci z technologických laboratoří, kteří na základě exaktních materiálových průzkumů pomáhali stanovit vhodné restaurátorské postupy a dle stavu jednotlivých materiálů doporučili v některých případech nahradit původní součásti replikami. Průzkumy také potvrdili předpokládanou dataci vzniku kočáru do období kolem roku 1780. Odborný dohled nad restaurátorskými pracemi prováděly Veronika Syslová a Ludmila Dufková z brněnského pracoviště Národního památkového ústavu.

Vzhledem k časové i finanční náročnosti byla restaurace kočáru rozdělena do tří etap. Restaurátorské práce byly zahájeny v roce 2003, kdy Ministerstvo kultury ČR uvolnilo první část prostředků z Programu restaurování movitých kulturních památek. Práce byly dokončeny v roce

2005. Celkem stála do konce roku 2005 památková obnova kočáru 920 000 Kč, z nichž celá jedna čtvrtina byla hrazena z rozpočtu Státního zámku Lysice. Dále se pokračuje v restaurování textilních součástí kočíku a přehozů, opět z Programu restaurování; objem prostředků je stanoven na 140 000 Kč za dvacetiprocentní finanční spoluúčasti NPÚ.
(B.F.)

Námořní deník Erwina Dubského

– Lysická sbírka albuminových fotografií ze 70. let 19. století

*červen – září 2006 Státní zámek Lysice
prosinec 2006 – duben 2007 Praha, Galerie Rudolfinum*

Na zámku v Lysicích se po několikaletém výzkumu podařilo nalézt v evropských podmínkách zcela unikátní soubor uměleckých artefaktů. Jeho jádro tvoří i sbírka japonských a čínských uměleckých děl a především soubor albuminových fotografií z cesty kolem světa, kterou podnikl Erwin Dubský, fregatní kapitán a komoří, tehdy však ještě „jen“ jako první důstojník na korvetě Erzherzog Friedrich. Plavba této válečné korvety má pro nás mimořádný význam. Loď vyplula z vojenského přístavu v Pule 16. května 1874 a směřovala přes nedávno nově vybudovaný Suezský průplav do Adenu a k břehům ostrova Cejlon, poté do Singapuru, dále Hongkongu a Šanghaje. Expedice, jejímž hlavním cílem bylo ze strany Rakouska-Uherska navázání a získání nových obchodních styků s Japonskem a královstvím Siamu, snaha vybudovat obchodní základnu na Borneu a zúčastnit se astronomického pozorování přechodu planety Venuše mezi Zemí a Sluncem, směřovala dále až k ostrovům Japonského císařství. Zde se válečná korveta plavila do Nagasaki, poté přes Šimonosecký průliv do Kóbe a Jokohamy. Z jokohamského přístavu mise směřovala zpět na Hongkong, filipínskou Manilu a do thajského Bangkoku, přes indonéské ostrovy opět do Singapuru a Batávie. Odtud se vydala nazpět do Hongkongu a Jokohamy. Následně expedice opustila Asii a proplula Pacifikem do amerického San Francisca, chilského Valparaisa a Magalhãesovým průlivem do Montevidea a dále přes Atlantik k Gibraltaru a k Alžírě, Palermu a konečně zpět do domovské Puly, kde zakotvila 21. června 1876.

Erwin Dubský během této dlouhé plavby nashromáždil řadu uměleckých děl, bohatý etnografický materiál i dobovou dokumentaci, která se nám z velké části dochovala. Nejdůležitější a z hlediska kontextu evropské uměnovědy je naprosto ojedinělý soubor 506 dobových albuminových fotografií adjustovaných v devíti albech, které Dubský získal během této, de facto diplomatické cesty. Sběrka, ve své době nepochybně pořízená jako forma dokumentace, obsahuje fotografie od celé řady průkopníků této nové techniky, a to téměř ze všech navštívených čtyř kontinentů. Nejzajímavější částí souboru je kolekce, kterou Dubský pořídil při svém pobytu v Číně a Japonsku v letech 1874 a 1875.

Autor výstavy japanista PhDr. Filip Suchomel zpracoval jeden z mimořádně zajímavých fondů uložených na SZ v Lysicích, sbírku fotografií, předmětů a písemností, související s cestou hraběte Dubského kolem světa.

Přestože byly některé fotografie dlouhodobě zpřístupněny a vystaveny v knihovně lysického zámku, což způsobilo poškození některých listů, k odbornému zpracování těchto exponátů nikdy nedošlo.

V inventárním zápise byla alba fotografií určena jako práce samotného Erwina Dubského a po skutečných autorech fotografií nikdo nepátral. Odborně nebyly léta zhodnoceny žádné exponáty mimoevropské provenience z tamní sbírky, a tak až díky podpoře Grantové agentury České republiky se podařilo před několika lety zahájit odborný průzkum všech původem mimoevropských sbírkových předmětů.

Tak jako i v jiných zemích, jsou sbírky starého fotografického materiálu z Dálného východu uloženy v České republice postupně zpřístupňovány až v posledních několika letech. Ještě na konci 20. století nebyl o podobný artikl mezi badateli na celém světě velký zájem. Seriózní vědecké zpracování jednotlivých fotografií započalo až společně s rozšířením záliby sběratelů v tomto zajímavém historickém médiu. Nelze se tedy divit, že zejména v počátečním období byl výzkum tohoto žánru velmi obtížný, spojený s řadou omylů či mylných atribucí, které byly způsobeny především nedostatkem srovnávacího materiálu. Teprve v posledních dobách, kdy badatelé zaměřili pozornost na datovaná alba jednotlivých autorů, vzniklo několik prací, které poznání v tomto oboru posouvají kvalitativně kupředu.

Sbírka albuminových fotografií z cesty kolem světa, kterou Erwin Dubský, jako první důstojník na lodi Erzherzog Friedrich v letech 1874–1876 podnikl, je skutečně světově výjimečná a to nejen rozsahem celého souboru. Většina fotografií se dochovala ve vynikajícím stavu, jen několik exponátů nese stopy světelného poškození. Fotografie jsou uloženy v devíti schránkách, zhotovených na speciální objednávku pravděpodobně samotného sběratele. Celkem je zde uloženo 506 fotografií z originálního počtu 516 snímků, který je zaznamenán na původních obsahových seznamech, vložených do každé schránky jako první list.

Šest velkých krabic obsahovalo původně 315 kartonů velikosti 50 x 66 cm s nalepenými albuminovými fotografiemi s pohledy na nejznámější místa v zemích, které Erwin Dubský navštívil během plavby, tedy typické fotografie zařaditelné do kategorie *Views* neboli *pohledy* či *veduty*. Z tohoto počtu se však do dnešních dní dochovalo jen 306 kartonů. Tyto kartony obsahují 287 samostatných snímků odvozených z rozměru 230 x 290 mm, v americké kolekci i větších, šest diptychů, tři triptychy, dva kvadrptychy a jeden hexptych stejných rozměrů. Kromě toho se ještě dochovalo sedm dalších kartonů, obsahujících 37 malých snímků velikostí vizitky, kabinetky nebo poloviny stereofotografie, celkem jde tedy o 336 snímků. Během let byly ztraceny kartony č. 202 (předměstí Manily), 210 (přístav v Bangkoku), 214 a 215 (dva pohledy do královského paláce v Bangkoku), 260 (přístav Valparaiso), 310, 313, 314, 315 (čtyři pohledy na starobylá místa v Pule), tedy celkem devět číslovaných kartonů a navíc levý karton z hexptychu č. 211, pravděpodobně obsahující jeden a půl snímku z celkového pohledu na Bangkok, tvořeného šesti navazujícími fotografiemi adjustovanými původně na třech kartonech.

Celý soubor velkých fotografií v šesti krabicích obsahuje jednotlivé konvoluty z destinací, tak, jak se odvíjel itinerář cesty. Nejprve je to Port Said a okolí (13 velkých fotografií), následuje Suezský průplav (8), Aden (4), Galle na Cejlonu (8) a Singapur (21), který byl hlavním cílem léta roku 1874 a jenž první album uzavírá. Ve druhém albu najdeme

Fotografie ze sbírky E. Dubského byly popsány nejen formálně, ale autor se pečlivě zabývá i zobrazenými výjevy (a to zejména v obsáhlém katalogu), včetně oblečení, vlasových ozdob, druhu zbraní, popřípadě scenerie. Tato výstava je opět příkladem, jak skryté fondy depozitářů státních hradů a zámků lze úspěšně prezentovat formou výstavy i publikace. Zpřístupnění bohatých fondů a jejich prezentace jsou jedněmi z hlavních úkolů památkové péče a úspěšná produkce na tomto poli patří k devízám brněnského pracoviště Národního památkového ústavu.

různé pohledy na Hongkong a okolí (15), Šanghaj (10 velkých + 8 malých), Peking (4) a Velkou čínskou zeď (1). Následuje část věnovaná Japonsku, konkrétně Nagasaki (15). Třetí krabice obsahuje fotografie z přístavního města Kóbe a sousedního Hjógo (8), z Ósaky (17) a Kjóta (11 velkých + 4 malé). Ve čtvrté sérii je zastoupena Jokohama a okolí včetně Fudži (9), Tokio a okolí (30), Nikkó (9) a Kanton s okolními oblastmi (14). Páté album přibližuje Manilu (8), Bangkok (16), Batavii (8), Bogor (5), San Francisco (14 velkých + 13 menších záběrů). Poslední, šesté velké album pak soustřeďuje fotografie z Valparaisa v Chile (7), Santiaga (6), Magalhãesova průlivu (7), z Montevidea (5 velkých + 5 malých), z Azorských ostrovů (1 velká + 4 malé), Gibraltar (7), Alžír (3 velké + 3 malé), Palerma (9) a Puly (6). Navíc zde objevíme i jednu nečíslovanou fotografii kotvící lodi Erzherzog Friedrich od fotografa J. B. Rothmayera, pořízenou pravděpodobně v Pule.

Ve třech menších krabicích bylo původně vloženo 88 kartonů s celkovým počtem 170 fotografií, karton č. 73 se nedochoval. Celý soubor obsahuje velmi rozmanitou kolekci žánru *Costumes* neboli *typy* z řady míst, které Dubský na cestě kolem světa navštívil. Většina fotografií je malých rozměrů typu vizitky, jen menší část byla zvětšena na velikosti odvozené z rozměru 180 x 240 mm. První album obsahuje typy z Arábie (18 vizitek a 13 větších), Singapur (3), Číny (1 větší, 22 vizitek). Druhé album je složeno z fotografií z Japonska (31 větších, 6 středních a 18 malých). Třetí soubor je zaměřen na portrétní typy z Filipín (11 malých), Siamu (4 větší, 7 malých), Indonésie (9 větších, 6 malých), Ameriky (2 větší, 10 menších) a Afriky (6 malých).

Již na počátku je nutné upozornit na skutečnost, že pořízení takto rozsáhlého fotografického materiálu muselo být finančně velmi nákladné. Jak upozorňuje významný badatel Luke Gartlan, například japonský fotograf Učida Kuiči požadoval již v roce 1874 za jeden snímek cenu 50 amerických centů, to znamená, že celé album o 50 fotografiích by vycházelo na 25 dolarů, což v té době rozhodně nebylo málo. Nicméně jak ukazuje celý soubor, Dubský zřejmě fotografie vyhledával aktivně po celou plavbu a snažil se sbírkou pravidelně rozšiřovat. Ze studia fotografií z Japonska je zřejmé, že fotografie zakupoval ve všech přístavech a okolí, kde loď v Japonsku kotvila, a nikoli jen na jednom místě. Jak vyplývá z cestopisu Josefa Lehnerta, mimochodem dalšího účastníka zmíněné expedice a Dubského kolegy, *Um die Erde. Reiseskizzen von der Erdumseglung mit S. M. Corvette Erzherzog Friedrich in den Jahren 1874, 1875 und 1876*, vydaném ve Vídni v roce 1878, byly fotografie důležitým materiálem, který posádka lodi shromažďovala. Lehnert a zřejmě i Dubský během plavby pravidelně navštěvovali ateliéry místních fotografů a pořizovali si dokumentační materiál, mapující celou cestu. Jak Dubský, tak i Lehnert ve svých záznamech zmiňují i setkání s krajanem, tehdy již úspěšným fotografem v Jokohamě Rai-

mundem Stillfriedem. Ten mimo jiné posádce lodi sekundoval při jednom z významných úkolů expedice, kterým bylo fotografování výjimečného přírodního úkazu, přechodu planety Venuše přes sluneční kotouč.

Sbírka Erwina Dubského však zdaleka neobsahovala jen fotografický materiál. Podstatnou část v pramenech zdůrazňovaných 60 beden, které si z cesty přivezl, tvoří ukázky dekorativního umění Číny a Japonska, keramika a porcelán, bronzové nádoby, nádoby zdobené technikou cloisonné, velká sbírka zbraní a zbroje či ukázky lakových prací obou proveniencí. Dobovému zájmu potom odpovídaly sbírky geologicko-přírodovědné nebo velká kolekce numismatického materiálu. Tyto suvenýry byly ve své celistvosti vystaveny velmi záhy po příjezdu hraběte na zámek Lysice. A jak se v tisku připomíná, jednalo se vlastně o pokus představit na Moravě v duchu idejí světových výstav dovezené asijské umělecké předměty.

Ze své cesty Erwin Antonín Anna hrabě Dubský (1836–1909), jehož život je spjat především s vojenskou službou na mořích a oceánech, zanechal v lysické zámecké knihovně rovněž dvousvazkový svázaný deník se svými zaznamenanými zážitky a dojmy i s popisy krajiny a obyvatel zemí, které sám navštívil: *Von der Weltumseglung S. M. Corvette E. H. Friedrich 1874-1876. Reise-Erinnerungen des Erwin Gf. Dubsky. k.k.Linien Schiffslieutenant Erster Lieutenant S.M. Corvette E.H. Friedrich. 1. Theil mit 8 Routenkarten; 2. Theil mit 7 Routen-, 1 Ubersichtskarte*. Tyto paměti o zmíněné plavbě kolem světa na korvetě Erzherzog Friedrich v letech (1873) 1874–1876 jsou zaznamenány v pravidelném, téměř bezchybném německém novogotickém kurzivním písmu (kurentu) s nadpisy, tituly jednotlivých kapitol i vnitřních titulních stran v úpravě kreslené fraktury v pseudogotické rámové úpravě a až nápadně připomínají rozvržení a adjutaci knižních titulů dobových cestopisů, zejména pak cestopisů samotné nobility.

V textu těchto deníkových záznamů se potvrzuje Dubského pozorovací talent téměř jako erudovaného etnografa či antropologa, ale rovněž přírodovědce. Dubský však popsal i historicky neopakovatelné zážitky, mezi nimiž byla také příležitost setkat se v dalekém Japonsku při císařské audienci se samotným hlavním představitelem revolučních změn období Meidži. Japonsko se stalo po roce 1854 a po restauraci Meidži v roce 1868 předmětem širokého zájmu světové veřejnosti. Právě nové detaily, poznámky či novinky z této daleké ostrovní země ovlivňovaly jak Evropu, tak i americký kontinent a dávaly nové impulsy k rozvoji nového fenoménu, jakým se stal turismus. Erwin Dubský se právě v kapitolách věnovaných japonskému souostroví vyjadřuje více než jindy jakoby nad rámec svých dosavadních pozorování. Připomeňme jen také, že se lysické fondy rovněž doplňují s archivním fondem rodinného archivu Dubských na Lysicích v Moravském zemském archivu v Brně. Je tu tak možnost srovnání mezi osobním plavebním deníkem a uvede-

nými lysickými dvousvazkovými vzpomínkami původce.

Uměnímilovná veřejnost měla již po dvakrát možnost setkat se s kolekcí Dubského sbírky albuminových fotografií ze 70. let 19. století, a to na výstavním projektu v Moravské galerii v Brně na jaře tohoto roku, po celé léto pak přímo na zámku v Lysicích. Nyní bude ale jen soubor fotografií japonské provenience vystaven v pražském Rudolfinu. Vzhledem k citlivosti originálů je výstava rozdělena, podobně jako u předchozích výstav, do dvou částí, které budou zpřístupněny v tematicky rovnocenných cyklech – první od 7. 12. 2006 do 5. 2. 2007 a druhý od 7. 2. do 15. 4. 2007.

K prvnímu uvedení a představení kolekce Dubského fotografického souboru ze sbírek lysického zámku byla vydána za přispění samotného Národního památkového ústavu a Moravské galerie v Brně, rovněž tak nadace Japan Foundation v českém i anglickém jazyce obsáhla obrazová kniha s pramenným i bibliografickým přehledem. Tato publikace shrnuje i dosavadní badatelské, zejména srovnávací metody při zpracování archivních a historických i umělecko-historických fondů z pohledu památkově chráněných zámeckých depozitářů.

Marcela Suchoamelová

Karel Josef ze Salm-Reifferscheidtu a jeho doba

1. května – 31. října 2006

Státní zámek Rájec nad Svitavou

Námět a scénář výstavy: Michal Konečný, Filip Komárek

Významné společenské postavení knížat ze Salm-Reifferscheidtu uvnitř stavovské hierarchie bylo dáno především řadou výjimečných osobností, které mnohdy zásadním způsobem zasáhly do kulturních a politických dějin habsburské říše. Jen namátkou: První majitel rájeckého panství z rodu Salmů starohrabě Antonín Karel Josef (1720–1769) je v širším povědomí zapsán zejména jako iniciátor progresivní, francouzsky orientované stavby rájeckého zámku. Nedávno publikovaná studie mladého brněnského historika Tomáše Cidliny, vycházející z analýzy rozsáhlého konvolutu francouzské korespondence, však také odkryla klíčovou roli starohraběte na vídeňském dvoře Marie Terezie i jeho rozhodující podíl na socializaci a výchově budoucích císařů Josefa II.

Fotografie jsou na výstavě doplněny řadou předmětů z Dubského sbírky, pocházející ze zemí Dálného východu.

a Leopolda II.¹ Komplexního zhodnocení se pohříchu do dnešní doby nedočkala osoba starohraběte Hugo Františka (1776–1836), který byl dosud, prostřednictvím brilantních studií, doceněn pouze jako jeden ze zakladatelů rakouského romantismu.² Stručný výčet můžeme završit posledním příkladem, kdy byla díky práci o sběratelství Salmů v 19. století zrekonstruována struktura ve své době proslulého blanenského salonu Alžběty Salm-Liechtensteinové (1832–1894), ve kterém se v 70. letech 19. století scházely nejvýznamnější osobnosti vídeňského uměleckého života.³

Důležitou osobností ovlivňující moravskou společnost v 2. polovině 18. století byl také druhý majitel rájeckého zámku z rodu Salmů – kníže Karel Josef, jehož život se pokusila přiblížit nevelká expozice, ve výstavních prostorách rájeckého zámku. Kníže je znám hlavně jako jeden z protagonistů knihy Jiřího Kroupy „Alchymie štěstí“ o pozdně osvícenské společnosti na Moravě, z níž byl také převzat ideový základ výstavy.⁴

Ta byla rozdělena do dvou vzájemně provázaných částí. První se týkala samotné osoby knížete. Prostřednictvím bohatých depozitářních fondů rájeckého zámku, ve kterých nalézáme takové předměty jako komornické klíče, vlastnoruční dopisy císařovny Marie Terezie či unikátně dochovanou knížecí korunu, byla nastíněna Salmova kariéra. Vzácné knihy jej představily jako vzdělance a zakladatele jedné z největších šlechtických knihoven na Moravě, architektonické projekty, modely a dobové rýsovací a měřicí přístroje pak jako nadšeného diletařského architekta a sběratele plánů. Druhá část expozice byla věnována svobodnému zednářství. Karel Josef ze Salm-Reifferscheidtu byl po jistou dobu stoličním mistrem brněnské lóže „U vycházejícího slunce v Orientě“ a tím i hlavou moravského svobodného zednářství. Protože většina předmětů dokumentujících zednářství na Rájci byla podle pamětníků ze zámku zcizena už před rokem 1945, byly využity depozitáře jiných moravských památkových objektů. Kabalistické a zednářskou symbolikou přímo ovlivněné

1 Tomáš CIDLINA, Josef II. a Isabella Parmská v korespondenci starohraběte Antona Karla ze Salm-Reifferscheidtu. In: *Celostátní studentská vědecká konference Historie 2005*. Liberec 2005, s. 187–230.

2 Jitka SEDLÁŘOVÁ, Josef von Hormayr zu Hortenburg a počátky romantického umění na Moravě: Morava 1780–1840. In: *Dějiny českého výtvarného umění. 1780 / 1890 (III/1)*. Praha 2001, s. 238–242.; ibidem, Joseph Hormayr zu Hortenburg (1781–1848) a počátky romantismu na Moravě. In: *Mezi časy... . Kultura a umění v českých zemích kolem roku 1800*. Praha 2000, s. 114–126.

3 Petr TOMÁŠEK, Podíl pražského kulturního prostředí na formování obrazové sbírky rájeckých Salm-Reifferscheidtů kolem poloviny 19. století. In: *Opuscula Historiae Artium F 74*, Brno 2003, s. 45–59.

4 Jiří KROUPA, *Alchymie štěstí. Pozdní osvícenství a moravská společnost 1770–1810*. Brno – Kroměříž 1987.

rukopisy a drobné rituální předměty ze sbírek hrabat Berchtoldů byly na výstavu zapůjčeny z hradu Buchlova. Ojedinelé pečetidlo Salmova konkurenta a pokračovatele zednářské činnosti po rozpadu Salmovy lóže hraběte Jana Nepomuka Mittrovského, zdobené zednářskými symboly, byly půjčeno z depozitáře hradu Pernštejna. Vše bylo obohaceno o zednářské tabulky, o několik symbolických předmětů s popiskami, vysvětlujícími jejich význam v enigmatických zednářských rituálech, a o zvláštní konvolut svícňů v podobě lidských koster a lebek.

Příznivý ohlas výstavy mezi návštěvníky a široké pole inspirace salmovskou tematikou naznačují, že se výstavy vztahující se k dějinám rájeckého zámku budou konat i v následujících sezonách. Za zamýšlení by však nepochybně stálo vytvoření stálé expozice o moravském svobodném zednářství z depozitářů Národního památkového ústavu, která by pokryla zájem veřejnosti o tento zvláštní a exkluzivní fenomén kulturních dějin osvícenství.

Michal Konečný

Příběh Serényiů

*1. června – 30. září 2006, synagoga v Lomnici u Tišnova
říjen, státní zámek Kunín (Muzeum Novojičínska)
Námět a libreto výstavy: Michal Konečný,
Martina Medková Rudolfová*

Na výstavu historického porcelánu, která proběhla minulý rok v prostorách lomnické synagogy letos navázala expozice mapující dějiny hraběcí rodiny Serényiů. Zajímavé osudy přední moravské šlechtické rodiny, zakotvené zejména v zemských funkcích a císařské armádě, byly představeny prostřednictvím předmětů pocházejících z někdejšího hlavního rodového sídla – ze zámku v Lomnici, které jsou nyní deponovány na zámku v Lysicích. Hlavní část výstavy tvořily portréty po sobě jdoucích majitelů lomnického panství od dob baroka do 20. století. Kromě nich zde byla prostřednictvím zbraní z někdejší zámecké zbrojnice připomenuta slavná válečná minulost Antonína Amata Serényiho a náznakovou instalaci pracovny z 19. století osobnost posledního moravského zemského hejtmana Otty Serényiho. Výstavu doplnily soliterní kusy mobiliáře náznakově představující životní styl šlechtické rodiny Serényiů.

Částečně pozměněná výstava byla přesunuta na podzim do Muzea Novojičínska, které sídlí na zámku Kunín, jenž Serényiové vlastnili v druhé polovině 17. století.

Protože tzv. svozový fond lomnického zámku není zdaleka vyčerpán, uvažují autoři výstavy a pořadatelé o zachování již započaté a mimořádným návštěvníckým zájmem provázené tradice i v následujícím roce.

Michal Konečný

Významná návštěva velvyslankyně Filipín na brněnském pracovišti NPÚ

22. srpna 2006

NPÚ ÚOP v Brně, nám. Svobody 8

Jednou z nejvýznamnějších výstav v roce 2006 v rámci brněnského památkového ústavu byla výstava připomínající brněnského rodáka, lékárníka, botanika, jezuitského misionáře Georga Josepha Camela.

Její excelenci velvyslankyni Filipín v ČR paní Carmelitu Rodriguez Salas přijali na brněnském NPÚ jeho ředitel PhDr. Petr Kroupa a územní konzervátor PhDr. Zdeněk Vácha. Při této příležitosti navštívila paní velvyslankyně i výstavu v Galerii SKLEPENÍ věnovanou historickým zahradám a parkům. Živě se zajímala o výstavní i publikační práci brněnského pracoviště a nabídla spolupráci na některém s dalších projektů.

Hned o týden později paní velvyslankyně navštívila Státní zámek Jaroměřice nad Rokytnou a seminář Aranžování květin v historickém prostředí. Jejím průvodcem byl kastelán Ing. Radim Petr.

300. výročí jeho úmrtí bylo zařazeno na seznam výročí UNESCO a výstava byla jednou z řady akcí, které se na počest osobnosti, více známé ve světě než ve své vlasti, konaly.

V souvislosti s výročím a výstavou kontaktovala územní odborné pracoviště Národního památkového ústavu v Brně velvyslankyně Filipín její excelence paní Carmelita Rodriguez Salas. Přijala pozvání a 22. srpna tohoto roku brněnské pracoviště navštívila. Na setkání, kterého se účastnili za památkový ústav ředitel PhDr. Petr Kroupa, územní konzervátor PhDr. Zdeněk Vácha, vedoucí zámeckého zahradnictví v Rájci nad Svitavou a pěstitel kamélií Jan Dvořák a z oddělení tisku PhDr. Eva Dvořáková a Mgr. Bohdana Fabiánová, nás potěšil upřímný zájem paní Salas o osobnost Georga Camela, který v rámci své misie strávil na Filipínách 15 let a je zde také pohřben. Paní velvyslankyně by ráda přispěla k dalšímu objasňování skutečností vztahujících se k působení českých misionářů v 17. století v její vlasti.

Využili jsme příležitosti a pozvali tuto příjemnou dámu na výstavu Historické zahrady a parky, která v té době v Galerii Sklepení vystřídala výstavu věnovanou Camelovu životu a dílu. Její excelence vyjádřila obdiv bohatosti a kráse prezentovaných zahrad a parků v působnosti brněnského pracoviště Národního památkového ústavu i výstavní expozici. Její nelíčené zaujetí o tuto problematiku vyústilo v další pozvání, tentokrát na výstavu prací účastníků semináře Aranžování květin v historickém prostředí, které se mělo konat v nejbližších dnech. I toto pozvání bylo

filipínskou ambasadorkou přijato a měli jsme to potěšení ji přivítat na zámku v Jaroměřicích nad Rokytnou. Věříme, že ani toto setkání s touto milou dámou nebylo poslední.

Eva Dvořáková

Zahradní slavnost

zámek Kunštát, 26. června 2006

Každoroční společenské setkání pořádají odborová organizace a NPÚ úop v Brně. Kromě samotné slavnosti bylo možné si prohlédnout zámeckou instalaci, a to za doprovodu správce objektu Radima Štěpána nebo Mgr. Marty Sedlákové. Velmi oblíbená akce byla i letos hojně navštívena nejen zaměstnanci, ale i řadou hostů.

(B.F.)

70. narozeniny Jiřího Paukerta

26. května 2006

Státní hrad Bítov

Dlouholetý pracovník brněnské památkové péče, historik umění, bítovský kastelán a básník oslavil své životní výročí. Slavnostní přípitek na hradě Bítově následoval po vernisáži výstavy *Design na hrad* a uskutečnil se za široké účasti přátel a ctitelů oslavence. Odhalena byla busta básníka Jiřího Kuběny od Jana Koblasy, představeny byly publikace vycházející k jeho sedmdesátinám: bibliofilské vydání sonetu *Zajíc v pytli* z roku 1964 s perokresbou Jana Koblasy, sborník *Pocta Kuběnovi* a nová kniha vzpomínek Jiřího Kuběny *Paměť básníka*. Pozdravy k jubileu pronesli Jaromír Mička z Národního památkového ústavu, literární historik a kritik Martin C. Putna a básník Ivan Martin Jirous. Laudatio Jaromíra Mičky otiskujeme v plném znění:

(B.F.)

Mám tu čest hovořit na Bítově nikoli o básníkovi, ale o historikovi umění, památkáři, zdatném manažerovi a kastelánovi. Jde o doktora filozofie Jiřího Paukerta, který bydlí shodou okolností na stejné adrese jako básník Jiří Kuběna. Na onom mýtickém Bítově stvořeném básníkem, ale restaurovaném, konzervovaném a řízeném pečlivým hospodářem. Můj pohled by měl být zaměřen k onomu praktickému organizátorovi každodenního života památky, k vědci, který poznává minulost, aby jí mohl prezentovat, případně k umělci výtvarnému či architektovi, který nepracuje se slovy, ale s hmotou. Pokusím se proto alespoň načrtnout jeho profesní historii, cestu v památkové péči, abych tak mohl i lépe pochopit vztah oněch bítovských spolubydlících.

Doktor Jiří Paukert započal práci v Krajském středisku státní památkové péče a ochrany přírody v Brně v roce 1959 v období změn, kdy se na dobu dalších třiceti let formovala nová podoba památkové

péče. Nutno však říci, že toto pracoviště nevzniklo teprve tehdy, ale mělo za sebou již úctyhodnou historii počínající založením Památkového úřadu v roce 1920. První československý památkový zákon byl v době jeho nástupu starý teprve rok, a tak počáteční práce byly nutně spojeny se soupisem movitých památek v tehdejších Jihomoravském kraji. K tomu pak přistupovala práce odborného garanta, onoho pěšáka státní památkové péče, který pomáhá s opravami a restaurováním a často v první linii bojuje o samotnou existenci památek. Bylo však zřejmé, že jeho odborný zájem je směřován nejenom k jednotlivostem, ale k větším celkům. K tomu, co vytváří atmosféru všech hradů a zámků, k architektuře, která je naplněna uměleckými artefakty, ale i drobnými doklady všedního života minulosti. Ke scénografii těchto staveb, k tomu, co nazýváme v našem oboru instalacemi objektů a tvorbou prohlídkových tras.

Z počátku šlo o drobnější korekce, aby se pak, po zvládnutí tohoto umění, mohl stát tvůrcem nové podoby památek, která reprezentuje minulost, ale protože tak zákonitě činí v jiném čase, je vždy také její interpretací. Z těch nejvýznamnějších nutno uvést zejména Lysice, Bítov a Vranov nad Dyjí, ale současně připomenout též práce v Lednici, Miloticích, Pernštejně, Jaroměřicích, Rájci nad Svitavou a Vizovicích. K tomu pak přistupovala práce na tvorbě průvodcovských textů v Bítově, Jaroměřicích, Lysicích, a Vranově a konkrétní práce manažerská, kdy v první polovině 70. let vedl oddělení památkové péče. Nutno ovšem připomenout, že podmínkou toho všeho byla činnost badatelská, práce historikova, bez které by nemohlo být dosaženo syntézy přístupu restaurátora a tvůrce. A domnívám se, že právě vyústění těchto aktivit spojené s obnovou hradu Bítova bylo pochopitelným, v logice věci zakotveným a také chtěným a vytvořeným závěrem památkářského díla. Poté, co dovedl k úspěchu rekonstrukci a konzervaci Bítova, stal se jeho kastelánem, aby tak mohl vytvořit nový život této památky. Šlo samozřejmě o zajištění běžného provozu, dokončení detailů oprav společně s restaurováním dalších celků, postupné zpřístupnění dřívě uzavřených částí, novou podobu zahrady navazující na její funkci v 1. polovině 20. století, liturgický provoz hradní kaple, ale též o významné kulturní a kultovní akce. Byly to objevné a významné výstavy výtvarných umělců, většinou jeho generačních soupeřů, ale především pravidelná setkání básníků, organizovaná společně s nakladatelstvím Petrov. To vše vytvořilo novou kvalitu: fenomén Bítova jako uměleckého centra, Bítova – hradu básníků i hradu básníka.

Položil jsem si otázku, nakolik je možno odpreparovat uměleckého tvůrce od praktického manažera, a váhám s odpovědí. Ostýchám se proto, že jako kolega doktora Jiřího Paukerta znám dobře naše společné řemeslo. Sdílím s ním onu zkušenost, která spojuje organizátora a hospodáře s tvůrcem. A domnívám se, že právě život spojený

s péčí o památky umožňuje symbiózu těchto dovedností, které možno oddělit pouze za cenu porušení podstaty látky. Dovoluji si tedy toliko prohlásit, že historik umění Jiří Paukert by nemohl odevzdat svoji práci bez básníka Jiřího Kuběny, a doufám, že přítomnost básníka v alespoň malé míře je podmínkou dobré práce každého památkáře.

Jaromír Mička

Jiřímu Paukertovi k jubileu blahopřál i jeho osobní přítel Václav Havel.

Mezi gratulanty nechyběl ani básnický mág a lidský blouznivec Ivan Jírou.

HRADY A ZÁMKY

Státní hrad Bítov

19. července bylo na hradním nádvoří pod uměleckým dohledem Bolka Polívky inscenováno divadelní představení „Don Quijote de La Ancha.“

V srpnu 2006 se konal již 14. ročník tradiční Bítovské pouti, která je vždy zakončena mší v hradní kapli. I letos bylo návštěvníkům umožněno vidět vzácnou gotickou dřevěnou plastiku Bítovské Madony.

V letošním roce byla také vůbec poprvé veřejnosti zpřístupněna břitová věž s hladomornou.

Hradní výstavní prostory byly věnovány výstavě TYPO KNIHA 2006, kterou pořádalo UMPRUM Praha a spoluorganizátorem bylo brněnské pracoviště Národního památkového ústavu.

TYPO KNIHA. Foto Jarmila Marvanová.

Státní zámek Lednice

Když se park topí...

Na přelomu měsíce března a dubna roku 2006 se v lednickém zámeckém parku odehrála událost, která v posledních 20 letech nemá obdoby.

Vlivem náhlého oteplení a silné pokrývky sněhu ve vyšších polohách došlo k rozvodnění moravských řek. Pracovníci povodí začali z přeplněných „Nových mlýnů“ vypouštět více vody, než byla koryta schopna pojmout a voda začala zaplavovat i území okolních lužních lesů a zemědělskou půdu.

V zámeckém parku jsme nejprve sledovali, jak hladina Zámecké Dyje vystoupala až k vyvýšeným základům Maurské vodárny a vodní elektrárny, aby se pak nekontrolovatelně a nezadržitelně rozlila po Hubertově louce a loukách v okolí velkého zámeckého rybníka. V té době jsme již uzavřeli ve spolupráci s Policií ČR celou spodní část parku a oblíbený okruh cest vedoucích k minaretu. Přesto se několika „povodňovým turistům“ podařilo zábrany podlézt a pokračovat v chůzi smě-

rem k řece za minaretem, kterou v té době protékalo asi 100x více vody, než je obvyklé. Při pravidelné kontrole porostů jsem dokonce potkal dva mladé lidi s kočárkem. Naštěstí se po mém upozornění na fakt, že park je v současné době 2 m pod hladinou řeky řitící se obrovskou rychlostí za subtilní hrází, otočili a vrátili se do bezpečí.

V té době již začaly padat první stromy. V průběhu povodně spadlo deset vzrostlých stromů, některé starší 120 let. Bohudík se opět ukázalo, že naši předchůdci zahradníci, pečující o park v dobách před regulací Dyje, byli skutečnými mistry svého oboru. Většina stálezelených dřevin, jejichž osud byl s každým dnem zaplavení více nejistý, byla vysazena na vyvýšených místech, a tak se kořeny např. nesmírně kompozičně cenných tisových bran na ostrovech zámeckého rybníka vůbec pod vodou neocitly.

V té době však při pohledu z minaretu na místě parku leželo obrovské jezero, ze kterého trčely skupinky stromů, a na posledních kopečcích suché půdy se tísnila srnčí zvěř, která neměla kam uprchnout. Bohužel, několik zvířat našlo v kalné vodě, před kterou zoufale prchala, svůj konec. Nesmírně zvláště působila relativně klidná atmosféra celé události. Voda stoupala naštěstí velmi pozvolna a množství vodních ptáků na hladině spolu s početnou skupinkou vzácných kvakošů posedávajících na pobřežních dřevinách, vytvářelo dojem, že se nic tak hrozného neděje. Mezitím se vedla na krizovém štábu v obci Lednice a posléze i v Břeclavi vzrušená jednání, převážně o množství kubických metrů vody, které je ještě možné do již tak přeplněného koryta řeky Dyje pustit. Bylo nám jasné, že v této situaci, kdy jsou ohroženy životy a majetky osob, je park druhořadý, ale přesto jsme s lednickým starostou panem Liborem Kabátem neustále na možnost významného poškození parku upozorňovali.

Naštěstí se díky příznivému počasí dařilo hodnoty hodinových průtoků v Černé Dyji neustále mírně snižovat, a tak po třech dnech, kdy hladina vody kulminovala, nastal mírný, ale vytrvalý pokles. Zprvu se zdálo, že škody nebudou kromě několika spadlých stromů tak rozsáhlé, ale teprve ustoupivší hladina odhalila jejich skutečný rozsah. Léta neudržované zpevnění břehů zámeckého rybníka a ostrovů na něm ležících nezabránilo zhroucení velkých kusů zeminy i s dřevinami. Na některých místech se voda zakousla do břehů i o několik metrů.

Nejhůře však dopadla hráz okolo koryta Černé Dyje chránící park za minaretem. Její poškození je znalci odhadováno na desítky milionů, a co je nejhorší, v případě opakující se povodně takových rozměrů jen těžko zabráni vodě, aby plnou silou nevtekla do parku. Následné škody by mohly být pro tento cenný výtvar zahradní architektury osudné.

Věřím, že žádosti o finanční prostředky směřované k příslušným orgánům státní správy nezůstanou bez odezvy a toto velké ohrožení bude co nejdříve eliminováno.

Nyní půl roku po této živelné události, která nás zatím připravila o třicet stromů a mnoho finančních prostředků na opravy cest a odstranění poškozených dřevin, se rýsuje naděje v podobě zahájení výsadeb nových stromů. Snad to je první vlaštovka, přinášející obrodu do této světově významné památky, oceněné i zařazením v rámci Lednicko-valtického areálu na seznam světového dědictví Unesco.

Ota Bernad

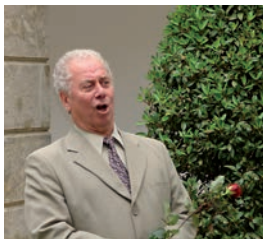

Státní zámek Lysice

Kromě tradičních výstav regionálních výtvarníků (malířů, fotografů, grafiků i sochařů), které se v průběhu sezony střídají ve výstavní prostoře za pokladnou zámku, kromě stálých výstav věnovaných Marii Ebner Eschenbachové a tématu zámeckého barokního divadla a hudebních vystoupení, doprovázejících již tradičně zámeckou sezonu, připravila správa zámku letos několik velmi zajímavých podniků, které přilákaly mnoho zájemců k opakovaným návštěvám. V zámecké oranžerii byla instalována výstava „Terakota v zahradě“ (více na str. XY) a po restauraci našel své stálé místo v zámecké expozici i kočár Berlina (více na str. XY). Po úspěchu brněnské výstavy „Námořní deník Erwina Dubského“, kterou uspořádala od března do května letošního roku v Uměleckopřírodě muzeu v Brně Moravská galerie ve spolupráci s brněnským pracovištěm Národního památkového ústavu, byla tato mimořádná výstava fotografií instalována také ve výstavních prostorech předzámčí lysického zámku (více na str. XY).

Opravdu významným dnem se pro lysický zámek stal čtvrtek 22. června, kdy se konalo hned několik důležitých událostí. Veřejnosti byl představen zrestaurovaný historický kočár, o němž píšeme výše, a svůj provoz zahájila Zámecká kavárna U kočáru, která se stala od prvního okamžiku místem, kde návštěvníci po prohlídce interiérů, zahrady i výstav s chutí odpočívají u výborné kávy a příjemně si prodlouží pobyt v zámecké atmosféře.

Při této příležitosti byly účastníkům akce představeny také tři ediční počiny: Z iniciativy kastelánky Marty Medkové Rudolfové byl vydán ve spolupráci s pivovarem Černá Hora kalendář reprodukcí grafik historických staveb regionu a publikace Erbovní galerie rodiny Dubských autorů Leoše Vaška a Michala Konečného (více na str. XY). Z nedalekého Kunštátu pak přijel spisovatel Ludvík Kundera, aby uvedl knihu Marie Ebner von Eschenbachové *Má dětská léta*, kterou se v překladu Lucy Topolové podařilo po dlouholetém úsilí vydat na jaře letošního roku brněnskému Nakladatelství Barrister & Principal ve spo-

K oblíbeným a tradičním letním akcím patří výstava mečků. Na vernisáži letos zazpíval sólista brněnské opery byrytonista Jiří Gorbunov.

luprání s brněnským pracovištěm Národního památkového ústavu (více v 11. čísle našeho časopisu). Se svolením pana Ludvíka Kundery otiskujeme jeho úvodní slova, kterými tuto půvabnou biografickou črtu představil veřejnosti:

(B.F.)

První dáma rakouské literatury 19. století

Dámy a pánové,

jméno Marie von Ebner-Eschenbach jsem poprvé četl v záhlaví knihy, která nám v hodině gymnaziální němčiny byla doporučena jako nepovinná, leč zábavná četba. Bylo to asi v roce 1935, ta kniha se jmenovala Krambambuli, jejím hrdinou je pes. Nějaký chudšas jej prodal nějakému boháči, jenže starý a nový majitel se časem znepráčetili a pes se jaksi rozdojvil, to jest, nevěděl komu z obou mužů má dávat najevo sympatii či antipatii. Rozpoutá se boj a zmatek a novela končí výstřelem.

Odnášel jsem si kuriózní čtenářský zážitek a ejhle: za tři čtyři roky mi náhoda přihrála do ruky – v mém prvním fakultním semestru – knižku povídek této autorky, knižku blízkou českému klasickému žánru „ze zámku a z podzámčí“, a navíc román s názvem Božena, na němž mě asi zprvu upoutal pečlivě vyvedený háček nad německým z - zet, ale pak i moravské prostředí a svérázná zpracování poněkud obehnaného tématu: ta Božena je česká služka, z níž se stává důvěrnice dcery domu. Po této četbě se mi v hlavě ustálilo mínění, že Ebner-Eschenbachová byla asi vskutku první dáma německé rakouské literatury 19. století a že by stálo za to obeznámit se s jejím dílem důkladněji. Uplynula spousta času, opustil jsem rodné Brno, přesunuli jsme se do Kunštátu, odkud je to deset minut autobusem do Lysic. Mohl jsem splatit germanistův dluh, to jest navštívit lysický zámek, zaměřit se na jeho prohlídku, a to hlavně na místnosti zvané knihovna baronky Dubské, z níž se stala spisovatelka Ebner-Eschenbachová.

S Lysicemi, jež obhospodařoval její bratr hrabě Dubský, potomek českého aristokratického rodu, ji pojily četné, ne-li přecetné letní pobyty. V zimě byla ve Vídni, v létě v jihomoravských Zdislavicích se zájezdy do Lysic, na skok či na nějaký týden. Zdislavice, rodiště naší autorky, byly ovšem jejím trvalejším sídlem, tam sehnáno v životě, ale pak i v díle, důležitou roli často vzpomínané české služebnictvo (sama někdy uváděla: hanácké). Počínajíc kojnou, několika chůvami, z nichž utkvěla zvláště večerní vypravěčka pohádek. Tomu se v odborné řeči říká vliv české lidové slovesnosti a rozpoznali jej později i učení posuzovací jejího díla, výjimečně dokonce jako kaz její němčiny. Vliv českých služek byl rozhodně zřetelnější než působení několikaletých francouzských guvernanteček.

Literární začátky Ebner-Eschenbachové, to jest počáteční básně a následující pokusy dramatické, byl je pochválil tehdy žijící klasik Franz Grillparzer, se netěšily podpoře rodiny, příbuzných, přátel, kritiky.

S podivuhodnou vytrvalostí si však pilně píšící dívka svou spisovatelskou dráhu prosadila, velmi taktně později tento svůj skrytý boj takřka pomíjela.

Její muž, Moritz von Ebner-Eschenbach, vysoký důstojník a vědec, odborník na fyziku a chemii, později dokonce polní maršálek, jistě nebyl spisovatelskou kariérou své ženy nijak nadšen. Manželé se však poklidně dohodli, každý měl svůj obor, vzájemně si nemluvíli do práce, odbornostmi se nezatěžovali. Manželství arciť bylo bezdětné a zdá se, že to byl celoživotní bytostný, ale utajovaný žal velké spisovatelky.

Okruhy přátel se zřejmě neprotínaly, básnička byla společenská, měla dost známých mezi divadelníky, ze spisovatelů uctívala Grillparzera, blízký jí byl Hebbel a pak autor v literatuře málo zmiřovaný, jehož jméno však v Lysicích, kde nejednou byl, nemůže nepadnout, neboť pobýval dlouho na zámcích svých dobrodinců v nedalekém Rájci a Blansku. Je to Ferdinand von Saar, jenž se po pětiletém marném pokusu uživit se jako voják z povolání stal „na volné noze“ proletářem aristokratického původu. (Výbor ze vzájemné korespondence mezi Saarem a Ebner-Eschenbachovou by myslím obohatil i českou literaturu o posledních letech mnohonárodního Rakousko-Uherska.) Za zmínku také stojí, že naše autorka byla první žena, již vídeňská univerzita uctila čestným doktorátem. Byla tedy považována za „učenou paní“ – nic nevdá, že teoretických statí napsala pramálo, míra nenásilně přítomných vědomostí je však v jejím díle velická a výjimečný je svazek Aforismů.

Soupísem děl vás nebudu zavalovat, i když nejeden titul je svérázný – jen pár názvů: *Er lasst die Hand küssen* (Že nechá rukulíbat), *die Spitzin* (Čubička), *Unsühnbar* (Vina neodčitelná), *Der Muff* (Rukávník). Zhusta se v těchto pracích, povídkových i románových, varíuje téma rodičů, kteří urputně vnucují svým dětem manžela či choť. Děni je tedy dramatické, ale ani o happy-end není nouze. Takže zhusta převažuje /což je také věc slohu/ atmosféra harmonie, aniž se však zamlžuje idyly. I dnes je ještě nápadná virtuozita charakterizační, nešetřící kritikou. Přesně kreslené postavy mají trvalost. Mimořádnou pozornost věnuje autorka představitelům tzv. nižších tříd – chudákům, ztroskotancům, nemocným. To bezpochyby vyvolávalo nelibost rodiny. Některé drobnější povídky nazývala soudobá kritika humoreskami. Nikdy neproniká do dialogů břeskny humor, spíš čteme pasáže jemně naponěné ironií, ba někdy nalézáme i vzácné koření sebeironie. Což je u píšících žen věru neobvyklé.

Při zvažování celého životního díla výjimečné osobnosti ozvou se často velké pojmy, které spíš zamlžují než rozostřují. V dopise svému lékaři napsala Marie von Ebner-Eschenbachová tuto jednoduchou větu: „ Kolik utrpení, milý příteli, je na tom malém kousku země a kolik dobroty, odvahy a kolik často nepředstavitelné ničemnosti“.

Dámy a pánové, jedním z podnětů dnešního lysického setkání je uvedení prvního českého překladu „životopisných črt“ Ebner-Eschen-

bachové, vzpomínek na její dětská léta od prvních krůčků záhy po roce 1830 k počátkům dívčí dospělosti. Ve výtečném překladu olomoucké germanistky Lucy Topolkové čteme stránky drobných příběhů, nebo jejich fragmentů, úvahy s odstupem let i bez odstupe, stránky prvních konfrontací se smrtí i stránky veskrze moravské na rozhraní mezi citlivým dokumentem a lyrickou meditací. Opakují vyslovené už slovo – „harmonie“ – obepíná osudy lidí, rozprostírá se nad dary přírody, nad jistotou důvěrně známých míst. Vybrané spisy Marie von Ebner-Eschenbachové mají pokračovat dalšími dvěma svazky její zralé prózy. Kež dopadnou tak šťastně jako kniha *Má dětská léta*.

Ludvík Kundera, Lysice 22. 6. 2006

Státní hrad Pernštejn

Úspěšná a na doprovodný program bohatá sezona byla na Pernštejně již tradičně zakončena výstavou podzimních aranžmá Podzim na Pernštejně.

Státní zámek Rájec nad Svitavou

První květnové týdny na zámku patří výstavě svatebních šatů a svatebních kytic. Letos byla obohacena o krajky a jemné výšivky z regionu.

V červnu se na radě hradů a zámků konají koncerty tradičního hudebního festivalu *Concentus Moraviae*, jeden z nich mají již tradičně posluchači možnost vyslechnout v prostředí rájeckého zámku

Sezonní výstava byla věnovaná významné osobnosti salmovské dynastie a byla uvedena pod názvem *Karel Josef Salm Reifferscheidt a jeho doba*. Autorem byl Michal Konečný (o výstavě více v samostatném příspěvku na str. XY).

Září v Rájci vždy rozzáří královny podzimních květin jiriny a bylo tomu tak i letos. Jejich krásu a rozmanitost barev a tvarů mohli návštěvníci obdivovat od 9. do 17. září na výstavě *Rájecké jirinky*. (B.F.)

Státní zámek Valtice

„Vidění“ v zámecké konírně

červen-srpen 2006

konírna západního křídla předzámčí

Výstavu malíře Tomáše Rossiho a sochaře Jana Jakuba Meda s názvem „Vidění“ uspořádalo brněnské pracoviště Národního památkového ústavu společně se Správou státního zámku Valtice. PhDr. Petr Čichoň výstavu na vernisáži představil úvodním slovem, které si s jeho svolením dovolujeme otisknout:

(B.F.)

Vidění je výstavou na první pohled dvou zdánlivě odlišných autorů, které ovšem spojuje vnitřní, náboženské vidění světa. Oba dva také poji jejich pouto k místu – k Vysochině, kraji významnému svými duchovními tvůrci.

Tato výstava je ovšem prezentací dvou, neřekl bych sakrálních umělců, ale umělců, pro které sakralita je něčím bytostným a určujícím a které zavádí v jejich tvorbě k existenciálnímu, silně expresivnímu vidění světa.

Generace Tomáše Rossiho, do které patří Josef Daněk či Vladimír Kolia, vstoupila na výtvarnou scénu v 80. letech. Spontánně reagovala na nadužívanost konceptuálního a racionalistického umění 60. a 70. let a paralelně se světovým trendem rehabilitovala tradiční médium a tradiční techniky. Vrátila se zpátky k obrazu, k závěsnému obrazu – především k malbě, k rozměrným plátnům, k ostré barevnosti a expresi, k nové expresivitě a k nové divokosti. Divoké změny se na české půdě odehrávají modernisticky, postmoderní ironie zahraniční Neue Wilde zůstává u českých tvůrců většinou „modernistická“. Československá totalita 80. let dává obrazům silný existenciální rozměr, podmanivou a vážnou smyslovost.

Tomáš Rossí v počátku své tvorby (v Galerii mladých v Brně 1988) svou existenciálnost vyjadřuje tématem zobrazování kusů masa, zátišími s masem. Figuru zachycuje tvarovou nadsázkou plnou grotesknosti a výrazné barevnosti, v pozdější tvorbě figura přechází v abstrakci.

Expresie je stupňována, je fantaskně nestvůrná, je to přízrak, démon parodující realitu. Nová divoká vlna expresivní malby v českém prostředí nesla ve svých dílech pokoru a bolest; tato pokora přivedla Tomáše Rossiho ke konverzi a k vnitřnímu obratu. Ustupují předimenzované části těla (většinou končetiny), agresivita porpocí srostlice, mutace, parodie, tvarová hypertrofie a výtvarná nadsázka. Ustupuje také samotná expresie, ale nenastává návrat k předmoderní tradici ani k postmoderní dekorativnosti. Postmoderní fragmentarita je Tomáši Rossimu cizí.

Jan Jakub Med bojuje mimo oficiální proud výtvarného umění, mimo akademii, jeho konverze jej přivádí do kněžského semináře a poté do kněžského stavu. Na stav kultury Církve reaguje svými rozměrnými objekty ze dřeva. Jsou až na dřevě schematické, zkratkovitého výrazu, jsou to jakési archetypální duchovní symboly s cílem vyjád-

řit vlastní prožitky a vlastní pocity bez ohledu na jakékoli konvence. Jan Jakub Med své topolové dřevo opracovává motorovou pilou a tradičními zemědělskými nástroji: žlaby na močůvku, kovanými motykami, pluchy či postroji, které nalézá ve svém působišti na reynkovské Vysochině. Zajímá jej esence, vrací se k prapůvodní podstatě bytí, na počátek stvoření, kde hledá prvotní kvalitu existence. Jeho starozákonní ikonoklastní přisnost nehledí na výsledný insitní výraz, tvůrce je rudimentární a přímý, vertikálně duchovní jako topol – oblíbené dřevo používané k rituálním účelům. (Například v keltské mytologii je topol velmi oblíbeným stromem.)

Jan Jakub Med se nebojí zápasu s Bohem a pro toto duchovní střetnutí vyrábí své rituální objekty.

Vidění je příznačným názvem pro tuto výstavu, vidění všeho a zároveň ničeho, protože když je dovoleno vše, není dovoleno nic, vidění přivádí k nevidění – k osleposti pro všechny věci této země, jak o tom ve své básni Slepá píše Reiner Maria Rilke:

U mých zadržných očí, které se nehýbaly

všechny moje pocity. . .

se vracely nazpět zlomeny

a nikoho nepoznávaly.

A pak ta cesta ve mně zarostla.

Neznám už cestu očí.

Teď všechno se ve mně točí

bezpečně a bezstarostně.

Požítkem je chůze, ach,

uprostřed těla mého tmavých stěn.

Moje čelo vidí, moje ruka čte všechno to,

co básně v jiných rukou jsou.

Moje noha si s kamením povídá jen tak

a můj hlas bere s sebou každý pták

A už žádná újma to pro mne už není.

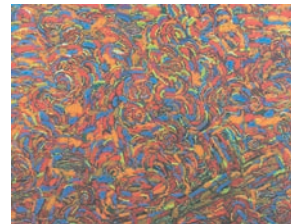
Všechny barvy jsou přeloženy

do zvuků a vůně.

A smrt, která oči jednou sežne,

moje oči nenalezne.

(úryvek básně převzat z časopisu BOX/1/94, přeložil Jiří Kuběna)

Státní zámek Vranov nad Dyjí

Vranovské kulturní léto je vzorovým příkladem dobré spolupráce objektu s místní samosprávou. Již řadu let se tu daří nabídnout v letních měsících obyvatelům Vranova a okolí, ale i návštěvníkům Vranovské přehrady a dalším zájemcům kvalitní programy z oblasti různých hudebních žánrů a divadla. Kulturní akce jsou spolufinancovány z prostředků Dispozičního fondu Interreg III A ČR – Rakousko.

Interiéry i nádvoří zámku hostily letos v létě interprety a diváky 14 koncertů všech hudebních žánrů; posluchači vyposlechli představení klasické hudby, folkového žánru, interprety regionální pěvecké soutěže, jazzový soubor Nostalgia kvartet i oblíbené písničkáře Karla Plihala a Ivo Jahelku. Událostí prázdninového hudebního programu bylo bezesporu představení barokní gratulační opery z roku 1735 zkomponované na počest císaře Karla VI. v autentickém nástrojovém i scénickém provedení, které v Sále předků provedlo 25. července sdružení Hofmuscici Český Krumlov. O úspěšné výstavě *Káva, čaj a čokoláda ve šlechtickém salonu*, instalované v bývalé zámecké kočárově píšeme na straně XY. V červnu jako každoročně obohatila interiéry zámku o překrásná květinová aranžmá výstava *Vranovská lilie*.

(B.F.)

Ve Vranově si letos zamlsali všichni milovníci hudby a krásna vůbec. Zážitek byla inscenace barokní opery a všechny milovnický květin jistě potěšily i zámecké interiéry zkrášlené na začátku léta kyticemi lilii.

Festival Balet Praha Junior

Opravdu mimořádným programovým počinem se letos ve Vranově nad Dyjí stal festival Balet Praha Junior pořádaný v impozantním prostředí Sálu předků.

Konzervatoř – Taneční centrum Praha, a to členové jejího souboru Balet Praha Junior, přijeli do Vranova společně se svým hostem z Maďarska, jímž byl Magyar Balett Színház. Mladí umělci (14 tanečnic a tanečníků ve věku 18–22 let) předvedli v programu sestaveném z deseti tanečních čísel vysoce profesionální výkony ve vynikající současné choreografii. S minimálními nároky na scénu – jen speciální „igelitový parket“, několik reflektorů a pár rekvizit – nenechali diváka vydechnout. Svou roli tu samozřejmě sehrával genius loci sálu. Emocionální náboj, nevšední a náročné choreografické kreace věrně sloužící tématu jednotlivých etud, dokázaly strhnout publikum ke spontánním reakcím. Originální a nevšední dramaturgie programu nabídla čísla, která nemá možnost běžně vidět ani divák ve větších baletních centrech. Vedle klasických autorů P. I. Čajkovského, W. A. Mozarta či N. Paganiniho tu byly zařazeny tance na písně Edith Piaf, Mercedes Sosa i na hudební koláž.

Přestože nultý či první baletní festival Vranov nebyl navštíven tak, jak by to kvalitě a významu akce odpovídalo, věřím, že příští ročníky své diváky přitáhnou i z větších vzdáleností. Snad se jednou Sál předků zámku ve Vranově nad Dyjí stane místem setkání milovníků tanečního umění, které odedávna ke šlechtickým sídlům patří.

Eva Dvořáková

Státní hrad Veveří

Jako na mnoha jiných hradech a zámcích se i na hradě Veveří stále v sezoně něco dělo a byly pořádány kulturní podniky obohacující návštěvu objektu. K nejzajímavějším patřily Den dětí, pořádaný ve spolupráci se Svazkem obcí bývalého panství hradu Veveří, Mistrovství ČR v bojové a lovecké lukostřelbě, festival Tanec na hradě a oslava keltského svátku žní *Lughnasad*.

Sezonní výstava kresebných rekonstrukcí podob zřícenin hradů a hrádku povodí horní Svratky *Capuli lapidum* (autorem kreseb i výstavy je Ing. arch. Pavel Šimeček) patřila určitě k tomu nejzajímavějším, co bylo na hradech a zámcích ve správě brněnského pracoviště NPÚ k vidění.

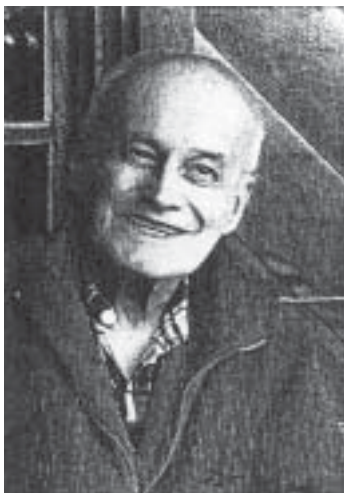
(B.F.)

Vzpomínka na Jaroslava Petru
PhDr. Jaroslav Petru
27. dubna 1930 – 24. září 2006

Jan Sedláč

PhDr. Jaroslav Petřů

27. dubna 1930 – 24. září 2006

Za Jaroslavem Petřů

Po delší nemoci zemřel 24. září 2006 ve věku 76 let historik umění PhDr. Jaroslav Petřů. Rodák z Duchcova (27. 4. 1930) studoval po absolvování reálného gymnázia v Praze na Filozofické fakultě Palackého univerzity v Olomouci dějiny umění, historii a estetiku. Odbornou praxi zahájil v Krajském muzeu v tehdejší Gottwaldově. V roce 1958 byl pověřen vedením nově založeného Krajského střediska státní památkové péče a ochrany přírody v Gottwaldově a po zrušení „malých“ krajů při územní reorganizaci státu přešel na Krajské středisko státní památkové péče a ochrany přírody v Brně, kde působil 22 let, od roku 1968 jako vedoucí odboru evidence a dokumentace, dislokovaného od roku 1974 v rekonstruovaných historických budovách Špalíčku na Zelném trhu. Po odchodu z Brna v roce 1982 pracoval na ústředí státní památkové péče a ochrany přírody v Praze a od roku 1989 na pracovišti vědecko-technického rozvoje Státního ústavu památkové péče v Praze. Památkové péči tak zasvětil čtyři desetiletí svého aktivního života, přičemž prošel všemi stupni odborných pracovišť.

Šíří a intenzitu památkových a umělecko-historických zájmů J. Petřů dokládá mimořádně rozsáhlá bibliografie, jež zahrnuje více jak 700 položek od knižních publikací přes studie a články až po recenze, zprávy, biografické medailony a další. V roce 1963 ho přizval Václav Richter, učitel z olomoucké univerzity, ke spolupráci na monografii o Kro-

měříži, v níž mu svěřil kapitoly o novověké architektuře. V sedmdesátých letech byl J. Petřů autorem knihy Krajinou Hané, vydané v orbisovské edici Naše vlast. Pro kolektivní publikaci ABC kulturních památek (Panorama Praha, 1985) sestavil všechna hesla o památkách Jihomoravského kraje. Poslední velkou encyklopedií se staly Zahrady a parky v Čechách a na Moravě, vydané nakladatelstvím Libri v Praze roku 1999, kde se podílel spolu s B. Pacákovou-Hošťálkovou, D. Riedlem a A. M. Svobodou na medailonech jednotlivých zahrad a navíc s výjimkou dendrologického slovníku napsal všechny úvodní a závěrečné kapitoly, z nichž lze vyzvednout zejména obsáhlou stať Historický vývoj zahradního umění, jeho ochrana a péče. Zahradám a parkům věnoval J. Petřů trvalý zájem. V roce 1977 se podílel na organizování Mezinárodního symposia o historických zahradách v současnosti, konaného v Kroměříži a Praze pod záštitou ICOMOS a IFLA. O zahradní tvorbě přednášel na Vyšší odborné škole zahradnické a Střední zahradnické škole v Mělníku, příležitostně také na Ústavu urbanismu Fakulty architektury ČVUT v Praze a pro Mendelovu zemědělskou a lesnickou univerzitu v Brně psal oponentní posudky disertačních prací. Pravidelně přispíval do časopisu Zahrada-park-krajina, vydávaného Společností pro zahradní a krajinářskou tvorbu.

Do pracovní náplně odboru evidence a dokumentace spadala také ediční činnost. Vedoucí pracoviště nejen psal texty k dlouhé řadě titulů, ale s profesionální odpovědností a trpělivostí se věnoval také redakční práci. Roku 1961 vyšla první brožura tzv. malé řady, věnované vybraným soliterním památkám nebo jejich souborům. Autoři měli k dispozici jen pět stran textu, což spolu s nenáročným polygrafickým zpracováním snižovalo prodejní cenu jednoho exempláře na pouhých 80 haléřů. J. Petřů dokázal přitom získat ke spolupráci nejpovolanější historiky umění, architektky a archeology, kteří v řadě případů neváhali zveřejnit touto formou své nejnovější poznatky, předtím nepublikované. Následně vznikla edice tzv. velké řady pětijazyčných publikací. Později realizovalo středisko v nakladatelství Olympia publikace o významných zámeckých nebo hradních objektech, jež pojednávaly také o památkách v okolí. K tomu přistupovala edice Medailonů, vyhrazená významným uměleckým a vědeckým osobnostem, dále černobílá a barevná pohlednicové soubory, leporela, kalendáře, plakáty a pohlednicové vstupenky či příležitostně tituly mimo ediční řady. Během deseti let byly vydány celkem dva miliony výtisků; rozsah a úroveň ediční činnosti připomněla pak v roce 1972 výstava Památky a příroda, publikace – propagace. J. Petřů si naléhavě uvědomoval, že k edičnímu profilu památkového pracoviště náleží také vydávání sborníku vědeckých a odborných prací. Připravil dva ročníky s názvem Monumenta Moraviae, druhý s přílohou Documenta Moraviae, ale poměry normalizační politiky nedovolily jejich vydání.

Za svou hlavní publikační platformu pokládal J. Petřů oborový časopis Památková péče, poté Památky a příroda a následně Zprávy památkové péče. Stačí nahlédnout do obsahu jednotlivých ročníků a přesvědčit se, že náležel k nejaktivnějším přispěvatelům. Stránek časopisu využíval především k prezentaci aktuálních problémů oboru, ať již teoretických nebo metodologických, tak organizačních a jiných. Obsáhlou statí – Informační služba a dokumentační fondy v památkové péči. Příspěvek k praxi oboru. – z roku 1982 rekapituloval své zkušenosti z řízení odboru evidence a dokumentace na brněnském středisku, z něhož vybudoval moderní dokumentační centrum. Kromě vedení seznamů nemovitých a movitých památek a zmíněné ediční činnosti zahrnoval odbor také tzv. starý spisový archiv – fond Památkového úřadu pro Moravu a Slezsko se sídlem v Brně a materiály památkových středisek „malých“ krajů, dále archiv map a plánů, trojrozměrnou dokumentaci, výstřihkovou službu, knihovnu a oddělení fotoprovozu. Naše dnešní znalost historie památkové péče na Moravě a ve Slezsku od jejich počátků do roku 1960 by bez agendy a dokumentace starého spisového archivu byla podstatně mezerovitější. Není příliš známo, že tento fond obsahuje také opisy z vídeňského archivu Centrální komise, pořízené na počátku třicátých let.

Ve své náročné a mnohostranné činnosti se J. Petřů řídil zásadou, že památková péče je na prvním místě morální povinností. Opakovaně se proto vracel k odkazu zakladatelské osobnosti Maxe Dvořáka, jehož příručku Katechismus památkové péče přeložil a doplnil zasvěceným doslovem. Po prvním vydání z roku 1991 ve Státním ústavu památkové péče v Praze se v roce 2004 dočkala zásluhou Národního památkového ústavu, ústředního pracoviště v Praze druhého vydání, tentokrát s kompletním obrazovým doprovodem. Obdobně hledal J. Petřů oporu v myšlenkách svého vysokoškolského učitele Václava Richtra. V roce 1993 připravil reedici jeho klíčových statí Památka a péče a doslov příznačně pojmenoval Památková péče jako filozofické stanovisko.

Spolupracovníci znali J. Petřů jako neúnavného pracovníka, plně oddaného svému oboru. Jeho zásadovost, nekompromisnost a kritičnost se ne vždy setkávaly s pochopením. Nehovořil o svých privátních záležitostech, takže o jeho soukromém životě nevědělo okolí téměř nic. Ožival však, když poučeně vyprávěl o svých dvou zálibách – divadle a hudbě. Z dnešního časového odstupu se jeví pozdní šedesátá a průběh sedmdesátých let jako jeden z vrcholů v působnosti brněnského památkového střediska. J. Petřů k tomu přispěl nemalou měrou, což mu zajišťuje trvalé místo a vzpomínku.

Jan Sedlák

Katechismus památkové péče Maxe Dvořáka přeložil Jaroslav Petřů a druhé vydání českého překladu, které vydalo ústřední pracoviště Národního památkového ústavu v roce 2004, opatřil i závaznou závěrečnou statí Památková péče jako morální povinnost. Pro Maxe Dvořáka byla památka znakem prostředí. Jaroslav Petřů považuje památkovou péči za étos ekologie.

PAMÁTKOVÁ PÉČE NA MORAVĚ
MONUMENTORUM MORAVIAE TUTELA
 12 / 2006
ARCHEOLOGIE

© Národní památkový ústav
 územní odborné pracoviště v Brně
 Nám. Svobody 8
 601 54 Brno

Adresa redakce:
 Palackého 34, 612 00 Brno
 Tel.: 549 522 853 Fax: 549 522 830
 E-mail: fabianova@brno.npu.cz
 Rozesílka a objednávky: pub@brno.npu.cz

Redakční rada:
 Eva Dvořáková, Bohdana Fabiánová,
 Lenka Kalábová, Petr Kroupa, Jitka Matuszková,
 Dana Novotná, Miloš Stehlík, Zdeněk Vácha
Odpovědná redaktorka: Bohdana Fabiánová
Odborný garant čísla: Petr Vitula
Návrh obálky: Jarmila Marvanová
Překlady resumé: Mette Dvorská (D),
 Brno English Centre (A)
Fotografie a obr. přílohy:
 autoři textů a archivy NPÚ
 (pokud není uvedeno jinak)
Na obálce:.....
Sazba a předtisková příprava:
 DONATO, Hana Baláková
Tisk:.....

Brno 2006

*Za původnost a věcnou správnost příspěvků
 i obrazových příloh odpovídají autoři.
 Jejich názory nemusí být totožné
 se stanovisky vydavatele.
 Časopis je autorsky otevřen
 externím přispěvatelům.*

ISSN12145327
 ISBN80-86752-50-X
 reg.č. MK E14336

NÁRODNÍ PAMÁTKOVÝ ÚSTAV
 územní odborné pracoviště v Brně
galerie SKLEPENÍ
 náměstí Svobody 8, 601 54 Brno
 Tel.: 549 522 853-4
 pub@brno.npu.cz
 www.npu.cz

V galerii a v knihkupectví
 můžete zakoupit veškeré
 publikace vydané nebo
 spoluvydané brněnským
 pracovištěm Národního
 památkového ústavu i knihy
 tématicky příbuzné tematikou.

Národní památkový ústav
 územní odborné pracoviště v Brně

PLÁN VÝSTAV 2007

KÁVA, ČAJ, ČOKOLÁDA VE ŠLECHTICKÉM SALONU

22. listopadu 2006 – 21. ledna 2007

Výstava z prostředí aristokratických sídel 18. a 19. století představuje výběr z bohatého fondu hradů a zámků ve správě brněnského pracoviště Národního památkového ústavu. (Autorka výstavy a katalogu: Alena Křížová)

TIBET – etnografie – náboženství – medicína

10. března – 10. dubna 2007

Výstava si klade za cíl přiblížit současný život Tibětanů silně ovlivněný přirozeně přijímanými tradicemi i drsným prostředím, ve kterém žijí. Co jedí, jak se oblékají a kráší, jak pracují i odpočívají a baví se, jak uctívají své bohy – to všechno chce výstava alespoň náznakem ukázat. (Autor výstavy: Dalibor Lebloch)

DREVENÁ SAKRÁLNÍ ARCHITEKTURA

květen 2006

Panelová výstava zapůjčená ze Slovenska představí architekturu oblasti karpatského oblouku. (Autoři výstavy: Pamiatkový úrad SR)

ARCHEOLOGICKÉ PAMÁTKY

červenec – srpen 2007

Výstava představí výsledky záchranného archeologického výzkumu, který proběhl v souvislosti s rekonstrukcí nám. Svobody. (Autoři výstavy: NPÚ ÚOP v Brně, Archaia Brno)

BŘETISLAV ŠTORM (1907–1960)

říjen 2007

Výstavu ke 100. výročí narození významné osobnosti z okruhu „katolické moderny“, architekta, památkáře, kreslíře a heraldika, připravilo Národní technické muzeum v Praze. Po premiéře v pražské Galerii Jaroslava Fragnera se představí v Brně Galerii Sklepení. (Autor výstavy: Národní technické muzeum)

ORIENTÁLNÍ SALON

prosinec 2007 – leden 2008

Výstava převzatá ze sezonního programu zámku ve Vranově nad Dyjí se bude zabývat sběratelskou a cestovatelskou zálibou šlechty, zaměřenou na zařízení módního orientálního salonu. Představíme předměty z Číny, Japonska, Siamu a dalších zemí Dálného východu z depotzitářů i instalací moravských hradů, zámků, muzeí a galerií. (Autor výstavy: Filip Suchomel)

VÝBĚR Z NABÍDKY TITULŮ VYDANÝCH NÁRODNÍM PAMÁTKOVÝM ÚSTAVEM, ÚZEMNÍM ODBORNÝM PRACOVIŠTĚM V BRNĚ

Prodej publikací: Nám. Svobody 8, 601 54 Brno (knihkupectví)
 Objednávky publikací vydaných brněnským pracovištěm NPÚ: NPÚ ÚOP v Brně, oddělení tisku,
 Nám. Svobody 8, 601 54 Brno; pub@brno.npu.cz, fax: 549 522 830

NOVINKY

www.npu.cz